

Dar
pp.

JOSEF ŠUSTA
SVĚTOVÁ POLITIKA

V LETECH 1871-1914

I

41a

D Ě J I N Y N O V Ě H O V Ě K U

J O S E F Š U S T A

S V Ě T O V Á P O L I T I K A

V L E T E C H 1 8 7 1 = 1 9 1 4

I

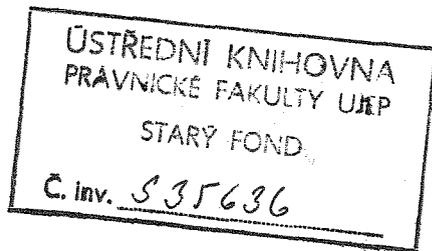
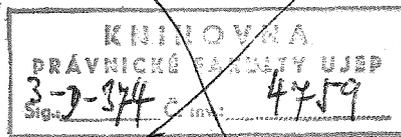
Svět zámořský, východ a Evropa
až do berlínského kongresu

» V E S M Í R «

nakladatelská a vydavatelská společnost v Praze VII.

1 9 2 4

Nejdůležitější zkušeností dějinnou dnešního pokolení jest zajisté světová válka. Její výsledek určuje takřka všechno další bytí vzdělaného lidstva, kdežto vznik její a příčiny se nám jeví zvláště význačnou kapitolou obecných dějin. Vznik ten má ovšem rozličné kořeny. Jeden z nich tkví pevně v půdě evropské a připíná se zejména k události dovršené na počátku roku 1871, k ustavení mocné říše německé po okázalé porážce Francie. Tehdy byla vztýčena mezi národem německým a francouzským vysoká hráz, jež zůstala pak v prostředí evropském následujících let nezacelenou jizvou trvalé účinnosti. Zároveň přineslo však zřízení nového, mocného státu německého v samém srdci Evropy i jinou neodbytnou otázku, totiž otázku, jak se bude dále vyvíjeti poměr národa německého k národům slovanským, ať již byly shrnuty ve velikém rámci říše císařské, nebo vtěsnány do hranic monarchie habsburské a do oblasti turecké moci na Balkáně. Neboť také tato věc vedla k vytvoření palčivé rýhy, protínající takřka celou východní Evropu, přes úsilovné pokusy Berlína, setřítí ji připoutáním nejen Vídně a Pešti, nýbrž i Petrohradu a Stambulu k vítěznému vozu německému, pokusů, které se začaly hned roku 1871 a byly znova a znova opakovány až do roku 1906. Potkaly se však přece s neúspěchem aspoň částečným a rozpínavostí německé nezbylo konečně, než změřiti svou sílu na té i oné frontě zároveň s románským i slovanským světem v tuhém zápase. V zápase tom vybila se pak ovšem i jiná napětí, nastřádaná v Evropě v době tíživého, ozbrojeného míru, v níž vítězství pruské soustavy vojenské z let 1864—1871 jaksi zanechala po sobě zatlou vlnu střelného prachu a které význačný znak vtisklo jednak postupné vytváření hrozivých spolků velmocenských, jednak stupňované napětí nacionalismu, překonávajícího svou působivostí sebe zvučnější hesla pacifismu a mezinárodní součinnosti.

Než naznačili jsme již, že ve vývoji věcí evropských tkvěl jen jeden kořen gigantického zápolení, které se začalo roku 1914. Veliká válka nejen že přivedla na evropské bojiště mnohé národy zámořské a zašlehla mocně i do ostatních dílů světa; sám její původ byl valnou měrou rázu v pravdě světového. Na počátku dvacátého věku bylo lidstvo téměř na celé zeměkouli navzájem již spíato tak těsnými vztahy nejrozličnější povahy, že podstatné přesuny politické moci v jedné končině nemohly

zůstatí bez odrazu i v nejbližších krajích jiných; a zvláště účinným rysem doby stala se nadto jakási nervosní snaha velikých mocí po všemožném zajištění svých budoucích zájmů i svého panství a vlivu, kdekoliv by to jen možno bylo. Mluví se obecně o jakési konečné dělbě světa na několik vůdčích imperií, vedle nichž ostatní, drobnější útvary se zdály odsouzeny buď k pohlcení rostoucími obry, nebo k bytí jen podruznému. Napětí z nálady té vznikající a nedůvěry jí vypěstěné byly tedy rovněž velmi důležité pro vznik první, vskutku světové války; zejména srážka Německa s říší britskou měla v nich svůj původ a ovšem i zatažení do války mocí tak vzdálených, jako byly státy Nového světa a dálného východu.

Pro tuto složku světového dění rok 1871 nebyl ovšem nikterak výchoiskem tak významným, jako pro dějiny užší evropské politiky. Neboť jednak to, co můžeme nazvatí napětím světovým a imperialistickou náladou, projevilo se výrazně až v devadesátých letech 19. věku, kdežto naopak silný vliv mimoevropských motivů na vzájemné vztahy aspoň některých mocí, zejména Anglie a Ruska, působil již dávno před rokem 1871; a dlouho před ním hlásily se také již náběhy některých zámořských útvarů, jako byly třeba Spojené Státy americké, k velmocenskému rozpětí. Ale přes to přese všechno jest i tomu, kdo chce především se širšího, světového hlediska osvětliti dějiny nedávné minulosti, chvíle, v níž se nové Německo jako zvláště silný člen vtlačilo do společenstva ostatních států evropských, východiskem zcela přirozeným. Neboť právě na sklonku let šedesátých došlo také v mimoevropském prostředí k řadě událostí, jež znamenají zvláště hluboké zářezy vývojové.

Roku 1869 otevřela se Evropě dokončením suezského průplavu nová, důležitá brána ke styku s oblastmi asijskými, která také pro další rozvoj Afriky i blízkého východu nabyla neskonalého významu; a v téže chvíli zazněly v San Franciscu poslední údery kladiv na konečných kolejnicích dráhy, spojující Tichý oceán s Atlantským. Severoamerická Unie, která byla právě tehdy dokázala svou úžasnou sílu nejen probíjáním občanské války, největší všech dosavadních válek toho druhu, nýbrž i rychlým zhojením jejich zhoubných následků, dosvědčila roku 1871 konečným vyrovnáním svého sporu s Anglií i na venek, že jest dobře vědoma svého velmocenského postavení. A téměř v téže době zvítězil i v dalekém Japonsku nový duch nad starou, feudální tradicí domácí s účinkem tak

překvapujícím, že věc se stala pro další vývoj světových dějin rovněž mezníkem značného dosahu. Svými výboji v Turkistánu učinilo ostatně i Rusko na sklonku šedesátých let význačný krok do nejtemnějšího nitra islámu, po němž pak v zápětí roku 1870 následoval hned krok další, když setřesením tíživých závazků míru pařížského moc císařská naznačila svůj sklon k novému postupu v oblasti moře Černého a posunula tak otázku tureckou znova do popředí. Anglie, která byla nedlouho před tím vytvořením svérázného dominia kanadského a dovršením samosprávy australské i novozealandské ukončila význačné období ve vývoji své zámořské moci a zároveň reformou volební urychlila podstatně svůj postup k demokracickým řádům, stanula rovněž na význačném rozcestí své další pouti zápasem dvou zásadně odchylných směrnic, zosobněných v Gladstonovi a Disraelim. Zároveň přinášel však počátek sedmdesátých let i v obecném životě hospodářském na tom i onom břehu moře Atlantského zcela novou náladu, jevíci se v horečném takřka náběhu k stupňování průmyslového i obchodního ruchu, o němž Anglie byla v předchozích letech doufala, že na dlouho jí samé zůstane vyhrazen. Náběh ten zlomil se sice v zápětí svou přílišnou prudkostí a zůstavil po sobě na některou dobu nejednu bědnou trosku; byl však přes to aspoň předzvěstí onoho úžasného stupňování lidské výkonnosti, která pozdějšímu světovému závodění hospodářskému dala výrazné zbarvení.

Také s hlediska světových dějin jest tudíž předěl let šedesátých a sedmdesátých epochou potud významnou, že lze od ní napnouti přímé struny až k válce světové a učiniti tak období let 1871—1914 podkladem ucelené úvahy. V prvním desetiletí tohoto období nebyl ovšem vzájemný dotek rozličných dílů světa ještě tak všestranný, aniž měl ráz tak ústrojně citlivý, jako o něco později, zejména od chvíle, co se z mocí evropských také Německo a Itálie počaly tlačiti k dělbě zámořských zemí a zároveň i třetí republika ve Francii své úsilí v tomto ohledu podstatně zmnožila v době, která nabývala také hospodářsky nebývalé rušnosti zjevy, jako byl na příklad vzrostlý význam amerického obilí i jiných potravin pro evropskou výživu nebo rychle se stupňující zápas vývozních průmyslů o zámořské trhy. Vše to hlásilo se v sedmdesátých letech sice teprve nesmělymi náběhy, pro správné ocenění doby následující jeví se však zcela účelným užití právě této přechodné fáze k nutnému rozšíření dějinného jeviště, které předchází svazky naší práce nalézaly takřka výhradně na půdě evropské.

Nesmělo se to ovšem státi tak, abychom vpadli in medias res a navázali prostě na stav, v němž mimoevropský svět se nalézal roku 1871. Již v předmluvě k prvnímu dílu bylo proto vytčeno, že si věc ta vyžádá jakési úvodní retrospektivy, a slib ten jest třeba dodržeti. Přináší tudíž tento první svazek druhého dílu »Dějin nového věku« především ve třech kapitolách souhrn význačných rysů vývoje nejdůležitějších útvarů zámořských v 19. století, ovšem bez nároku na úplnost, jež by přihlížela i ke všem podružným zjevům. Naopak; cílem našim bylo, načrtnouti rozsáhlé fresko to spíše jen ve stězejných konturách, při čemž však tu i tam bylo zároveň přece nutno, nevyhnouti se úplně některým poměrně podrobným výkladům, na příklad o vzniku vnitřního ústroje americké Unie nebo o předpokladech, s nimiž Čína a Japonsko vstupovaly do světové soutěže. Neboť pro následující vývoj lidstva měly věci ty význam opravdu podstatný, jak bude zřejmo zejména z dalších svazků naší práce.

V P r a z e, v lednu 1924.

Josef Šusta.

I.

VÝVOJ SVOBODNÝCH STÁTŮ V NOVÉM SVĚTĚ.

Období ohraničené lety 1815 a 1871 přineslo Evropě nejen významné boje a přesuny ústavní i společenské, rychlý rozmach hospodářský a zdokonalení výbroje technické; dospělo také k podstatné revisi díla kongresu vídeňského vytvořením několika svérázných států národních, zejména státu německého, vlašského, uherského, řeckého, srbského a rumunského. Evropa na počátku let sedmdesátých měla tudíž zcela jinou tvář a jiné rozdělení sil než Evropa doby metternichovské, ale také skoro všecek ostatní svět byl tehdy jiný než na počátku století; neboť ve všech dílech světa došlo v průběhu 19. věku ke změnám neobyčejného dosahu. Nejvýznačnější z nich bylo zrychlené šíření se evropského plemene i evropských řádů po ostatních částech zeměkoule.

Touha po smělém rozletu do dálky jevila se u národů evropských sice hned, jakmile se počaly vynořovati v jasnější vyhraněnosti ze zmatků raného středověku; křížové výpravy dosvědčovaly to stejně jako odvážné plavby Skandinávců do Grónska a dalekého »Winlandu«. Než teprve postupné zdokonalení nautických i válečnických prostředků, významující západní vzdělanost od doby renaissanční, umožnilo evropskému člověku vytváření podivuhodných panství v zámoří. Obsazuje tam pak veliké plochy země, aby kořistil z jejich rudného bohatství a připoutal k plantážnické robotě barevný lid, přivážený třebas i z jiných dílů světa. Z opevněných bodů pobřežních nutí příslušníky starých kultur východních k obchodním stykům a tíživým tributům, vnucuje jim misií svůj křesťanský kultus a širé oceány stávají se oblastí jeho panování a plaveckého ruchu.

Vzájemné závodění rozličných národů evropských o ovládnutí zvláště výnosných kusů zámořského světa stalo se tak nerozlučnou složkou jejich hospodářského i státního života a mělo zároveň hluboký vliv na všecek vývoj novodobé politiky evropské. Základním rysem tohoto úsilí, v dějinách před tím nikdy nevidaného, zůstával však dlouho názor, že sebe větší država osadní jest pouhým doplňkem evropské země mateřské, jejíž moci má především sloužiti bez nároku na vlastní oso-

Zevropštění
světa
v 19. věku.

Panství
osadní.

bitost, názor, který ospravedlňoval druhdy i zcela brutální vykořisťování a útisky.

Století devatenácté ukazuje nám v ohledu tom obraz podstatně změněný. Nové pokroky technické, zejména užití páry pro plavbu i ostatní dopravu a neobyčejné zdokonalení útočných zbraní, zvýšily především velice schopnost Evropanů, ukládati zákon své vůle i mnohem četnějším národům zámořským a měniti jejich život v mnohém ohledu tak, jak toho žádal zájem bílého plemene. Zároveň vypovědělo však souvěké mravní cítění evropské význačný boj příliš zjevným krutostem starších soustav osadních, zejména soustavě otrocké práce, a snažilo se změniti vůbec jejich základní směrnice. Především vystoupily tu filantropie a vzrostlá úcta k bytosti lidské jakéhokoli plemene s požadavkem, aby osady, dotud namnoze pouhý zdroj kořistných zisků, se změnilly v útvary pečující také o povznesení mimoevropského lidstva v duchu soustavného pokroku. Bílý člověk měl se v nich státi nejen pánem, nýbrž především laskavým poručníkem zaostalejších národů. Národům těm přinášely dotud duchovní statky evropské namnoze jen církve svou náboženskou misí; nyní přináší Evropa zámořským končinám spolu s novými vymoženostmi, jako byly dráhy nebo telegrafy, i své lidštější zákonníky i hygienická opatření a především své školství, zbudované na vědeckých základech, jež má usměrňovati duše k témuž rozumovému pochopování života, jaké zajistilo převahu bílého plemene nad ostatními.

Vše to podporovalo v 19. věku neobyčejně rychlou, byť druhdy i dosti povrchní europeisaci mnohých krajů, dotud se honosících starou vlastní tradicí kulturní, aniž se při tom ovšem evropské státy vzdávaly nároku na hojně zisky hospodářské ze zemí takto strhovaných na dráhu skutečného nebo domnělého pokroku pod jejich vedením a za účasti evropského kapitalismu. Byli sice, kdož varovali od počátku, aby překotný vývoz zbraní ducha a dovedností odborných do dalekých končin neohrozil prvenství Evropy v lidstvu a nedal jí pak bolestně pocítiti číselnou převahou jiných plemen. Obava nezdála se však aspoň zatím příliš vážnou a zazněla poněkud prudčeji až na samém konci století, když na dálném východě stará říše japonská počala o překot prozrazovati svou, evropskými vlivy omlazenou sílu. Jinak bylo však s krajinami zámořskými, v nichž sami synové Evropy houfně se usazovali na trvalo a

Nový poměr
k cizím
plemenům.

Výchovné
úkoly
světové.

s novou vlastní srůstali tak, že se jim její těsná závislost na mateřské zemi evropské rychle stávala poutem velmi tíživým. Osady a země
mateřské.

Závislost ta, kterou na počátku 19. věku vyznačovaly namnoze stále ještě i tuhé řady navigační a obchodní, znesnadňující styk osad s ostatním světem a podvazující jejich vývoj průmyslový, jevila se ovšem také jinak přežitkem, jakmile v hospodářském myšlení souvěkém mocného rozšíření došla hesla obecné svobody tržní. A podobně jevila se přežitkem i přílišná podřízenost bílého obyvatelstva zámořského správním úřadům vzdálené země mateřské, jakmile se požadavek řádně zaručených práv ústavních posunul v životě lidstva evropského do popředí obecného zájmu. Výsledkem všech těchto složek bylo tudíž, že zrychlený vzrůst panství i vlivu Evropanů v jiných dílech světa provázel zároveň vznik útvarů zámořských, kde bílé plémě sice vládlo a úspěšně se vyvíjelo, ale nikoliv již pod přímým poručenstvím někdejší vlasti, nýbrž v nezávislosti úplné anebo aspoň částečné.

Na místě kolonií, které dotud byly evropským mocnostem sloužily především za dodavatele surovin nebo výsadní tržiště pro průmyslovou výrobu a poslouchaly jejich příkazů ve věcech veřejných, vznikají tak v zámoří nová, rozsáhlá panství, jež jsou sobě samým cílem. Přijímají sice stále ještě z Evropy posilu populační i kulturní podněty k svému dalšímu vzrůstu a pomáhají jí zároveň mocně rozvíjeti světový ruch obchodní i výrobní; jdou však při tom stále více vlastní drahou, uvědomujíce si namnoze výrazně své osobité rysy, a neváhají ani, kdykoliv toho žádal jejich zájem, soutěžit tvrdě se státy evropskými na poli hospodářském a druhdy i v politickém ohledu. Proto, ač se vskutku evropské řady a evropský sloh životní v průběhu 19. věku téměř neodolatelně šířily po celé zeměkouli, nestala se přece veliká část světa zámořského pouhým přívěskem Evropy, nýbrž vyhranila se v mocích, které daly dalšímu hospodářství světovému i světové politice souvěké mnohem složitější ráz. První z nich byla Unie severoamerická, stát, který dosáhl sice již v 18. věku plné nezávislosti politické, ale teprve v následujícím věku mohl dokonale rozvinouti svou dějinnou účinnost. K němu jest nutno především obrátiti zraky při stručném přehledu vývoje nejdůležitějších krajů mimoevropských v 19. věku.

Nové útvary
zámořské.

Unie
americká.

* *
*

Francouzská
revoluce a
Spojené Státy.

Veliká revoluce francouzská opřela se ve svých počátcích, jak známo, o nejednu myšlenku, jasně vyslovenou po prvé za oceánem v boji někdejších osad anglických za svobodu a samostatnost. Dlouholetý zápas, kterým v následující době republika francouzská i císařství z ní vzešlé zvířily hluboce veškerou Evropu, měl naopak velmi vážné důsledky pro vývoj poměrů amerických. První prezident Spojených Států, Jiří Washington, snažil se sice vším úsilím zabrániti tomu, aby se Unie nezapletla do krvavých zmatků Starého světa, nýbrž zůstala při nich neustranným divákem. Ale ohromný požár, způsobený velikou revolucí, zašlehal přes to až do dalekého zámoří, zbarvoval tam účinné vnitřní spory stran a stupňoval jejich napětí; zároveň umožnil však Spojeným Státům rychlý rozmach, jakého za jiných poměrů nebylo lze očekávati. Byl to především rozmach teritoriální.

Původní
území Unie.

Území, s nímž Spojené Státy vstupovaly do 19. věku, bylo směrem k západu ohraničeno tokem řeky Mississippi a také na jihu odříznuto od zálivu Mexického cizí državou; pro pět milionů obyvatel, které Unie tehdy čítala, postačovalo prostranství to ovšem na dlouhou dobu, tím spíše, že jeho větší, západní polovice, ležící mezi hraničním veletokem a horstvem Alleghanským, byla většinou ještě pouhá divočina, kde vedle řídoucích kmenů rudošských žilo sotva na 400 tisíc bílých osadníků v zánovních státech Kentucky, Tennessee a v ohromném teritoriu Ohijském. A také ve starších, východních státech hustota obyvatelstva byla ještě skoupá; pouze asi 4% jeho žilo ve větších osadách městských a největší středisko, Filadelfia, nepřesahovalo počtu 70 tisíc osob. Také zásoba kapitálu v americkém prostředí nebyla tehdy nikterak valná, takže Unie jevila se mnohým jaksi lodí příliš velikou pro posádku, kterou měla, a proto zřejmě nadbytečným zajišťováním budoucího vývoje se zdálo, když se všemožně snažila o získání ještě dalších, ohromných krajů na západě.

Malá hustota
obyvatelstva.

Příležitost k tomu dala jí politika Bonapartova. První konsul a tehdy již vpravdě neobmezený pán republiky francouzské, obíral se dlouho myšlenkou, opřít se i v Novém světě proti nepřátelské moci britské o zvětšené dominium osadní; získal proto od Španělska t. zv. Louisianu, území zabírající celé levé povodí řeky Mississippi od jejího ústí až k pramenům a na západě ohraničené vzdáleným pásem Skalních hor. Ve Spojených Státech měli proto vážnou obavu z jeho plánů; v zápětí

Koupě
Louisiany
(1803).

uznal však Bonaparte sám jejich obtíže a tu se podařilo zástupcům Unie přiměti ho 30. dubna 1803 k smlouvě, kterou jim prodal celou Louisianu. Za pouhých 80 milionů franků zdvojnásobily tak Spojené Státy naráz svůj územní rozsah.

Obyvatelstva jim při tom sice valně nepřibýlo, neboť na ohromné, z části ještě vůbec neprozkoumané ploše tohoto »Louisiana Purchase« žilo tehdy vedle potulných domorodých kmenů indiánských pouze na 50 tisíc osadníků, z nichž většina byli nadto černí otroci. Zvláště cenným jevil se však, že byl zároveň získán v Novém Orleansu při ústí mississippském přímý přístup do zálivu Mexického a tím základna pro úplné ovládnutí veletoku, který z pohraniční čáry se stal tak budoucí páteří Unie, přirozeně spojující dálný sever s tropickým jihem.

Nový Orleans.

Veliký zápas Napoleonův s mocí britskou a jejími spojenci v Evropě přinášel však Spojeným Státům zároveň i jiné, důležité výhody. Jako moc neutrální mohly totiž neobyčejně těžiti na poli obchodním ze vzájemného se potírání soupeřů a americká vlajka ovládla na chvíli takřka hlavní přístavy evropské od Cadixu a Lissabonu až po Oděsu a Reval; již roku 1801 cítila se Unie dokonce v zájmu tohoto svého evropského obchodu vázána zakročiti ozbrojenou mocí proti piraterii severoafričských Barbaresků v moři Středozemním. Roku 1792, při počátku revoluce francouzské, mělo její veškeré obchodní loďstvo pouhých 200 tisíc tun a obstarávalo sotva 25% domácího vývozu i dovozu, ostatek přenechávajíc Angličanům. V prvních letech 19. věku mělo naproti tomu již přes milion tun a z amerických loděnic, zejména z Bostonu, bylo nadto dodáváno rok co rok se značným ziskem mnoho nových lodí válčícím mocím evropským. Vývoz z Unie, který se roku 1792 byl cenil sotva na 19 milionů dolarů, dosáhl již roku 1801 93 milionů a rostl pak dále, ježto zejména v severních státech se našlo dosti mužů, kteří uměli náležitě užiti válečné konjunktury. Kde nestačil hotový kapitál, vsouval se úvěr, opřený o papírovou měnu a banky, kterých vyrůstalo jako hub po dešti ve všech větších městech. Tehdy vznikala první veliká jmění některých podnikavých jednotlivců amerických, jako byl třeba pověstný rejdař a bankéř Stephen Girard, a příliv zlata do Nového světa, dotud poměrně chudého, zesílil tak, že pouhý výnos cel dovoloval správně spolkové zrušiti takřka všechny daně a splatiti většinu dluhů veřejných.

Obchodní
rozmach
za neutrality.

Vzrůst
bohatství.

Dlouholetý boj, který ochuzoval a vyčerpával Evropu, obohacoval tak Nový svět měrou zcela netušenou a umožňoval někdejšími anglickými osadám, aby se odpoutaly také od hospodářské závislosti na britském kapitálu. To byly neocenitelné dary, které francouzská revoluce Spojeným Státům přinesla. Výhody tyto nezůstaly ovšem nezkaleny až do konce zápasu. Zejména od roku 1807 počalo jeho stupňování soustav-
nou blokadou britskou a kontinentálním systémem Napoleonovým také na neutrální obchod tíživě působiti a ve Spojených Státech vzrůstalo rychle veliké rozhořčení, zejména nad zneužíváním pojmu kontrabandu námořními úřady anglickými, jejich kořistnou praxí a bezohledným jímáním amerických příslušníků pro službu na válečném loďstvu britském. Vláda spolková snažila se čeliti tomu rozličnými prostředky; sáhla i k dočasnému zastavení obchodu s Evropou a zavření přístavů amerických válčícím mocnostem. Opatření ta prospěla sice, podobně jako kontinentální systém v Evropě, poněkud domácí výrobě průmyslové, dosud velmi zaostalé, takže na příklad v textilnictví počet vřeten ve Spojených Státech v letech 1807—1812 vzrostl z osmi tisíc na 150 tisíc. Zároveň došlo však k úpadku mnohých amerických firem vývozních i rejdářských a rozhořčení proti Anglii dosáhlo znenáhla v Unii takové prudkosti, že marnými se ukázaly všechny pokusy vlády spolkové, diplomatickým jednáním věc urovnati. Z úlohy vzdáleného diváka, těšícího se všem výhodám neutrality, Spojené Státy proměnily se konečně přece v účastníka veliké války. Roku 1812 stály po boku Napoleona opět v krvavém boji se svou někdejší zemí mateřskou.

K jeho vypuknutí přispěla ovšem i okolnost, že mladé pokolení, dorůstající v ovzduší nebývalé prosperity hospodářské, a takřka zpité neočekávanými možnostmi rychlého vývoje, hodlalo užiti vhodné příležitosti k tomu, aby panství Unie rozšířilo také na severu o Kanadu a ostatní kraje, jež tu Anglii zbývaly, v domnění, že celá stavba říše britské jest úžasným rozpětím moci císaře francouzského, tehdy právě k pokoření Ruska se beroucího, otřesena a ohrožena. Doufali také, že původní, francouzské obyvatelstvo v Kanadě samé je uvítá jako osvoboditele a že kraj ten, kde posádka anglická nepřevyšovala počtu 4000 mužů, bude věru lehkou kořistí.

Vskutku byl průběh války hned od počátku zcela jiný. Zachovalí Kanadané pevně věrnost Anglii, která se nadto mohla opřít o účinnou

pomoc některých rudošských kmenů, takže vojsko Unie, na počátku války počítající pouze něco málo přes šest tisíc odborných vojáků a dobrovolnou milici jen líknavě zesílené, po dvojím bezúspěšném výpadu proti východní Kanadě stěží obhajovalo severních hranic. Hlavní váha boje přesunula se pak ovšem na moře, a tu zůstala konečná převaha loďstvu anglickému, ač mladé loďstvo americké s odvahou si vedlo a zejména kaperskými výpravami do evropských vod anglický obchod těžce poškozovalo. Sama Unie utrpěla však tímto způsobem boje ztráty ještě větší; na půldruhého tisíce jejích obchodních lodí bylo nepřítelem ukořistěno a zvláště po porážce Napoleonově roku 1814 bylo Anglii snadno účinky své námořní převahy ještě stupňovati vysláním značných posil vojenských za oceán i výpady na důležité body amerického pobřeží. Tehdy bylo dokonce sídlo spolkové vlády, Washington, takovým překvapujícím nájezdem zničeno a obležením Nového Orleansu také na jihu styk Unie s ostatním světem ucpán.

Postavení Spojených Států jeví se tak roku 1814 věru svízelným, neboť v některých, zejména severních státech hlučná nechuť proti válce nabývala rázu takřka živelného a hrozila spolkové moci úplným rozkladem. Přes to přese všechno osvědčilo americké prostředí neobyčejnou tuhost v obraně a také Anglie, toužící po konečném míru, nechtěla hnáti věc do krajních konců. Proto 24. prosince 1814 uzavřela v Gentu s Uní mír, který byl v podstatě návratem ke stavu před válkou. Spojené Státy prošly tak hned po prvním svém rozmachu trpkou zkouškou, která je připravila o značnou část hospodářských zisků let předchozích a místo dalšího vzrůstu územního přenesla jen značný vzrůst veřejných dluhů a nutnost nových daní. Přes to přese všecko nesnížila nikterak sebevědomí národního. Veřejné mínění ve Spojených Státech zapomnělo v následujících letech rychle na chvíle úzkosti, ale nezapomnělo, že se měřilo v prudkém boji a bez konečné porážky s mocí, které právě před tím ani veliký Bonaparte neodolal; a pro zocelení vlasteneckého cítění měla tak válečná epizoda následky v podstatě příznivé.

Dozvuky velikých otřesů doby napoleonské měly ostatně v zápětí pro Spojené Státy i jinak důležité účinky. Napoleonův pokus o ovládnutí pyrenejského poloostrova a boje z toho vzešlé rozvrátily především budovu španělské monarchie tak dokonale, že pokus o návrat k starým poměrům, o který se po roce 1814 pokusil španělský král Ferdinand VII.,

Britská
převaha.

Gentský mír
(24. prosince
1814).

Získání Floridy
a zálivu
Mexického
(1818).

Spory

jen ještě více ukázal její slabost. Věci té užila tedy Unie bez rozpaků k tomu, aby si aspoň na jihu v zápětí nahradila to, v čem jí na severu síla Anglie byla zabránila. Činíc si nárok na široký pruh kraje na západ i na východ od ústí mississippského jako na příslušenství někdejší Louisiany, obsadila v letech 1816—1818 prostě i celou Floridu a vynutila na zástupcích španělských roku 1819 smlouvu, která jí uchvat ten trvale zajišťovala. Ferdinand VII. odpíral sice po některou dobu ratifikaci smlouvy té, vskutku však v rukou Unie zůstalo celé pobřeží zálivu Mexického až k Rio Sabine na západě a poloostrov Floridský jevil se v její moci takřka pěstiti, výhrůžně trčící do bohaté oblasti Antillské. Zároveň s tím došlo pak také na severním pomezí Unie k výhodné úpravě hranic.

Kanadská
hranice.

Původní hranice mezi Spojenými Státy a britskou Kanadou byla tu v 18. věku jen zcela obecně stanovena čarou, vedenou od skupiny velikých jezer k pramenisku řeky Mississippi. Získáním Louisiany nastala však potřeba rozhraničení to prodloužit ještě dále na západ a odělití jím území Unii zakoupené od zázemí kanadského. Věc nebyla snadna, neboť šlo tu o oblast naprosto divokou, do níž jen občas zálesáci a obchodníci s kožešinami pronikali. Konečně po vleklém jednání došlo k shodě mezi Anglií a Spojenými Státy, aby hraniční čarou tu se stal prostě 49° severní šířky od Lesního jezera až k Skalním horám.

Vá
181

Spor
o Oregonsko.

Ani tím však nebylo vše nesporně vyřízeno, neboť v době té jak Anglie, tak Unie upíraly žádostivé zraky také na oblast ležící dále za obrovskou přírodní hradbou Kordiller. Tento nejzazší západ severoamerické pevniny byl sice končinou ještě méně známou a vlídnou, než pomezí Louisiany, ale výzkumné výpravy, jako byla americká výprava Lewise a Clarka v letech 1805—6, zjistily, že se svažuje povodím svých toků, zejména velikou řekou Columbií, přímo k Tichému oceánu; a to dodalo kraji značné ceny. Počalyť od sklonku 18. století také odlehlé plochy tohoto velikého vodstva znenáhla oživovali občasnými výpravami obchodními a již roku 1792 zakotvil bostonský kapitán Gray po prvé na oregonském pobřeží blíže ústí Kolumbie, aby od tamních rudochů získal kožešiny, jež pak velmi výhodně v čínském Kantonu zpeněžoval. Od roku 1810 zřídil pak na pobřeží tom newyorský podnikatel Jan Jakub Astor dokonce trvalou stanici pro tento obchod kožešinářský a Unie táhla se tudíž k oregonskému kraji jako k vlastnictví,

16

získanému právem objevitele. Týmž právem táhli se k němu však i Angličané, dovolávající se nejen předchozích plaveb Cookových, nýbrž zejména pozdějších objevných výkonů Alexandra Mackenzie a obchodních styků kolumbijských domorodců s anglickou Hudson Bay Company. Spor takto vzniklý byl roku 1818 sice zatímne odsunut kompromisem, podle něhož zachovaly jak Spojené Státy, tak Anglie právo, užívati přírodního bohatství lesnatého kraje, byli tu však ještě jiní sou-

Kondominium
z roku 1818.

Predevším tvrdilo Španělsko, že celé americké pobřeží moře Tichého až k 57° s. š. jest jeho dávným vlastnictvím. Nemělo ovšem opravdové moci, dáti nároku tomu řádný důraz, a při uzavření smlouvy floridské roku 1819 vzdalo se výslovně vsi pobřežní oblasti na sever od 42° s. š., zachovávajíc z ní takto ve svém držení jen Kalifornii. Tím byla zajištěna oregonskému kondominiu Anglie a Spojených Států aspoň jižní hranice; zároveň hrozil však vážnější soupeř se severu. Ruské cířství rozšířilo totiž již v 18. století svou moc ze Sibíře přes úžinu Beringovu do Alašky a postupovalo odtud v době cíře Alexandra I. stále důrazněji směrem k jihu, jsouc vedeno snahou, zajistiti ruskému velrybářství a kožešinářskému obchodu opravdový monopol v severních částech Tichého oceánu, kde se snažilo zříditi nadto trvalý bod opěrný i na ostrovech Sandvičských. Vrchole dostoupily nároky tyto prohlášením, jež učinil ruský vyslanec ve Washingtonu v lednu 1822 a kterým cíř své moci a výlučnému užítku svých poddaných vyhrazoval celé pobřeží od Alašky až k 51° s. š., tedy až do samého povodí kolumbijského.

Tichomořské
pobřeží.

Ruské
nároky.

Nárok ten způsobil nemilé vzrušení v Spojených Státech i v Anglii tím spíše, že cíř Alexander I. ve chvíli té i jinak velmi nepohodlným se jevil tomu i onomu státu anglosaskému. Vystupovalť právě na kongresu veronském v čele velmocí pevninných nejen s myšlenkou, zakročiti vojensky ve Španělsku na prospěch legitimního království proti silám revoluce, poloostrovem Pyrenejským zmítající, nýbrž obíral se již od několika let ještě dalšími plány. Také španělské osady v Jižní a Střední Americe, které se byly vzepřely proti panství mateřské země a v několik samostatných republik proměnily, měly býti společnou pomocí evropských dvorů znova uvedeny v poslušenství krále Ferdinanda VII. Jak anglickému vůdčímu státníkovi Jiřímu Canningovi, tak vládě washingtonské byl však plán ten svrchovaně proti mysli, ježto ohrožoval vý-

Cíř Alexander I.
a španělské
osady.

Jiří Canning.

2

hody hospodářské, jež jim plynuly ze svobody někdejších osad španělských, a činil ruského cáře, ozářeného leskem vítězství nad Napoleonem, takřka rozhodčím nad osudy všeho lidstva na obou březích Atlantského oceánu. Proto čelil president Spojených Států James Monroe věci především tím, že v květnu 1823, ve chvíli, kdy zakročení legitimních mocí ve Španělsku opravdu mělo krvavý průběh, výslovně uznal nezávislost nových republik jihoamerických a s nimi navázal pravidelné styky diplomatické. Canning, ač byl k podobnému kroku z Washingtonu opětovně nabádán, nešel sice zatím ještě tak daleko, vítal však úmysl hlavy Unie, projevem zvláště výrazným odmítnutí hledisko ruského cáře a jeho spojenců.

Poselstvo
pres. Monroe
(2. prosince
1823).

Projevem tím stalo se slavné poselstvo presidenta Monroe, kongresu zákonodárnému přednesené 2. prosince 1823. V něm president vytkl zejména, že Spojené Státy nemíní sice zasáhati do osadního panství evropských mocí v americké oblasti, pokud panství to skutečně trvá; že však uznávají vlády nových republik, které si svobodu vytvořily i uhájily, a že by proto měly za čin nepřátelský, kdyby je evropské dvory snad chtěly ohrožovati společným zakročením. Unie nemíní se místiti do věcí evropských, nedopustí však, aby tamní intervenční a kongresové metody byly přenášeny přes oceán na půdu Nového světa.

John Quincy
Adams.

To byla mluva velmi sebevědomá, kterou se mladá republika americká proti pevninnému tribunálu velmocenskému a vůbec proti starému světu evropskému vztyčovala za obháje a zosobnitele nového světa zámořského, který jest si plně vědom své svěží síly i svých zcela svérázných cílů. Dojem byl ostatně nemálo zesilován i tím, že poselství presidentovo nadto výslovně stanovilo za vůdčí hledisko Spojených Států, nestrpěti nadále vůbec, aby kterákoliv, dosud neosazená část Nového světa byla evropskými státy zabírána a panství jejich nově přivlastňována. Zmínka ta čelila ovšem především ruským úchvatům na pobřeží pacifickém, proti nimž se byl státní sekretář Unie, John Quincy Adams, vlastní autor presidentova poselství, již několik měsíců před tím podobně ohradil.

Poselství Monreovo bylo sice pouhé prohlášení zásadních hledisek a kongres neučinil je opravdu podkladem žádného kladného jednání zákonodárného; výrazná slova stala se však podkladem nepsaného, ale tím účinnějšího zákona, vrytého do vědomí každého vzdělaného občana

Unie, který se znenáhla proměnil ve skutečnou doktrinu, shrnovanou stručně slovy: Amerika Američanům. A ostatně mělo rázné vystoupení ihned také praktické důsledky v tom, že si Alexander I. opravdu netroufal, myšlenku zakročení velmocenského tribunálu evropského proti někdejším koloniím španělským dále rozvíjetí a že v zápětí ustoupil i v otázce tichomořské. Smlouvou, podepsanou 17. dubna 1824, vzdal se všech nároků na pobřeží americké jižně od 54° 40' s. š., takže oblast ta až k 42° zůstala nesporně přiznána Unii.

Ústup Ruska.

Zatím ovšem jen v nerozdílném společenstvu s Anglií, ale i tak byl smělý náběh, kterým úspěchu bylo dosaženo, výrazem živelné síly a neobyčejné důvěry ve skvělou budoucnost. Vždyť neuplynulo ještě ani půl století od té doby, co třináct někdejších osad anglických vstupovalo v boj o svou nezávislost s mateřskou zemí, tvořice na ohromné pevnině americké poměrně úzký pás, vtěsnaný mezi východní pobřeží a hory Alleghanské. Nyní dosáhla západní hranice Spojených Států aspoň ve své severní části již vod Tichého oceánu a Unie střetla se tu ve spolku se svou mateřskou zemí anglickou vítězně s podobnou vlnou neúnavného postupu, v opačném směru z evropského prostředí, z Moskvy vycházející.

Výtěžek doby
napoleonské.

Zároveň znamenal úspěch ten jakousi dočasnou zastávku a význačnou etapu v mezinárodním vývoji Spojených Států. Intervenční politika cáře Alexandra I. byla stejně jako revoluční hnutí evropská, proti nimž se obracela, vskutku dozvukem doby napoleonské, doby, která také Spojené Státy uvedla v tak těsný styk s evropskými událostmi. Poselstvím Monroeovým dávala Unie jaksi poslední pozdrav této době, pozdrav mladého muže, který v plném vědomí své vzrostlé síly setřásá okázale svazky, jež ho dosud poutaly k někdejšímu domovu a jest rozhodnut, raziti si dále zcela vlastní cestu.

* * *

Na počátku dvacátých let 19. věku začalo se tak nové období ve vývoji Spojených Států amerických. Že vývoj ten bude nevšední i v jiném směru než v překotném šíření územního panství, bylo sice již tehdy bystrému pozorovateli možno předpovídati, sotva kdo mohl však v době, kdy president Monroe tak sebevědomě stavěl Nový svět proti světu starému, tušiti, že neuplyne ani půl století a Unie naplní své ohromné

Chvatný
rozvoj Unie.

a dalšími výboji ještě podstatně zvětšené plochy, které byl dotud většinou jen potulný trapper nebo rudý lovec oživoval, rušným životem hospodářským, poskytujícím téměř čtyřiceti milionům duším nejen obživu, nýbrž i možnost bohatnutí mnohem štedřejší, než ji znaly pokročilé státy Starého světa.

V rámci naší práce není ovšem možno líčiti podrobně tento podivuhodně rychlý vzrůst Spojených Států v skutečnou velmoc, opřenu o rozkvět zemědělství, bohaté požehnání hor a čilý ruch velikých měst, nejednou jakoby zázrakem na kulturní novíně vyrůstajících, vývoj, který jest z nejdůležitějších zjevů dějinných 19. století. Dotkneme se pouze některých jeho zvláště význačných rysů a zejména také sil i předpokladů, které jej umožnily.

Byly tu především neobyčejně příznivé podmínky přírodní. Většinu velké pevniny, vyjímajíc pustiny »vyprahlého západu« a Skalních hor, kryl jen mírně zvlněný a namnoze úrodný kraj, klimaticky vhodný pro trvalý pobyt bílého člověka, který nekladl ani svým dosavadním osídlením valných překážek jeho postupu. Neboť rudé plémě, které se bylo naposledy za války roku 1813 vzhopilo k většímu pokusu o obranu, bylo roku 1825 již úplně vytlačeno z východního povodí mississippského a neudrželo se pak dlouho ani v travnatých lovištích na pravém břehu tohoto veletoku. Bylo rychle decimováno drobným bojem i kořalkou a vůbec dotekem s evropskými řády a stlačeno do těsných rezervací, v nichž kolem roku 1860 počet jeho příslušníků, postavených pod dozor zvláštního úřadu, klesl již na pouhých 300 tisíc duší. Naproti tomu dostávalo se postupujícímu bílému plemeni stále nových posil přistěhovalectvem ze Starého světa, a to v dávkách mnohem větších, než v předchozích dvou stoletích.

Příčiny věci byly rozličné. Jako v minulých dobách boje náboženské, vedly nyní nezdary revolučních náběhů ústavních nejednoho zklamaneho demokrata za oceán do nové země svobody; přírodní katastrofy, jako byl zemákový mor v Irsku v čtyřicátých letech, zvětšovaly rovněž příliv ten a zejména činily tak krize nezaměstnanosti, časté v tehdejší mladém továrním průmyslu anglickém i pevninném. Mnohé sváděl ostatně k vystěhovalectví prostě i svůdný obraz možnosti rychlého zbohatnutí anebo aspoň dosažení hospodářské nezávislosti v novém světě zámořském.

Tempo vlny přistěhovalecké bylo ovšem v rozličných letech nestejně, v celku vzrůstalo však zjevně po celou první polovici 19. věku. Kdežto v prvním období americké svobody, v letech 1783—1820, počet nově přichozích se odhadoval jen na 250 tisíc duší, činil již v následujících dvaceti letech asi 750 tisíc, a zejména od počátku čtyřicátých let začal vzrůstat tak, že v období 1840—1860 činil souhrnně 4,313.000 duší. Podíl na něm mělo mnoho národů, takže Spojené Státy později byly označovány za výtazek a dítě celé Evropy; vskutku však, zejména v prvních desetiletích, kdy vlastní ráz Unie se vytvářel, měla rasa anglosaská mezi přistěhovanci naprostou převahu. Teprve od polovice let čtyřicátých vzrostl neobyčejně počet Irčanů, po roce 1848 počet Němců a Skandinávců, kdežto příslušníci rozličných plemen slovanských a Vlaši ve větším množství ještě později do popředí se dostali.

Mimo to tkvěl podstatný rozdíl také v tom, že smělé pronikání do končin dotud neosazených a zejména to, co později bylo nazváno »výbojem západu«, tedy vlastní činnost kolonizační, bylo především dílem Anglosasů, ať již z rodin na půdě americké dlouho usedlých, nebo teprve nově přichozích. Příslušníci jiných národů naplňovali spíše rychle rozkvétající osady městské a hornické tak, že na příklad z Němců jen asi 25% se stalo zemědělci a z Irčanů dokonce pouze 12%. Jen tím lze vysvětliti zjev, že anglosaský mrav a řeč zachovaly význačnou převahu téměř ve všech nově se tvořících státech Unie přes podstatný příměsek živlů cizích, které buď v novém prostředí rychle úplně tonuly, nebo zůstávaly jen nesouvislými ostrůvky.

Vedle této posily, kterou Evropa dávala Novému světu vystěhovalectvím, působily na rychlý vývoj Spojených Států význačně také některé technické vynálezy, které nově usměrnily všecek život hospodářský. Pro jih Unie byl to především vynález stroje odzrňovacího, tak zv. cotton gin, učiněný již roku 1793, který umožňoval mnohem rychlejší čištění bavlny než dosavadní ruční práce. Jím vzrostla neobyčejně výnosnost plantáží bavlnářských, takže zatlačily v teplé oblasti obratem ruky pěstování ostatních plodin a Spojené Státy se staly takřka výhradním dodavatelem bavlny pro rychle rostoucí textilnictví evropské. Ježto pak výnosy ty zvláště na panenské půdě byly značné, byla pro nové plantáže s překotnou rychlostí zabírána celá nově získaná oblast kolem zálivu Mexického, kde vznikly nové státy Louisiana, Mississippi

Přírodní podmínky.

Zánik rudochů.

Přistěhovalectví.

Jeho postupný příliv a ráz.

Převaha Anglosasů.

Technické vynálezy.

Cotton-gin a bavlnářství.

a Alabama, a bavlnářství šířilo se zároveň i proti proudu veliké řeky do území pozdějšího Arkansasu i státu Missouri tím, že zbohatlí podnikatelé s karavanami černých otroků znova a znova se tam vypravují k zabírání nové půdy, pro bavlnářskou kulturu vhodné, a zhodnocují tak, byť i dosti extensivně, dosavadní pustinu.

Parní plavba.

Pro osídlení končin pásu méně teplého naproti tomu význam rozhodující měly zase nové vynálezy v oboru komunikačním. Nejprve bylo to především užití páry pro plavbu. Roku 1807 předvedl Robert Fulton na Hudsonu svůj kolový parníček žasnoucím souvěkvcům, roku 1809 vykonal parník Clermont již plavbu z Nového Yorku do Albany a dvě leta potom se začíná již pravidelná paroplavba mezi Pittsburgem a Novým Orleansem. Schopností těchto nových lodí, překonávají snadno obtíže plavby proti proudu, stalo se naráz lehce přístupným daleké zázemí v povodí řek Mississippi, Missouri a Ohia. Vznikají tu společnosti dopravní, které navzájem závodí počtem a rychlostí svých jízd; farmář, usazující se v nových územích, jako byly Illinois, Wisconsin, Indiana, nalézá trh pro své výtěžky a svůj nákup i v poměrně vzdálených místech na západním svahu Alleghanském, jako bylo Cincinnati nebo Pittsburg. St. Louis stává se živým střediskem výnosného obchodu kožšinového, zvláště když od roku 1832 paroplavba po Missouri počíná pronikat až k hornímu toku řeky Yellowstone a vytváří tak v dálném zálesí východisko pro smělé trappery, kteří odtud rozšiřují své výpravy až do pralesů oregonských.

Oživení povodí mississippského.

Tím přeskakoval soustavný postup bílého člověka do nitra pevniny překážky jinak takřka nepřekonatelné a otvíral si rychle nové rozhledy. Říční paroplavba způsobila ovšem zároveň, že obchodní styk nově osazovaných území blízkého západu byl sváděn s počátku především na jih k Novému Orleansu, velikému středisku při ústí mississippském, a ztrácel tak poněkud souvislost se starými metropolemi průmyslu a obchodu na severovýchodním pobřeží, zejména Bostonem, Novým Yorkem a Filadelfií. Snaha čeliti tomu, vedla tudíž v zápětí k stavbě umělých cest vodních, jež by i s nimi spojovaly pohodlně oblast velikých jezer. V ohledu tom dílem zvláště pozoruhodným byl kanál dokončený roku 1825, který pojil tok Hudsonu s jezerem Erie a učinil zejména Nový York, ležící při ústí Hudsonu, hlavní branou, odkud pak proud přistěhovalectva do zázemí byl vysílán, takže věc ta přispěla podstatně k tomu,

Stavba kanálů.

že Nový York, dosáhnuv roku 1830 již 200 tisíc obyvatel, stanul v čele ostatních velikých měst amerických. Neboť k němu především počíná se obracet také nová paroplavba námořská, která měla pro vývoj Spojených Států rovněž význam nemalý, protože urychlila jejich styk s Evropou a zlevnila neobyčejně i tarify na vývoz amerických plodin i dopravní náklady přistěhovalecké.

Stavbou kanálů říčních mohly ovšem severovýchodní státy usnadňovati svůj styk jen s menší částí nejbližšího západu; k jejich účinné soutěži s velikou vertikálou mississippskou bylo třeba, aby překonaly i ve směru rovnoběžek táhlou hráz hor Alleghanských, a tu by byla pouhá stavba silnic, přes to, že na ní byly záhy vynakládány peníze i z přebytků spolkového hospodářství, stěží vedla k plnému úspěchu, kdyby jí nebyl po bok vstoupil nový vynález technický, železnice. Železnice umožnila stejně jako paroplavba zrychlený výboj nitrozemí pro soustavou koloniaci a stala se nejučinnějším prostředkem k zdolání jakýchkoliv překážek přírodních, jež se mu v cestu kladly. Američané pochopili velmi rychle její cenu. Již roku 1831, tedy dříve než ve většině států na pevnině evropské, počíná se se stavbou železných dráh z Baltimore k Ohio zaměřené a zároveň otvírá se i první dráha z Nového Yorku na sever, která do desíti let již dosáhla Buffala na jezeře Erijském.

Silnice.

Železnice.

Překonání hor Alleghanských serpentinami a tunely železničními vyžádalo ovšem ještě několik dalších let, zatím se však i v mladých státech středního západu potkala stavba drah s čilým pochopením. Tak vidíme na příklad, že Indiana roku 1836 přistoučila k stavbě kanálů i drah v délce 1200 km a Illinois roku 1837 uzavřel k témuž účelu půjčku ve výši dvanácti milionů dolarů. Většinou stala se pak sice stavba vodních i železných drah později spíše věcí soukromé podnikavosti, stát ji podporoval však i tehdy zejména postupováním rozsáhlých ploch půdy stavebním společenstvem, které, těžice z jejich prodeje, mocně podporovaly posun nových osadníků do odlehlých končin.

Zejména od padesátých let stávají se tak železnice ve Spojených Státech nikoliv jen tepnami, jež spojují navzájem význačné osady již trvající, nýbrž účinnými průlomy do neosídlené divočiny a řiditelé neodolatelného tlaku populačního z východu na západ. Kolem roku 1860 jejich délka v Unii měřila již 28 tisíc mil a myšlenka, přepásati želez-

Jeich průkopný význam.

nou stuhou souvislé komunikace celý kontinent od břehů Atlantických až k moři Tichému, posouvá se znenáhla na pole blízké možnosti. Železnice byly při tom zároveň mocnou vzpruhou nejen k vývoji železářského průmyslu, nýbrž i k neobyčejnému vzrůstu bohatství v rukou jednotlivců, vynikajících spekulativní podnikavostí, kteří dovedli do svých služeb uváděti stejně novou vládu vědy nad neústupnou přírodou, jako složitou techniku úvěrní.

Banky
a spekulace.

V ohledu tom stalo se význačným rysem amerického života hned od doby napoleonské množství soukromých bank, které mohly si opatřovati namnoze značné prostředky také emisemi úvěrových platidel tím spíše, že v Unii nedošlo z politických příčin k náležitému vývoji jednotné, veliké banky národní, jež by si byla činnost tu především vyhradila. Hodnota papírových platidel stávala se tím sice velmi vratkou a byla nejednou vydána vážným otřesům, ale soukromý kapitál zůstával namnoze pružnější a výbojnější vzpruhou obecného vývoje hospodářského než ve Starém světě. Jeho neúprosně vypočítavý ráz nenarážel tu tolik na překážky starých tradic a byl, zejména pokud šlo o získávání nové panenské půdy hospodářskému těžení, mocně podporován také zákonitými normami osídlovacími.

Normy
osídlovací.

Normy ty vyrostly namnoze přímo z ducha osvícenského racionalismu 18. věku, který chtěl věci lidské řešiti vůbec prozíravou úvahou předchozí a s matematickou strohostí. Základem jejich byla totiž ordinance spolková z 20. května 1785, vydaná především k zamezení dosavadní nepravidelnosti a libovůle místních skupin při zabírání volné půdy. Podle ní mělo se veškeré ohromné zázemí starších osad jakožto státní, spolkové vlastnictví děliti postupně soustavou tak zv. basis-lines a meridianů, přesně od západu k východu a od severu k jihu běžících, na čtverce o 36 čtverečných mílich, zvané »township« (vesnice). Každý township rozpadal se pak na »sekce« o 640 anglických acres, jež měly býti základem stejnoměrných usedlostí selských a které spolkové úřady, později pod dozorem zvláštního ústředního »land-office«, od roku 1802 ve Washingtonu zřízeného, novým osadníkům prodávaly za jednotnou cenu, tak aby výnos prodeje toho podstatně přispíval k splácení dluhů i vydání spolkových. Zkušenost ukázala ovšem záhy, že jest třeba sekce ty drobiti dále na čtvrtiny i osminy a cena za acre byla od roku 1820 snížena na 1.25 dolaru.

Township
a sekce.

Systém ten nepřihlížel sice tu a tam dostatečně k zvláštnostem terénu a rozličné jakosti půdy, měl však výhodu, že zabezpečoval drobným zemědělcům zcela určité vlastnictví přídělů, čelil sporům o jejich hranice a poutal osadníka k půdě, již mu bylo napřed zaplatiti. Dílo úředních zeměměřičů a nároky těch, kdož si byli u »land-office« určitou sekci koupili, narážely ovšem přes to často na skutečnost, že některé pozemky v odlehlých krajích byly již před tím bez zákonitého podkladu osazeny samozvanými »squatterly«, kteří nechtěli novému vlastníku ustoupiti. Obtíže ty upravovaly však od roku 1830 některé nové předpisy, vrcholící roku 1841 v t. zv. Preemption Law, jež zabezpečovaly těm, kdož půdu opravdu již vzdělávali, aspoň právo předkupu.

Otázka
squatterská.

Přední snahou spolkového zákonodárství bylo vytvoření zdravého a poměrně zámožného stavu selského, který ovšem při soustavě sekcí nemohl sídleti družně po vesnicku, nýbrž byl rozptýlen po jednotlivých dvorcích. Nevýhodám z toho plynoucím čelilo však zásadní ustanovení, že v každém »townshipu« aspoň jedna sekce má sloužiti účelům školským a duchovním a tím dávatí osadě jádro, které pak zpravidla zesiloval i kráмец některý a hostinec.

Provádění kolonisace podle tohoto schematu vedlo opravdu aspoň v oblasti, do níž nezasáhlo jižní plantážnictví, k vytvoření zjevné převahy drobné držby nad podniky velkostatkářskými; neobešlo se však bez rušivých zisků spekulacních a zjevných zlořádů prostředkovatelských. Opatřování nutného úvěru pro budoucí osadníky dávalo totiž podnět ke vzniku mnohých soukromých společností kolonisačních, které v době, kdy se státní pokladnici příliv peněz z prodeje národních pozemků jevil žádoucím, získávaly naráz veliké skupiny sekcí a prodávaly je pak z druhé ruky se značným ziskem a namnoze bez ohledu na to, mohli drobný nabyvatel takto předražené a často zcela sterilní půdy na ní opravdu býti jen živořiti. Proto obracelo se zákonodárství Unie záhy proti tomuto zhoubnému vykořisťování přistěhovalců, ale společností kolonisační dosahovaly svého cíle přes to buď úplatky úřadů nebo jinou oklikou, a zisky jejich trvaly zejména ve spojení s koncesemi komunikačními. Neboť k urychlení staveb průplavů i železných dráh dávaly státy jednotlivé i správa spolková, jak jsme se toho již dotkli, kapitalistickým družstvům jako podporu k úhradě stavebních nákladů tisíce sekcí volné půdy v kraji, kterým nové dráhy měly vésti, a nejedna

Zlořády
kolonisačních
společností.

Korupce.

koncese byla korupcí rozhodujících osob získána jen pro tyto výhody, bez vážného úmyslu, stavbu opravdu včas provést. Věc stupňovala se zejména od té doby, co stavba železnic soukromým kapitálem začala nabývat stále smělejších rysů, a napočítalo se, že v padesátých a šedesátých letech vlivní politikové dovedli do majetku železničních koncesionářů převést na 215 milionů acres půdy, která jimi aspoň z části byla pak s lichevným ziskem zpeněžena a přispěla značně k založení milionářských jmění obratných a bezohledných jednotlivců.

Lichva
půdou.

Největší zisky vznikly ovšem z nabývání pozemků v oblastech, na nichž se zázračnou rychlostí vznikala veliká města, jako bylo třeba Chicago, které kolem roku 1830 bylo ještě zálesáckou vesnicí, oživovanou Indiány ze sousedství, a třicet let potom mělo již na 300 tisíc obyvatel. Za poměrů takových se i poměrně odlehlá staveniště stávala předmětem řetězových obchodů a s význačnou prozíravostí, ale užívající ovšem také nekalého vlivu na městské správy a vůdčí stranníky politické, dovedli zejména někteří šťastní spekulanti, jako byl v Novém Yorku třeba Jan Jakub Astor nebo v Chicagu Marshal Field, stát se pány půdy, na níž pak celé čtvrti městské vyrůstaly.

Hospodářský
vývoj.

Rychlý vzrůst obyvatelstva a neúnavné přistěhovalectví z Evropy byly tedy ve Spojených Státech provázeny od počátku mnohými zjevy lakotné dravosti a smělého vykořisťování zájmů celkových; ale právě toto ovzduší nevybíravého výbojnictví urychlovalo zároveň nepochybně proud, který v tempu, jakého dějiny před tím nepoznaly, zabíral pro rušný život hospodářský stále nové končiny a již v polovici 19. věku zasáhl mocně nejen oblast, lemující jižní břehy velikých jezer, jako byly kraje michiganský a wisconsinský, nýbrž i území Arkansasu, Minnesoty, Nebrasky a Jovy, ležící daleko na západním břehu mississippském. Kolonizační ruch byl při tom ostatně i v této pozdější době novými zákonnými opatřeními vpřed poháněn. Tak dostalo se mu podstatné opory roku 1862 v t. zv. Homestead Law, zákonu o domovinách, jenž stanovil, že každý občan Spojených Států má právo, vyžádati si bezplatně čtvrtku nebo osminu volné sekce k obdělání, a že se podíl ten stane jeho plným vlastnictvím, jakmile na něm po pět let nepřetržitě pobýval.

Homestead Law.

Obrovský rámec územní, který Spojené Státy americké na počátku 19. věku si dovedly získati, vyplňoval se tedy rychle obyvatelstvem, které se snažilo jeho přirozené bohatství opravdu úsilovnou prací zhod-

notiti; a tu bylo neobyčejně důležitě, že také ústavní zřízení Unie mělo dosti pružnosti, aby se přizpůsobovalo těmto velikým změnám. Ústava Spojených Států ukazovala zajisté mnohé rysy, připomínající její dějinnou souvislost se starými, zvykovými řády anglické země mateřské; na příklad bikamerální soustavu v zákonodárství. Bylo v ní však také mnoho prvků, vzešlých z theoretických úvah osvícenských, na příklad zásadní oddělení moci výkonné, vrcholící v presidentovi, od moci legislativní, a především význačná svéráznost způsobu, jakým státní svrchovanost v Unii byla rozdělena tak, aby společná síla celku na venek byla smířena s vnitřní volností a žádoucí svérávností jednotlivých států, federativním svazkem v jedno spojených. V ohledu tom pak zvláště důmyslné bylo řešení, počítající od počátku s tím, že základnu politického života nebude možno trvale obmeziti na oblast třinácti států původních, nýbrž že s postupem další kolonisace do nitrozemí se přihlásí také nové kraje o plnost práv občanských a rovnocennost se staršími osadami.

Řády
ústavní.

Řešení to opíralo se především o hledisko, že toto veškeré zázemí jest vlastnictvím spolkovým, z něhož jest postupně tvořiti nové státy, a to podle ordonance, vydané 13. července 1787 pro území, ležící v povodí řeky Ohia. Ordonance ta stanovila totiž, že území bude orgány spolkové vlády jen tak dlouho spravováno, dokud nenabude určité osobitosti vzrůstem počtu svobodného a dospělého mužského obyvatelstva na 5000 hlav jakožto zvláštní, pevně ohraničené »territorium«, jemuž přísluší právo, řídití vlastním, voleným »legislative council« své vnitřní záležitosti. Nároku na to, aby jako plnoprávný člen do Unie bylo přijato a svými zástupci počet sedadel v spolkovém senátu i sněmovně representantů rozmnožilo, nabude však territorium takové teprve, až počet ten vzroste na 60 tisíc.

Ordonance
ohijská (1787).

Touto úpravou věcí stala se Unie útvarem vpravdě živoucím, schopným nekonečného vzrůstu, aniž byla nucena, měniti při tom své základní ústrojí, takže dospěla k pravému opaku evropského režimu osadního, který tak houževnatě lpěl na podřízenosti mladších krajů. Heslo všeobecné rovnosti, pod jehož štítem se dál odboj amerických osad proti zemi mateřské, zachovávalo tím plnou účinnost a věc měla záhy nepochybné důsledky i pro veřejný život starších států Unie; neboť náběh k jakési aristokratické povznešenosti předních, starousedlých rodin,

Territorium
a stát.

Demokratisace Unie. který se tam hlásil, a obmezení práv volebních censem majetkovým, jež tam většinou vládlo, neudržely se trvale, když v sousedství mladší státy budovaly svůj nový život vnitřní na úplně rovnostních základech všeobecného práva volebního, které nejprve roku 1803 ve státech Kentucky a Vermontu bylo zavedeno a postupně i v ostatních částech Unie zvítězilo.

Strany politické.

Důsledná demokratisace politických práv, která se v Evropě v první polovici 19. věku jevila pouhým heslem radikálních snů, stávala se takto za oceánem takřka samozřejmým rysem amerického prostředí, které se tím výrazně odlišilo i od nejpokročilejších zemí evropských, jako byla Anglie. Od politického života anglického lišil se ostatně život americký značně také proto, že v něm nebylo místa pro vlastní režim parlamentní. Také ve Spojených Státech stály sice proti sobě zpravidla dvě veliké strany, o moc v státě zápasící, a dočasně byla jedna z nich dokonce i anglickým názvem whigů označována. Střídavé úspěchy jejich nejevily se tu však vytvářením ministerstva z čelných poslanců většiny, neboť podle zásady přesného oddělení moci výkonné od moci zákonodárné tkvěla správa věcí spolkových v rukou presidenta, který svěřoval svým osobním důvěrníkům jakožto státním sekretářům odborné řízení jednotlivých departementů vládních, čímž vznikala kabinet, nepodléhající změnám většiny v kongresu zákonodárném.

Volba presidentská.

Pro tuto značnou moc stávala se tedy volba presidentova, vždy po čtyřech letech znova opakovaná, předním předmětem boje velikých stran, a z počátku se zdálo, že mužové, reprezentující vůdčí strany v kongresu, aspoň touto cestou podrobí svému vlivu moc výkonnou. Stalo se zvykem, že o osobě, která měla býti stranou kandidována na stolec presidentský, rozhodoval t. zv. caucus, to jest schůze členů senátu i sněmovny reprezentantů, k určitému táboru stranickému se hlásících. Než proti zvyklosti té ozýval se záhy hlučný odpor, vytýkající, že kroužek vůdčích politiků washingtonských na sebe takto strhuje veškeru skutečnou moc ve státě, podobně jako činily v Anglii šlechtické kotterie whigů i toryů. A opravdu dosáhli na sklonku dvacátých let drobní agitátoři místní toho, že nominace kandidátů té oné strany přešla na zvláštní »národní konventy«, mnohočlenná shromáždění stranníků k tomu zvláště zvolených, na nichž bylo nápadníkům nejvyšší hodnosti zavoditi navzájem zcela otevřeně a nikoliv již jen v těsném kroužku členů kon-

Caucus.

Národní konventy.

gresu. Na konventech těch bývala zároveň stanovena t. zv. »platforma«, to jest souhrn programových hesel, s nímž se strana brala do boje volebního se stranami druhými a který jí sloužil za účinný prostředek agitační.

Tak stávaly se volby presidentské věci, která po mnoho měsíců zvyřovala hluboce veškeré prostředí veřejného života v Unii a způsobila, že veliké strany k zajištění úspěchu při ní si vytvořili rozsáhlou síť místních ústředí, řízených řemeslnými politiky, t. zv. bosses, kteří často svým demagogickým vystupováním a zchytralými praktikami otravovali osklivě všecek život veřejný a vnášeli korupci i do správ obecních i do legislatur jednotlivých států. Nepěkné stíny velebené demokracie americké jevily se ostatně také v t. zv. spoil system, neomaleném se přiznávání k heslu, že vítězi v boji politickém náleží jako kořist obsazování a těžení z úřadů veřejných.

Demagogie.

Zásada ta, která zejména volbou hlavního zástupce odporu proti »caucusům« a hlasatele jadrně demokratických hesel, Andrewa Jacksona, za presidenta roku 1828 zvítězila i hledě k úřadům spolkovým, byla umožněna především také tím, že v Novém světě nebylo vůbec náležitě vážnosti k způsobilosti, získané určitou přípravou odbornou. Stalo se tu zjevem všedním, že čilý a nadaný muž bez valného vzdělání školského a který třeba několikrát změnil své povolání životní, dosahoval nejvyšších míst úředních prostě silou své osobnosti, a že tak odborní politikové nahražovali odbornou byrokracií, význačnou pro evropskou pevninu. Bylo to tím spíše možno, ježto všecek život rychle rostoucích států Unie nesl na sobě vůbec předechem chvatného improvizování a rázného individualismu.

Spoil system a Andrew Jackson.

Američan nebyl tolik poután vysokým nánosem tradic jako člověk Starého světa a nepřál si zároveň ani toho, aby správa státní na občany doléhala příliš důrazným poručníkováním. Pochopoval svobodu, na niž byl hrd, jako volnou soutěž, v níž platí především svépomoc a právo schopnějšího i silnějšího a kterou vyznačují proto zejména okázalé úspěchy rázných »selfmademanů«. Osvědčovalo se to především v životě hospodářském, který ovládla zcela touha po rychlém zbohatnutí a drsný hon po dolaru, takže cizímu pozorovateli se jevil Američan namnoze jako pouhý »homo economicus« výrazně ostrých loktů, ovládaný obchodním počtářstvím a spekulacním úsilím, u něhož robustní sobectví

Hon za dolarem.

a zbožnění hmotných i technických úspěchů zatlačilo do pozadí všechny duchovější složky.

Názor ten nebyl ovšem zcela správný. V bytosti Američanové prozrazovaly se záhy i jiné, ušlechtilější rysy. Především vřelá oddanost k vlasti a její rostoucí velikosti, která se druhdy ovšem projevovala zároveň i v příkrém přezírání stárnoucí Evropy jako oblasti, která zakrňuje v plesnivých, starých rádech, v nesvobodě a drobných, bezúčelných bojích. Toto vlastenectví a domnění, že mladý americký národ jest průkopníkem nového lidství vůbec, činilo prostředí Spojených Států schopným i ryze idealistických náběhů a obětí. Vyšší duševní život v Unii zůstával při tom sice namnoze těsně spjat s prostředím mateřské země anglické, ale i v tom ohledu hlásily se v něm znenáhla svérázné rysy.

Tak bylo v polovici 19. věku na příklad již možno mluvit o domácím, americkém písemnictví, důstojně zosobněném v postavách, jako byl dobrodružný povídkář Fenimore Cooper, historik Washington Irving, bizarní novelista Edgar Allan Poe, básníci Walt Whitman a Henry Wadsworth Longfellow a především svérázný, optimistický filosof Ralph Waldo Emerson. Péče o nižší školství jako základna uvědomělé demokracie odlišovala se rovněž příznivě od obtíží, s nimiž bylo tomuto hledisku v Anglii zápasiti, kdežto pro vývoj školství vyššího zvláště důležitá byla okolnost, že často mužové, kteří všecek život svůj strávili dravým hromaděním bohatství, k stáru cítili potřebu, štědrými dotacemi umožniti vzrůst vědeckých učelišť. Také obecná dobročinnost opírala se valnou měrou o takové odkazy, namnoze velmi vydatné; zvláště významnou stránkou amerického života byla pak i dokonalá svoboda ve věcech církevních. Američan zachoval sice většinou křesťanství jako společnou základnu kulturní, ponechával však rozličným jeho odstínům zcela volné pole k vzájemnému závodění, takže vedle všech starých útvarů církevních, z Evropy do Nového světa přenesených, v Unii vznikají nejrozličnější sekty nové, spojující nejednou zcela neorganicky hrubou, primitivní pověru s osvícenskými zášlehy a dospívající druhdy i ke koncům tak podivným, jako bylo třeba mormonství. Také značné pokroky feminismu a emancipačních snah ženských ve školství i v životě veřejném, hlučná propaganda temperenclářská a jiné podobné zvláštnosti dodávaly společenskému ovzduší Spojených Států osobitosti a prozrazovaly, že za oceánem z rozličných složek evropského původu, ovšem pod význačným

Vlastenectví americké.

Písemnictví.

Školství a dobročinnost.

Poměry církevní.

vedením vlivů anglických, vzniká opravdu nová národní individualita bílého plemene.

Při tom bylo zjevno, že základní rysy tohoto nového národního života nebyly stejné v celé oblasti Unie, nýbrž že tam bylo mnoho místních odstínů a zejména hluboký rozdíl mezi poměry jihu a severu. V jižních státech, podnebí teplého, z části již téměř tropického, měl od 17. století běloch, podobně jako v Střední a Jižní Americe, byť ne touž měrou, především postavení vyšší vrstvy, řídicí práci jiných a o ni opřenou. Černoši, jejichž počet tu průměrně činil asi 35% obyvatelstva, kteří však ve státech nejjihnějších někde i jeho polovici přesahovali a skoro veskrze závazkem otroctví byli stíženi, konali většinu práce, zejména v plantážích, jejichž rozsah, jak jsme se toho již dotkli, neobyčejně vzrůstal od té chvíle, co se Spojené Státy staly hlavním dodavatelem bavlny na světovém trhu. Asi deset tisíc rodin vlastníků těchto plantáží bylo rozhodujícím živlem v jižních státech Unie. Dvorce jejich pyšnily se značným komfortem, jenž měl ovšem ještě namnoze poněkud starosvětský přídech koloniálního období 18. věku. Nepřikládajíc sami ruku k dílu výrobnímu, měli příslušníci tohoto plantážnického zemanstva z veliké části čilý zájem pro život veřejný a značnou vyškolenost politickou, která jim v rámci Unie dlouho zajišťovala mnohem větší míru vlivu, než byla jejich počtem zdůvodněna. Mnozí z nich nabyli dokonce studii v Anglii jemnější výchovy, než ji jinak poskytovalo prostředí americké, a styk se světovým trhem, na který byli vývozem své žně veskrze odkázáni, šířil rovněž jejich rozhled.

Byla to svérázná společnost, naplněná sebevědomím vládnoucí rasy, vedle níž se poníženež krčily skupiny ostatních jižních bělochů, nucených prací rukou svých si vydělávati živobytí a lišících se od zámožné třídy také drsnou nevzdělaností, zaviněnou význačným nedostatkem škol na jihu. Značná část jich hromadila se v městech přístavních, jako byl Charleston, Savannah nebo Nový Orleans, která měla znamenitý význam jako vývozní střediska, ale jinak nerozkvétala příliš rychle, ježto průmysl tovární na jihu byl dlouho věcí takřka neznámou, takže souhrn obyvatelstva celé skupiny vůdčích měst jižních v polovici 19. věku stěží se vyrovnal jedinému Novému Yorku.

Tak zosobňovaly jižní státy namnoze strnulou tradici koloniálního období. Zcela jiný byl ráz společenského života na severu od čáry Ma-

Svéráz jihu.

Černé písmě.

Plantážnické zemanstvo.

Jižní města.

Čára Mason-Dixonova.

son-Dixonovy, nazvané tak podle dvou anglických zeměměřičů, kteří roku 1767 upravili hranici mezi nejsevernějšími státy plantážnickými Marylandem a Virginii na jedné a Pennsylvanií na druhé straně. Nikoliv rozsáhlé statky, vzdělávané prací otrockou, nýbrž drobná farma selská, jejíž vlastník sám ruku k dílu přikládá, vyznačovala tu poměry venkovské, a tento způsob zemědělské výroby přeléval se ze starých krajů severovýchodních do oblastí nově osazovaného západu a zajišťoval v pravdě demokratický ústroj, který byl podporován ostatně také tím, že na severu od počátku větší péče o školství šířila obecně aspoň známost čtení i psaní a usnadňovala tak i mužům z nejnižších vrstev přístup k výšinám společenského života.

Zároveň význačným byl pro sever mocný vzrůst měst. Jejich ráz byl ovšem rozličný. Vedle středisek nitrozemských, často s překotnou rychlostí improvizovaných a proto dlouho neladných, pyšnila se města starých, přiatlantických států severních svou bohatou tradicí dějinnou, namnoze již o dobu dvou set let opřenou a aspoň z části prozrazující význačné dozvuky někdejšího puritánství a kvakérství. V nich kvetlo rejdářství i obchod, který přiváděl vlajku Spojených Států nejen do oblasti antilské a evropské, nýbrž i do vzdálených vod asijských, do čínského Kantonu i do indické Kalkutty. Průmysl, který tu po prvé v době napoleonské se byl vzmohl, zaměstnával mnoho rukou, takže na příklad v textilnictví devět desetin včetně v celé Unii činných, bylo na severovýchodě, a pouze jedna desetina ve státech jižních. Vzrůst populace podporovala tu mocně i vlna přistěhovalecká, jen zcela nepatrnou měrou na jih zašlehující, a zde se hromadila především veliká jmění, vzniklá z gründerství a bursovních obchodů. Sever účastnil se značnými vklady kapitálovými ostatně také i na vývozu bavlny ze států jižních, poskytujícím příležitost k rušné spekulaci, a proto již v polovici 19. věku měla plantážnická aristokracie jižní zřejmou protiváhu v rostoucím počtu měšťáků severních, vládnoucích rovněž značným jměním, ale nespoutaných žádnou starosvětskou tradicí stavovskou, nýbrž schopných užívat i zneužívat politiky k obhájení svých soukromých zájmů často s význačnou dravostí.

Roku 1847 na příklad cenilo se jmění rodiny Astorovy na 20 milionů dolarů a známá ulice Broadway v Novém Yorku pyšnila se tehdy již asi pětadvaceti domy jiných milionářů, jejichž vliv na hospodářský život

národní byl tím větší, ježto ve Spojených Státech mnohá zařízení veřejná, na příklad chvatně budované dráhy a četné banky emisní, nebyly jako ve Starém světě v pevné ruce státu nebo aspoň pod jeho účinným dozorem, nýbrž podniky zcela soukromými a předmětem horečné spekulace.

Pod vlivem těchto předpokladů vytváří se v severních a západních státech Unie bytost vlastního »yankee« zcela jinak než v poměrně konservativnějším prostředí jižním, a bylo přirozené, že rozdíly ty a odlišné zájmy stále mocněji se srážely navzájem i v politickém životě spolkovém.

Při tom nevyhranil se však živelný rozdíl jihu a severu hned od počátku v zcela jasný protiklad dvou jen zeměpisně odlišných táborů stranických. Po dlouhá desetiletí vrcholil naopak veřejný život Unie v tuhém zápasu dvou velikých stran, z nichž ta i ona měla své stoupence na jihu i na severu a pro něž kolem roku 1830 zobecněl název demokratů a whigů.

Byly to tedy strany vskutku všenárodní a vůdčí mužové jejich bránili se s úsilím tomu, aby ztratily tento ráz; ale od počátku bylo zřejmé, že těžiště u demokratů tkvělo více v státech jižních, u whigů ve státech severních. Souviselo to především s rozličným sklonem základním v otázce, která již při samém vzniku Spojených Států stála v popředí politického boje, a ač byla v konečné ústavě Unie obratným kompromisem překlenuta, přece se v rozličných obměnách znova a znova hlásila.

Ústava stanovila totiž, že státní svrchovanost tkví v lidu americkém, který ji však vykonává z části jako celek ústrojím spolkovým, z části odděleně v jednotlivých státech; a o podíl, který tomu nebo onomu jevišti života veřejného přísluší, byly možné rozličné spory. Whigové klonili se spíše k tomu, podporovati vždy větší pravomoc celku Unie a její postupný vzrůst, kdežto demokraté ji chtěli obmeziti na míru jen nezbytně nutnou a zachovati co největší svéprávnost států jednotlivých.

Zásadní sklon ten měl však význačné důsledky také pro hospodářské zájmy jednotlivých končin. Whigové měli na příklad za to, že řádný vývoj celku žádá osamostatnění národního průmyslu, který od roku 1816 volal stále hlučněji po soustavě ochranného cla proti dovozu tovarů evropských. Když však roku 1828 jejich přičiněním vešel v život tarif vskutku protekcionářský, rozpoutala proti němu strana demokratická vášnivý odpor, opírajíc se hlavně o jih, který, nemaje valného průmyslu, měl zřejmý zájem na tom, aby vyloučení evropské soutěže nezdražilo

Farmy a města severní.

Obchod a průmysl.

Plutokracie severní.

Broadway.

Whigové a demokraté.

Spor o rozsah moci spolkové.

Ochranné clo.

venkovu průmyslové výroby. Do popředí odporu toho posunula se tehdy jako mluvčí jihu zejména Jižní Karolina, vedená rázným senátorem Johnem Calhounem, který neváhal převést otázku s železnou důsledností na pole zásadní a jíti v tom až do krajnosti.

John Calhoun. Popíraje důrazně právo spolkového zákonodárství zasahovati tak hluboko do hospodářských poměrů, vytýkal, že Unie jest vůbec pouhá federace států, které si vzájemnou úmluvou vytvořily společná zařízení jen v mezích zcela určitých, jinak zachovávajíce svou plnou osobitost; proto, kdykoliv by většina v kongresu spolkovém ony meze překročila a poškozovala majorisací přirozená práva některých krajů, má každý stát právo tak zv. nullifikace; může totiž odepřítí provedení sporného zákona a žádati, aby o věci rozhodla jako o zásadním sporu ústavním zvláštní konvence zástupců států tříčtvrtinovou většinou. A i pak mu prý zbývá právo secesse, úplného obchodu ze svazku spolkového.

Nullifikační
theorie.

Tato agitace Calhounova způsobila, že spor většiny kongresu s vůdčími státy jihu o celní tarif vedl opravdu k dočasnému užití tak příkrých a jednotu celku vážně ohrožujících zbraní. Ve vlastní věci celní byl sice roku 1833 zjednan kompromis, který způsobil, že jih zatím odložil po hrůžku nullifikace a secesse; ale zásadní spory nezmizely, ježto strana demokratická, podepřená jím, vytýkala svým odpůrcům i jiné stránky jejich postupu. Zejména zvyšování důchodů spolkových zbytečnými daněmi a poplatky k tomu, aby vláda Unie mohla podporovati stavbu umělých komunikací, usnadňujících styk severních států s novou oblastí osídlení na západě na úkor jihu. A také snahu o vytvoření výsadní cedulové banky národní, jež by regulovala oběh papírových platidel, vytýkali demokraté jako ústavně nepřipustné rozšiřování pravomoci vlády ústřední a škodlivé zasáhání do svobody života hospodářského.

Národní banka.

Jejich protesty dosáhly s pomocí presidenta Jacksona v ohledu tom tehdy opravdu svého cíle, ovšem za cenu dosti těžké krise, která roku 1837 dočasně rozvrátila takřka všecek život hospodářský v Unii, když zrušením privilegia národní banky a náhlým odnětím vládních deposit jiným úvěrním ústavům na osm set bank soukromých se octlo naráz v tísní, zastavilo výplaty, a také poukázky jejich, ve výši 120 milionů obíhající, byly velmi znehodnoceny. Vedle těchto všech otázek zdvíhala se však v pozadí nepochybného rozporu mezi jím a severem stále

hrozivěji do výše otázka otrocká, jež se stala vůbec podkladem nejtěžší krise ve vývoji Spojených Států a žádá proto podrobnějšího osvětlení než otázky jiné.

* * *

Původně bylo ve všech britských osadách v Severní Americe otroctví černochů zařízením nepochybné zákonitosti; jeho rozšíření bylo však zcela jiné na plantážnickém jihu, než na severu od čáry Mason-Dixonovy, kde černí otroci byli namnoze jen ojediněle užíváni jakožto domácí služebnictvo. Humánní citění, s osvícenstvím se šířící, a zároveň i vlivy kva-kerských hesel přivedly pak od roku 1780 počínaje postupně všechny severní státy k tomu, že buď v důsledku svých nových ústavních řádů nebo zvláštními zákony emancipačními odstraňovaly otroctví v rámci svých hranic. Než nezůstalo jen při tom. Roku 1787 bylo ordonancí, jež upra-vovala poměry velikého teritoria spolkového za Ohiem, také v této oblasti, až k řece Mississippi a velikým jezerům se prostírající, jež tvořila vlastní zázemí států severních, otroctví rovněž zásadně zakázáno.

Otroctví.

Oblast svobody.

Tak byla již na sklonku 18. věku Unie rozdělena na zemi svobody i oblast otrokářskou a dosti obecně se mohlo šířiti mínění, že otroctví jest v ní vůbec odsouzeno k brzkému zániku tím spíše, že spolkový zákon dovoloval další dovoz černochů z Afriky jen do roku 1808, a také v jižních státech byly tehdy dosti četné hlasy, volající po zrušení poměru, základním právům člověka tak dokonale protivného.

Poměry ty však změnil v zápětí úplně neobyčejný rozvoj bavlnářství, který učinil pro rychle množené plantáže pracovní sílu černošskou věcí, jak se zdálo, zcela nezbytnou a spojil zájem jižních států těsně se setrváním při otrockých rádech.

Rozmach
plantážnictví.

Otrok tehdy stává se naráz mnohem hledanějším majetkem než před tím, podloudnictví dodává i po roku 1808 ještě dlouho nové, byť i značně zmenšené dodávky černého zboží z Afriky, a plantážníci začínají zároveň bedlivěji dbáti toho, aby se jejich otroci co nejhojněji plemnili. Černoch zůstává zbožím, prodávaným o trzích jako dobytek, a to často bez ohledu na svazky rodinné. Poměr pánův k němu nebýval ovšem vždy zcela tvrdý; někdy byl dokonce i rázu patriarchálně vlídného, většinou však poskytoval černým nevolníkům bytí, jež se jevilo pravým opakem toho, co osvícenská hesla činila právem a úkolem člověka. Hospodářský zájem

Postavení
otroků.

zatlačoval však nyní v jižních státech všechny tyto úvahy do pozadí a plantážnická prostředí znepokojovala pouze obava, aby převahou států severních na kongresu snad nebylo užito spolkového zákonodárství k zrušení otroctví v Unii vůbec.

Obavu tu zvyšovala především skutečnost, že ve sněmovně reprezentantů jih mohl být v budoucnosti zatlačen do postavení menšiny nejen rychlejším vzrůstem obyvatelstva na severu, nýbrž také tím, že při stanovění, kolik mandátů ve sněmovně té podle počtu duší být má, pět černochů vždy jen třem duším bílým na roveň se kladlo. Proto vzniká na jihu záhy úsilí, stůj co stůj zachovati paritu hlasů se severem aspoň v senátu, kde každý stát bez zřetí k počtu svého obyvatelstva měl pouze dvě zástupců.

Parita jihu a severu v senátu.

Jasně se to ukázalo zejména roku 1819. Tehdy bylo z 22 států Unie polovice svobodných a polovice otrokářských, a jih doufal, že získá ještě o nový stát více, když o přijetí do počtu rovnoprávných členů Unie se hlásilo territorium Missouri, ležící již za řekou Mississippi v oblasti louisianské, 1803 od Napoleona I. koupené. V něm šířilo se totiž plantážnictví s otrockou silou pracovní, ale se strany států severních ozýval se zároveň hlučný odpor proti tomu, aby bylo zákonitě uznáno. Konečně skončil se spor r. 1820 kompromisem, podle něhož stát Missouri vstoupil sice do Unie jakožto stát otrokářský, ale rovnováha dosavadní byla zachována současným přijetím severního území Maine za stát plnoprávný a bezotrocký, kdežto budoucím podobným rozporům mělo čeliti ustanovení, podle něhož v celém dalším »Louisiana Purchase« až k Skalním horám otroctví smělo být trpěno pouze až k 36° 30' s. š. a nikoliv dále na sever.

Spor o Missouri.

Kompromis roku 1820.

Touto »smlouvou missourskou« byla zatím ožehavá otázka odsunuta a v následujících nejbližších letech obmezovaly se snahy odpůrců otroctví většinou jen na vlažné podporování filantropické společnosti, již od roku 1816 trvající, která si činila úkolem vykupování černochů a jejich převážení do Afriky, kde v tak zv. Liberii byl pro ně zřízen samostatný stát. Než výsledek skutečný těchto snah byl zcela nepatrný a zájem o otázku otrockou ožil zase teprve od roku 1831, když čilý publicista William Lloyd Garrison začal z Bostonu zvláštním časopisem, zvaným »Liberator«, burcovati mínění veřejné, důrazně volaje po zásadním odstranění zařízení, které se úplně přiči lidskosti a svobodnému rázu Unie.

Liberie.

Toto hnutí abolitionistické nabylo tehdy posily také v tom, že v sou- W. L. Garrison a abolitionism (1831). sedství Spojených Států Mexiko již roku 1829 aspoň zásadně otroctví na svém území zakázalo a že se i Anglie právě chystala k tomu, aby je ve svých veškerých osadách, zejména v oblasti antilské, zrušila, což roku 1834 opravdu učinila. Agitace Garrisonova získávala pak zvláště horlivé stoupence zejména v přistěhovalcích z Evropy, kterým zvláštní poměry americké byly cizí a kteří se horšili nad tím, že ve vytoužené zemi nové demokratické svobody může trvati barbarství, jaké stará Evropa již ve středověku odložila. V jižních státech naproti tomu téměř veškeré svobodné obyvatelstvo přijímalo abolitionistickou propagandu s vášnivým rozhořčením jako zločinný útok na společenský řád a práva bílého plemene. Tvrdilo se tu, že nevzdělaný, líný a lhavý černoch není vůbec schopen svobody, že bez péče, kterou mu pán prokazuje, by propadl ničemnému povalečství a zločinnosti. A popíralo se tu zároveň, že by otroctví, zvané euphemisticky »zvláštním zařízením jihu«, bylo vůbec věcí krutou, při čemž vůdčí kruhy jižní se hlučně domáhaly i toho, aby agitace Garrisonova a jeho přívrženců byla v celé Unii zakázána a jejich petice kongresem a limine odmítnuty, ježto prý svádějí černochy k vzpourám a ohrožují vnitřní mír v Unii.

Vášnivý odpor jihu.

Vskutku byl počet přesvědčených protitrokářů i na severu zatím Vlačnost severu. neveliký. Jejich odpůrcům podařilo se i tu leckde sesměšnit je jako nebezpečné snílky u většiny obyvatelstva, především hmotných zájmů dbalého, a poštvati na ně zejména v Novém Yorku dokonce městskou luzu. Severní kapitalisté byli dobře pamětlivi toho, jak značný peníz mají vložen do jižních plantáží, který by hospodářským převratem mohl být vážně ohrožen, a veliké strany whigů i demokratů viděly většinou rovněž v abolitionismu hnutí nepohodlné, které zatěžuje novou otázkou dosavadní platformy stranické a ohrožuje rozeštváním jihu i severu jejich všenárodní ráz. Proto pokusila se část odpůrců otroctví na počátku čtyřicátých let vystoupiti samostatně při volbách presidentských i do kongresu a vytvořiti novou, třetí »stranu svobody«, než zatím bez podstatného úspěchu. Zároveň byla však tehdy otázka neobyčejně zostřena zjevnou snahou jižních států, zajistiti i pro budoucnost váhu plantážnické oblasti v Unii značným rozšířením hranic státních na jihozápadě. Šlo tu především o získání Texasu a poměr k Mexiku.

Někdejší koloniální území španělské, spojující severní části Střední Mexiko.

Ameriky s oblastí při zálivu Mexickém a dosahující na sever až k 42° s. š., když se bylo roku 1821 konečně úplně osamostatnilo od panství země mateřské, vytvořilo velikou republiku mexickou, útvar federativní, složený po vzoru Unie z 19 států plnoprávných i 5 teritorií a zmitaný častými bouřemi vnitřními. V rámci jeho byl kraj texaský, velmi rozsáhlý, ale jen řídko osídlený míšenci a kočovnými Indiány, částí státu Coahuila. Toužil však po svéprávnosti, a když se mu jí nedostalo, odtrhl se od federace mexické vůbec a prohlásil se roku 1836 státem zcela samostatným. Ústřední vláda mexická toho sice neuznala, byla však neschopna vzpouře s úspěchem čeliti. Neodvislost Texasu byla pak uznána výslovně Anglií i Francií a Spojené Státy učinily tak rovněž tím spíše, ježto značné množství jejich příslušníků již před tím se bylo v Texasu usadilo jako plantážníci, své otrocké tlupy tam převádějící. S jejich strany především docházelo pak opětovně k žádosti, aby republika Texaská byla jako nový člen do svazku Spojených Států přijata.

Neodvislost
Texasu (1836).

Jižní státy Unie vítaly to horlivě jako značné zesílení základny otrokářské, odpor států severních na kongresu mařil však dlouho tyto snahy, takže věc přispívala nemálo k zostření sporů mezi jihem a severem. Teprve roku 1845 prosadil nový, o stranu demokratickou opřený prezident Polk anexi Texasu. Mexiko, které zásadně na svých právech setrvalo, přerušilo proto diplomatické styky s Unií; plné přikrostiti na byla však věc teprve sporem o rozsah anektovaného území. Texasští tvrdili totiž, že jeho západní hranicí jest Rio Grande od ústí až k 42° s. š., čímž zabírali značný kus půdy, který vpravdě nikdy k Texasu nebyl počítán, a když vojsko Spojených Států jej opravdu obsadilo, vedly potyčky při tom vzniklé roku 1846 k opravdové válce mezi Unií a Mexikem.

Válka mexická
(1846—1848).

Tím byla za hlučného souhlasu, zejména jižních států, opět mocně projevena touha veliké republiky severoamerické po územním rozpětí co největším. Vojsko její neobmezujíc se na boj v texasském pohraničí vtrhlo druhým proudem také do Nového Mexika, a překonavši odvážným pochodem hrůzy pouště, obsadilo v srpnu 1846 jeho hlavní město Santa Fé. Zároveň obrátily se však zraky Unie i k sousední Kalifornii.

Santa Fé.

Tam připravily jí půdu již před tím návštěvy válečného loďstva, vědecké výpravy a usazování se jednotlivých severoamerických přistěhovalců v úrodných údolích. Osadníci ti pak provedli na podzim 1846

v zemi opravdu revoluci proti vládě mexické a usnadnili generálovi Kearneyovi, že mohl v zápětí v tehdejší hlavním městě kalifornském, Monterey, prohlásiti anexi celého kraje Unií. Tuhý odpor zbývajících částí mexické republiky byl v průběhu roku 1847 zkrusem námořní výpravou do Veracruz, která po vylodění značného oddílu vojenského vedla dokonce i k obsazení hlavního města, Mexika.

Kalifornie.

Výsledkem všech těchto úspěchů nerovného boje byl mír uzavřený 7. února 1848 v Guadalupe Hidalgo. Jím získala Unie za nepatrnou náhradu peněžitou celou spornou oblast s Novým Mexikem i Kalifornií a rozšířila tak své panství nad krajem podstatně odlišným od jejích dosavadních území, v němž hrozné, písčité pouště a divoké cañony skalní se střídaly s nejurodnějšími kouty věčného jara a kde se od dob konkvisty španělská činnost kolonizační jen poměrně malých úspěchů byla dodělala. Zvláště významným při tom bylo pak získání dlouhého kusu tichomořského pobřeží, důležité také proto, že právě za války s Mexikem Unií se podařila i v sousední, oregonské oblasti upravení příznivě poměry svého panství, dotud jen velmi pochybně zaručeného smlouvou o kondominiu s Anglií z roku 1818.

Mír v Guadalupe
Hidalgo
(7. února 1848).

Ovšem ani tu se věc neobešla bez válečné pohružky. Postupující výbojně proti Mexiku anexionistické kruhy v Unií neváhaly totiž zároveň bouřiti veřejné mínění prudce i proti Anglii tvrzením, že kříží zájmy Spojených Států vlastními záměry na Texas, a prohlašovaly, že Spojené Státy mají stůj co stůj hájiti svého výlučného práva k oregonskému pobřeží až k 54° 40' s. š., tedy k bodu, kde se začínalo ruské panství. Anglie by byla tím bývala úplně odtištěna od Tichého oceánu a Kanada zbavena svého přirozeného zázemí. Britové nechtěli tudíž dobrovolně ustoupiti a chvíli se zdálo, že válka obou velikých skupin anglosaských jest neodvratna. Posléze podařilo se však přece věc urovnati 15. června 1846 kompromisem, který prostě prodlužoval čáru hraniční, vedenou podél 49° s. š. od oblasti velikých jezer k Skalním horám, dále až k Tichému oceánu, zachovávaje však u jejího vyústění Anglii ostrov Vancouverský, poněkud směrem k jihu ji přesahující. Unie nevytlačila tedy britské moci úplně od břehů tichomořských, dosáhla však výlučného a nesporného vlastnictví značného kusu pobřeží a po následujícím smíru s Mexikem vůbec hranic, které činily její državu úplně zaokrouhleným massi-

Spor o oblast
oregonskou.

Její rozdělení
(1846).

vem, zaujímajícím celou větší polovinu severoamerické pevniny a stejnou měrou tím i oním oceánem vroubenou.¹⁾

Rozsah Unie.

Veškeré tyto zisky stupňovaly tedy mocně sebevědomí Američanů, pozorujících s pýchou rychlý vzrůst své vlasti, s níž rozsahem pouze již jen velká říše ruská se mohla měřiti, a sebevědomí to posiloval i rozervaný stav tehdejší Evropy, tonoucí právě v ústavních a národních bojích roku 1848. Než vskutku také Spojeným Státům přinášel právě tento neobyčejný přírůstek územní těžké otázky vnitřní.

Šlo zejména o to, máli na rozsáhlém teritoriu, získaném od Mexika, kde od roku 1829 otroctví aspoň zásadně bylo zrušeno, Unie jako nový suverén je zase dovoliti. Stoupenci jihu se toho hlučně domáhali, kdežto abolitionisté se proti tomu úsilovně stavěli. Důležité bylo však, že za těchto sporů, na kongresu ve Washingtoně se hlučně odehrávajících, na nejzazším západě došlo k neočekávaným změnám. V lednu 1848 byla v Kalifornii objevena bohatá ložiska zlata a zvěst o tom způsobila skutečnou horečku vystěhovaleckého přílivu do tohoto, Unii právě nabytého kraje. Tisícihlavé tlupy, žíznlivé rychlého zbohatnutí, sbíhají se sem, ryžoviště v údolí řeky Sacramento hemží se v zápětí bělochy všech národů a pestrá společnost ta nečekala, až kongres, otázkou otrockou zabavený, řády veřejného života v Kalifornii nově upraví. Z vlastní vůle dalo si roku 1849 tamní obyvatelstvo ústavu, otroctví zakazující, a žádalo, aby s ní jako plnoprávný stát do svazku Unie bylo přijato.

Jih vzpíral se tomu ovšem zejména proto, že přijetím zástupců kalifornských do senátu dosavadní rovnováha v něm se rušila ve prospěch severu. Lpěl zároveň tím více na tom, aby otroctví zůstalo připuštěno aspoň v Novém Mexiku, podrobeném teritoriální správě spolkové spolu s Utahem, kde od roku 1846 Mormoni, z Illinois vypuzení, byli v Salt Lake City založili svéráznou osadu. Konečně byl spor přece aspoň zdánlivě urovnán roku 1850 kompromisem, který přijal Kalifornii do řady států svobodných, a u Mexika i Utahu stanovil, že rozhodnutí konečné o otázce otrocké v nich se má státi podle vůle místního obyvatelstva teprve, až se bude jednat o jejich povýšení z teritorií na státy plnoprávné. Zároveň vyhověl kompromis ten přání abolitionistů, aby ve

Kompromis
v otázce otrocké
(1850).

¹⁾ Dnešního rozsahu Unie bylo v zápětí potom dosaženo roku 1853 tak zv. smlouvou Gardenovou, kterou Mexiko prodalo Spojeným Státům k zcelení hranic asi 55 tisíc čtverečných mil na jihu od Arizony.

Washingtonu, sídle vlády spolkové, byl zrušen a zakázán otrocký trh, který tam dosud kvetl a značné pohoršení působil; státům jižním však byla naopak dána záruka, že spolková správa bude účinněji než dosud stíhati otroky do svobodných států uprchlé a jejich pánům je vraceti.

Původcům kompromisu toho zdálo se jistým, že našli střední cestu, jež uklidní neblahý spor a zatlačí ho do pozadí aspoň na některou dobu, podobně jako učinila třicet let před tím smlouva missourská. Než náhoda ta zklamala. Hnutí protitrokářské vzrůstalo na severu neodolatelně. Právě zostřené stíhání otroků, uprchlých na půdu svobody, a soudní postup revindikační i proti těm, kdož tam již od let měli útupek, dráždily neobyčejně veřejné mínění, na které mocně působil i román »Chýše strýce Toma« od Harriet Beecher-Stowové, roku 1852 s neobyčejným úspěchem vydaný, který pohnutlivě a z části až upřílišně líčil tvrdosti otrokářství a postavu trpčícího černocho zřejmě idealisoval.

Na severu šíří se stále mocněji pocit, že v době, kdy téměř ve všech plantážnických koloniích států evropských přes oběti s tím spojené otroctví opravdu bylo odstraněno a kdy ve staré Evropě i císařské Rusko se chystalo vážně k odstranění nevolnictva, Unie bije v tvář svým okázalým heslům demokratickým, zůstávajíc ve světě takřka oasou hospodářství, o tuhou porobu se opírajícího a zřejmou přežitostí páchnoucího. Jih stavěl ovšem proti tomu své mravní přesvědčení, že by osvobození černocho znamenalo úplné shroucení kultury v teplé oblasti a byl vážně rozhodnut, hájiti proti heslům, v nichž viděl jen prázdnou demagogii, svého »zvláštního zařízení« a svých starých tradic stůj co stůj tím spíše, že mnoho plantážníků tonulo v dluzích a ztráta laciné síly pracovní jim hrozila úplnou zkázou. Jedině možnou obranou jevílo se jim při tom pak další rozšíření počtu států otroctví uznávajících, neboť třebaže roku 1850 jeho oblast v Unii ještě nebyla menší oblastí svobodné, byla přece mnohem méně zalidněna. Počítalo se v ní tehdy na šest milionů bělochů a tři a půl milionu černých duší, kdežto státy severní měly přes třináct milionů plnoprávných obyvatel, čímž převaha jejich v komoře representantů byla zajištěna, kdežto v senátu od uznání Kalifornie za stát svobodný měly rovněž o dva hlasy více než jih.

Nadto byl rychlejší vzrůst severu zcela nepochybně zajištěn i pro budoucnost. Zejména od sklonku čtyřicátých let rostlo přistěhova-

Jeho nezdar.

»Chýše strýce
Toma« (1852).

Špatné
vyhlídky
jihu.

lectví z Evropy měrou nebývalou a prospívalo téměř výhradně severu, kde vzrůstající se průmysl zajišťoval i těm, kdož k zemědělství neměli sklonu, možnost života. A železnice, které právě tehdy začínaly s podivuhodným úspěchem svůj zrychlený výboj širých pustin pro trvalé osídlení, sunuly především severní oblast neúnavně dále k západu. Na jihu pomýšleli tedy především na to, aby vyrovnali nevýhodu tuto týmž způsobem, jako v letech čtyřicátých, totiž výbojem končin sousedních. Chystaly se zejména dobrodružné výpravy soukromé k novým úchvatům v Mexiku a k dobytí ostrova Kuby, ale neměly úspěchu a podráždily jen ještě více veřejné mínění na severu. Zvláště nešťastnou myšlenkou jižních expansionistů bylo však, když sáhli dokonce na missourský kompromis.

Plány dalších
anexí.

Boj o Kansas.

Postup kolonizace v oblasti někdejšího »Louisiana Purchase« přinášel totiž s sebou nutnost, vytvořiti tam v brzké době nové dva státy, Nebrasku a Kansas. Území jejich leželo na sever od 36° 30' s. š. a spadalo tedy do svobodné demarkace; ježto však aspoň v Kansasu byly příznivé podmínky pro plantážnictví, vymohli stoupenci jihu roku 1854 zvláštní zákon, který odsouval pro toto teritorium důsledek úmluvy z roku 1820 a ponechával podobně jako v Novém Mexiku i Utahu místnímu obyvatelstvu, aby při vytváření svých ústavních řádů samo se rozhodlo pro režim svobody nebo otrokářství. Opravdu zvýšil tento domnělý zisk jihu jen rozhořčení abolitionistů; prospěl jejich agitaci a boj o Kansas, kde ta i ona strana počala za krvavých srážek namnoze se zbraní v ruce a za pomoci nadšenců odjinud sem se sbíhajících sobě zajišťovati úspěch konečný, učinil teprve z otázky otrocké vír, který naplnil celou Unii vášněmi a horečným rozčilením.

* * *

Rozklad starých
stran.

Propast mezi severem a jihem se tak s úžasnou rychlostí prohlubovala a marné byly snahy velikých národních stran politických, ji překlenouti. Také ony se hroutily pod tíží palčivého problému. Strana demokratická odolávala tomu sice lépe, ale jen proto, že se přiznala téměř otevřeně k barvám jihu a ztratila tím většinu opory na severu. Tábor whigů však podlehl téměř úplnému rozkladu a na jeho úkor především rostl počet stran drobnějších, odhodlaných jíti svou vlastní cestou.

Proto podařilo se při presidentské volbě roku 1856 demokratické organizace přivést do Bílého domu ve Washingtonu svého stoupence, Jamese Buchanana, a jím v tom viděl svůj úspěch. V zápětí však byl úspěch ten dokonale vyvážen rychlým vzrůstem, kterého se na severu dostalo jedné z mladých stran, t. zv. republikánům.

J. Buchanan.

V ní našlo konečně hnutí abolitionistické pevnou a při tom střízlivě umírněnou základnu politickou. Program strany nežádal totiž nikterak toho, aby otroctví bylo snad spolkovým zákonem hned zrušeno tam, kde mělo oporu v nepochybném právu jednotlivých starších států, své vnitřní záležitosti samostatně upravovati. Nemělo se však již šířiti dále do nové, pod dozorem celku spolkového trvajících oblastí. Nadto vystupovala strana republikánská jako strážce zájmů severu s požadavkem zvýšení ochrany celní pro průmysl a se snahou, postavit celou Unii do služeb kolonizačního díla na západě, zejména podporou velikých, transkontinentálních plánů železničních. Zvláště důležité bylo pak, že při volbách do senátu roku 1858 republikáni mohli vystoupiti ve státě Illinois s mluvčím, který svou jadrnou osobností zraky všech dovedl upoutati.

Strana
republikánská.

Byl to Abraham Lincoln, hranatý silák, do té doby v širším kruhu málo známý, v němž však byla takřka zosobněna mladá, drsná síla středního západu, v Unii k významu stále většímu se probíjejícího. Chudý plebejec, který jen v sobě samém měl oporu, prošel Lincoln několikerým zaměstnáním, než zakotvil pevněji jako praktický právník a politik ve státě Illinois v době, kdy tam původní prales teprve začal ustupovati sekerám osadníků a Chicago prožívalo dny svého mládí. Knižní vzdělání jeho bylo neveliké a všecka bytost proniknuta jakousi neohebnou obhroublostí, takže obratní rutině politického řemesla ve Washingtonu ho zpočátku přezírali s úsměvem jako »státníka z prerie«. Vskutku kryla nevzhledná slupka jádro silné, vrozené soudnosti a čistoty srdce, schopného úplného oddání se poznání pravdy, kterážto vlastnost, spojená s řízným humorem, takřka tajuplnou sugescí získávala Lincolnovi důvěru množství a dávala mu neochvějně pevný postoj v nejtěžších chvílích. Nebylo tu zjemnělé geniality státnické, ale byla tu kladná síla, spojující víru v mravní hodnoty se střízlivým poznáním toho, co jest dosažitelné; a síla taková nemohla zůstat bez účinku

Abraham
Lincoln.

v ovzduší, z něhož takřka již čířila pohružka občanské války a které nadto bylo stíženo přechodnou krizí hospodářského života.

Hospodářská
krise.

Neboť po několika letech vrcholné konjunktury, kdy zejména za krymské války z Unie po prvé se začalo až do Evropy vyvážeti obilí a smělé gründerství v rozličných oborech napialo přes míru kapitálovou pohotovost amerického prostředí, došlo roku 1857 k nutnému zvratu a hromadným úpadkům bank i rozličných nezakotvených podniků. Věc ta a klesající cena bavlny na světovém trhu, jež tísnila jih, přispívaly k rostoucímu podráždění národního prostředí, v němž proto spory, spojené s otázkou otroctví i s vytčením práv celku spolkového vůči právům jednotlivých států, stále více nabývaly rázu nebezpečné traskaviny. Zvláště když na jihu je stupňovaly přísné zákazy severních časopisů i tajná sdružení, stihající terorem a bojkotem přívržence abolicie, kdežto naopak ze severu jednotliví vášniví pobloudilci se pokoušeli dokonce i o vyvolání otrockých vzpour na jihu.

Volba
Lincolnova
(6. listopadu
1860).

V tomto napiatém ovzduší konala se tedy na podzim 1860 nová volba presidentova, při níž mladá strana republikánská vystoupila s kandidaturou Lincolnovou a úplný rozklad strany whigů i ztráty, jež utrpěli demokraté na severu, způsobily opravdu, že muž, jehož jméno teprve nedávno mimo těsný kruh místní se stalo známým, 6. listopadu 1860 dostal opravdu 180 hlasů, kdežto jeho tři soutěžníci ze starších stran dohromady pouze 103 hlasy.

Lincoln byl zvolen, ale postavení jeho nebylo nikterak snadné. Republikánská strana, které především jeho osobní popularita dopomohla k vítězství, neměla na kongresu, volbami předchozích let vytvořeném, většiny a proto bylo zřejmé, že nebude snadno, uvést také její zásadní program rychle v život. Postavení států jižních bylo sice rovněž znesnadněno tím, že v domě representantů měly jen 90 zástupců proti 147 zástupcům severu a v senátě, po přijetí Minnesoty a Oregonu za plnoprávné státy, jen 30 hlasů proti 36. Ale úspěšná obrana byla možná i na této půdě, ježto ani republikánští straníci nepomýšleli na zásadní zrušení otroctví v celé Unii. Vůdčí mužové jihu nemohli však srovnati se svým aristokratickým sebevědomím, že by se měli trvale podřizovati většině severních spoluobčanů tam, kde byli zvyklí v minulých dobách hráti vůdčí úlohu svou větší politickou vyškoleností a tím, že od 1829 až do roku 1860 všichni presidenti byli rodáci z jihu.

Podříditi se zákonu většího čísla nechtěli, ježto kladli rodnou tradici vlády bílého plemene nad černým mnohem výše, než ducha severu, v němž viděli jen hamižný shon plebejců po zisku a demagogii, opřenou o veliká, ale falešná hesla. Zájem vlastního kraje jevil se jim proto cennějším než velikost celku Unie, proti jehož příliši pevnému spětí od dávných let byli zvyklí stavěti nullifikační theorie Calhounovy. Hlasy, že ústava Spojených Států jest vůbec pouze dočasná smlouva útvarů, oprávněných vypověděti ji, kdykoliv by se jim se škodou jevila, množily se na jihu již v předchozích letech a volba Lincolnova byla proto jen konečným úderem, který vedl od slov ke skutkům.

Počátek učinila Jižní Karolina, kde zvláštní národní shromáždění 20. prosince 1860 prohlásilo secesi, vystoupení státu z Unie. V lednu 1861 stalo se podobně ve Floridě, Alabamě, Louisianě, Georgii, Texasu a Mississippi, tedy vesměs v státech subtropického podnebí, a zároveň došlo k jejich smlouvání se o utvoření nového, na severu zcela nezávislého spolku. Ostatní otrokářské státy ovšem váhaly a zejména z Virginie daly se pokusy o to, aby novým kompromisem roztržka byla přece zažehnána. Než nadarmo. Na severu byla sice obecně nálada vyjednávání dosti příznivá a zejména zámožné vrstvy odsuzovaly tu příliš radikální abolitionistickou agitaci jako původce národního neštěstí; na jihu však vůle k odluce byla příliš silná a necouvala ani před možností krvavé války.

Počátek secese
(10. prosince
1860).

Marné snahy
o smír.

Státní správy zbrojily tu, zmocnily se většiny spolkových arsenálů i pevností a odvahu jejich zesilovala váhavost a obojetnost odstupujícího Buchanana, který podle zvyku až do března 1861 vládu vedl a netroufal si ani vyslati posily ohroženým pevnostkám spolkovým v Charlestonu. Rozhodný obrát nastal teprve, když 3. března Lincoln moci se ujal.

Také on vedl si ovšem s opatrnou rozvahou. Vytkl sice v slavnostním projevu, že bude ze všech sil hájiti jednoty Unie proti secesi, jejíž oprávněnost rozhodně popíral; neohlašoval však útoku na odpadlíky, nýbrž varoval je jen důrazně před krajními kroky a opakoval, že nemíní v otrocké otázce rušiti nikterak práva jednotlivých států.

Secessionisté měli však za to, že nemohou již couvnouti. V alabamském městě Montgomery prohlásilo jejich národní shromáždění 11. března zřízení zvláštních »Confederate States of America«, spolku, jehož ústava (11. března 1861).

Konfederace
jižních států
(11. března 1861).

v celku přejímala hlavní rysy Unie, zajišťovala však jednotlivým státům větší svéprávnost, otrokářství a volnou tržbu výslovnými zárukami. Přesidentem nové konfederace byl zvolen Jefferson Davis, který přes výstrahy Lincolnovy dal rozkaz k bombardování pevnůstek charlesterských a donutil je ke kapitulaci 14. dubna.

Vyhlášení války.

Tím byla občanská válka dovršena. Lincoln povolal národní milicii v počtu 75 tisíc do zbraně, aby potlačila odboj a pomstila urážku spolkové vlajky. Zároveň prohlásil blokádu jižních přístavů a také váhajícím státům bylo se tudíž rozhodnouti. Vskutku přidaly se nyní státy Arkansas, Tennessee a Severní Karolína na stranu secesse a učinila tak i větší, východní polovice Virginie, jejíž hlavní město Richmond se pak stalo dokonce sídlem vlády konfедераční.

Ani to neznamenalo ovšem plný úspěch jihu. Z otrokářských států zůstaly Delaware, Maryland, Kentucky i Missouri v táboře Unie a západní Virginie, jež se odtrhla od východní polovice, ustavila se dokonce v samostatný stát, aby nebyla nucena jíti s konfederací, takže proti 11 státům odbojným stálo 23 států spolku věrných, v nichž sídlilo tehdy již přes 22 milionů obyvatel, kdežto území konfederované čítalo jen 9 milionů a z nich bylo sotva půl sedma milionu bělochů. Sever měl nadto zřejmou převahu bohatství kapitálového, vládl průmyslem, který umožňoval rychlé opatření technické výzbroje i loďstvem, jímž bylo lze ohlášenou blokádu vskutku provést.

Převaha severu.

Přes tuto nerovnost neztrácel jih naděje na vítězství. Sebevědomé plémě pánů v plantážnickém kraji troufalo si osobní zdatností a obětavostí vyvážit početnou převahu domněle zbabělé, kramářské chasy severní tím spíše, že do služeb konfederace se postavila většina důstojníků stálého vojska Unie, které ovšem na počátku roku čítalo jen 17 tisíc mužů. Jejich pomocí doufal jih, že bude moci zachovati úlohu útočníka, zmocnit se v zápětí Kapitoly ve Washingtonu, strhnouti tím k sobě řadu dalších států a vnésti zároveň do nepřátelského tábora zmatek i hospodářskými okolnostmi. Neboť věřil, že severní kapitalisté jako věřitelé mnohých podniků plantážnických nebudou chtít jeho porážce a počítal také s tím, že na vývozu bavlny z jižních přístavů závisí úplně nejen textilní průmysl soupeřův, nýbrž i průmysl evropský, a že proto konfederaci bude možno bezpečiti se podporou z ciziny a jejími dodávkami výzbroje.

Opravdu však bylo i jižním státům třeba k vytvoření náležité pohotovosti branné několika měsíců, a když v červenci 1861 konečně došlo k prvním větším bojům opravdovým, byl to sever, který zahájil válku vpádem do Virginie. Ovšem se zřejmým neúspěchem. U Bull Runu bylo 21. července jeho vojsko, čítající na 40 tisíc mužů, na hlavu poraženo od slabších sil konfедераčních a zahnáno zmateně na útek.

Bull Run
(21. července
1861).

Úspěch tento zvýšil nemálo sebedůvěru jihu, vzbudil však také na severu tuhou odhodlanost k vítězství stůj co stůj a nové, mnohem důraznější přípravy mobilisační toho i onoho tábora, prozrazující, že tato občanská válka v Novém světě jest něco zcela jiného, než byly časté vnitřní boje místní republik jihoamerických, že jest to veliká, nová událost dějin světových. I v Evropě uznali to záhy aspoň, kdož měli schopnost většího rozhledu. Neboť po prvé uvědomil si tu Starý svět nejen ohrožením dodávek bavlny, nutných pro zaměstnanost vzrostlých legií průmyslového dělnictva, jak se utužuje jeho hospodářská souvislost se vzdáleným zámořím, nýbrž věc měla i pro ústavní zájmy evropské nemalý význam.

Dojem v Evropě.

Unie americká byla v lidstvu prvním, opravdu ve velikém měřítku konaným pokusem o důsledně demokratické zřízení velmoci i na venek silné. Její rozbití se o otázku otrockou a federativní sklony jednotlivých států bylo by bývalo zřejmým důkazem, že zásada republikánské demokracie není základem, který by snesl tíhu velikých jednotek státních a dával záruku jejich klidného vývoje. Proto těšil se odboj jihu od počátku v Evropě přízni všech vrstev konservativních. Přistupovaly k tomu však i jiné okolnosti. Ve Francii rozhodl se právě tehdy Napoleon III. k dobrodružství mexickému a jeho naděje na zřízení velkého latinského imperia za oceánem pod záštitou Francie měly možnost úspěchu jen, znemožnili Unii trvalý vnitřní rozklad nové, důrazné vytčení hledisek Monroeových. V Anglii naproti tomu pozorovala vláda již dlouho s neklidem rozpínavou sílu Spojených Států, jež se projevila nejen ve sporu o rozsah kanadského zázemí, nýbrž i jinak. Uvidíme ještě později, jak nabytím pevné základny v Kalifornii zájem Spojených Států o Tichý Oceán neobyčejně rychle vzrostl a jak jejich loďstvo zejména na dálném východě asijském, v Číně i Japanu, soutěžilo s evropským a zejména britským postupem. Již roku 1850 tlačila se ve Spojených Státech mocně do popředí snaha, prokopáním šíje Panamské na-

Napoleon III.

Poměr Anglie
k Unii.

býti s oblastí tichomořskou pohodlnějšího spojení, než byly nesnadné plavby kolem mysu Hornova, a britská diplomacie cítila se nucena, zajistiti se proti možným následkům věci té t. zv. Clayton-Bulwerovou smlouvou, podepsanou 19. dubna 1850, kterážto stanovila, že ani Anglie ani Unie nebude se domáhati výlučného protektorátu nad takovým středoamerickým průplavem, nýbrž, kdyby k němu došlo, že nemá býti opevněn a má zůstati svobodně přístupný všem loďstvům. Technické obtíže odsunuly sice zatím na dlouho uskutečnění myšlenky té, vůdčí kruhy v Londýně vítaly však s potěšením možnost, že občanský spor roztrhne příliš rychle rostoucí zámořskou dceru Anglie ve dvě a zeslabí tak dokonale soupeře, v budoucnosti snad velmi nebezpečného.

Proto přály vítězství jihu a nejen šlechta britská, jež cítila živě společenstvo zájmu s aristokracií plantážnickou, nýbrž i kruhy, jež se jinak honosily láskou k svobodě, stály na této straně, a sám Gladstone vyslovil okázalý pozdrav konfederaci, ježto prý vytvořila »nový národ«, bránící svých práv proti nespravedlivé majorisaci. Továrníci textilní, ohrožení bloádou přístavů, odkud brali nutnou surovinu, tlačili Anglii dokonce k tomu, aby se úplně postavila po bok konfederace. Dělnictvo anglické, vedené demokraty a abolitionisty, jako byl John Bright, prohlašovalo však okázale, že jest ochotno k největším obětím, jen aby myšlenka rovnosti v lidstvu za oceánem porážky neutrpěla, a proto nebylo vládě anglické možno, překročiti meze neutrality.

Prohlašujíc ji v květnu 1861, uznala však aspoň konfедераční jižní státy za stranu válčící, nikoliv za pouhé odbojníky, a způsobila tím ovšem veřejnému mínění států severních prudké zklamání. Záhy potom zdálo se nadto, že věc se ještě zhorší, když v listopadu 1861 válečná loď severní zatkla na poštovním parníku britském zcela proti řádům mezinárodního práva dva zástupce jihu, vyslané do Evropy agitovati pro konfederaci. Tehdy byla válka mezi Unií a Anglií zažehnána jen tím, že Lincoln dal vládě anglické výslovné zadostiučinění; nálada vzájemné nevraživosti však potrvála, zvláště když z Anglie soustavným podloudnictvím do jižních přístavů byly dopravovány zbraně a vůbec blokáda porušována odvážnými plavci, kterým šlo hlavně o vývoz americké bavlny, těžce pohřešované evropským textilnictvím.

Spojené Státy vinily nadto anglickou vládu z porušení neutrality, ježto dopustila, že v anglických loděnicích byly pro jižní státy vyzbro-

jeny některé kaperské lodi, zejména loď Alabama, které rušily těžce zájímáním parníků i plachetnic obchod z Bostonu a Nového Yorku. Vše to živilo v jižních státech naději, že snad přece z Evropy spojenecké pomoci se jim dostane. Než konec konců anglická vláda neodvážila se přece nebezpečné sázky válečné, když britské dělnictvo, ač samo především neslo tíhu nezaměstnanosti v textilním oboru, stále nadšeněji se ohražovalo proti tomu, aby snad vinou anglického zasažení věc svobody a demokracie za oceánem utrpěla porážku. A ostatně naznačovalo také Rusko, že by se v případě tom postavilo na stranu Unie, a Napoleon III., který po některou dobu se chystal k výslovnému uznání nezávislosti konfederace, couvl rovněž a spokojil se tím, že se s důrazem pokoušel o provedení svých plánů v Mexiku.

Tak se stalo, že se mohl zápas jihu i severu ve Spojených Státech konati bez zakročení z venčí a tím byla prohra konfederace již napřed zjevná. Došlo k ní ovšem až po neobyčejně tuhých a vleklých bojích, které se rozvinuly na několika jevištích. Hlavním zůstala severní část Virginie a kraj na pohraniční řídce Potomacu, kde vzdálenost 120 kilometrů od sebe dělila sídelní města té i oné strany, Washington a Richmond. Proniknouti k Richmondu a zdrtiti jižní vojsko, kolem něho soustředěné, bylo tu také roku 1862 hlavním cílem opětovného úsilí vojska severního, jehož počet na tomto bojišti tehdy vzrostl již na dvě stě tisíc mužů. Než obratné vedení konfедераční armády, která měla v Albertovi Jonstonovi, Robertovi Edwardovi Lee a jiných generálech vůdce

opravdu skvělých vlastností, mařilo nejen soustavně tyto pokusy, nýbrž připravilo útočícímu severu znova nejednu těžkou porážku a provedlo i smělé protiútoky, takže v září 1862 dokonce i Washington jimi byl vážně ohrožen. Poněkud příznivěji stála věc severu na jiných bojištích. Především měl sever od počátku převahu na moři a mohl odtud znepokojovati nepřátelský kraj i vyloďováním vojenských oddílů na některých bodech pobřežních. Konfederace pokusila se ovšem i na tomto poli mu čeliti a pro vývoj námořského válečnictví byl na příklad významný souboj frigatey Merrimaru s lodí Monitorem, vyzbrojenou pro severní státy švédským inženýrem Johnem Ericssonem, ježto tu šlo po prvé o koráby železem pancéřované. Merrimac podlehl a utužování blokády severem znesnadňovalo stále zjevněji spojení jihu s Evropou i s oblastí antilskou.

Farragut. Velmi významné bylo nadto, že zároveň na jaře 1862 admirál Farragut, proraziv směle ohněm jižních baterií, střežících vchod do ústí mississippského, ovládl důležité středisko Nový Orleans a tím i dolní tok velké řeky. Spojení hlavního tábora konfедераčního s Louisianou, Texasem i Arkansasem bylo tak vážně ohroženo, ježto zároveň také ze severu jiná vojska Unie do dolního poříčí mississippského se tlačila a zejména ve státě Tennessee druhé hlavní bojiště vytvořila.

U. S. Grant a bojiště západní. Na něm vynikl zejména severní generál Ulysses Simpson Grant, muž drsný a nevalného vzdělání, ale tuhý voják, který býval kdysi důstojníkem z povolání, později však jako obchodník a spekulant rozličně byl životem zmítán. Jeho úspěchy byly však zatím rovněž jen částečné a zastíněny vážnými nezdary severu na hlavním, východním bojišti, takže na podzim 1862 zejména v očích vzdálených pozorovatelů, jako byla Evropa, konečné vítězství jihu se zdálo stále ještě více podobno pravdě než jeho porážka.

Obecná branná povinnost. Skutečně věc vedla jen k neobyčejnému stupňování válečného úsilí a válečných prostředků na té i oné straně. Jih mobilisoval takřka veškeré své dospělé, bílé mužstvo k boji tím snáze, že hospodářská činnost tu již před tím spočívala skoro výhradně na barevném obyvatelstvu. Než i sever šel touže cestou. Ježto najímání placených sborů a sbírání dobrovolné milice již nestačilo vzrostlé potřebě šířícího se bojiště, vyhlásil kongres 3. března 1863 obecnou brannou povinnost a konskripci všech mužů od 20 do 45 let. Byl to čin neobyčejného dosahu, neboť usnadňoval podkopnou práci těch, kdož reptali proti velikým obětem válečným a doporučovali ústupnost, aby jen mír byl umožněn. Vskutku došlo tu a tam k odporu proti odvodům, zejména v Novém Yorku, kde v červnu 1863 věc vzala na sebe ráz skutečných bouří.

Ráznost Lincolnova. V těchto těžkých chvílích osvědčila se však mravní síla a pevná ruka Lincolnova. S neochvějnou vírou v nutnost konečného vítězství strhl na sebe prostý muž z lidu moc takřka diktátorskou; neváhal železnou rukou stíhati defaitistickou agitaci a provedl i dočasné obmezení významných práv občanských; uměl však zároveň při tom všem osvědčovati vzácný takt a obmezovati mimořádné tvrdosti vojenského režimu na nejnutnější míru. Význačnou rozšafnost tu projevil také, když zostřený ráz války činil nezbytnými nová opatření v otázce otrocké.

Již v prvních měsících války naléhaly vojenské kruhy na to, aby nepřítel byl zeslaben zásadním zrušením otroctví, ježto černé plémě aspoň při pomocných pracích válečných jest mu prý posilou a takovým prohlášením k místním vzpourám bude ponuknuto. Lincoln desavouoval však generály, kteří k takovým projevům na svůj vrub byli přikročili, neboť vytýkal, že věc by vzbudila nespokojenost otrokářských států, které při Unii setrvaly. Uznával ovšem, že otázku otrockou jest nyní důrazněji řešiti, než jak hlásala před válkou i jeho republikánská strana. Snažil se však, aby se tak stalo bez ukvapenosti a porušení ústavy, vyhrazující věc zákonodárstvím států jednotlivých. Kongres spolkový měl podle jeho mínění především zajistiti jen státům, které by přistoupily k obecnému výkupu otroků, peněžitou podporu, a jednal v tom směru znovu a znovu se zástupci loyálních oblastí otrokářských. Vůči oblasti odbojné uznal však konečně, že jest třeba v zájmu urychlení válečných úspěchů ostřeji vystoupiti. Již 22. září 1862 z vrchní moci velitelské prohlásil slavnostně, že otroci v těch krajích, které po 1. lednu 1863 v boji proti Unii setrvají, budou jako válečný kontraband vlastníkům odňati a za svobodné prohlášení. Ježto pak pohružka ta jih opravdu k složení zbraní nepřivedla, uskutečnil ji v ohlášenu dobu zvláštním ediktem a ohlásil, že černoši, jím právně osvobozeni, i do pomocných služeb vojenských Unii mohou býti přijímáni. Opravdu vstoupil pod prapory severu některý počet černochoů, kterýž dosáhl ke konci války až 180 tisíc; obecného zdvižení otroků proti pánům v jižních státech však proklamace nedosáhla, nýbrž také konfederaci podařilo se řídnoúci řady svých bojovníků zesíliti houfy černošskými, a její odhodlanost, ubrániti se diktátu severu stůj co stůj, jen ještě vzrostla.

Tak dosáhl roku 1863 boj vrcholného napětí a krvavosti, kterou od počátku neobyčejně stupňovala skutečnost, že se v bitvách a šarvátkách, kterých se do konce zápasu pak napočítalo přes dva tisíce a z nichž bylo 112 bitev se ztrátou větší než 500 mužů, nesrážely navzájem šiky takticky vyškolené a odbornými důstojníky vedené, nýbrž pluky na rychlo improvizované a často nezkušenými vůdci přímo do záhuby hnané. Od dob napoleonských svět opravdu neviděl na bojišti takových mass a obecná povinnost branná po prvé v dějinách vrhla proti sobě tak velikou část všeho dospělého obyvatelstva. Jen sever sám uvedl do služeb války v průběhu celého boje 2,759.000 mužů, z nichž na sklonku sou-

Otázka otrocká za války.

Prohlášení z 22. září 1862.

Rozsah a krvavost bojů.

Nová technika
válečná.

časně asi půl druhého milionu v poli stálo, zároveň co počet k válce vyzbrojených lodí čísla 671 dosáhl. Také byla tato občanská válka první, v níž novodobá technika plně mohla rozvinouti svou výkonnost; po prvé bylo tu užíváno železnic k velikým přesunům mužstva, telegrafů k vojenskému velení a zpravodajství, tažených děl, torpéd, pancéřů lodních i umění, široké toky vodní v několika dnech pevnými mosty překlenouti. Nový svět ukázal Starému světu, že nejen ve výrobě hospodářských statků a šíření života do pustiny, nýbrž i v jeho ničení umí dosáhnouti neslýchaných rekordů.

Gettysburg
a Vicksburg.

Konečný výsledek tohoto obrovského zápolení zůstával však přes to ještě v první polovici roku 1863 pochybným a v červnu jevílo se postavení severu dokonce dosti povážlivým, když generál Lee útočně až do Pennsylvanie pronikl. Teprve několikadenní bitva u Gettysburgu 2. července, kde mu bylo se značnou ztrátou ustoupiti, zlomila tyto naděje tím spíše, že současně také na západním bojišti jih utrpěl rozhodnou pohromu. Postup severních vojsk v povodí mississippském dospěl tu totiž po dlouhých bojích k tomu, že dobytím Vicksburgu padla poslední tvrz, jež umožňovala jižním státům spojení se západním břehem řeky. Louisiana, Texas i Arkansas byly tak konečně úplně odříznuty od společné základny a nemohly se vůbec účinně brániti, kdežto hlavní oblast konfедераční se tím proměnila v ohromnou pevnost, kterou se všech stran tiskla rostoucí převaha nepřátelská.

Neústupnost
jihu.

Lincoln doufal tudíž, že poznání stavu věci přivede nepřítel aspoň nyní k povolnosti, a byl ochoten vyjíti jihu značně vstříc, jen aby vraždění bylo ukráceno. Od požadavku utužení národní jednoty a zrušení otroctví ustoupiti však nemohl, kdežto na jihu vrozená pýcha a utkvělá myšlenka, že osud přece nedovolí, aby panské plémě podlehlou pouhé číselné přesile, bránila včasnému přiznání neodvratné porážky. Opravdu bylo postavení jihu hrozné. Decimované pluky nebylo již možno ani příbráním všech zbraně schopných náležitě doplňovati, blokáda ztěžovala dodávky výzbroje z ciziny, na něž byla konfederace při nedostatečném vývoji svého průmyslu odkázána, a zároveň jevílo hospodářský život známky úplného rozvratu.

Jeho tíseň
hospodářská.

Bavlnu, hlavní zdroj příjmů jižních států, nebylo lze již po tři leta zpeněžití a tím, že vláda richmondská jejím pěstitelům na hromadné zásoby dávala zálohy, množil se jen oběh papírových peněz, které

i k financování válečných nákladů byly takřka jedinou pomůckou, tak katastrofálně, že státovky ty pozbyly takřka veškeré kupní síly. Vláda snažila se sice zápasiti s touto inflací nucenými půjčkami, které měly proměnit přebytečné oběživo papírové v založený dluh státní, ale bez úspěchu. Ceny všech životních potřeb dosahovaly závratné výše a před většinou národa otvírala se propast úplného ožebračení.

Na severu byly sice také podobné obtíže; také tam došlo k vydávání státovek ve značné míře a ažio na zlato dosáhlo až 135%. Ale na jihu byl poměr ten nekonečně horší. Veškeren život hospodářský uvázl tu bezmocně na úskalí války, a jen zoufalá umíněnost způsobila, že se po celý rok 1864 bojovalo dále, ač každý měsíc takřka přinášel nutnost nových, zlých ústupů.

Neboť skupina severních vojsk, jež ovládla celé Tennessee i dolní údolí mississippské, postupovala odtud nezadržitelně k nejjižnějším končinám Atlantického pobřeží, snažíc se soustavným ničením plantáží stupňovati zoufalství odpůrců. Ovládla posléze i Georgii i Jižní Karolinu a zúžila tak znenáhla oblast odporu nepřátelského takřka již jen na Virginii, zevšad železným kruhem útočníků svíranou. Neúnavný Lee bil se tam však ještě na počátku 1865 zuřivě s Grantem, který převzal vrchní velení nade všemi silami severu, a teprve v dubnu toho roku, po pádu Richmondu, kapitulovala i tato poslední bašta jihu a prezident poražené konfederace Jefferson byl zajat.

Konec zápasu
(1865).

*
*
*

Jih byl poražen přes svou nepochybně hrdinskou obranu, k níž jej vedlo vedle třídního sobectví aspoň z části vědomí, že chrání budoucnost bílého plemene proti záplavě méně cennou rasou. Obrana byla marná, ježto nečelila jen číselné převaze severu, nýbrž také nezadržitelnému vývoji vůdčích myšlenek v lidstvu, který nedovoloval, aby v době, kdy i ruská autokracie přikročila k zrušení nevolnictví, část veliké republiky zůstala jako osamělá výspa věrna přežitkům dávno minulého koloniálního období. Sever vyhrál válku; šlo však o to, dovede-li vyhráti také mír pro Unii prospěšný, a v ohledu tom utrpěl v rozhodné chvíli těžkou ztrátu smrtí Abrahama Lincolna.

Při oslavném představení divadelním byl prezident 14. dubna 1865 vášnivým stoupencem jihu zastřelen. Tak zpečetil i krví své životní

Vražda
A. Lincolna
(14. dubna 1865).

dílo muž, jehož byly naprostá oddanost Unii a demokratická svéráznost učinily takřka zosobněním myšlenek, ve veliké válce vítězných, a smrt jeho byla pro republiku Spojených Států těžkou ztrátou, zejména také proto, že jeho nástupce, dosavadní vicepresident Andrew Johnson, neměl nikterak všech vlastností, jichž žádala těžká doba. Měl sice dobrou vůli a celkem i správné názory; nemírná popudlivost bránila mu však v tom, aby obeplul šťastně nebezpečná úskalí, která skrývalo rozvlněné moře poválečných problémů. Z nich nejtěžší byla nová úprava věci poražené oblasti.

Andrew Johnson.

Jih, který byl bojoval takřka do posledního muže, krvácel z mnohem těžších ran než vítězný sever. Území jeho bylo děsně zpustošeno, zámožné vrstvy ozebračeny úplným znehodnocením peněz i půjček, vydaných vládou konfедераční; zrušení otroctví znamenalo pro ně rovněž podstatnou ztrátu výrobního kapitálu. Že zrušení to nemůže býti pouze trestným důsledkem secese pro státy, které v odboji setrvaly, nýbrž, že musí nabýti zároveň obecné platnosti v celé Unii zásadní změnou ústavní, bylo uznáno ještě před koncem války. Stanovil to již 31. ledna 1865 kongres tak zv. třináctým dodatkem ústavy, k plné platnosti dodatku bylo však nutné jeho schválení legislaturami tří čtvrtin všech států a to vyžadovalo návratu odpadlých členů do rámce Unie i nové úpravy jejich postavení. První krok k tomu učinil tedy již sám Lincoln, vytvořiv ještě za války pod dozorem vojenských guvernérů nové vlády a legislatury pro dobytou Louisianu, Arkansas a Tennessee. Johnson v tom pokračoval při státech později pokořených a dosáhl toho, že všechny, vyjímajíc Mississippi a Texas, ratifikovaly XIII. dodatek ústavní, takže v prosinci 1865 zásadního zrušení otroctví v celé oblasti Spojených Států bylo dosaženo.

President doufal tudíž, že bude možno, v zápětí dosáhnouti i toho, aby zástupcové poraženého jihu mohli roku 1866 opět zaujmouti svá místa v kongresu spolkovém jako plnoprávní jeho členové. Narazil však na značný odpor. Republikánská strana, jež za války na severu veškeru moc na sebe byla strhla, chtěla nyní mnohem důrazněji těžiti ze svého vítězství a poražené odbojníky skutečně vytrestati; bála se také zejména toho, že by se jinak posilou z jihu příliš rychle zotavila soupeřská strana demokratická a obnovila zápas o moc ve státě. Záminku k prodloužení

Republikánská strana proti jihu.

mimořádných poměrů jí poskytl ostatně sám jih způsobem, jakým upravoval černošskou otázku, a náladou, kterou vůbec prozrazoval.

Vůdčí kruhy v někdejší konfederaci byly sice nuceny složiti zbraň, netajily se však ani potom svým pohrdáním vůči vítězům a nenávistí k vlajce Unie. Nevolky byly nuceny přiznati svobodu barevného plemene, nikterak však nemínily uznati i jeho občanskou rovnoprávnost. Naopak; nové ústavní řády, které provisorní vlády jižních států vytvořily, hleděly pod rozličnými zástěrkami připoutati propuštěné černošchy k závazným výkonům služebním a dělnickým, opírajíce se o skutečnost, že otrok, zvyklý dosud úplnému poručení, namnoze v sobě viděl jen právo na úplnou zahálku a tuláctví k zhoubě všeho hospodářského života oblasti, v níž podmínky podnebí namnoze práci bělochově nebyly příznivé. Nové jižní ústavy upíraly černošům zároveň volební právo i plnou váhu svědectví před soudy, neuznávaly platnosti smíšených sňatků a měly i jiná ustanovení, vzbuzující prudké rozhořčení severních abolitionistů, kteří věřili, že potoky krve, jež v hrozné válce tekly, by byly marné, kdyby jimi nebyla zajištěna úplná rovnoprávnost všech obyvatel Unie, bez ohledu na jejich barvu a původ.

Jih proti rovnoprávnosti černošů.

Přes odpor presidentův a za bouřlivých srážek s ním prosadila tudíž republikánská většina, že kongres v červnu 1866 položil »rebelským státům« za podmínku uznání jejich plnoprávnosti, aby přistoupily ještě na další, XIV. dodatek k ústavě, který zakazoval jakékoliv obmezování občanské rovnoprávnosti někdejších otroků a zbavoval nadto veřejných práv všechny bělochy, kteří v době války byli jako funkcionáři konfederaci sloužili. Ježto všechny jižní státy, vyjímajíc Tennessee, toto pokorenění odmítly, stupňovala většina kongresu svůj postup proti jejich »nekajícnosti« v březnu 1867 tak zv. rekonstrukčními zákony.

XIV. dodatek ústavní.

Zrušivši zatímni ústavy poražených států svěčila vládu nad nimi vojenským velitelstvím, pod jejichž nátlakem a s užitím rozvířené massy černošů pak obratní agenti republikánské strany, se severu houfně na jih vysílání, se tu jali vytvářeti zcela nové ústavy, jež měly úplně zlomiti panství dosavadních vůdčích vrstev bělošských v životě veřejném. V průběhu roku 1867 se jim to skoro všude podařilo tak důkladně, že v nových jižních legislaturách nabyli pomocí černošských hlasů úplnou převahu a mohli tu do vůle hospodařiti. Teprve takto rekonstruované státy jižní byly pak postupně přijaty kongresem za plnoprávné členy

Rekonstrukční zákony.

Unie, ale veškeren život veřejný utvářel se v nich způsobem zcela mimořádným.

Carpet-baggers.

Většina domorodých bělochů cítila jako potupné jho toto o černošské hlavy opřené panství t. zv. ranečkářů (carpet-baggers), mužů, kteří ze severu s chudým ranečkem byli připutovali, záhy však zneužíváním veřejné moci bohatli tím spíše, že náprava ohromných škod, jež válka v zemi byla způsobila, dávala hojnou příležitost k rozsáhlým stavbám, dodávkám a úplatkům. Věc brala na sebe namnoze ráz velmi podivného boje dvou plemen, ježto odpor bělochů proti černé záplavě uchyloval se namnoze k vytváření tajných družstev teroristických, mezi nimiž zvláště vyniklo »neviditelné císařství« t. zv. Ku-Klux-Klanu, které pod vedením »velikého čaroděje« nabylo takového rozšíření, že kongres proti němu zvláštními zákony zakročil.

Ku-Klux-Klan.

V tomto ovzduší hořkých nenávistí obnova jihu narážela ovšem na těžké překážky, postupovala však přes to hlavně proto, že se jí severní kapitál hojně účastnil. Obavy, že by plantážnictví zrušením otroctví úplně v niveč přišlo, se ukázaly liché. Již na počátku sedmdesátých let výroba bavlny ve Spojených Státech dosáhla opět někdejší výše, ač ovšem mnoho velkostatků se nyní drobilo na menší podniky zemědělské a panské dvorce, sídla staré, polofeudální vzdělanosti, namnoze spustly stěhováním se jejich držitelů do měst. Význačným byl také vzrůst průmyslu na jihu vznikem nových továren tabákových, cukrovarů i závodů železářských; i některá střediska městská, jako Atlanta, Memphis nebo Richmond, začínají se tu rychle vyvíjeti podobně jako města severní, a stávalo se tak zjevným, že jih, opouštěje konečně značnou část tradic někdejšího koloniálního období, přes veškeré své hněvy aspoň hospodářským životem svým ostatním částem Unie se rychle přizpůsobí a s nimi tím pevněji sroste.

Změna jihu.

Hospodářské poměry severu.

V téže době prožíval ovšem i vítězný sever značné přesuny hospodářské. Válka způsobila také tam inflaci papírových peněz a vzrůstem státních půjček nepříznivě na život hospodářský; korsarství, z jihu horlivě konané, podvázalo vývoj obchodního loďstva amerického a zvýšilo na dlouho převahu evropských společností dopravních v přístavech Unie. Naopak podnikly však válečné dodávky mocně ruch průmyslový a rozmnožily počet zbohatlíků, ježto nadšení a obětavost, které umožnily vítězství severu, od počátku byly provázány spekulacním kořistnictvím.

Válka nezadržela na severu také nikterak rozvoje kolonisačního v západních, bojem přímo nedotčených státech; obyvatelstvo jejich vzrostlo v letech 1861—65 naopak skoro o tři miliony a na půl pátá milionů acres nové půdy bylo pluhem získáno.

Umožňoval to zejména neúnavný další rozvoj železnic, jichž v desetiletí mezi lety 1860—69 na 23 tisíc mil nově bylo postaveno. V době té došlo zejména také k stavbě veliké dráhy pacifické, překonávající i velikou překážku Skalních hor, k jejímuž provedení roku 1862 první kroky se staly. Stavbu drah, které byly zároveň, jak víme, velikými podniky kolonisačními, provázely ovšem právě tehdy nejkřiklavější zjevy politické korupce; neboť úplatky a vlivem stranickým nabývala kapitalistická družstva, v oboru tom činná, často koncesí, jejichž štědrost bylo jen zřídka lze opravdu srovnati s výkony pro zájem veřejný.

Rozvoj železnic.

Válečné dodávky, železnice a výhodné nabývání obecních pozemků k stavbě činžáků v rychle vzrůstajících velikých městech, z nichž zvláště Nový York se stával již městem milionovým, byly tudíž základem stále četnějších milionových jmění výbojných podnikatelů a trapné dozvuky války na jihu doprovázelo na severu tak těsné splývání hospodářské spekulace s vlivem na zákonodárství spolkové i jednotlivých států, že slušné vrstvy se stále více stranily politiky, přenechávající pole to namnoze dravým žvlům jak ve vítězné straně republikánské, tak v opoziční straně demokratické, která na příklad v pověstné Tammany Hall v Novém Yorku si byla vytvořila velmi vlivné místní středisko.

Korupce.

Vrchole dosáhlo toto zneužívání politického vlivu za vlády generála Granta, jenž byl roku 1868 a pak znova 1872 zvolen presidentem Unie. Rázný voják ten neměl sice osobně podílu na těchto rejdech, nedovedl však udržeti na uzdě zjištěnou všemocnou vůdčí koterie republikánské strany a dal tím podnět k velmi hlasitým výtkám, jež vzrostly pak zvláště, když základna hospodářského života roku 1873 již nesnesla přílišného zatížení horečného gründerství a došlo k těžké krizi úvěrní, která ozebračila tisíce důvěřivých lidí a zastavila na některou dobu příliš rychle tempo podnikavosti.

Grant
presidentem.

Věc se neobešla bez politických důsledků. Za vládu zodpovědná strana republikánská ztrácí důvěru veřejného mínění a spolu pevnou půdu na kongresu tím spíše, že od roku 1870 v jižních státech umělá nadvláda jejich agitátorů přece se drobila pod útokem domácího, bílého

Pokles moci republikánů.

obyvatelstva a jeho zástupcové nabývali postupně vlivu i v místních legislaturách i ve sněmovně spolkové, kde zesílili obrozenou stranu demokratickou tak, že roku 1874 aspoň v komoře reprezentantů nabyla zase většiny. Straně republikánské podařilo se sice při presidentské volbě roku 1876 užitím všech prostředků zvítěziti ještě se svým kandidátem Hayesem, ale bylo zjevno, že rovnováha, které pozbyl politický život velikou válkou občanskou, vskutku se začíná vraceti tím jistěji, ježto zároveň odvoláním posledních trestných posádek ze států jižních mimořádné poručení severu nad poraženou oblastí bylo úplně skončeno a zároveň znenáhla konečná likvidace válečných nákladů se dovršovala postupným zmenšováním daní spolkových, k jejich umožňování ukládaných.

Byly to tedy velmi těžké stíny, jež provázely vítězství jednoty Spojených Států nad sklony k jejich rozbití směřujícími; v podstatě byly však plně vyváženy skutečností, že celkový rozvoj Unie se nezastavil ani v době velikého boje a že americká demokracie bez trvalé škody překonala těžkou zkoušku právě v těch letech, kdy v Evropě hesla demokratická utrpěla na dlouhou dobu vážný otřes tvrdou rukou Bismarckovou, která v srdci Starého světa zbudovala nový, o vojsko opřený útvar monarchický, obecně zesilující váhu zásad dynastických i konservativních tradic.

Veliký úspěch amerického severu, který vlastně teprve dokončil tvorbu Unie, osvědčil se ostatně jako důležitá složka dalších dějin světových i na venek. Ukázal to hned, jakmile válka byla skončena, zejména tragický konec mexického dobrodružství Napoleona III. Na výhrůžný nátlak Unie, která neváhala odpůrcům císaře Maxmiliána dáti pomoc na mužstvu i dopravních prostředcích, byl francouzský císař nucen roku 1867 veškeré své vojsko z Mexika odvolati, a zastřelení rakouského prince v Queretaru v červenci téhož roku bylo zjevným vítězstvím myšlenek, které roku 1823 prezident Monroe byl ve svém poselství zásadně prohlásil.

Vzrostlý vliv Unie v jejím sousedství jevil se tehdy však i jinak. Roku 1867 zaručila jí středoamerická republika Nicaragua právo na stavbu průplavu tichomořského svým územím, a téhož roku prodal Spojeným Státům ruský císař Alexander II. za nepatrný peníz 7200 tisíc dolarů svou celou državu v Alašce, o jejímž nerostném bohatství tehdy

Mexiko.

Alaška.

ovšem nebylo ještě potuchy. Unie rozšířila tím svůj nárok na převahu v Tichém oceánu a v následujících letech obírala se vláda presidenta Granta zároveň i plány na zvýšení moci v oblasti antillské koupí dánských osad západoindických i výbojem černošské republiky San Domingo. K uskutečnění plánů těchto sice nedošlo pro nedůvěru, která se tehdy ve veřejném mínění Unie projevila proti předním rádcům presidentovým, věc byla však význačným předzvukem dalšího rozpětí na venek, a vzrostlé sebevědomí veliké republiky ukázal zároveň i způsob, jakým Spojené Státy vyřídily tehdy svůj vleklý spor s Anglií o škody, které jim způsobila za války přílišná povolnost britské vlády vůči jihu při vyzbrojování kořistných křižáků konfедераčních, zejména křižáku Alabama, na anglických rejdách. Neboť po dlouhém a namnoze velmi nevlídném vyjednávání byla Anglie hrozivým postojem Spojených Států nucena podrobiti se roku 1871 ve věci té zvláštnímu rozhodčímu soudu v Ženevě, který jí uložil zaplacení náhrady více než patnácti milionů dolarů. Mnohem cennějším než tento peníz bylo pro Nový svět při tom ovšem vědomí, že někdejší jeho země mateřská, ve Starém světě svým světovým postavením daleko vynikající nad mocí ostatních států, před jeho právem šiji sklonila a opravdovou rovnost mu přiznala.

Spor o Alabamu.

* * *

Načrtli jsme takto stručně v hlavních rysech neobyčejné pokroky Spojených Států v době od počátku 19. věku až do let sedmdesátých. Zajímavým doprovodem pokroků těch byl však i vývoj samostatných útvarů státních ve Střední a Jižní Americe.

Jižní a Střední Amerika.

Kdysi kolonie Španělska a Portugalska, vymohly si ony úplnou nezávislost státní především proto, že jejich mateřské země nedovedly včas uvolniti své tuhé poručení nad nimi. Způsob, jakým španělská moc ovládala ohromné plochy, měřící přes 13 milionů km², téměř po tři století, byl zajisté výkon pozoruhodný a zajišťoval i domorodému obyvatelstvu rudošskému, jakmile bylo překonáno úvodní období násilnické konkvisty, aspoň mír a poměrně vlídnou správu. Soustava tato nedovedla se však s dostatečnou pružností přizpůsobiti skutečnosti, že se poměry v zámořském území španělském, rozděleném na čtvero místokrálovství a pět generálních kapitanátů, v průběhu doby přece zne-

náhla měnily, zejména vzrůstem obyvatelstva bílé pleti, trvale osazeného ve Střední i Jižní Americe.

Nespokojenost
kreolů.

Tito kreolové, vedle nichž tu ostatně záhy přibývalo i rozličných míšenců, nesli těžce zastaralou úpravu obchodu, jež, vylučujíc zásadně jakoukoliv soutěž cizí, veškeren vývoz i dovoz osad přesně reglementovala a bránila i jejich vzájemnému styku hospodářskému, jen aby zisky z toho plynoucí výlučně zemi mateřské byly zajištěny. V průběhu 18. století byl sice monopolistický ráz tohoto obchodu poněkud uvolněn, nikoliv však dostatečně, a zároveň nemínilo Španělsko upustiti ani od zásady, že skoro všechny úřady správní i soudní v osadách, i úřady městských corregidorů a alcaldů, byly obsazovány rodilými Španěly, přes to, že kreolský živel věc tu stále bolestněji pocítoval jako cizozvládu, zejména od té chvíle, co v jeho bezprostředním sousedství Spojené Státy s úspěchem byly setřásly veškeru závislost na britském panování.

Počátky odboje.

Také ohlas revoluce francouzské a jejích hesel všelidské svobody i rovnosti zvyšoval tuto nespokojenost a budil v jednotlivých hlavách spiklenecké nálady. Skutečně nebezpečnou stala se věc však teprve, když roku 1808 sesazením Bourbonů a národním odporem proti vládě bratra Napoleonova Španělsko bylo uvrženo do hrůz domácí války. Španělské osady americké užily rozvratu toho ihned k mnohem důraznějšímu požadování samosprávy, a když ani revoluční vláda, odpor proti francouzské okupaci řídící, ani národní shromáždění do Cadizu svolané roku 1811 v ohledu tom ústupků neučinily, počal se skutečný boj kreolského živlu za úplnou neodvislost.

Krise revoluce.

Nebyl sice provázen ihned plným zdarem; chvílemi, zvláště po návratu krále Ferdinanda VII. do Španěl roku 1814, zdálo se naopak, že úsilím španělských posádek a vojenských čet, jim na pomoc vyslaných, bude revoluce, jež neměla jednotného střediska a bez soustavnosti brzy tu brzy onde silněji vyšehovala, přece zkrocena. Neschopnost španělské vlády, užítí chvilkových úspěchů těch k úplné pacifikaci kraje náležitými ústupky, probudila ji však v zápětí k nové účinnosti tím spíše, že odboji se dostávalo zvenčí podstatné podpory.

Anglie a
španělské osady.

Především od Anglie. Říše britská, která se již v minulých dobách pokoušela všemi způsoby otevřítí svému obchodu žárlivě střeženou, obrovskou oblast amerických osad španělských, dodávala vzbouřencům pe-

níze i zbraně, pomáhala organisovati jejich loďstvo a usnadňovala také vzájemný styk jednotlivých pobřežních ohnisek revoluce, do jejichž služeb vstoupilo dokonce po skončení bojů s Napoleonem I. na šest tisíc anglických žoldnéřů. Skutečnost, že se jihoamerickému odboji zároveň také ze Spojených Států dostávalo mravní i hmotné podpory, budila sice v Londýně zjevnou žárlivost a obavu před vážnou soutěží při dělbě kořisti; dotkli jsme se však již nahoře toho, že, jakmile Španělsku roku 1823 skutečně zasvitla naděje na účinnou pomoc cíře Alexandra a ostatní reakční Evropy, obě mocnosti anglosaské svorně se postavily proti tomu, a skoro současně, co Monroe psal své výhrůžné poselství, neváhal ani anglický státník Canning veřejně se hlásiti k tomu, že jeho zásluhou za mořem vzniká nový svět svobody, který vyvažuje dílo sv. alliance na pevnině evropské.

Monroe.

Vskutku nebylo již tehdy a zejména, když v zápětí potom roku 1826 před vítěznou revolucí kapitulovaly i poslední královské posádky v Peru a Mexiku, možno pochybovati o tom, že celá někdejší oblast španělské Ustup Španělska. moci na pevnině americké jest ztracena nejen pro zemi mateřskou, nýbrž i pro princip monarchický, a že republikánské hledisko zvítězilo ve Střední a Jižní Americe stejně, jako zvítězilo v 18. století v někdejších britských osadách severoamerických. Zároveň bylo však již tehdy nepochybně, že přes tuto podobnost vývoj nových, kreolských republik španělského jazyka půjde patrně cestou zcela jinou, než jakou šel vývoj Spojených Států po roce 1783.

Bylyť přirozené i společenské podmínky v tom i onom případě Poměry středoa jihoamerické. zcela rozličné. Spojené Státy zaujímaly při svém vzniku pobřežní pás neveliké hloubky, většinou však klimatu shodného s klimatem evropským a dokonale osazený bílým plemenem, které, vytlačivši odtud úplně domorodé rudochy, jen v jižních končinách se opíralo o černochoy, rovněž z ciziny přichozí a takřka v němý stroj pracovní proměněné. Ostatní zázemí této, evropskou vzdělaností úplně nasycené oblasti bylo pak většinou jen loveckými kmeny rudé pleti, a to poměrně řídko osazeno, takže se tu bílý živel mohl rovněž zcela snadno zmocniti výhradného panství nad půdou a jí vtisknouti bez jakýchkoliv kompromisů pečeť své vlastní bytosti.

Zcela jinak bylo v někdejších osadách španělských i portugalských. Zde byl běloch od počátku již samým podnebím valnou měrou odkázán

na to, aby se spokojil s postavením menšiny, vládnoucí nad četným a pevně usedlým obyvatelstvem domorodým. Vznikla tu však zároveň i dosti početná vrstva míšenců, která v bojích o svobodu měla namnoze převahu v revolučních vojscích. Kreolové sami pak, i když se cítili pevně srostlí s novou, zámořskou vlastí, neměli naprosto podobné schopnosti k samosprávné a kulturní tvořivosti, jaká vyznačovala anglosaské prostředí v Americe Severní. Tuhé poručenství mateřské země a zvyk, bráti odtud hotové vše, průmyslové tovary stejně jako vzdělání, bylo jim velmi špatnou výchovou k státní neodvislosti a osudné bylo nadto, že se boj o svobodu španělských osad dál právě v ovzduší doby napoleonské. Neboť ctižádostiví vůdcové vzpoury v jednotlivých krajích naplézali zpravidla v diktátorském postoji velikého Korsičana mnohem vítanější vzor, než v republikánské zdrženlivosti Washingtonově, a tím více, ježto ovládnutí obyvatelstva rozličné krve a nízké vzdělanosti žádalo zpravidla velmi tvrdé ruky a zároveň jeho jižní vznětlivost vášnivě vyžadovala okázalého gesta.

Simon Bolivar.

Tak kladlo veřejné mínění jihoamerické předního hrdinu národního boje, Simona Bolivara, nade všechny velké muže dějin, stavělo mu za živa jízdecké sochy a zvalo ho nejen »Osvoboditelem«, nýbrž »Vykupitelem a prvním synem Nového světa«. Bolivar převyšoval ovšem osobností svou vskutku prostředí, z něhož vyšel, neobyčejně. Jeho obětavá houževnatost a schopnost, nedáti se zlomiti žádným dočasným nezdarem, byla především, jež vymetla španělské panství z veliké oblasti od úžiny Panamské až k dolnímu Orinoku i z jižních končin peruánských, jež podnes jakožto Bolívie jeho jméno nesou. Životní touhou Bolivarovou bylo pak, aby nejen tato oblast, nýbrž celá kdysi španělská Amerika vytvořila ohromný, federativní svaz románských republik, jenž by stanul po boku anglosaské Unie a s ní v duchu hesel Monroeových zosobňoval proti reakci, v Starém světě se vzdmáhající, společnou vůli Nového světa k vytvoření »velikého národa svobody«.

Panamerické plány.

Proto vyzval v prosinci 1824 všechny teprve vznikající i pevněji již ustavené, samostatné útvary státní pevniny americké ke konání »panamerického« kongresu na úžině Panamské, který měl býti výrazným protějškem nedávného kongresu veronského a základem schůzek, podobně periodicky konaných, jako současné schůzky evropských mocností. Proti »svaté alianci králů« měla býti postavena »svatá aliance

svobodných národů Nového světa«. Opravdu podařilo se jeho úsilí v průběhu roku 1825 zajistiti si účast i Spojených Států i Brazílie, která, prohlásivši se roku 1822 za samostatné, na dosavadní mateřské zemi, Portugalsku, nezávislé, konstituční císařství pod vládou Pedra I., dosáhla v zápětí obecného uznání.

Brazílie.

Než smělý sen Bolivarův narazil v jeho vlastní, kdysi španělské oblasti na těžké překážky. Na oblasti té mstila se především skutečnost, že boj o svobodu v ní vyšel z několika, navzájem nezávislých středisek. Republiky, z toho vzešlé a většinou drsnými, vojáckými uchvatiteli moci veřejné řízené, závodily vespolek o dosažení rozsahu co největšího; třely se o sebe a srážely namnoze i ve vášnivých šarvátkách pomezních, rozpadaly se v kusy a srůstaly zase namnoze bez vyššího, jednotícího hlediska. Ostatně i Anglie, která v přístavních místech nových republik i v císařství brasílském získala mocnou nadvládu obchodní, snažila se, jak mohla, čeliti myšlence pevnějšího spění Nového světa v celek a proto na panamerickém kongresu, zahájeném teprve v červnu 1826, vedle zástupců Spojených Států, Mexika a Svazu republik středoamerických, jehož střediskem se stala Quatemala, byla zastoupena pouze vlastní oblast moci Bolivarovy, veliká republika Spojených Států columbijských, zahrnující někdejší Novou Granadu a Venezuelu, a těsně spojená s Ecuadorem, Peru a Bolívií.

Kongres panamerický (1826).

Ostatní státy jihoamerické nepřišly vůbec a kongres rozešel se 3. července 1826 po kratoučkém jednání bez výsledků bezpečné trvalosti. Naopak; Bolivar sám ztroskotal v nejbližších letech potom i se svou snahou, získáním doživotní diktatury udržeti aspoň severozápadní kout Jižní Ameriky v pevné jednotě. Ve vysilujícím boji s odstředivými smrt Bolivarova sklony místními a se ctižadostí rozličných demagogů ztratil rychle původní popularitu a zemřel 17. prosince 1830 ve věku 47 let s hořkým pocitem životního nezdaru.

Smrt Bolivarova (17. prosince 1830).

Zklamalaf, aspoň pro nejbližší dobu, úplně naděje, že s osvobozením španělských osad do dějin lidských vstupuje nový, důležitý člen, který jest s to, aby nabyt stejně rychle značného významu mezinárodního, jako Unie severoamerická. Naopak; rozkladné síly, překážející úspěšnému rozvoji oblasti španělského jazyka na pevnině americké, stupňovaly v následující době na mnohých stranách jen ještě svou účinnost.

Neustálé vnitřní spory a vzájemná žárlivost jednotlivých částí způsobilý především, že veliká, federativní republika mexická ztratila i Texas i oblast novomexickou a Kalifornii. Na jihu od ní rozpadla se pak Unie států středoamerických úplně na patero drobnějších republik (Guatemala, Nicaragua, Honduras, Costa Rica a San Salvador), a podobně i vlastní dílo Bolivarovo, veliká republika Columbijská, se scvrkla na kraj bezprostředně přilehlý k úžině Panamské, od něhož úplně se osamostatnila i Venezuela i Ecuador, Peru a Bolivie. Mezi nejjižnější končinou pevniny, kde Andy od sebe dělily republiky Chile a Argentinu, a velikým císařstvím brasílským vznikla při ústí La Platy v těžkých bojích nadto jednak republika uruguayská, jednak uhájila tu i někdejší rezervace jesuitská, Paraguay, svou státní osobitost.

Z bouřlivého varu dlouholetých bojů vzájemných, vnitřních převratů a změn, jejichž kaleidoskopickou pestrost naprosto nelze stěsnati v přehledný obraz, vyhranilo se tak v průběhu první polovice 19. století v Jižní a Střední Americe šestnácte států. Vyjímajíc císařství brasílské byly to vesměs republiky, namnoze federativní, s ústavami, prozrazujícími často zřejmý vliv ústavy Spojených Států. Také v nich základem života veřejného jevila se demokracie a svoboda, opravdu byla však tato zvučná hesla většinou obrácena v opak tvrdou panovačností a usurpací moci státní se strany násilnických vůdců rozličných stran a vítězných generálů.

Vnitřní zmatky
a boje.

Častým střídáním se rozhodujících frakcí při moci pomocí spiknutí a vzpour, provázených konfiskacemi a krveprolitím, udržoval se v národním prostředí jakýsi sopečný neklid. Politika brala na sebe tak namnoze ráz organisovaného násilí a křiklavý rozpor vznešených hesel s drsnou skutečností měnil často republikánské řády v divnou karikaturu a všecek veřejný život v jakýsi karneval s tragickou příchutí. Zvláště v odlehlých krajích býval odboj proti vládě zjevem takřka trvalým, jsou živěn brigantskými tlupami, v nichž barevný živel míval zpravidla převahu. Delší klid zajišťovala některým republikám jen tu a tam silná ruka presidentů, kteří neváhali dáti psát dějiny své vlády ruce katově a nedbali naprosto osobních práv občanských.

Diktatury.

Takovým byl třeba v Paraguay patriarchální despota Francia, který uzavřel svou zemi vůbec styku s cizinou, nebo generálové Rosas v Argentině a Santa Anna v Mexiku. Vnitřní zápasy o moc se nadto spojovaly

nejednou s bojem o hranice se státy sousedními a stupňovaly tím do nelidskosti, jako na příklad, když paraguayský diktátor Solano Lopez za svých dlouholetých sporů s domácími soupeři i Brasílií, Argentinou a Uruguayem zavlekl na bojiště houfně i ženy i děti a vylidnil zemi až na pětinu původního počtu obyvatelstva.

Při tom býval ovšem zápas osob o moc ve státě často zbarvován také hledisky zásadními. Proti silnému vlivu kleru, který z doby španělské a jesuitské zachoval značné nároky i rozsáhlé statky a snažil se zachováti i také všecek lid ve stínu barokových katedrál, tyčících se nad špinavými městečky, vznikají liberální proudy, jež žádají zabránění majetku mrtvé ruky a odluky církve od státu. Jindy střetá se umírněný liberalism s demokratickým radikalismem, snahy centralistické s federativními a rozličné tábory stranické zdobí se nejen mnohomluvnými programy, plnými nadšených, velikých frází, nýbrž často i zcela podivnými jmény, jako byly na příklad názvy »escocezes« a »yorkinos« pro vůdčí strany v Mexiku v polovici 19. věku.

Zápasy
společenských
skupin.

Stranictví připínalo se tu a tam také k hospodářskému rozvrstvení. V poříčí La Platy na příklad trvaly dlouhé boje o moc ve státě mezi obyvateli měst, tak zv. portenos, a majiteli statků venkovských, opřených o divoké tlupy gaučů. Také plemenná otázka hlásila se někde rostoucími nároky míšenců na vůdčí místa. Zrušení otroctví bylo v těchto státech všude hned v prvních letech jejich trvání zásadně vysloveno; skutečné provedení zákonů vyžádalo však namnoze velmi dlouhé doby a mělo při vrozené lenivosti osvobozených mulatů i černochů často za následek aspoň dočasné poklesnutí plantážnické výroby.

Ve všem tom bylo zjevno, že se latinské Americe dostalo demokratických a svodomyslných řádů opravdu dříve, než vzdělanostní úroveň jejich byla s to, aby snesla silný nápoj. Někde, jako na příklad v Peru a Venezuele, zdálo se dokonce, jakoby revolucí získaná nezávislost na poručenství evropském přinášela návrat k primitivnímu barbarství a rozpoutání neukázněných sil barevných plemen, vůči nimž zjevně nedostačným se jevil počet bílého obyvatelstva, zesílovaného přílivem z Evropy mnohem menší měrou, než ve Spojených Státech.

Přes všechny tyto stinné stránky jevila však aspoň některé části Jižní Ameriky přece znenáhly postup k většímu bohatství a blahobytu. Tak zejména Brasílie, kde ohromná oblast tropického povodí veletoku ama-

Pedro II.
Brasílský.

zonského zůstávala sice ve stavu takřka panenském, jihovýchodní kraje však, zejména poblíž Rio de Janeiro, rozkvétaly rychle důlním po-
žehmáním a kávovými plantážemi, zejména za dlouhé, liberální vlády
učeného císaře Pedra II. (1831—1889). Také v Chile, kde Valparaiso vy-
růstalo v nejdůležitější středisko jižní části Tichého oceánu, vytvářely
se poměry dosti šťastně, stejně jako znenáhla hospodářského blahobytu
nabývalo i Uruguay s důležitým hlavním městem Montevideo. V Argen-
tině, konfederaci 14 států, z nichž po delších bojích Buenos Aires na-
bylo vůdčího postavení, stávalo se rostoucí dobytkařství zárukou lepší
budoucnosti a ve všech těchto státech skutečný pokrok prozrazovala
především města, rostoucí počtem obyvatel i výstavností.

Také stavba drah působila příznivě na vývoj ten, ač ovšem rozsah
její nemohl se nikterak měřit s tím, co současně v Spojených Státech
se spatřovalo; roku 1855 byla železnými kolejnicemi přeplata i úžina
Panamská, když myšlenka jejího prokopání na těžké, technické i po-
litické obtíže byla narazila.

V celku vzrůstal význam Jižní a Střední Ameriky pro světový trh
zcela nepochybně, ovšem za účinného přispění evropského, zejména angli-
ckého kapitálu, který sice nenalezl, jak s počátku londýnská city o tom
byla snila, v někdejší španělské Americe »nový Hindustán«, dovedl
si tam však zajistiti přece nejednu cennou výhodu. V rukou anglických
octla se zejména většina důlních podniků mexických, kovový průmysl
v Chile, vývoz vlny a koží z Argentiny i Uruguaye, kávy z Brazílie.
Evropa těžila také ze zaostalosti amerických republik druhy lichevními
půjčkami, při nichž vysoké úroky vyrovnávaly vysoké riziko a jejichž
splatnost byla rodným zemím věřitelů nejednou vymáhati námořními
demonstracemi.

Jest známo, že poměry takové daly Napoleonovi III. záminku k jeho
velikému plánu, podrobiti latinskou Ameriku zřízením císařství v Me-
xiku, francouzskému vlivu. Pokus ten ztroskotl ovšem dokonale o vášni-
vý odpor většiny mexického obyvatelstva proti cizímu panství, podpo-
rovaný nepokrytě ze Spojených Států, a tuhost odporu toho poznalo
i Španělsko, když v téže době, v letech 1864—68, užilo zaneprázdnění
»strýčka Sama« občanskou válkou k vyzývavému postupu proti Peru a
Chili. Obě republiky, podporované z Bolívie i Ecuadoru, projevíly pev-
nou odolnost, kterou nezlomilo ani kruté bombardování Valparaisa roku

Válka se
Španělskem
(1864—1868).

1866. Španělsko, ač mělo na moři nepochybnou převahu, nedosáhlo tu
žádných trvalých úspěchů a také tato epizoda ukázala, stejně jako tra-
gický konec císaře Maxmiliána v Mexiku, že latinská Amerika jest od-
hodlána nesleviti v ničem ze své samostatnosti vůči Starému světu. Vý-
voj její nebyl sice oslňující, jako vývoj Unie severoamerické, bylo však
zřejmé, že i ona jest důležitou zálohou v budoucím vývoji lidstva.

* * *

Mezi vzrostlou oblastí Unie a samostatnými státy jihoamerickými
sevěřeny zůstávaly trosky evropského panství koloniálního, kdysi zaují-
majícího celou tropickou část Nového světa. Na pevnině byla to zejména
francouzská, anglická i nizozemská Guyana a britský Honduras, osady
v celku malého významu, jichž mnohem cennější byla ostrovní država
Malých a Velikých Antill i souostroví Bahamského, rozdělená ode dáv-
ných dob mezi Anglii, Francii, Španělsko, Holandsko a Dánsko.

Evropské
osady v Střední
Americe.

To byla někdejší Západní Indie, vlast novověkého plantážnictví, jež
dosáhla vrcholu svého významu hospodářského v 18. věku, kdy nově se
vžívající spotřeba cukru i kávy v Evropě neobyčejně obohacovala nejen
importérské domy v Londýně, Bordeaux, Nantech a Hamburku, nýbrž
stala se podkladem i velikých jmění kreolských na rozličných Antillách.
Hospodářská soustava, na níž věc ta spočívala, byla ovšem až nepři-
rozeně jednostranná a vratká. Bez ohledu na vymrskání půdy stupňo-
vala jen plantážnickou výrobu pro vývoz určenou pomocí otroctví; kou-
pený černoch jevil se při tom strojem pracovním, na jehož předčasném
opotřebením rovněž valně nezáleželo, ježto mohl býti kdykoliv pravi-
delnými dovozy z Afriky nahrazen. Ostatní potřeby životní dovážely
se do Západní Indie rovněž většinou odjinud, takže tropické ostrovy ty
se proměnily takřka v pouhé továrny na cukr, v jiném ohledu zcela za-
nedbávané tím více, ježto bohatá vrstva vlastnická důchody své s ob-
libou jinde utrácela.

Rozkvět
Západní Indie.

Poměřům těm těžký úder způsobilo hnutí stavějící se proti otroctví
vůbec. Hnutí to přihlásilo se nejprve v některých sektách nábožen-
ských, na příklad u kvakerů, a nabylo pak rozhodující posily zejména
v osvícenské filantropii, jejímž zvláště významným zástupcem se stal
v Anglii William Wilberforce, autor velmi účinného traktátu proti ob-
chodu otrokářskému, vydaného 1773. Dotkli jsme se již nahoře toho, jak

W. Wilberforce.

hlasy, volající po zrušení otroctví v některých státech Unie americké dosáhly úspěchu hned po dosažení neodvislosti. Pro oblast antillskou zvláště důležité bylo, že roku 1794 také revoluční konvent zrušení otroctví v dosahu moci francouzské zásadně vyslovil a vůbec rovnoprávnost osad se zemí mateřskou stanovil. Pro místní odpor se mu sice nepodařilo opravdu provést tuto velikou hospodářskou revoluci ve většině francouzských držav zámořských a napoleonská doba snažila se pak i v této věci vrátiti se úplně k poměrům ancien régime a zachovati zejména otroctví jako nutnou základnu plantážnické výroby. Nedovedla však zabrániti tomu, aby emancipační heslo, konventem vyslovené, na nejbohatším tehdy ostrově antillském, Haiti, nezpůsobilo vzpouru míšenců a černocho, která se skončila po krvavých bojích tím, že barevné obyvatelstvo si tu uhájilo svobodu i republikánskou nezávislost a vytlačilo bělochy úplně z ostrova.

Francie ztratila tak zvláště cennou perlu svého zámořského panství a zachovala po pádu Napoleonově v Západní Indii vůbec jen malý zbytek někdejší bohaté državy, zejména La Martinique a Guadeloupe; za to vzrostla tam moc Anglie která nyní v středoamerických vodách držíla Jamaiku, Trinidad, Tabago, St. Lucia a jiné drobné Antilly i souostroví Bahamské.

Úplné poklesnutí výrobní činnosti i kulturní úrovně, jež provázelo zřízení negerské republiky na ostrově Haiti, věčné zmatky a zjevná neschopnost tamních černocho i mulatů bez nátlaku bílých pánů odolati svodům povalečnosti a tuláctví, zesílily sice hlasy, dokazující, že zrušení otroctví přináší vůbec jen těžké škody. Přes to přese všecko působila filantropická hesla ve směru tom i v následující době mocně zejména v Anglii.

Anglie, která od roku 1807 zahájila soustavný boj proti otrokářskému obchodu v Atlantské oblasti a přivedla postupně i ostatní státy evropské k jeho stihání, přistoupila ve dvacátých letech nejprve k podstatnému zmírňování osudu černých nevolníků ve svých osadách pomocí zvláštních ochranných úřadů a vyšetřujících komisí. Když pak volební reformou roku 1832 liberální živly v londýnském parlamentu vrch nabýly, podařilo se abolitionistické propagandě přes zoufalý odpor zástupců plantážnictva vymoci zákon, jímž od 1. srpna 1834 všichni otroci v britských osadách zásadně byli prohlášeni za svobodné, a těžké hospodářské důsledky pro postižené kraje byly jen na krátkou dobu poněkud

zmírněny ustanovením, podle něhož vlastníci směli dosavadní nevolníky do roku 1840 zachovati jakožto polosvobodné »apprenticed labourers«.

Zákon zajišťoval jim nadto souhrnnou náhradu 20 milionů liber, která ovšem nikterak nevyvažovala škod vznikajících ze ztráty síly pracovní i kapitálové hodnoty, v otrocích uložené. Věc byla pro plantážníky na Jamaice i jiných britských ostrovech v Západní Indii tím těžší, ježto mnoho jich bylo zadluženo a výroba třtinového cukru stále více byla vydána soutěži evropského cukru řepného.

Anglická vláda zajišťovala sice celními výhodami v ohledu tom svým osadám po některou dobu aspoň trh londýnský; když však v polovici 19. věku zásada tržní svobody v národním hospodářství anglickém dokonale zvítězila, zanikla i tato možnost a plantážnictví na britských Antillách propadlo vleklé krizi, která podlomila trvale tamní blahobyt a snížila vůbec význam ostrovů v světovém hospodářství. Obavy, že by osvobození černocho tam způsobilo podobné zbídačení všeho života, jaké trvalo na Haiti, se sice nesplnily, a úbytek pracovních sil v plantážích byl z části vyrovnáván dovozem najatých dělníků z Přední Indie a Číny; bílý živel byl však i tu stísněn tak, že na příklad Jamaica, ač měla před tím skoro po 200 let samosprávu, raději se jí z veliké části dobrovolně vzdala a složila péči o svůj veřejný život zpět do silnějších rukou mateřské země, jen aby barevný lid správu státní svou početnou převahou zcela nerozrušil.

Skutečnost, že zrušení otroctví zdražilo podstatně cukerní výrobu v britské oblasti, přispěla naproti tomu zjevně k rozkvětu plantážnictví na největších ostrovech antillských, Kubě a Puertorico, které koruna španělská byla jediné zachovala ze své, kdysi tak ohromné, americké državy a kde o zrušení otroctví dlouho nebylo slechu. Naopak; až do šedesátých let byly sem stejně jako do holandského Surinamu podlounickou plavbou dodávány z pokoutních přístavů afrických nové houfce černých nevolníků, a ježto ani to nestačilo stálému vzrůstu plantáží, začali od roku 1844 počínaje na Kubu podnikaví obchodníci dodávati z Kantonu čínské dělníky, kteří ovšem byli namnoze z vlasti lstivým předstíráním, nebo někdy i násilně lákáni a netěšili se mnohem lepšímu osudu než černí otroci.

Havana stala se tímto rozkvětem cukerní výroby bohatým přístavem a antillská država zdrojem značných důchodů pro Španělsko. Zároveň

Revoluce
na Haiti.

Anglická država.

Zrušení otroctví
Anglii (1834).

Asijské
dělnictvo.

Kuba
a Puertorico.

hlásila se však i obava, aby zdroj ten nebyl ztracen stejně jako byly na počátku století ztraceny osady pevninné. Neboť kreolové na Kubě snášeli se stále zjevnější neochotou panství španělské, starými tradicemi příliš zatížené a účelné reformy neschopné, a nálada ta byla živena i ze Spojených Států, kde od vítězné války s Mexikem znova a znova se ozývaly hlasy, že by připojení bohatého ostrova, s Floridou sousedícího, bylo velmi prospěšným doplněním Unie. Po vítězství severu nad jihem v občanské válce byla věc zesilována nadto tvrzením, že by měly Spojené Státy zrušení otroctví také na Kubě vynutiti, a rostoucí neklid na ostrově vyvrcholil, když roku 1868 ve Španělsku královna Isabella s trůnu byla svržena.

Vzpouře kubánské (1868).

Španělsko prožívalo tehdy vůbec dobu trapné nejistoty svých dalších osudů a nespokojenci kubánští vztýčili proto zcela okázale prapor boje za dokonalou samostatnost.

Dosáhnouti jí se jim ovšem hned nepodařilo, neboť v dlouholetém, tuhém zápasu, který se poněkud uklidnil teprve roku 1878, zdolal španělský generál Martinez Campos odboj přece aspoň v hustěji obydlených částech ostrova. Bylo však zřejmé, že španělské panství tu trvá jedině proto, že ve Spojených Státech výbojná strana, s prezidentem Grantem v čele k zasažení na Kubě se chystající, ztratila důvěru. A také otroctví bylo tehdy konečně i ve španělských osadách antillských postupně zrušeno, což se ovšem ani tu neobešlo bez hospodářské krise.

II.

VZNIK SAMOSPRAVNÝCH ÚTVARŮ BRITSKÝCH V ZÁMOŘÍ.

Unie a ostatní samostatné státy na pevnině americké vytvořily v 19. věku svérázný soubor mocí, poutem krve i kultury sice těsně spojených se starým světem evropským, zároveň však dobře vědomých své zásadní odlišnosti, více k budoucnosti než minulosti obrácené, a žárlivě střežících svou politickou nezávislost. Šlo o to, nepůjdou-li touže cestou i jiné osady zámořské, v nichž bílé plémě nabylo převahy nad domorodci; nepřetrhají-li také svazky, vízící je k zemím mateřským.

Otázka stála v popředí obecného zájmu již na sklonku 18. věku zejména v Anglii. Zvláště ostře vyslovil ji tam známý theoretik státovědecký Jeremiáš Bentham roku 1789 v traktátu »Emancipate your colonies!« Byl přesvědčen, že koloniální soustava, jež vyrostla z merkantilistického závodění předchozí doby, jest zjev přežilý a nemravný, který ujařmuje širé kraje jen na prospěch malého hloučku obchodníků a protekčních synků, v zámoří výnosnými úřady obmyšlených; jinak přinese prý mateřské zemi spíše škodu než zisk a zbytečné ztráty krve i národního jmění, zejména bude-li kladen přirozenému a nezadržitému odpadání osad odpor podobný, jako se stalo kdysi u Spojených Států. Ostatně také přívrženci volné tržby, žáci Adama Smitha, odsuzovali hlasitě základy koloniální soustavy, zvláště její řády navigační, vylučující cizí soutěž a zabraňující rozvoji průmyslu v osadách.

J. Bentham a osady.

Spolu s humanitním hnutím, ztracujícím otroctví a vůbec vykořisťování barevných plemen, byl to tedy mocný útok pokrokových hesel na základy zámořského panství, pro něž byla Anglie v předchozí době tak těžké boje podstoupila. Než stejně jako proti ideologii revoluce francouzské, postavila se i proti němu strana toryů na obranu národní tradice se vši silou a za dlouhých válek napoleonských hájila osadního panství britského se stejnou tuhostí, jako námořní převahy říše a jejího vlivu na pevnině evropské. Proto nikoliv zmenšení, nýbrž značné rozšíření osadního panství bylo vskutku konečným výsledkem zápasu, ale ovšem skeptické názory o tom, je-li věc zájmu národnímu prospěšná a nekoná-li se tu vlastně práce Sisyfova, nezmizely úplně ani potom,

Vzrůst zámořských držav britských.

zvláště když dvacátá léta 19. věku přinesla i Španělsku i Portugalsku ztrátu amerických osad a britská politika sama na události té měla podíl podstatný. Hesla Benthamem namířená proti koloniální tradici britské nalézala v publicistice nové a nové zastance, jako byl na příklad Henry Parnell, jenž roku 1830 zvláštním spisem dokazoval, jak užitečno by bylo, kdyby se Anglie vůbec vzdala moci nad Kapskem, Ceylonem, Kanadou a jinými zeměmi, jež ji jen zavlekou do nových těžkých nákladů a obětí. Zvláště skupina radikální vítala myšlenky ty jako projev nového pochopování úkolů státních, ale také mezi umírněnými liberály nebyl řídký odpor proti jakémukoliv dalšímu šíření osadního panství britského a pochybnosti, dáli se trvale smířiti s neodolatelně postupujícím vítězstvím hospodářské volnosti, rušením monopolů, cel i starých plavebních předpisů a jiných přežitků merkantilistického režimu.

M. Parnell.

Liberalism
proti osadám.

Mužové jako R. Cobden a John Bright byli přesvědčeni, že Anglie nepotřebuje vůbec násilím vládnouti nad cizími končinami, ježto průmyslová i obchodní převaha sama o sobě jí trvale zajistí blahobyť i vůdčí postavení v lidstvu budoucnosti, dbalém více plodné práce než válek. Zvláště žoldnéřské vojáctví, jehož vláda nad osadami vyžadovala, přičilo se jejich pacifickým a obchodnickým sklonům a jevilo nebezpečným zatěžováním státu zbytečnými náklady i úkoly. Konservativní strana na toryů naopak hájila tuze dosavadní soustavy koloniální, stejně jako se stavěla proti rušení cel a volné tržbě. Štěstím pro další vývoj říše britské bylo však, že ani ten, ani onen krajní směr nenabyl vrch, nýbrž, že podobně jako se v ústavních rádech v Anglii podařilo smířiti dědictví doby minulé s požadavky přítomnosti bez příkrých převratů, také v otázkách osadních byl vytvořen účelný kompromis.

Starý režim, který činil osady více nebo méně trpným přívěskem mateřské země a její správě je úplně podroboval, nebyl sice zásadně odstraněn, nýbrž potrval v rozličných odstínech na nejednom kusu zámořského panství britského. Kde však toho bylo třeba, ustoupil režimu novému, který dával osadám značnou samostatnost a činil je osobitými subjekty veřejného práva, ale přece netrhal úplně svazků k mateřskému kraji a zachraňoval osady jako kladnou položku britské moci národní.

Nová soustava
koloniálního
panství.

Výsledek toho byl ovšem velmi pestrý; říše jevila se na konec vlastně zmatenou směsí nejrozličnějších útvarů, od osad korunních, podléhajících zcela byrokratické správě, až k velikým demokraciím zámořským, jejichž republikánský přístřih byl jen z části zmírňován uznáváním suverenity krále anglického. Vskutku vzniklo však právě touto takřka pudovou schopností Angličana, nelpěti na zásadním schematu, nýbrž řešiti vše podle skutečných nutností, veliké dílo umělecké, spojující jadrou sílu celku se samosprávnými sklony a potřebami částí. Nevzniklo ovšem naráz a bez dlouhých bojů stranických a častého kolísání. První základní kámen k němu byl však položen již v první polovici 19. věku úpravou věci v Kanadě.

* * *

Državy, jež zůstaly Anglii v Severní Americe po uznání samostatnosti Spojených Států roku 1783, byly sice pozoruhodné velikým rozsahem, nikoliv však vnitřní silou a hodnotou. Především nebyly jednotným celkem, nýbrž skládaly se z rozličných kusů, od sebe přírodními překážkami oddělených a s odlišnými řády. Pobřežní kraj, ležící na jih od ústí řeky sv. Vavřince, rozpadal se na dvojí samostatnou osadu, Nové Skotsko a Nový Brunšvík, a rovněž odděleně zpravovány byly sousední ostrovy Cape Breton a Prince Edwards Island, stejně jako poněkud opodál ležící Nový Foundland. Všeho všudy měla celá oblast ta na počátku 19. věku sotva 150 tisíc obyvatel, téměř vesměs anglického jazyka. Široký pás lesů dělil pak Nové Skotsko od vlastní Kanady, dále v nitrozemí položené a rovněž rozdělené na dvojí odlišné území správní.

Britská država
v Sev. Americe.

Dolní Kanada, seskupená poblíž ústí řeky sv. Vavřince kolem Quebecu a Montrealu, byla většinou osazena potomky francouzských osadníků, pevně zachovávajících svůj jazyk, víru i zvyky, takže tu na venkově z části doznívalo ještě i feudální zřízení ancien régime. Naproti tomu Horní Kanada, sousedící s oblastí velikých jezer a s hlavním střediskem v Torontu, byla kraj veskrze anglický a žilo tu zejména mnoho tak zv. loyalistů, kteří byli za bojů o neodvislost opustili Spojené Státy, jakožto stoupcem britské nadvlády. Vláda londýnská úmyslně zachovávala toto rozdělení Kanady ve dvě navzájem nesouvislé osady proto, aby anglický živel v Horní Kanadě, čítající na počátku 19. století sotva

Kanada.

80 tisíc duší, nebyl majorisován Francouzi, jichž bylo asi 220 tisíc. Ta i ona osada byla však vskutku teprve jakousi oasou v širém kraji, do jehož ohromného zázemí směrem k Skalním horám jen ojediněle pronikali směli cestovatelé nebo lovci kožišin.

Hudson Bay
Company.

Zázemí to spolu s chladnými končinami, jejichž říční toky se ztrácejí v ledových pustinách dalekého severu, bylo odevzdáno do moci privilegované společnosti, tak zv. Hudson Bay Company, již roku 1670 založená, která tu zřídila soustavu stanic obchodních a vydržovala pomocí otužilých trapperů pravidelné styky s indianskými kmeny, jež jí vynášely značné zisky, ale pro šíření evropské vzdělanosti v rozlehlých pustinách lesních ovšem neměly významu.

V celku byly tedy roku 1812, kdy došlo opět k válce mezi Anglií a Spojenými Státy, britské osady v severních částech americké pevniny ještě velmi málo vyvinuté a naděje válečné strany v Unii, že se jich snadno zmocní, zdála se býti plně odůvodněna, neboť obecně se mělo za to, že francouzští obyvatelé Dolní Kanady za britské panství životů nenasadí. Víme však, jak naděje ty zklamaly. Mírem roku 1814 byly Anglii její državy v Severní Americe zajištěny a smlouvou z roku 1818 byla nadto stanovena 49. rovnoběžka za jejich jižní hranici v kraji velikých jezer až k Skalním horám. Následující leta dala pak Kanadě značný rozvoj tím, že tam nastal znenáhla příliv přistěhovalců, zejména venkovanů z Anglie i Skotska, kteří se osvědčili jako tuhé a zdravé plémě v zápase s panenskou půdou a zajistili anglickému jazyku převahu v obyvatelstvu, jehož počet v obojí Kanadě dohromady v třicátých letech již překročil milion duší.

Ústava
kanadská.

Vedle sousedních Spojených Států Kanada zůstávala ovšem dlouho krajem prostého, selského přístřihu, ale i tu vzrůstalo s počtem občanů sebevědomí, jemuž záhy dosavadní poručenství anglické vlády se stávalo tísnivým. Jak Dolní tak Horní Kanada měla od roku 1791 zřízení, které dávalo voleným zástupcům osadníků (House of Assembly) podíl při vnitřním zákonodárství. Ale vázalo je souhlasem sboru notablů, králem na doživotí jmenovaných (Legislative Council) a ponechávalo nadto výkonnou moc a správu obou osad v rukách anglických guvernérů, kteří vládli dosti stroze, jsouce opřeni o vojenskou posádku i soudce, jimi samými dosazované. Osadníci žehrali na to, že přízní těchto všemocných místodržitelů se dostává jednotlivcům nezasloužených výhod na

újmu celku; na příklad velikých kusů půdy, s níž vláda libovolně hospodařila a kterou koncessionáři pak drobným osadníkům draze prodávali. Četným přívržencům církve presbyterianské nebo rozličných sekt bylo také proti mysli, že se duchovenstvu státní církve anglikánské dostávalo zvláště štědrá rukou takových latifundií, kdežto obyvatelstvo jazyka francouzského neslo těžce rostoucí převahu anglické řeči a zvyků. Srovnání poměrů těch s poměry v sousední Unii zvyšovalo ještě více tuto nespokojenost a proto se ve volených sněmovnách kanadských stále hlasitěji ozývalo volání po účinné kontrole rozpočtu a zajištění vlivu osadníků na obsazování úradů i přidělování půdy.

Nespokojenost
osadníků.

Dochází tu k šíření republikánských hesel, odpirání daní, tvoření tajných spolků i bojkotu anglických tovarů, takže se zdálo, že i Kanada přece půjde touže cestou, jakou šly jižnější osady anglické v 18. věku, když roku 1837 ve francouzské části pod vedením Ludvíka Papineau vypukl ozbrojený odpor a zároveň i v Horní Kanadě anglický živel, vedený Williamem Mackenzie, bouřiti se počal. Anglická vláda potlačila sice povstání a zavedla v té i oné osadě mimořádný, vojenský režim; bylo však pochybné, postačí-li pro delší budoucnost pouhá přisnost k zabezpečení vzdáleného kraje.

Vzpouře
roku 1837.

V londýnském parlamentu krajní toryové, vedení vévodou Wellingtonem, byli toho názoru a nechtěli slyšeti o jakýchkoliv ústupcích, kdežto naopak v liberálním táboře se našlo nemálo těch, kdož užívali věci za doklad tvrzení, že kolonie jsou jen zdrojem zápletek a břemene, které by říše měla, pokud jen možno, setřásti. Byli tu však i mužové, kteří neztráceli víru v budoucnost zámořského panství britského a uznávali jeho velikou důležitost pro obchodní i populationistické zájmy Anglie; vytýkali však, že jeho řády jest řešiti s vyššího hlediska než jest krátkozraké sobectví. Osady jest spíše účelným uvolňováním jejich samosprávy proměnití v činné členy národního společenstva, jež by nebyly mateřské zemi pouhou dojnou krávou, nýbrž, prospívající samy co nejvíce, by zároveň přirozeně zesilovaly její postavení ve světě. A bylo velmi důležité, že tento nový, dosavadním soustavám koloniálním zcela protikladný názor našel horlivého přívržence v lordu Johnu George Durhamovi.

Rozpor stran
v Anglii.

J. G. Durham.

Státník ten, vyslaný roku 1838 do Kanady jako plnomocný zástupce korunní, byl sice po krátkém, ale zdárném působení v tamním rozjitře-

Jeho memoriál
(1839).

ném prostředí na nátlak svých torystických protivníků odvolán. Zpráva však, kterou 31. ledna 1839 parlamentu předložil, měla neobyčejné účinky. Durham vytýkal v ní, jak snadno velkou mocí správní vládnoucí guvernér, z Anglie dosazovaný a místních poměrů málo znalý, podléhá vlivu favoritů a protekčních synků, hledajících v osadách jen výnosné sinekury. Z Londýna nelze ho účinně kontrolovati, a proto jest mnohem účelnější, položiti vlastní správu osady spíše do rukou zodpovědné vlády, z koloniální sněmovny samé vyrůstající. Durham vytkl při tom zároveň hned náležitou hranici mezi touto vnitřní správou a zájmy říšského společenstva v ohledu obchodním, obranném i mezinárodním, a v duchu jeho návrhů dostalo se po tuhém boji parlamentním Kanadě opravdu zcela nové úpravy zákonem z 23. července 1840, kterým Anglie zahájila vskutku novou fázi své osadní politiky.

Nová ústava
kanadská (1840).

Ježto nyní vzrostlý počet osadníků anglického jazyka zaručoval bezpečně, že je francouzští starousedlíci již nemohou majorisovati, nýbrž spíše jimi budou přehlasováni, spojoval zákon ten především Dolní i Horní Kanadu opět v jediný správní celek. Proto neuvítala jej většina kanadských Francouzů příliš vlídně; byla však nucena uznati, že jí přišel zároveň podstatné rozšíření občanských práv. Neboť sněmovně, složené z 84 členů, volených na základě poměrně dosti nízkého censu rovným dílem z Dolní i Horní Kanady, dostalo se nyní nejen práva, určovati rozpočet osady, nýbrž z jejich členů měl guvernér vytvářeti svou výkonnou radu, která by vedla správu, jsouc sněmovně zodpovědna, jako skutečné, ústavní ministerstvo. Při tom zůstala ovšem vedle volené komory i komora horní, složená z čelných osadníků, jmenovaných k návrhu guvernérovu králem na doživotí, a guvernér zachoval nadto zásadně právo veta proti zákonům, jež by se mu jevily škodlivými pro zájem říše britské. Také byl v rozpočtu trvale zajištěn určitý peníz pro platy soudců a korunních úředníků, jenž nepodléhal votu sněmovny, a londýnská vláda vyhradila si výslovně i rozhodování o přídělech dotud nezabrané, za korunní majetek vyhlášené půdy. Proto docházelo i v následujících letech mezi guvernéry a sněmovnou kanadskou, v níž se pevněji vyhraňovaly určité politické strany, k rušným neshodám i přestřelkám; v celku však osvědčil se nový řád ústavní dosti pružným, aby zabránil dalšímu vzrůstu nespokojenosti příliš hluboké,

Ústavní vláda.

zvláště když v průběhu následujících let došlo k dalším podstatným ústupkům, svéprávnost Kanady zvyšujícím.

V ohledu tom bylo zvláště důležité, že v letech 1847—1854 správu kolonie obratně vedl zeť Durhamův, lord Elgin, a že na osadní otázky vůbec v téže době ve vládě anglické hlavní vliv měl earl Henry George Grey, liberální politik, přesvědčený, že jen náležitá samospráva zajistí trvalý soulad a totožnost zájmu mezi Brity sídlícími v zámoří a jejich mateřským krajem. Proto v těchto letech, v nichž se také Novému Brunšvíku (1851) dostalo ústavních řádů, zvítězil v Kanadě způsob vlády opravdu demokratické a parlamentní, o důvěru většiny v dolní komoře opřeně.

H. G. Grey.

Rozpočtové právo sněmovny rozšiřuje se i na platy soudců a úředníků korunních, census volební se snižuje a roku 1856 vzdává se koruna dokonce práva, vytvářeti sněmovnu horní doživotním jmenováním, takže komora ta se stává vskutku voleným senátem. Parlament kanadský, který byl před tím zasedal střídavě v rozličných městech, ustaluje se od roku 1858 v drobném, ale výhodně položeném městečku Ottavě a v době té začal se také postupný vývoj dobrovolnických sborů k obraně země, který umožnil později úplné odvolání anglických posádek vojenských. Francouzskému obyvatelstvu Dolní Kanady vyhověl již lord Elgin v jeho jazykových požadavcích, kdežto jiný zdroj nespokojenosti byl tehdy rovněž ucpán zrušením všech prerogativ církve anglikánské a provedením skutečné rovnosti všech vyznání. Anglikánské duchovenstvo bylo nuceno vzdáti se ve prospěch drobného osadnictva aspoň části svých rozsáhlých držav, a rovněž byly roku 1854 zrušeny poslední zbytky feudálních řádů z doby francouzské. Přidělování půdy novým farmářům bylo lépe upraveno a vlastníci velikých koncesí územních z minulé doby přinuceni k jejich účelné parcelaci bez nadměrných zisků. Pro hospodářský vývoj země bylo důležité zřizování sítě kanálů dopravních a telegrafické spojení hlavních středisek, provedené v letech 1847—1851, kdy také první tratě železniční v kraji začaly vznikat, ovšem tempem mnohem pomalejším než v sousedních Spojených Státech.

Ottava.

Vzrůst svobod
kanadských.

Pro styk Kanady s ostatním světem značné následky měl přechod Anglie k zásadě svobodného obchodu na sklonku čtyřicátých a počátku padesátých let. Věc nebyla bez významu pro britské osady zámořské, neboť předchozí režim vázaný cly poskytoval jim podstatné výhody na

Celní otázky.

tržích země mateřské, které nyní pominuly; tak ztratila na příklad Kanada celní slevy při vývozu stavebního dříví do Anglie, jež bývaly tak značné, že dříví německé a švédské druhdy oklikou přes Quebec do Londýna se vozilo. Ztráta byla však vyrovnána tím, že zároveň padla všechna obmezení navigační akty, která obchodní styk osad britských s cizinou dotud byla stěžovala, a Kanadě se dostalo možnosti, svůj vlastní celní řád svéprávně určovati, takže mohla rozvinouti zejména vývoz plodin do Spojených Států, s nimiž 1854 uzavřela cennou smlouvu obchodní na podkladě reciprocity. Vývoj ten byl nadto usnadněn i tím, že od roku 1851 železnice v oblasti velikých jezer spojila Kanadu s Unii. Než i s mateřskou zemí spojení bylo tehdy usnadněno zřízením pravidelné, státem podporované linie parníkové do Liverpoolu a styku tomu mělo sloužiti i smělé dílo podmořského kabelu, který roku 1858 irské břehy spojil s Novým Foundlandem; kabel ten byl ovšem v zápětí přetržen a teprve roku 1866 uveden v pravidelnou potřebu.

Styk s Unii.

Vzrůst
obyvatelstva.

Rozvoj Kanady ostatně usnadňovalo i stále trvajících přistěhovalectví z Evropy, které nemělo sice tak houfného a pestrého rázu jako proud do Unie se beroucí, dalo však Kanadě zejména mnoho zemědělců, přicházejících z britských ostrovů s penízem, jenž jim umožňoval založení řádné existence. Na počátku šedesátých let vzrostl tak počet kanadského obyvatelstva již na dva a půl milionu duší.

Zhoršení
poměru k Unii.

Válka jihu se severem v Unii měla ovšem na poměry britských osad v Severní Americe značný vliv, neboť jejich sympatie s jihem a napětí, které tehdy vůbec nastalo mezi Londýnem a Washingtonem, vedlo 1864 k tomu, že Spojené Státy vypověděly Kanadě smlouvu obchodní a její vývoz utrpěl věci tím více, ježto neměla ještě železničního spojení s hlavním přístavem novoskotským, Halifaxem, a ústí řeky sv. Vavřince v zimě zamrzávalo. Ukázalo se tu výrazně, jak nevýhodné jest vůbec, že přímořské osady britské v Severní Americe nemají s Kanadou pevnější souvislosti a vzrostla proto snaha, dosáhnouti jí změnou ústavních řádů. O myšlence hovořilo se sice v kanadském parlamentě několikrát již od roku 1851, ale teprve na podzim 1864 začalo se vlastní jednání mezi Kanadou, Novým Skotskem i Brunšvíkem a ostrovy, k nim se družícími.

Jednání
o federaci.

Nebylo snadné, konečně však vedla, zejména zásluhou Johna Macdonalda, politika velikých rysů, jenž také první se zasazoval o projekt

pacifické dráhy kanadské, aspoň potud k dohodě, že v prosinci 1866 zástupci Kanady, Nového Skotska a Brunšvíku se odebrali do Londýna s hotovým projektem vzájemného, federativního spojení. Ostrov prince Eduarda váhal tehdy ještě a úplně spojení odmítl Nový Foundland, výhradně rybářská kolonie, nejstarší majetek britský v Severní Americe, ale od dávných dob zatížený vleklým sporem s Francií o právo rybolovu v tamních vodách, kde Francie zachovala z někdejší své veliké oblasti severoamerické drobné ostrůvky Saint Pierre a Miquelon. V Londýně, kde právě tehdy vítězila vlna demokratická novou úpravou volebního řádu anglického, nebylo valných překážek, a tak schválili anglický parlament i královna 29. března 1867 tak zv. British North America Act, kterým zmíněných třech kolonií utvořilo federativní celek, nazvaný »Dominion of Canada«.

Zákon z
29. března 1867.

Federace ta, které bylo ostatně vyhrazeno právo, rozšířiti se v budoucnosti i na zbývající britské osady v Americe, skládala se zatím ze čtyř provincií, zvaných Ontario, Quebec, Nova Scotia a New Brunswick. V čele tohoto kanadského panství stojí generální guvernér, jmenovaný korunou na pět let, v postavení podobném vladaři konstitučnímu; jmenuje guvernéry náměstníky v provinciích, velí ozbrojené moci a schvaluje federativní zákony. Ustřední vláda, zvaná »Privy council of Canada«, jež mu stojí po boku, jest parlamentní ministerstvo, zodpovědné parlamentu, složenému z volené komory dolní a senátu, jehož členové byli sice opět na doživotí jmenováni králem, ale na návrh generálního guvernéra a vlády kanadské. Provincie zachovaly nadto své sněmíky s nevelikou, přesně vytčenou pravomocí, kdežto věci ostatní, zejména pro celek závažné, byly veskrze přikázány parlamentu ústřednímu.

Dominion
of Canada.

Tak nabyla konečně britská država v Severní Americe pevnější sousednosti, jež jí dávala aspoň poněkud větší váhy vůči ohromné moci sousední Unie a ráz státu vpravdě demokratického, jen volným poutem s mateřskou monarchií spjatého. Roku 1873 připojil se také ostrov prince Eduarda ke kanadskému dominiu; mnohem větší význam mělo však jeho současné rozšíření do pevninového zázemí.

Vývoj zázemí
kanadského

Zázemí to, svěřené do té doby správě Hudson Bay Company, bylo, jak víme, v důsledku smlouvy s Unii z roku 1846 na jihu ohraničeno až k vodám Tichého oceánu 49. rovnoběžkou, kterou pouze na ostrově Vancouveru přesahovalo. Kompagnie, která na svém ohromném teritoriu,

obývaném jen asi 300 tisíci rudých kočovníků, vydržovala přes půl druhého sta let faktorii a pevnůstek s několika tisíci lovci a agenty, bránila se, pokud mohla, aby loviště její nebyla zmenšována rolnickými osadami. Než osada, již 1816 založená v údolí Red Riveru blíž jezera winnipegského, šířila se přece na úrodné půdě okolní a kolonisté počali znenáhla také z přístavu vancouverského pronikat do nejzápadnější, oregonské oblasti, zvláště když tam na řece Frazer v padesátých letech byla objevena zlatá ložiska. Tehdy, roku 1858, vláda anglická odňala kompanii vůbec vládu nad tímto tichomořským krajem a dala mu zvláštní zřízení s názvem Britské Columbie. Zároveň naléhalo se však i z Kanady na zrušení výsad kompanie a po dlouhých zápasech o tuto věc došlo opravdu k tomu, že roku 1869 Hudson Bay Company postoupila kanadskému dominiu veškeré své území za peněžitou náhradu a právo, zpeněžit některé kusy půdy postupnou parcelací.

Britská
Columbie.

Manitoba.

Tehdy byl uznán kraj na Red Riveru s názvem Manitoba za pátu, rovnoprávnou provincii federace, kdežto ostatní zázemí, z něhož měly s budoucím rozvojem kolonisace podobně vzniknouti další provincie, byl vzat ústřední vládou dominia ve správu jakožto North-West-Territories, podobně jako to bylo ode dávna zvykem ve Spojených Státech. Roku 1871 přistoupily také Britská Columbia a Vancouver Island k dominiu kanadskému a tak byly v sedmdesátých letech vyjma Nový Foundland všechny anglické državy v Severní Americe spojeny v jediný útvar velikého rozsahu, který spojoval svéprávnost takřka republikánskou s vědomím příslušnosti k říši britské a v němž se starousedlý živel francouzský cítil stejně doma, jako rostoucí počet osadníků anglického jazyka.

Svéráznost
kanadského
prostředí.

Rozvoj oblasti té nebyl ovšem nikterak tak překotný jako rozvoj Spojených Států a také všecek život zachovával tu déle poněkud primitivní ráz. Vlády jednotlivých provincií dominia kanadského nevynakládaly zejména tolik na stavbu cest; roku 1867 bylo tu všeho všudy sotva na dva tisíce kilometrů drah, vyšší školství a písemnictví zůstávalo ještě v plénkách, život měl většinou dosti drsný, převahou agrární ráz. Ale byl to ráz zdravý; Kanada neznala ještě ani proletariátu velikých měst, ani spekuláčních záchvěvů, jaké zmítaly tak často prostředím Spojených Států, byla si však vědoma značných možností, jež jí zajišťoval rozsah úrodných, širých lánů a ostatní přírodní bohatství kraje. Vývoz plodin

stoupal neustále a s ním i význam městských středisek, takže slibná budoucnost tohoto svérázného kusu zámořského světa, bílým plemenem dokonale ovládnutého, se jevila zajištěna.

* * *

Pro rozvoj evropského, zejména britského živlu v zámoří v 19. věku značného významu nabyly Austrálie a Nový Zeeland. Pátý díl světa nemohl se ovšem ani rozsahem ani jinak naprosto měřiti s oblastí americkou, jsa i Evropy menší a valnou měrou zle zatížen nedostatkem vláhy a přirozenou nehostinností, která tu jen částečně připouštěla husté osídlení. Ležíc opodál starých drah plaveckých, za hrozivou bariérou korálových útesů melanézských, zůstávala Austrálie dlouho takřka úplně mimo žádostivost států evropských a sama Anglie, která roku 1788 opravdu přikročila k jejímu osazení, činila tak způsobem spíše jen zdravým. Teprve když roku 1826 byla obava, že také francouzské loďstvo se pokusí na tamních březích o zřízení opěrného bodu, prohlásila londýnská vláda výslovně, že vztahuje britskou svrchovanost na celou pevninu australskou.

Austrálie.

Skutečně bylo tehdy osazení a prozkoumání málo rozčleněného a proto na vhodné přístavy chudého kraje ještě v počátcích a pokračovalo i pak jen dosti zvolna. Původním základem jeho byla deportace trestanců, která vedla k založení prvních trvalých osad na východním pobřeží australském v Novém Jižním Walesu a na sousedním ostrově Tasmanii. Vláda anglická počítala ovšem od počátku s tím, že se aspoň část deportovaných v dálném zámoří rychle promění v řádné osadníky; ale také možnost odlehčiti tak věznicím země mateřské, jevila se jí cennou a proto docházelo po dlouhá leta k pravidelným dodávkám většího nebo menšího počtu provinilců do rozličných končin australského území.

Deportace.

Vedle tohoto proudu, který v celku přenesl asi na 150 tisíc osob na australskou půdu a zejména zpočátku měl značnou důležitost při překonávání velikých obtíží prvního osazení nevalně vlídného kraje, trval ovšem hned od roku 1793 počínaje také podružný příliv svobodných osadníků, kterým pak namnoze trestanci bývali přidělováni jako pracovní síly. Zásadně jako osada jen svobodných, s trestanci nesmíse-

Svobodní
osadníci.

ných obyvatel vznikl dokonce roku 1829 na západním pobřeží zárodek pozdější Západní Austrálie, který ovšem pro nepřízeň místních poměrů po dlouhá leta byl odsouzen k bídnému živoření.

Podstatnou zásluhu o rozmnožení řádného přistěhovalectva do osad australských vůbec si získala v době té v Anglii skupina mužů, kteří, stojíce namnoze pod vlivem Malthusových obav před příliš rychlým přelidněním Starého světa a pozorujícíe občasně krise nezaměstnanosti, jež provázely tehdejší rozvoj průmyslu anglického, viděli záchranný ventil především v soustavném vystěhovalectví. Kladli však důraz na to, že jest třeba dáti mu účelné řečiště a řídití je tak, aby národní zájem britský tím získal.

Eduard Gibbon
Wakefield.

V kruhu tom vynikl zejména Edward Gibbon Wakefield, muž, který později provázal také lorda Durhama za jeho významného pobytu v Kanadě a měl vůbec svérázné pochopení pro nutnost nových směrů v anglické politice koloniální. Wakefield účinnými spisy dokazoval především, že libovolné rozdávání nebo vydražování půdy osadní, zejména ve velikých kusech, vede jen k spekulaci a nepořádkům. Doporučoval proto vytváření usedlostí menších, ale pevně vymezených a katastrofovaných, jako ve Spojených Státech bylo zvykem, jež by se prodávaly za určitou, ne příliš nízkou cenu. Výnos měl pak vytvořiti fond, určený k umožnění soustavného přistěhovalectví, řízeného tak, aby mezi vlastníky půdy a dělníky byl zdravý poměr počtu. Mimo to navrhoval Wakefield, aby vznikaly společnosti kolonizační, jež by zapůjčily k prvnímu zařízení osad nutný kapitál, zajištěný na budoucím výnosu jejich veřejných dávek. Bez tíživých obětí pro stát měly tak vznikati osady, opřené o zdravý »self supporting principle«.

Osdlovací fond.

Jižní
Austrálie.

Agitace takto v Anglii rozvinutá měla opravdu výsledky. Tak podařilo se společnosti, nazvané »South Australian Association«, roku 1836 položit základy k nové osadě, Jižní Austrálii, na jejíž řízení společnost ta svými zástupci měla zachovati určitý vliv. Osada, jejíž střediskem se stala Adélaida, rozkvetla sice dosti rychle; pozemková spekulace se v ní však přece ujala a finanční obtíže vedly roku 1842 k tomu, že stát byl nucen sanovati ji a proměnití v kolonii korunní. Vládě londýnské, která zřídila zvláštní ústředí vystěhovalecké, bylo pak i jinak přinášeti věci té značné oběti; vedle vystěhovalectví jí podporovaného množil se však znenáhla přece počet osadníků na svůj vrub novou vlast.

Vzrůst
obyvatelstva.

hledajících, takže kolem roku 1850 počet bílého obyvatelstva v Australii a Tasmanii dosahoval asi 340 tisíc duší.

Zůstávalo ovšem většinou seskupeno na několika místech pobřežní oblasti a pronikalo jen tu a tam hlouběji do nitrozemí, jehož hrozná, bezvodé písčiny a křovnaté stepi, útočiště zakrslých, domorodých plemen, teprve znenáhla a za těžkých útrap odvážní badatelé ohledávali. Při tom jevil vnitřní vývoj osad australských rysy zcela svérázné a nebyl prost vážných napětí. Hned na počátku se totiž ukázalo, že značná část půdy se hodí především k ovčářství. Roku 1803 byla první vlna australská poslána na anglický trh a stala se rychle — kolem 1840 bylo jí ročně vyváženo již na 7 milionů liber — pro australské osady hlavním zdrojem vydatného přílivu peněz zvenčí. Majitelé stád, t. zv. squatteři, v nichž vyrůstala jakási místní aristokracie, snažili se tedy zabratí plochy co největší, a to nejen vypráhlého »salt-bushe«, nýbrž i krajů úrodných; sráželi se tu však jednak se zájmem drobných zemědělců, t. zv. settlers, jednak také se snahou úřadů, brániti libovolné okupaci půdy a vymáhati z ní náležitě dávky pro veřejné účely.

Ovčářství.

Podnět k palčivým sporům dávala i otázka trestanecká. Neboť vítali-li vlastníci větších statků jejich pravidelné dodávky jako zdroj levných sil pracovních a peněz, který na ně státní správa anglická vynakládala, jako vítaný příspěvek k oživování australského trhu, odsuzovali jiní deportaci jako věc, jež otravuje všecko ovzduší osadní, znehodnocuje je v očích světa a podporuje povážlivý vzrůst lupičských tlup, t. zv. bushrangers. Nátlaku tomu podařilo se opravdu pohnouti vládu londýnskou, že od roku 1840 přestala vysílati trestance aspoň do největší tehdy osady, Nového Jižního Walesu. Tasmanie těšila se tomu pozhelnání však až do roku 1853 a Západní Austrálie, kde trestanců původně nebylo, vyžádala si je dokonce roku 1849 k zvetešní počtu svého obyvatelstva sama a přijímala je až do roku 1868.

Odpor proti
deportaci.

V městech australských, z nichž nejdříve Sidney a Melbourne, v zářetí pak i Adélaida, nabyly jakéhosi rozsahu, vytvářel se rovněž život zcela svérázně. Rozmohla se tu záhy spekulace se stavebními pozemky, vlnou a jiným zbožím a ovzduší vyznačoval vůbec jakýsi hazardní duch, který souvisel s tím, že tu občasný nedostatek pracovních sil vedl nejednou k stoupání mezd i cen do výše v Evropě zcela neobvyklé a k vlnám drsné rozhazovačnosti, po nichž následovaly ovšem zase prudké poklesy

Život
v městech.

Nedostatek žen.

a krise, provázené z počátku i znehodnocením místních náhražek penězů. Vratkost a nepřírozenost tohoto prostředí byla dlouho podmiňována také nedostatkem žen, jichž až do čtyřicátých let tu někde nebylo ani polovic co mužů, protože krčma a herna tím snáze vítězily nad rodinným životem.

Noviny.

Kulturní úroveň kraje nemohla se tudíž při poměrně rychle rostoucím blahobytu obecně povznésti ihned k stupňům vyšší tvořivosti; zůstávala příliš těsně spjata s hospodářským bojem, ale význačné bylo, že ve větších osadách se pamatovalo záhy na zřizování škol a hlásila se zároveň značná potřeba denní četby. Noviny vycházely v Australii hned v prvních letech 19. věku a přispěly podstatně k tomu, že se tu brzy jevila touha po samosprávě a odpor proti poručnictví vládních orgánů.

Ústavní otázka.

Ohled na trestanecký původ mnoha osadníků činil ovšem nejprve tuhou, výlučně vojenskou správu nezbytností; postupně byla však vláda anglická nucena přiznati australským koloniím aspoň takový řád právní, jaký mívaly kdysi osady britské v Novém světě. Roku 1823 dostává se Novému Jižnímu Walesu občanského i porotního soudnictví a svémocnost guvernérova byla obmezena sedmičlennou radou vládní, králem jmenovanou, v níž vedle korunních úředníků zasedli také někteří vážení osadníci a jejíž souhlas byl žádoucí při všech věcech zásadního dosahu. Podobné úpravy dostalo se pak i Tasmanii, 1825 od Walesu úplně oddělené.

Volená sněmovna v Novém Jižním Walesu (1842).

Mezi guvernéry a novináři, veřejné mínění vyjadřujícími i probouzejícími, docházelo ovšem i pak často k tuhým pŕtkám, při nichž zbraň censury se ukázala většinou bezmocnou, a významná změna ústavní, k níž došlo 1840 v Kanadě, nezůstala ani v Australii nepovšimnuta. Opravdu vymohl si roku 1842 Nový Jižní Wales zřízení sněmovny, ze dvou třetin volené od osadníků, kteří měli aspoň 20 liber ročního důchodu nebo usedlost v ceně 200 liber. Sněmovna ta měla hospodařiti s důchody osady, vyjma důchody, jež plynuly z prodeje a nájmu korunní půdy, a měla právo vnitřního zákonodárství, jež však nesmělo odporovati zákonům země mateřské a bylo nadto obmezeno vetem guvernérovým.

Nebylo to tedy ještě tolik, kolik se bylo dostalo Kanadě; ústupek znamenal však aspoň první etapu na dráze k dalšímu uvolnění svéprávnosti osad australských, vůči nimž earl Grey a ostatní rozhodující kolo-

niální politikové londýnští liberálního tábora zaujali podobné hledisko, jako vůči državě severoamerické. Roku 1850 byl kraj, ležící kolem města Melbourne, osamostatněn jako zvláštní kolonie Victoria a řády ústavní v Novém Jižním Walesu platné rozšířeny na Tasmanii i Jižní Australii, kdežto zaostalé Západní Australii, jejíž hlavní střediska, Perth a Freemantle, byly ještě pouhé vesnice, bylo slíbeno totéž, jakmile jen dospěje k poněkud větší soběstačnosti. Všem čtyřem samostatným koloniím australským bylo nadto přiznáno právo, spravovati své celní důchody a z výnosu prodeje korunní půdy vyhrazovala si londýnská vláda pouze polovici k úhradě nákladů na vystěhovalectvo.

Victoria.

Ústupky ty ovšem neuspokojily Australců veskrze a jejich snaze po úplné nezávislosti správní dodal důrazu veliký převrat hospodářský, který právě tehdy zemi zachvátil. Byl to t. zv. »rush«, zlatá horečka. Již ve čtyřicátých letech projevilo se důlní bohatství v Jižní Australii značným vývozem mědi. Roku 1851 nalezl však prospektor, jenž byl před tím právě nabyt zkušeností v Kalifornii, zlaté valounky v Lewes Pound Creeku, v zápětí rozstříkla se pak zpráva o nové studni bohatství po celém světě a svedla do Australie proud dobrodruhů z rozličných končin, který hlavně ve Victorii nalezl opravdu hojnou žeh.

Zlatá horečka (1851).

Nyní nebylo již třeba, osadnictvo sem uměle sháněti. Ve dvou letech se počet duší v koloniích australských zdvojnásobil a do roku 1861 dosáhl 1,200 tisíc; a také vývoz, který činil roku 1851 asi půl páta milionů liber, vzrostl v době té zásluhou zlatých ložisek na 23 milionů. Uměrně k tomu vzrostl ovšem i dovoz cizích tovarů a Australie prožila vůbec překotnou změnu všech poměrů. Nejprve vrhlo se i domácí, usedlé obyvatelstvo valnou měrou na výnosné ryžování, jež nežádalo velikých investic; ani veřejní funkcionáři nedali se namnoze udržeti ve svých úřadech a sbíhali spolu s rozličnou cháskou do nalezišť, z nichž tehdy Ballarat a Bendigo vynikly, a kde vedle Evropanů rozličných národů záhy také již čínský živel byl zastoupen. Ze sporů o ryžoviště a licenční poplatky vládou požadované vznikly pak nejednou zlé zmatky, jež roku 1854 vedly i ke krvavým srážkám rozvášněných diggerů s osadním vojskem. Ceny práce i všech potřeb tím vším ovšem stoupaly závratně a zemědělství i obchod se dělily o hojně zisky. Když pak po několika letech původní záchvat byl přece překonán a dolování další, žádajíc nákladných opatření, pravidelného rázu nabylo, zůstává spole-

Hospodářský rozmach.

Demokratické
hnutí.

čenská základna trvale změněna zejména rychlým vzrůstem měst a nového obyvatelstva, jež stírá zemi aspoň z části původní, převahou agrární ráz a není již ochotno v životě veřejném přenechávat hlavní vliv zámožným statkářům.

Responsible
government
(1855).

Demokratická hesla nalézala tu horlivé šířitele hlavně v nově přichozích Irčanech i někdejších anglických chartistech a utkávala se nejednou prudce se směry mírně liberálními. Všichni naléhali však svorně na zásadní rozšíření samosprávy a na základě návrhů sněmoven osadních přiznal parlament londýnský roku 1855 skutečně všem čtyřem samosprávným koloniím australským ryzí »responsible government«, ustrojený namnoze podle kanadského vzoru, se zodpovědnými ministerstvy a parlamenty o dvou komorách.

Ballot.

Zůstalo při tom ovšem mnoho růzností místních; tak byla v Novém Jižním Walesu horní sněmovna jmenována guvernérem na doživotí, v ostatních osadách vznikala volbou. Také census byl rozličný, kolonie Victoria byla vedle Spojených Států amerických prvním útvarem státním, kde roku 1856 zvítězilo nejen obecné, rovné právo volební, nýbrž i t. zv. ballot, to jest tajné hlasování lístky, teprve ve volební síni za zástěnou vyplňovanými. Politický a stranický ruch vyvíjel se v osadách australských pak velmi čile; osady dosáhly, že jim vláda londýnská ponechala konečně veskrze úpravu celních řádů i rozhodování o přidělech půdy korunní a její novou, účelnější katastraci. V průběhu šedesátých let byly z nich také odvolány veškeré anglické posádky.

Queensland.

Territoriální rozdělení bylo doplněno tím, že roku 1859 severní část Nového Jižního Walesu byla ustavena jako samosprávná osada Queensland s hlavním městem Brisbane, kdežto veliká plocha nitrozemí australského, z veliké části tehdy ještě neprobádaná, byla rozdělena na territorium Alexandra a Severní territorium a ponechána zatím ve správě Jižní Austrálie. Snaha podrobiti také tyto odlehlé kraje panství bílého muže, jevila se jednak obsazením několika bodů nehostinného pobřeží severního, výpravami vědeckými i zřízením telegrafního spojení mezi Adélaidou a Port Darwinem roku 1870.

Záhy ozvala se také myšlenka, aby samosprávné osady australské byly podobně, jako se stalo 1867 v Severní Americe, spojeny navzájem poutem federace, celý kontinent v jednotu uvádějícím. Vzájemné spory jednotlivých osad tomu však bránily a veřejný život v nich pěl se

někdy dosti bouřlivě radikálními a republikánskými sklony některých stran politických, které, zejména ve Victorii, jež si osobovala vůbec jakési vůdčí postavení, hrozily nejednou i úplným se odpoutáním od svazku s Anglií. Vskutku však nebylo nebezpečí to vážné, neboť i po přílivu přistěhovalectva z rozličných končin světa, anglický živel zachoval v Australii naprostou převahu a pouta, pojící jej k zemi mateřské, byla stále ještě velmi silná.

Poměr
k Anglii.

A to nejen pouta duchovní, utužovaná tím, že zbohatlé rodiny australské syny své vysílaly do Anglie na studia a provdávaly tam své dcery. Osady byly vědomy toho, že při úplném nedostatku vlastní vojenské pohotovosti loďstvo britské jim zůstává jedinou vážnou zárukou proti možným nebezpečím zvenčí. Byly také obchodně příliš těsně spojeny s Anglií, která roku 1852 upravila pravidelné parníkové spojení Evropy s Australií, investovala znova a znova značné kapitály do důlních a jiných nákladných podniků v osadách a dodávala jim technické odborníky. Vše to přispívalo k zachování těsné souvislosti se zemí mateřskou, ač ovšem jinak nebylo lze neviděti, že v rámci společného ovzduší anglosaské kultury také australský svět znenáhla vytváří svůj výrazný odstín. Odstín drsný sice a dosti obhroublý, prozrazující poněkud překotnou improvisaci všech řádů, ale plný tuhé ráznosti.

Australské
prostředí.

Hlavním význačným rysem jeho byla mnohem větší účinnost demokratických sklonů a mimo to i ukládání státní péči úkolů, k nimž se v Anglii samé v důsledku starých tradic společenských jen zdráhavě přistupovalo. Tak rozvíjela se na příklad státní péče o školství na australské půdě mnohem důsledněji a počet škol a jiných vzdělávacích ústavů státem vydržovaných rostl tu pozoruhodně. A také stavba komunikací státním nákladem nebo vývoj ochranného zákonodárství pro dělnictvo dosvědčovaly, že tu demokratická nálada jest spojena se zcela odchylným nazíráním na poměr státu a společnosti, než jaké vládlo v mateřské zemi.

* * *

Souběžně s osadami australskými, ale přece v rysech podstatně odchylných, vyvíjelo se britské panství na největším souostroví sousedním, Novém Zeelandu. Souviselo to z části s tím, že souostroví, rozsahem asi polovinu Francie se rovnající, mělo zcela jiné předpoklady

Nový Zeeland.

populační. Na pevnině australské narazili Evropané jen na řídké domorodé obyvatelstvo, zakrslé v kulturním vývoji podobně jako veškerá fauna australská a živoříci uboze v lesních nebo stepních pustinách. Proto ustupoval lid ten skoro bez obrany před bílým plemenem do nitrozemí a vymíral rychle. Na Novém Zealandu sídly naproti tomu dosti hustě kmeny maorské, bojovné a namnoze zemědělsky činné, s dosti složitými řády společenskými a zajímavou vlastní kulturou. Proto přilákaly břehy souostroví hned na počátku 19. věku rozličné dobrodruhy evropské, kteří se snažili kořistiti ze směnného obchodu s těmito domorodci, a několik soukromých společností pokusilo se tu o zřízení pobřežních stanic, v nichž v zápětí i křesťanské misie rozvíjely svou činnost.

Anglická vláda naproti tomu nejevila dlouho valné chuti, panství své také na Nový Zealand rozšířiti. Ještě roku 1833 spokojila se s tím, že tam vyslala ze Sidneje svého zástupce, jenž měl jako stálý resident, ale bez jakékoliv moci vojenské, s domorodými náčelníky jednati a získati je pro uznání anglického protektorátu. Teprve když roku 1839 v Nantes a Bordeaux se utvořila za účasti krále Ludvíka Filipa společnost, která chtěla francouzskou koloniaci na Novém Zealandě provésti a francouzskému loďstvu tam vytvořiti opěrné body, přichvátala i Anglie s prohlášením, že vztahuje své nároky na celé souostroví. Jmenovala proto guvernéra, jenž měl především zajistiti anglické koruně u domorodých kmenů právo předkupu na veškeru neosazenou půdu a zříditi tam vůbec řádnou správu.

Chvatným krokem tím byly opravdu zmařeny pokusy francouzské, neboť červencová monarchie neměla odvahy, s Anglií v zámoří vážně soutěžit. Byl jí však zkřížen i samostatný postup soukromé New Zealand Company, jež byla právě tehdy v Londýně v čele s Wakefieldem a lordem Durhamem za zjevného souhlasu veřejného mínění založena, aby na svůj vrub přikročila ke koloniaci souostroví, a která roku 1839 na severním ostrově novozealandském opravdu založila osadu Wellington, získavši od domorodců značné kusy půdy. Mezi nově jmenovaným guvernérem a společností tou, přes to, že si dodatečně zajistila královskou výsadní chartu, docházelo pak po leta k trapným třenicím, které byly nadto provázeny i snahou misionářů rozličných církví o zachování vlivu na domorodce i krvavými srážkami s maor-

skými kmeny. Teprve obratnost a ráznost nového guvernéra George Greye, který se byl již před tím v Jižní Australii osvědčil a 1845 správy osady novozealandské ujal, upravila věci ty.

Grey získal pro koloniaci od domorodých náčelníků většinu půdy jižního ostrova a veliké kusy i na ostrově severním; stavěl tu první umělé cesty, a když počet osadníků vzrostl na 27 tisíc, způsobil, že se roku 1852 kolonii dostalo nového zřízení. Souostroví bylo rozděleno na samosprávné okresy a guvernérovi po bok postavena vedle rady vládní, králem jmenované, volená sněmovna s právy, obvyklými u starších osad anglických.

Vývoj další k úplné svéprávnosti byl ovšem na Novém Zealandu poněkud pomalejší než v sousedních osadách australských, z části také proto, že anglická vláda nechtěla tu kolonistům dáti úplnou volnost v jejich poměru k domorodému obyvatelstvu maorskému, které značně se tenčilo, ježto mu dotek s bílým plemenem přinášel nejen nemoce a občasně, krvavé boje, nýbrž i ztrátu nejurodnějších částí půdy kme- nové. Některé kmeny pokusily se proto počínaje od sklonku padesátých let o lepší obranu proti bílému tlaku zřizováním opevněných táborů a jejich statečnou obranou.

Zejména v letech 1863—1868, když byla londýnská vláda sněmovně novozealandské, zasedající v Aucklandu, přece popustila právo, rozhodovati o půdě domorodci obsazené, rozžučila se na severním ostrově krvavá válka plemenná, provázená zkázou nejedné osady evropské. Konečným výsledkem bylo však dokonalé zdecimování lidu maorského, jehož počet byl roku 1868 odhadován již na pouhých 38 tisíc duší, a konfiskace většiny jeho půdy, provedena přes odpor vlády londýnské, která proto odvolala zbytek britského vojska z ostrova. V rezervacích, ponechaných Maorům ve středu ostrova, snažila se pak vláda novozealandská provésti úplnou pacifikaci misii i školou, povolivši 1871 dvěma zástupcům domorodého živlu i přístup do sněmovny. Tehdy počet bílých osadníků na souostroví vzrostl již na 260 tisíc a zemědělství rozkvetlo tu vydatně, ježto podnebí novozealandské se osvědčilo veskrze přiměřeným evropskému plemeni; ostatně došlo i k nálezům zlata v horách, vzbuzujících podiv svými přírodními zázraky vulkanických zjevů, geysirů, ledovců i thermálních zřidel.

Tak stával se Nový Zealand vedle Australie svérázným a důležitým

Maorové.

Francouzské plány a britská anexe (1839).

New Zealand Company.

G. Grey.

Nové zřízení (1852).

Boje s Maory.

Jejich pacifikace (1868).

přířem koloniální moci britské v oblasti jihomořské, v níž Anglie na- byla zcela rozhodující převahy, kdežto ostatním mocem evropským zbý- vala nejvýše možnost, zachytiti se tu na některém z drobných sou- ostroví, jimiž oblast ostatně byla poseta a jejichž půvaby již od plaveb Cookových byly obecně známé.

Okeanie.

Učinila tak především Francie, kterou zejména misijní propaganda a velrybářství do Okeanie dosti záhy přivedly. Roku 1842 získala pro- tektorát na Tahiti a Markézách, 1853 opanovala Novou Kaledonii, již užila za trestaneckou stanici, a v letech šedesátých některé jiné, po- družné ostrůvky. Skutečný zájem pro tyto odlehlé a zapomenuté kouty světa, v nichž v této době také některé hamburské firmy počaly roz- víjeti poněkud čilejší obchod s koprou a jinými místními plodinami, opírajíce se při tom hlavně o obchodní stanice na ostrovech Havajských, byl však přes to přese všecko v dobách těch ještě zcela nepatrný. a anglická vláda na příklad roku 1859 odmítla ujmouti se správy ostrovů Fidžijských.

* * *

Afrika.

Ve vzdálené oblasti kanadské i australské mohl živel britský v prů- běhu 19. věku založiti útvar, v nichž jeho národní bytost měla takřka úpině volné ruce při vytváření nového, státního i společenského života. Zcela jiné předpoklady nalézalo britské rozpětí v téže době v Africe.

Oblast islámu.

Ohromný massiv africký, ač ležel takřka před samými branami jižní Evropy, byl na počátku 19. věku pro lidstvo evropské v pravdě »temnou pevninou«, jeho přímému doteku i vlivu jen z malé části přístupnou. Severní část Afriky, sahající prostředkem oas přes pustinný pás na- mnoze až k Čadskému jezeru a do Sudanu, která kdysi, v antice, bý- vala v tak těsném styku s Řeckem i Římem, byla později islámem a jeho kulturou těsně připiata spíše k Přední Asii. Arabský a turecký živel vytvořil tu na podkladě domácí vrstvy hamitsko-berberské v Ma- rokku, Alžiru, Tunisu, Tripolsku a Egyptě souvislou, širokou hradbu, od středověku vůči křesťanské Evropě odmítavě vztýčenou a jejímu po- stupu tvrdě vzdorující. Nitrozemí africké, ležící na jih od této oblasti, zůstávalo pak sídlištěm pestré směsice kmenů černého plemene, jejichž chudoba a kulturní zaostalost činila kraj ten evropskému pronikání, ztí- ženému tu také svízelemi tropické přírody, dlouho velmi málo lákavým,

tím spíše, že řeky africké, namnoze zabahněným ústím na málo roz- členěném a nezdravém pobřeží do moře se vlévající, k tomu nebyly nikterak pohodlnou branou.

Rozličné státy evropské založily ovšem od 15. století počínaje na pobřeží tom, zejména na západě a na přilehlých ostrůvcích, řídký růže- nec faktorii a pevnůstek, jež jim měly zajistiti nutné zastávky zásobo- vací při plavbě do Východní Indie nebo umožniti obchod s domorodci. Obchod ten měl pak vedle vývozu zlata, slonoviny a některých jiných tropických plodin hlavní základnu ve vývozu černých otroků.

Evropské faktorie.

Jako zásobárna pracovní síly pro plantáže Nového světa sloužila Afrika po staletí a evropský obchod sáhal do ní nemilosrdnou rukou. Každoročně vyvážely odtud přes Atlantský oceán veliké výpravy t. zv. assiento, to jest dodávky otroků namnoze za ukrutných násilností schy- taných, 100 tisíc duší dosahující, a věc hodnotila se tak, že na příklad anglický obchod to měl za velmi důležitý úspěch, když od roku 1711 hlavní podíl assienta na sebe strhl. Evropský průmysl měl rovněž ne- malý zisk na rozličných výrobcích, jimiž platil Africe černé zboží, a na těchto předpokladech spočívaly veskrze pobřežní osady evropské na jihu od hranic marockých udržované, z nichž některé, zejména portu- galské, byly ovšem velmi spustlé. Počet bělochů v nich pobývajících byl však velmi malý a význam jejich stal se vůbec pochybným, jakmile hlavní zdroj příjmů, vývoz otroků, byl ohrožen.

Vývoz otroků.

Dotkli jsme se již toho, že Anglie od roku 1807 začala z důvodů humanity zásadní boj proti tomuto obchodu. V době pádu Napoleonova přiměla také jiné moci evropské, aby se ho zřekly; 1820 to učinilo i Španělsko a 1836 konečně také Portugalsko. Anglické loďstvo vzalo na sebe úkol, konati především protiotrokářskou policii ve vodách atlant- ských, a odtud bylo možno jen podloudně a se značným risikem pře- vážeti černochoy do Nového světa. V africkém nitrozemí pro potřebu států moslemských potrvaly sice dále honby na otroky a veliké arabské trhy v Timbuktu, Chartumu nebo na jezeře Tanganjika vykvétaly dále; pobřežní faktorie evropské hledaly však marně ve vývozu palmového oleje nebo kaučuku náhradu za někdejší zisky, a valného úspěchu ne- měly rovněž ani pokusy rozšířiti tu plantážnictví, které ode dávna pouze na maskarenských ostrovech, Mauritiu a Réunionu, kvetlo. Nezdravost pobřežního pásu afrického překážela tomu a vlastní nitrozemí zůstávalo

Boj proti němu.

Pokles osad afrických.

nadále oblastí z veliké části vůbec neznámou, do níž jen občasné vědecké výpravy jednotlivých badatelů tu a tam pronikaly.

Proto vzrůstaly hluboko do 19. věku državy evropské v Africe zcela nepatrně, ač zejména ve Francii opětovně se ozvaly hlasy, povzbuzující k větší podnikavosti v tomto směru. Skutečně pozoruhodné úsilí ve věci té rozvinul pouze francouzský velitel Faidherbe, který za Napoleona III. s nevelikými silami vojenskými posunul v poríčí Senegalů a Gambie starou pobřežní državu francouzskou mnohem hlouběji do zázemí a pomýšlel již na to, aby tak pronikl až k Nigeru. Než ani jeho snahy nepotkávaly se zatím s dostatečným pochopením a také Anglie chovala se v tomto ohledu dlouho velmi zdrženlivě. Získala sice někdejší nizozemské a dánské osady v zálivu guinejském, věnovala trochu péče osazování osvobozených otroků na západním pobřeží, obsadila pro zlepšení dozoru na podlounický obchod některé nové body pobřežní, jako

Faidherbe.

Lagos.

Kapsko.

Lagos, a svedla několik potyček s bojovnými kmeny sousedními, zejména Ašanty. Vše to byly však věci nepatrného dosahu. Jediným místem na pevnině africké, kde až do sedmdesátých let evropské plémě zaujalo poněkud větší plochu a trvale se usídlilo, byl, vyjímajíc Alžír, o němž v jiné souvislosti promluvíme, její nejjižnější cíp, Kapsko. Kraj kolem mysu Dobré naděje, odchýlný od většiny jiných krajů afrických svým mírným a zdravým podnebím, sloužil po dvě stě let Nizozemcům především jako zásobní stanice pro plavby do Indického oceánu. V napoleonských válkách se ho zmocnila Anglie a mír roku 1814 jí jej trvale zajistil. Poměry, jež tu britské panství nalezlo, nebyly ovšem jednoduché. Osada, jež na severu ještě nedosahovala k řece Oranžské a na východě měla hranici v Great Fish River, čítala tehdy na třicet tisíc svobodných bělochů a skoro tolikéž barevných otroků, z části malajského původu. Nadto bylo tu asi 20 tisíc domorodců, nejvíce kmene hottentotského.

Běloši, většinou Nizozemci s příměskem francouzských »refugiés«, užívali »taalu«, nářečí poněkud odchýlného od spisovné holandštiny. Asi čtvrtina jich sídlila družně v Kapském městě a třech jiných, drobných městečkách, ostatek, zvaný boery, hospodařil na farmách, jež pouze v okolí Kapského města byly hustěji seskupeny a dávaly bohatou sklizeň obilí i vína. Ostatní náhorní planina hodila se spíše jen k do-

bytkářství; boerské rodiny šířily se po ní v ojedinělých dvorcích a nechybělo ani těch, kdož se spokojovali polokočovným pastevectvím.

Byl to drsný lid starosvětských mravů, jemuž v jeho odlehлém zá- koutí základnou vyššího bytí zůstávala bible a přísné tradice nizozem- ského kalvíntví. Vůči barevnému plemenu zachovávali tvrdé sebe- vědomí vyvoleného národa a opírali se ve svém hospodářství veskrze buď o otroky, nebo o hottentoty, které nouze nutila k poddanské zá- vislosti na jednotlivých farmách. Správa kráje byla velmi primitivní; spočívala v rukou několika »landdrostů« a tak zv. »heemsradů«, to jest krajských výborů, jmenovaných guvernérem z kruhu vážených osad- níků, kdežto menší spory místní rozsuzovali tak zv. polní kornetové, jimž příslušelo také sbírání obyvatelstva k společné obraně za nebez- pečí. Kolonie neměla tedy sice sněmovny zákonodárné, ale značnou samo- správu místní.

Do tohoto zátiší starých, zvykových řádů zasáhla nová vláda britská dosti záhy rušivě. Rozmnožila především anglický živel přistěhovalci, přivezenými zejména v letech 1820—22 do Kapska, kteří se usadili v počtu asi 5000 duší hlavně ve východních distriktech. Zároveň byla tehdy angličtina prohlášena za řeč úřední a boerům přiznána jen po- měrně krátká lhůta k tomu, aby se jí přiučili, kdož chtěli zachovati ve- řejné úřady. Bylo podporováno i anglické školství, zaváděna anglická měna místo staré holandské a nové řady správní i soudní, které většinou byly sice účelnější, nezvyklostí svou však budily nevěli holandských staro- usedlíků. Než nejvíce dráždil je anglický postup vůči barevnému lidu.

Vůdčí úloha ve věci té připadla misiím anglickým, které horlily sou- stavně proti skutečnému nebo domnělému útisku otroků i domorodců boerskými farmáři, a nalézaly v Londýně tím spíše sluchu, ježto tam stále vzrůstalo filantropické hnutí, cizích plemen se ujímající. Dosáhly zejména toho, že roku 1828 Hottentoté a jiní svobodní černoši byli v Kapské osadě právně na roveň postaveni bělochům a jejich poddan- ské závazky vůči statkářům zrušeny, ne vždy na prospěch černochů, plné svobodě odvyknuvších. Misionáři vymohli také zvýšený dozor státní nad břemeny, ukládanými otrokům, k veliké nespokojenosti boerů, takovému poručníkování se strany státu úplně nezvyklých. Vrcholným úspěchem jejich pak bylo, když roku 1833 v celé říši britské otroctví bylo vůbec zrušeno. Boerové jevíli sice ochotu, smířiti se s tím za cenu

Boefi.

Anglické novoty.

Misie.

Zrušení otroctví.

slibované náhrady, byli však i v tom zklamáni, když z celkového odškodného se dostalo kapské kolonii jen 1¼ milionu liber; neboť peníz ten se nikterak nerovnal škodě na vlastnictví, kterou utrpěli zvláště ti, kterým otroci byli podkladem hypotekárních závazků, přiznanou náhradu značně převyšujících. Nevůli z toho všeho vzešlou pak zvýšila zároveň i nedostatečnost ochrany proti neklidným sousedům.

Zejména na východním pomezí docházelo totiž často ke krvavým srážkám s bojovnými a ložepeživými kmeny kafferskými. Nový guvernér osady, sir Benjamin D'Urban, snažil se věc tu r. 1835 upravití zejména tím, že dobyl kraje mezi Great Fish River a Kei River; prohlásil jej za britskou půdu a opatřil pohraničními tvrzkami. Misionáři žehrali však proti tomu; doufali, že rozšíří víru Kristovu v širokém kruhu domorodých kmenů jen, nebude-li další výboj bělošský jejich dílo rušiti a uzavře-li vláda raději s domorodými náčelníky přátelské styky. V Londýně podařilo se jim pak zjednatí těmto svým názorům tím snáze sluchu, ježto liberální vláda tehdejší si nepřála vůbec rozšiřování osad a bála se zejména vyšších nákladů na vojsko z toho vznikajících. Proto nařídila vrácení zabraného kraje Kaffrům, čímž jejich sebevědomí ovšem značně vzrostlo na újmu bezpečnosti sousedních usedlostí boerských. Proto rozhodla se značná část farmářů z ohrožených východních distriktů uniknouti vůbec mimo dosah britské moci a vyhledati nezávislý domov ve vzdálenějších končinách nitrozemí afrického.

Již před tím putovaly drobné skupiny boerské nejednou hluboko do stepních pustin za novými sídly; roku 1836 začal se však »veliký treekk«. Shluky rodin, jejichž souhrn do roku 1840 dosáhl několika tisíc, braly se na vozech voly tažených písčitém, horkým krajem do neznáma. Mnoho jich podlehlo vražedným útokům Matabelů, ale tuhá odolnost umožnila ostatním, že mohli v širém kraji mezi tokem řeky Oranžské a řeky Limpopo opravdu naléztí novou vlast.

Část jich přešla nejprve tak zv. Dračí hory a pronikla až do kraje kdysi Portugalci nazvaného Vánočním přístavem (Port Natal), kde se byla již několik let před tím usadila drobná skupina anglických vystěhovalců, která však dotud marně volala po tom, aby území, od vlastní osady kapské oddělené přímořským pásem kafferským, pod ochranu moci britské bylo přijato. Ve shodě s nimi postavili se tu boerští vystěhovalci tudíž sami v boj s kmenem Zulů a ustavili se roku 1839 v ne-

závislou republiku natalskou s hlavním střediskem v Pietermaritzburgu.

Guvernér osady kapské popíral sice od počátku zásadně jejich právo na setřesení britské svrchovanosti, než nechuť vlády londýnské k vojenským nákladům umožnila mu teprve roku 1843 ráznější zakročení. Natal byl tehdy prohlášen za osadu britskou pod vládou zvláštního prezidenta, ale většina boerů opustila v zápětí potom po marných pokusech o dohodu znova kraj a zesílila skupinu svých druhů, která se od roku 1836 snažila v povodí řeky Oranžské a Vaalu pod vedením jakési národní rady vytvořiti, ovšem za značných nesnází a vnitřních zmatků, počátky samostatného života státního.

Naděje, které tito mužové kladli do pomoci ze vzdálené někdejší vlasti nizozemské, byly ovšem zcela marné a zájmům jejich jevila se hrozivou také snaha britských misionářů, navádějících kapskou vládu, aby stísnila oblast neposlušných vystěhovalců vytvořením větších domorodých státeků míšeneckého plemene Griguů a horského lidu Basutů, jež by stály pod britským protektorátem a odpíraly boerským družstvům vstup na svá pastviska. Poměry zostřily se zejména, když od roku 1847 v Kapsku guvernérem se stal sir Harry Smith, jenž všemožně se snažil překonati zdrženlivost vlády londýnské vůči nákladům, kterých žádala rázná úprava sporných otázek jihoafrických. Úspěšným bojem s Kaffry připojil opět ke kapské osadě pod jménem British Caffraria kraj roku 1835 opuštěný a, navštíviv osobně území na severu od řeky Oranžské, vydal v únoru 1848 proklamaci, kterou prohlásil území to až k řece Vaalu jakožto Orange River Sovereignty za anglickou državu s hlavním střediskem v Bloemfontainu.

Část boerů podrobila se ihned, odpor ostatních byl zlomen v šarvátce u Boomplats, a jen nejvytrvalejší hledali svobodu dále na sever za Vaalem. Než anglický postup byl v zápětí roku 1850 stížen novým těžkým zápasem s Kaffry a vzbouřenými Hottentoty i Basuty, který vyžádal značných obětí a uvrhl správu osady kapské do těžkých okamžiků. Strana důsledně nepoddajných za Vaalem, vedená Andriesem Vilémem Pretoriem, dovedla toho obratně užití a zároveň zesílily v Londýně opět hlasy těch, kdož tvrdili, že nové výboje osadní vrhají říši jen do zbytečných zápletek a že by bylo lépe koloniální državy přece spíše umenšiti než zvětšovati.

Liberální vláda, jež stála pod vlivem důmyslného zástupce osadní

Benjamin
D'Urban.

Nespokojenost
Boerů.

Veliký treekk
(1836).

Natal.

Svobodný
stát boerský.

Harry Smith.

Orange River
Sovereignty
(1848).

A. V. Pretorius.

Sand River
Convention
(1852).

samosprávy earla Greye, vzdala se tudíž odporu proti uznání samostatných státeků holandských sedláků. Roku 1852 uznala v tak zv. Sand River Convention výslovně nezávislost boerské skupiny na severním břehu Vaalu, když dostala od nich slib, že nebudou trpěti otroctví na svém území. Tím byl dán pevný základ k republice transvaalské a v únoru 1854, v předvečer války krymské, byl kapský guvernér nucen uznati nadto smlouvu, podepsanou v Bloemfontainu, i nezávislost kraje mezi Vaalem a řekou Oranžskou, jakožto druhé svobodné republiky boerské.

Republika
oranžská
(1854).

Holandští sedláci vymohli si tedy na vládě říše britské právo k samostatnému životu státnímu. Oba státečky tak vzniklé byly ovšem útvary, jež neslibovaly valného rozvoje, ježto se nikde nedotýkaly moře a byly zaklíněny mezi bezvodým stepním územím bečuánským a bojovnými skupinami kmenů basutských. O zlatě a démantech, jež kraj ten choval, nikdo ještě neměl tušení, a v Londýně necenili proto vůbec valně državy jihoafrické. Byli však nuceni znova a znova se jí obírat, ježto po příkladu Kanady a Austrálie také ve vlastním Kapsku osadníci stále hlasitěji naléhali na samosprávu a rozšíření svobod ústavních.

Kapská
ústava.

V kapské osadě byla již roku 1833 plná moc guvernérova aspoň poněkud omezena tím, že vedle výboru vládního, veskrze z korunních úředníků složeného, mu byla postavena po bok zvláštní rada zákonodárná. Také ona byla však korunou jmenována a vedle státních úředníků zasedalo v ní pouze několik místních notablů. To nedostačovalo rostoucím nárokům osadnictva holandského i anglického původu, které zejména od roku 1848 počínaje stále hlučněji se dovolávalo větších práv a bránilo zejména také tomu, aby do osady byli z Anglie dovázeni trestanci. Vskutku dostalo se osadě roku 1853 aspoň parlamentu o dvou volených komorách, aniž však při tom guvernér pozbyl práva, bez ohledu na většinu sněmovny své vládní pomocníky určovati; neboť opravdového »responsible government« londýnský parlament Jižní Afriky přiznati nemínil a odepíral jí jej ještě po dlouhá léta, přes hlučné projevy, jimiž se osadníci věci té domáhali.

Ústavní
ústupky
(1853).

Zatím vyvíjela se však osada postupně přece k většímu významu hospodářskému, zejména vývozem vlny, otevřením výnosných dolů měděných a zavedením chovu pštrosů; roku 1863 byla otevřena první, ovšem kratoučká železnice mezi Kapským městem a Wellingtonem a vznikaly některé linie telegrafní. V celku nedosahoval však ani tehdy

počet bílého obyvatelstva v kraji ještě 200 tisíc, ježto příliv přistěhovalectva, dočasně v letech 1857—1859 státní podporou zesílený, nebyl trvalý a upíatost londýnské vlády vůči dalšímu vzrůstu osady byla taková, že nedovolila ani obsazení pobřežního pruhu, dělicího Kapsko vlastní od Natalu. Vláda spokojila se s tím, že kafferské kmeny, pruh ten obývající, přijaly jakýsi protektorát britský, a veřejné mínění anglické, které vytýkalo zejména nákladnost vojenské posádky k ochraně Kapska nutně, bylo přesvědčeno, že država se stane následkem chybaného otevření průplavu suezského vůbec takřka bezcennou. Věc změnila se však naráz, když 1867 v povodí řeky Oranžské došlo k nalezům démantů a do kraje toho počal prouditi z rozličných končin světa podobně jako před tím do Austrálie dav podnikavců i dobrodruhů, hledajících rychlého zbohatnutí.

Natal.

Nález
démantů
(1867).

Počala tu vznikat nová, rušnější městečka a také vláda britská změnila rychle svůj názor na cenu jihoafrické državy, snažíc se nedopustiti toho, aby hlavní náleziště zůstala v rukou boerských. Proto, když došlo ke sporu o kraj na dolním Vaalu, kde později vzniklo hlavní středisko důlní, Kimberley, mezi republikou Oranžskou a míšeneckým kmenem Griguů, podporovala Anglie domorodce ty, kteří ovšem uznali její vrchní moc, a podřídila 1871 spornou oblast správě svého residenta s názvem West Grigualand. A podobně prohlásila již před tím r. 1868 přes protesty boerů hornaté končiny basutské, sousedící se severním Natalem, za ochranné území britské, a přiznala dodatečně republice Oranžské jen skoupé odbytné.

West
Grigualand.

Z toho všeho bylo zřejmé, že v Anglii zájem o jihoafrickou državu značně vzrostl a že vláda není již ochotna, couvnouti dále před boerskými republikány, u nichž věc ta ovšem jen ještě zvýšila nechuť a nenávisť proti všemu anglickému, stupňovanou také vášnivým odporem přísných kalvinistů proti doléhavému úsilí anglikánských misionářů. Vláda londýnská byla však tím více nucena, vyrovnati aspoň své neshody s obyvatelstvem vlastní osady kapské, a tak přivolila roku 1872 k tomu, že také v Kapsku zvitězila konečně soustava zodpovědné vlády podle australského vzoru. Skutečnosti, že v parlamentu kapském vedle anglického také holandský živel byl zastoupen a na vytváření svérázné nové národnosti jihoafrické měl podíl, nebylo ovšem možno odčiniti a proto zachovaly i v dalším vývoji poměry tamní přes ústavní podobnost zbarvení podstatně jiné, než jaké měly poměry australské nebo kanadské.

Responsible
government
v Kapsku
(1872).

III.

EVROPA A SVĚT VÝCHODNÍ.

Rozvoj Spojených Států amerických i vytvoření dominia kanadského a samosprávných osad v Australii, Novém Zeelandě i Kapsku bylo za jisté před důležitější výkonem dějinným anglosaského plemene v 19. věku. Lidstvu evropskému dostalo se tak daleko za mořem skutečných nových vlastí, kde jeho bytost i vzdělanost se mohla svérázně dále vyvíjeti na půdě takřka panenské, takže světovým dějinám doby následující tím přirostla řada svěžích členů a jeviště jejich se podstatně rozšířilo. Současně došlo však i k neodolatelnému pronikání evropské moci a jejich rozličných vlivů do ohromné oblasti starých kultur východních, jež se od dávných dob prostírala jako široký pás napříč Starým světem od marockého pobřeží Atlantského oceánu až k dalekým vodám čínským a japonským.

Trojí mocná tradice vzdělanostní tvořila hlavní články tohoto pásu. Byl to především islám, zabírající celou Afriku severní i Přední Asii s Persií i Turkistánem, zasahující mocně až do Indie a podružně i do Číny, kde narážel na druhé dva veliké okresy vzdělanostní, indický a východoasijský. Islám osvědčil se především hned od raného středověku velmi tuhou závorou proti evropskému rozpětí a podařilo-li se tehdy křesťanskému světu jeho panství na některých místech, zejména na poloostrově Pyrenejském a na Sicílii, poněkud odsunouti, bylo nuceno zase jinde, na příklad na Balkáně, aspoň dočasně ustoupiti před zástupci moslemského východu, sultány tureckými, takže známý Herodotův zápas Asie s Evropou trval v těchto končinách po staletí. Teprve na sklonku 15. věku podařilo se Evropanům obchůzkou kolem této neprostopupné překážky proniknouti do moře Indického i Tichého a založiti tam své osady jako oporu pro námořní a obchodní převahu v těchto vodách, v nichž do té doby především arabští plavci byli vévodili.

Hledíc k ohromnosti kulturních oblastí moslemské, indické i východoasijské, byly to však dlouho pouze okrajové doteky, které nedosahovaly mocně do nitra východních kultur a asijský svět bránil se jim někde, na příklad v Číně i Japonsku, soustavně a s úspěchem. Teprve když 17. a 18. věk přinesl neobyčejné zesílení velikých státních celků

evropských stálým vojenstvím, merkantilistickými soustavami i pokroky exaktních věd, počala se převaha západu nad východem znenáhla zřejměji projevovati, zejména znenáhlym ústupem turecké moci v Evropě a závoděním Francie i Anglie o převahu v rozervané Přední Indii. Než i to bylo ještě jen jaksi předmluvou k účinnému náporu, který přineslo teprve 19. století, kdy bílé plémě evropské, jednak opravdu podrobilo veliké kusy světa východního svému panství, jednak počalo vnučovati téměř celému svéráznému světu tomu své politické, technické i hospodářské metody.

Teprve tehdy rozpoutal se v pravé síle rozhodný zápas starých kulturních tradic asijských s neklidným duchem evropským, který se snažil své odborné i vojenské převahy co nejdůsledněji užiti především k tomu, aby otevřel i nejdolehlejší kouty světa své dravé podnikavosti, využil jich k svému obohacení a probudil k větší výkonnosti síly v nich dřímající. Evropan, pokud se nemůže státi skutečným pánem ostatních vzdělaných plemen, chce tu býti aspoň jejich poručíkem a vychovatelem. Stará snaha církví křesťanských, vztýčiti kříž nad všechny ostatní symboly náboženské v lidstvu, vzrůstá ve snahu, učiniti v něm jediným platným zákonem nové evangelium pokroků technických, správních, hygienických, naplniti všechnu zemi hlukem moderních strojů i vírem novodobých komunikací a otevřítí všechny její poklady soustavě kapitalistického těžení.

Na tomto velikém díle účastnily se vůdčí národy evropské rozličným způsobem; někde postupovaly aspoň dočasně ve vzájemné shodě k dosažení společného úspěchu, jinde závodily navzájem prudce o získání výlučných výhod a práv v cizích krajích a s žárlivostí, která pak i na jejich vztahy v Evropě samé měla nemalý vliv. V oblasti západní Evropě nejbližší, v moslemském pásu severoafrickém, strhla na sebe vůdčí úkol nejdříve Francie.

Již při vylíčení dějin evropských dotkli jsme se příčin, jež vedly Francii roku 1830 k útoku na Alžír, že nebyla to nikterak kladná touha po výboji, nýbrž těžké svízele, jež francouzským zájmům obchodním působilo pirátství severoafrických Barbaresků, odvěká metla moře Středozemního, spojené s provokativním jednáním deje alžírského. A vytkli jsme také, že Francie spíše z nutnosti než z dobovačných sklonů podstoupila těžké boje další jak s Araby, kteréž se skončily roku 1847

Kultury východní.

Panství islámu.

Evropa a východ asijský.

Rozmach evropského vlivu.

Alžírsko.

podrobením vlastního Alžírsku, tak i s Kabyly, jejichž odpor v letech 1856—1857 přiměl Francouze k obsazení krajů ještě dále ležících. Ve Francii po celou tu dobu ozývalo se však mnoho hlasů, jež želely oběti na životech i penězích postupem tím způsobených, a doporučujíce t. zv. occupation restreinte, odsuzovaly zásadně myšlenky ojedinelých stoupců smělého rozmachu zámořského, podle nichž ani saharská poušť neměla býti hrází francouzské expansi směrem k jihu. A stejně nejednotné byly i názory o tom, jak se má s dobytým krajem naložiti, aby přinesl Francii co největší zesílení.

Jeho rozsah.

Kolisavost francouzského postupu.

Proto se vnitřní politika francouzská v Alžírsku dlouho jevila velmi kolisavou. Někdy podporovala soustavně osazování se francouzských kolonistů v dobytém kraji, jindy zase podléhala mínění těch, kdož v něm viděli zhoubné oslabování země mateřské; a také při provádění kolonizace neodržela se vždy téže metody, nýbrž brzy zakládala kompaktní osady na náklad státu, brzy zase udělovala jednotlivcům a společnostem značné přídělky územní anebo prodávala dosti draze drobné kusy půdy osadníkům, na vlastní vrub postupujícím. Při správě osady závodila správa civilní s vojenskou o to, které má větší část kraje podléhati, zodpovědným úřadem nejvyšším bylo tu někdy ministerstvo vnitra, jindy zase zvláštní guvernér, se značnou plnou mocí. Proti mínění těch, kdož v ústavním ohledu chtěli z Alžírsku učiniti rovnoprávný kus Francie, »un prolongement de la patrie«, stál názor, že by zemi se mělo dostati zvláštní samosprávy. Ve všem jevil se ovšem jakýsi sklon k byrokratickému poručníkování, těžkopádnost a duch více na stát než na soukromou podnikavost se spoléhající, který se podstatně lišil od ducha, jenž britským osadám vtiskl tak svérázné rysy. Zároveň bylo však nutno uznati, že úkol Francie v Alžírsku byl mnohem složitější.

Obyvatelstvo alžírské.

Zde nebylo řídkého, kulturně nevyspělého obyvatelstva, kterého by bylo možno nedbati nebo do pustin zatlačiti a vyhubiti. Kraj byl, aspoň ve svých úrodných částech, dosti naplněn lidem rozličných plemen a podle evropských hledisek sice poněkud zaostalým, jemuž však islám dával silnou základnu náboženskou i mravní. O ní opíral stejně statečný arabský kočovník, jako berberský zemědělec nebo obyvatel měst pobřežních své značné sebevědomí, druhdy i fanatismem náboženským zbarvené, jež mu nedovolovalo úplně splynouti s evropskými řády. Proto byly boje o panství v zemi tak dlouhé i tuhé, a ještě roku 1871

vypuklo pod dojmem porážek francouzských ve válce s Němci v Alžírsku dosti nebezpečné povstání.

Vzpouza roku 1871.

Boje ty umožnily sice francouzské vládě, že mohla snáze trestnými konfiskacemi částí kmenového území nabytí volné půdy pro evropskou kolonizaci, jinak působilo však získávání půdy tomuto účelu dosti obtížně, a zejména se nevalně osvědčilo t. zv. cantonnement indigène, to jest obmezování kmenů arabských na určitou část jejich dosavadních sídlišť, a zabírání zbytku pro nové osadníky. Vláda Napoleona III. byla nucena ustoupiti po některé době vůbec od tohoto způsobu pro neklid domácího lidu, a císař sám měl za nutno roku 1863 okázale prohlásiti, že vidí v Arabech stejně jako ve Francouzech své milé poddané, které nechce v jejich zděděných tradicích náboženských a společenských znásilňovati.

Cantonnement.

Až do sedmdesátých let nebylo tak postavení Alžírsku v rámci říše francouzské nikterak ujasněné; země byla nepochybně něčím více než pouhou kolonií, nebyla však při tom kusem říše s pevninnými departementy rovnocenným, aniž měla řádně vyvinuté a ústavními právy obyvatelstva podepřené autonomie, nýbrž jevila se, aspoň v některých končinách, stále ještě územím především vojensky okupovaným. Přes to přese všecko bylo kulturní dílo, Francií v Alžírsku do té doby vykonané, pozoruhodné. Vláda dala zemi zaručený mír vnitřní a bezpečnost majetku, provedla nákladné meliorace a kolem roku 1870 bylo tu již na 220 tisíc Evropanů usazeno, z nichž ovšem sotva čtvrtina srostla s půdou jako zemědělci. Ostatní dávali přednost městům a přes 90 tisíc z nich byli nadto nefrancouzové, zejména Vlaši, Maltánci a Španělé. Vojenská, populační i hospodářská základna Francie byla však Alžírskem nepochybně rozšířena; země stala se jí cennou školou pro styk s východem, odbytištěm průmyslových výrobků i zdrojem surovin a zesílila svými přístavy podstatně postavení francouzské v moři Středozemním. Důležité pak bylo nadto, že opanováním Alžírsku evropský svět učinil hluboký průlom do souvislé oblasti moslemské moci v severní Africe.

Úspěchy správy francouzské.

V oblasti té Francie působila ostatně v průběhu 19. věku mocně i na jiném místě, totiž v Egyptě. Pokus Napoleona I. o to, aby v zemi faraonů nabytí klíče k ovládnutí východu, ztroskotal sice, měl však přes to značné následky; otevřel Egypt kulturním vlivům evropským a vlivy ty působily v nilském údolí, i když moci se tu ujal rázný povýšenec Mehmed

Egypt.

Ali, jako turecký lenník sice, ale lenník, který se dovedl i svému pánovi státí nebezpečným.

Mehmed Ali.

Mehmed Ali učinil Egypt základnou značné moci, která do Syrie i Arabie přesahujíc, zároveň se rozšířila i podél Nilu až hluboko do Sudanu, a byla jak ve vojenství, tak ve správě hospodářské rozličnými novodobými vymoženostmi upevněna. Francie dbala o přátelství s tímto »Napoleonem východu« tak, že utrpěla pro to roku 1841 až pokořující porážku diplomatickou. Zachovala však při tom cenné styky i s potomky Mehmeda Aliho, jež usnadnily Ferdinandovi de Lesseps, že získal roku 1854 místokrále Mohameda Saida pro vytvoření společnosti k uskutečnění projektu, o němž se již po generace uvažovalo, prokopání průplavu suezského.

Suezský průplav.

Tato »Compagnie universelle« byla sice zásadně podnik rázu mezinárodního, vskutku dostalo se jí však zbarvení převahou francouzského. Neboť Anglie, ač již od sklonku třicátých let zřídila zvláštní parníkovou linii v Rudém moři, spojující Egypt s Indií, kladla dílu Lessepsovu ze žárlivosti na jeho francouzský původ a z obavy, aby jím Francie nebyla k dalšímu rozpětí na východ zlákána, v cestu jen značné překážky. A tak se stalo, že francouzský kapitál podržel 207 tisíc akcií společnosti, z nichž mimo to zůstalo 90 tisíc Turecku a 176 tisíc egyptskému místokráli. Podnik, který roku 1859 vzal vskutku u Port Saidu svůj začátek, ukázal se sice neobyčejně svízelným a vyžádal na nákladech plných 430, místo původně vypočtených 200 milionů franků. Nepřízeň Anglie hrozila mu i za stavby ještě nejednou pohromou. Roku 1869 byl však dokončen a osvědčil se od počátku jako velmi důležitá výpadní brána Evropy vůči východu.

Vliv francouzský v levantě.

Islámský svět byl jí takřka ve dvě rozdělen a vlivné postavení Francie v Egyptě zdálo se trvale zajištěno tím spíše, ježto nový místokrál Ismael i jinak uvázl v závislosti na francouzském kapitálu, který mu poskytoval značné půjčky i na jeho dvorský přepych, i na rozsáhlé práce meliorační a šíření moci do Sudanu.

Tak se zdálo, že při postupu evropského panství i evropského vlivu do oblasti islámu k moři Středozemnímu přilehlé Francii zůstane vůdčí úloha jaksi náhradou za ztráty, které jí 18. století a doba napoleonská přinesly jinde v koloniálním světě zámořském. Francie mohla nadto svůj vliv ostatně i v turecké oblasti levantské opřít o staré nároky na pro-

tektorát nad východními katolíky a roku 1860 se zdálo, že touto cestou zakotví zejména na syrském pobřeží, když tu na ochranu křesťanských Maronitů proti útokům moslemských Drusů nejen vystoupila s okázalou demonstrací námořní, nýbrž vylodila vojsko a obsadila značný kus Syrie. Opravdu zůstala tato okupace ovšem omezena jen na krátkou dobu a neměla trvalých důsledků; nezpůsobily to však jen protesty Vysoké Porty, nýbrž především nátlak Anglie.

Syrie.

Britští státníci snášeli vůbec jen nevolky pokroky francouzské moci v islámské oblasti moře Středozemního a překáželi jim, kde mohli. Když na příklad v čtyřicátých letech boje s alžírským emírem Abd-El-Kaderem přivedly francouzské vojsko také na půdu marockou, postavila se Anglie rázně proti tomu, aby také tento kraj francouzskému vlivu byl podřízen. Zachránila tak na více než půl století nezávislost nejzastaralejší končiny moslemské, a podobně vymohla i ústup Francouzů ze Syrie.

Žárlivost anglická.

Marokko.

Francie, jejíž hlavní moc byla trvale připoutána k uhájení postavení na pevnině evropské a která proto nemohla zároveň rozvíjetí náležitě své námořní síly, netroufala si vůbec od pádu Napoleona I. své příležitostné neshody s říší britskou stupňovati v zápas opravdový. Proto zůstávala její mimoevropská politika vůbec jaksi ve stínu silnějšího souseda a měla ráz pouze podružných náběhů. Anglie sama pak, jsouc spojena s postavením, které jí v oblasti Středozemního moře dávalo panství na Gibraltar, Maltě a dočasné držení ostrovů Jonských, neviděla vůbec svůj zisk v postupu evropských, křesťanských živlů proti moci islámu v těchto končinách. Zejména zachování tureckého panství, jakožto moci ovládající oblast levantskou, stalo se jí naopak takřka článkem víry, a to nejen proto, že tak nejlépe byl vázán rozběh Francie na blízkém východě, nýbrž především, aby rovnováha moci na pevnině evropské nebyla zvyklána ve prospěch Ruska posunutím se říše cářské až do teplých vod jihoevropských.

Anglie a Turecko.

Proto spokojila se Anglie s tím, že k ochraně své plavby do Rudého moře obsadila roku 1839 Aden v končině, kam moc sultánova jen podle jména dosahovala, a odolala ostatně opětovným lákavým nabídkám cáře Mikuláše I. na rozdělení říše turecké. Podjala se naopak k uhájení celistvosti moci sultánovy i ohromných obětí ve válce krymské a vynakládala vše na to, aby se Cařihrad se svými úžinami nestal pro Rusko vý-

padní bránou a balkánský poloostrov rozšířením jeho velmocenské základny.

Tato žárlivost na možné rozpětí moci cářské nevyvěrala ovšem jen z tradiční obavy o rovnováhu evropskou, nýbrž ze skutečnosti, že Anglie a Rusko se utkávaly zároveň také na jiném poli, totiž v asijské politice. Neboť ať byly rozdíly mezi »velrybou« a »medvědem« jakékoliv, v tom měli vůči ostatním velmocem evropským oba zcela zvláštní postavení, že základna jejich značnou měrou tkvěla v asijské půdě. Při tom byl však původ moci té jak u Ruska, tak u Anglie zcela svérázný a k pochopení jejich živelného soupeřství jest třeba věc tu poněkud šíře osvětliti.

* * *

Mocí asijskou stalo se Rusko skoro současně, co se také v Evropě opět stávalo státem opravdovým. Již v 16. století, v téže době, kdy se po prvé moskevská říše začala prodírat k Baltu, překročily první houfce kozácké Urál a jejich postup v Sibiři byl pak mnohem rychlejší než postup ruské moci směrem k západu evropskému. Usnadňovaly ho poměry kraje. Širá oblast sibiřská, oddělená od jihu asijského dlouhým pásem pouští, stepí a nevalně schůdnou barriérou táhlých horstev, byla od nepaměti sídlo řídké rozsetých kmenů loveckých a kočovných, které nebyly s to, aby kladly úspěšně odpor ani zcela nepatrným silám, vojensky seřizovaným. Stačilo několik desetiletí a několik tisíc otužilých mužů, stále hlouběji se prodírajících za vzácnou kožešinou do nekonečné tajgy i přes obrovské řeky k polárnímu kruhu splývající, aby ještě v 17. věku cářská moc napříč pevninou asijskou pronikla až k Tichému oceánu. Roku 1639 stanuly její přední stráže již na pobřeží Ochotském, 1648 pronikly na Kamčatku a 1651 do Poamuří.

Zde narazily po prvé na odpor vážnější, na moc dynastie manžuské, která právě tehdy podrobením Číny projevila svou výbojnou sílu a zastavila také ruský postup, od evropské základny příliš se vzdálivší. Smlouvou nerčinskou roku 1689 byli Rusové nuceni ponechat dynastii té zatím vládu nad dolním tokem i ústím Amuru, a dotkneme se ještě později toho, jak se pak v následující době vytvořily styky mezi nimi a velikou říší čínskou v této končině. Výboj ruský šel tu proto směrem menšího odporu dále jen v nehostinném kraji polárním za sobolem, vel-

rybou a tuleněm, nedal se však zdržeti ani mořem. Přes Beringovu úžinu, Aleuty a Kurilly zašlehl až na Alašku a americký západ, kde ho teprve roku 1824 zastavil podobně rozpínavý proud opačného směru, mladá moc Spojených Států.

Tak vzniklo ohromné panství Ruska v severní Asii, panství, které mělo ovšem zcela zvláštní ráz. Opíralo se dlouho jen o řídkou síť drobných srubů a kozáckých stanic s několika málo většími středisky městského rázu na důležitých bodech cestovních. Evropská vzdělanost, v Rusku samém ještě nevalně zhuštěná, pronikala jen tenkými, nesmělými pramenky do drsného kraje, v němž úrodná, pro zemědělství výhodná část byla prostoupena ohromnými porosty lesními a na severu lemována pásem zamrzlých tunder a ledových pustin. Teprve v první polovici 19. věku vzrostl poněkud více příliv pevně usídleného obyvatelstva deportací prostých i politických provinilců, dolováním v Pourálsku, na Altaji a v Bajkalsku a také skupinami mužů, zejména sektářů, kteří dávali přednost unikání do vzdálené oblasti sibiřské před vázaností nevolnickou a útliskem státní církve.

Byly tu tedy mnohé okolnosti, připomínající počátky osídlení Severní Ameriky v sedmnáctém a Australie v devatenáctém věku. Vskutku neměl ovšem ruský člověk většinou ani kulturních potřeb, ani vnitřního napětí, jež vyznačovalo plémě anglosaské a učinilo jeho zámořské osady tak výraznými; chyběl mu také vzpružující dotek se širým mořem, a proto zůstává ohromná plocha sibiřská, přes to, že kolem r. 1850 hostila již na 2¹/₂ milionu evropských osadníků, jakousi tichou zátokou, stojící ještě mimo vlastní řečiště dějinné. Její jméno nabylo ovšem na západě evropském zároveň příděchu hrůzy od té, co se v Rusku i Polsku sibiřská vězení a deportační stanice staly přední hrozbou cářské vlády v jejím boji s vnitřní revolucí.

Tak vytvářel se poměr této veliké državy asijské k evropskému Rusku zcela zvláštně. Nebyla v pravém smyslu slova kolonií, nýbrž spíše jakýmsi prodloužením evropského Ruska do kraje, který se také v přírodních podmínkách svých od mateřské země valně nelišil. Ruské vojsko a byrokracie, hlavní pilíře státu cářského, nebyly v Sibiři vůbec odříznuty od své ruské základny, nýbrž podléhaly jí přímo. Urál v ohledu tom nedělil nikterak dva odlišné světy a nadto měl Rus jakožto výtěžek svých dějinných zkušeností ze všech národů evropských nej-

Anglie
a Rusko.

Sibiř.

Srážka
s Čínou.

Smlouva
nerčinská
(1689).

Ruské panství
v Sibiři.

Deportace.

Poměr
k evropskému
Rusku.

větší pochopení pro poměry asijské. Sibiřské usedlictvo nabývalo sice v průběhu doby některých rysů, od Rusa evropského jej lišících tím spíše, že většinou od počátku nepodléhalo závazkům nevolnictví a statkářské vlády, nýbrž těšilo se svobodné držbě půdy; než vše to byly v polovici 19. věku spíše sliby do budoucna, než skutečnosti, jež by byly měly již vážnou působivost dějinnou. Důležité bylo však, že se říše cářská nikterak nemínila spokojiti s asijskou državou, jejíž vody odtékaly do polárních končin severu a jejíž bohatství bylo lze jen úsilovnou všední prací znenáhla probuditi. Stejně jako sunul od 18. věku moc tu tlak přirozeného rozpětí na Balkán a k vodám moře Středoziemního, sunul jí zároveň také do oblasti asijské, jejíž vody tekly k jihu do Perského zálivu i Indického oceánu, a kde se navzájem stýkaly obě největší moci státní světa islámského, říše turecká a perská.

Touha ta probudila se hned, jakmile Rusko se stalo pánem stepí, spojujících moře Azovské s Kaspickým; ale jako veliká hráz stavělo se jí v cestu ovšem strmé horstvo kavkazské. Než zdolání této přirozené překážky, do níž ruský živel roku 1785 učinil první, silný úder založením Vladikavkazu, bylo neobyčejně usnadněno skutečností, že i na jižních svazích horstva kavkazského, uprostřed moslemského příboje, se udržely značné křesťanské skupiny gruzínské a arménské, jimž říše cářská mohla podati pomocnou ruku a které jí slibovaly podstatnou oporu při útočném postupu.

Gruzínský král Heraklius II. dává se v ochranu Kateřině II. a roku 1796 dostává jeho kraj první ruské posádky. Brzy potom zajišťuje si cář Alexander již i přechody ve středním horstvu mezi Vladikavkazem i Tiflisem a začíná v zápětí současně v sousedních končinách postupný výboj i proti Turecku i proti Persii. Mírem bukureštským roku 1812 byl sultán nucen vydati Rusům Mingrelii i západní Gruzínsko, mírem drinopolským 1829 získali od něho nadto pobřežní oblast černomořskou od Anapy až k Poti a kraj Achalkiský na horní Kuře. Od šacha perského Feth-Aliho dobyl Alexander I. zase roku 1806 chanát širvanský, Derbent a Baku, mírem gulistanským 1813 získal Daghestan a kraj na dolní Kuře s pobřežím Kaspickým a zajištěním plavby na tomto moři; roku 1828 postoupila mu Persie nadto mírem turkmančajským krajinu na středním Araksu, zejména chanát erivaňský a nachičevanský.

Tím octlo se v rukou ruských rozsáhlé jižní předpolí horstva Kavkazského jako pevné východisko dalších výpadů do přední Asie, zejména do turecké i perské Armenie, které pak zejména ve válce krymské svou strategickou cenu několikrát osvědčilo. Při tom zůstalo ovšem pro říši cářskou ještě značnou svízelí, že v některých těžko přístupných částech severního Předkavkazí domácí mohamedánské kmeny po dlouhá leta

Kavkaz.

dovedly hájiti své divoké svobody proti křesťanskému panství. Zejména tuhý byl odpor Čerkesů v západní, k Černému moři přilehlé Abchazii, kdežto v přikaspickém Daghestanu drsní Čečenci se svým vůdcem Šamylem-Alim hájili rovněž houževnatě svých nepřístupných aulů horských, konajíce odtud nejednou loupeživé vpády do nižších krajů na tom i onom svahu horstva. Zápas ruských vojsk s nimi

Samyl.

dobal se v mnohém zápasu Francouzů s Abd-El-Kaderem v alžírské horatině, trval až do doby Alexandra II. a vyžádal si těžkých obětí. Lstiví horalé způsobili nejednou sborům ruským ze zálohy i značné porážky a nezbylo konečně než přemáhati je krok za krokem jakousi soustavnou blokadou odbojného území, kterou dočasně bylo až na 200 tisíc mužů zabaveno. Byl to ovšem boj pro islám zcela beznadějný, již proto, že Rusové zachovali ve své moci vždy přechody přes střední část horstva. Roku 1859 byl konečně Šamyl zajat a v letech 1863—1864 potlačeny i poslední záchvěvy odboje v Abchazii; ruské panství bylo zabezpečeno kozáckými

Zdolání kavkazského odboje.

stanicemi a částečně i rozkolnickou kolonizací některých krajů. Kmeny čerkeské daly ovšem z části houfnému odchodu do říše turecké ke svým souvěrcům přednost před podrobením se panství cářskému a nucenému přestěhování do kubánské oblasti. V době, kdy tyto boje se končily, neobmezovalo se však ruské panství v moslemské části Asie, k Persii a moři Kaspickému přilehlé, již na výboje let 1806—1829, nýbrž zesílilo se tu značně jednak nepřímým, že vzrostl vliv ruský na rozvrácenou říši perskou a s ní sousedící Afga-

Persie.

nistán, jednak přímým postupem ruských vojsk do krajů turkistánských. Než v tom i onom směru potkávalo se ruské rozpětí s žárlivým soupeřstvím moci britské, v Indii pevně zakotvené, a soupeřství to stávalo se znenáhla pro vzájemný poměr obou velmocí složkou téměř stejné důležitosti, jako byly jejich spory o Cařihrad a otázku balkánskou. K vystižení věci jest proto třeba nastíniti tu také podstatu anglického panství v Indii a sousedních končinách.

* * *

Anglie v Asii.

Anglická država v Asii měla zcela jiný vznik i ráz než panství ruské. Moc císařská rozlévala se takřka jako znenáhly, ale neúnavný proud, vyvěrající z mohutné základny evropského Ruska a s ní bezprostředně spojený. Anglické moci v jižní Asii naproti tomu takovou základnou bylo spíše moře; z něho vyšehovala na pevninu nejprve jen jaksi nesměle, zachycovala se tu a tam na pobřeží a teprve ve druhém století svého trvání začala zabírat také nitrozemské oblasti. Souviselo to přirozeně se způsobem, jakým vůbec evropský člověk v těchto končinách vystoupil.

Portugalské panství v Indii.

Obepluvše dlouhou oklikou kolem Afriky velikou oblast islámského světa, opanovali Portugalci ve své hrdinské době na počátku 16. století nejprve především Indické moře a zlomili v něm trvale arabskou souměř přehadou svých těžkých galeonů. Panství jejich na pevnině asijské, úspěchy těmi vzniklé, obmezovalo se jen na získání nadvlády nad několika drobnými knížaty pomocí opevněných faktorii pobřežních, které se ovšem staly základnou neobyčejných zisků kořistného obchodu, místních dávek a misijní činnosti.

Poměry indické.

Nitrozemí Přední Indie, ohromný kraj, oživený skoro třemi sty miliony obyvatel, dlouho nepocívalo takřka vůbec těchto okrajových událostí. Zůstávalo podivně svérázným mořem lidským, naplněným neustálým vlněním se pestrého množství států a státeků i národů, hovořících skoro sto padesáti rozličnými nářečnými a rozrůzněnými i nesčetnými zvláštními řady a tradicemi kastovními. Pouze veliké duchovní směrnice bramínství a buddhismu, ač zpestřené rovněž bujnou mnohostí sekt, populárních modlářstev a rozsáhlou invasí islámu, dávaly chaosu tomu aspoň pro oko zevního pozorovatele jakési mnohem větší jednotnosti, než dočasná nadvláda některých vůdčích dynastií, jako byli velcí mogulové v Delhi.

Indické kompanie.

Na vlastním těle tohoto ohromného massivu zůstávaly tedy koloniální nárazy portugalské takřka pouhým znepokojením pokožky, a podobný ráz měly dlouho i podniky jejich evropských soupeřů, Nizozemců, Francouzů i Britů tím spíše, že nebyly přímo věci moci státních, nýbrž úkolem soukromých, ovšem privilegovaných a výsostnými právy vybavených kompanií obchodních. Státní správa stála jen jaksi v pozadí těchto společností a měla na ně rozličné vliv; obchodní zisk a zúročení vloženého kapitálu, a nikoliv výbojné cíle, spějící k rozšíření

osadní državy, byly proto zpravidla vůdčí myšlenkou jejich direktorií. Věc změnila se teprve v polovici 18. věku, když po úplném zeslabení moci velikých mogulů rodovými spory a útoky Peršanů v Indii ještě větší měrou než před tím zavládl boj všech proti všem a Francie začala kořistiti z toho tím, že stávajíc se spojencem některých knížat, vytvářela si z domorodců silné vojsko osadní a šířila rychle své panství z pobřeží i do hloubi světa indického. Její hlavní soupeř, Anglie, šla tedy v zápětí touže cestou, a to s úspěchem ještě rozhodnějším.

Indie stala se tak důležitým bojištěm mezi dvojicí moci evropských, z nichž ta i ona si vytváří rostoucí klientelu domorodých knížat, zasáhá do jejich dynastických sporů, seřizuje svými důstojníky po evropsku jejich vojska a mění tak znenáhla převážně obchodní činnost indických kompanií ve skutečný výboj rozsáhlých kusů asijské pevniny. Válka sedmiletá přinesla v ohledu tom Francii zjevnou porážku; zachovala jen drobné zlomky svých indických osad, kdežto kompanie britská od roku 1765 se jeví naproti tomu nejen mocným lenním pánem četných států indických, nýbrž vlastníkem velikých provincií v Bengálsku, Beharu a Orisse, v nichž na 15 milionů Hindů se stává jejími přímými poddanými.

A panství to rostlo pak přirozenou silou v nejbližší době a upevňovalo se stále více. Než Francie nebyla tehdy ještě nikterak ochotna trvale ponechat šťastnějšímu soupeři plody myšlenky původně francouzské. Sotva že veliká revoluce znova mocně vzpružila její sebevědomí a zůstřila zároveň nepřítelství proti Britům, vidíme, jak directorium i jeho dědic Bonaparte činí vše, aby někdejší boj o Indii znova vzplánil. Francouzští agenti ponoukají neodvislá domácí knížata proti anglické kompanii a svádějí k odpadnutí její lenniky; francouzští důstojníci organisují indická vojska a opatřují jim zbraně, pařížská vláda hledá v Turecku, Persii i u jiných asijských dvorů spojence, kteří by v Indii tábor protianglický podepřeli, a v této souvislosti pochopíme také lépe než jinak i egyptské tažení Napoleonovo roku 1798.

Angličanům bylo tudíž v Indii tehdy velmi mnoho bojovati a převahu její nad četnými nepřáteli a klienty francouzskými zajistil zejména v letech 1798 až 1805 sir Richard Colley Wellesley, generální guvernér, podporovaný účinně svým bratrem Arturem, pozdějším lordem Wellingtonem. Anglická povaha osvědčila dokonale svou tuhost a schop-

Zápas Francie s Anglií o Indii.

Britské panství v Indii.

Boje doby napoleonské.

R. C. Wellesley (1798—1805).

nost, nedati se odvésti od podniků ani překážkami zdánlivě nepřekonatelnými, v těchto bojích, které žádaly i neobyčejné dovednosti diplomatické, měla-li hrstka britských pluků zachovati pomocí domorodých spojenců převahu nad miliony nepřátel.

Výsledek byl opět značný vzrůst i přímé državy kompagnie i území pod jejím protektorátem postavených, v Anglii však ozývaly se zároveň silné hlasy, věc tu neschvalující. Byli tu mnozí, kdož tvrdili, že bravurní vítězství bratří Wellesleyů, jako bylo dobytí Delhi i Agry, hlavních středisek roviny severoindické, zavlékají společnost jen tam, kde nekyne již zisk skutečný, a že jí i Anglii se vzrůstem území a vlivu vzrůstají nejen nesmírné náklady vojenské, nýbrž i úkoly, se kterých v budoucnosti nebude bez zjevné škody vlastních zájmů. Hledisko obchodnické stavělo se proti politickému. Proti tvrzení, že kompagnie, stávajíc se v Indii »paramount power«, to jest vůdčí moc, má povinnost upravit tamní poměry vůbec tak, aby trvalá vláda míru, »pax britannica«, nastala v ohromné oblasti, stálo hledisko, že kompagnie a její guvernéri mají raději ponechat indický chaos přirozenému vývoji, nemísiti se příliš do toho, co nesouvisí přímo s obchodními zájmy, a obmeziti proto i svou državu na nejmenší míru.

Vskutku, přes to, že Napoleon I. nepřestal až do pohromy moskevské rozličným jednáním s Ruskem, Tureckem, Persií, Afganistánem i jinými státy připravovati budoucí, veliký úder na britskou moc v Indii, ukládala londýnská správa společnosti nástupcům Wellesleyovým v letech 1805—1813 všemožnou šetrnost ve vydáních na vojsko i přísnou zdrženlivost ve vzájemných sporech domorodých států, a bylo lze míti za to, když pádem Napoleonovým konečně francouzské nebezpečí se jevílo úplně zažehnáno, že hlediska ta trvale zarazí územní vzrůst britské moci na jihu asijském. Než stalo se přece jinak.

Anglická moc se opravdu nemohla trvale zdržovati účinného zasahování do rozličných bojů domácích knížat a skupin indických, aniž ohrozila tím vůbec své postavení v této oblasti; zejména počínajíc od roku 1816 vidíme, že jest opět nucena se značným úsilím válečným vystupovati proti vojensky povážlivým zjevům, jako byla mocná knížecí konfederace mahratťská, loupeživé tlupy tak zv. Pindariů, nebo stateční Gurkové v horském Nepálu. Konečný výsledek bojů byl pak, že od r. 1819 anglická kompagnie byla pánem celého obrovského poloostrova

Přední Indie vyjma říši Sind na dolním Indu a panství Sikhů v Pendžabu. Ovšem tak, že přímo vládě jejich guvernérů podléhala jen část tohoto území, zejména široký pás pobřežní, pak Bengálsko a povodí Gangu; ostatek zůstal rozdělen na spoustu velikých nebo drobných států, ponechaných domorodým knížatům, ale s rozličnými povinnostmi a pod účinným dozorem britských residentů. Ceylon, získaný ve válkách napoleonských na Holanďanech, doplňoval rovněž panství to, byl však přímo podřízen koruně anglické, kdežto Portugalci a Francouzové zachovali na pobřeží indickém jen několik drobných osad bez podstatného významu.

Kompagnie britská vsunula se tak do asijského ovzduší takřka jako nástupce velikých mogulů; stala se v oblasti své přímé moci dědicem vládních práv a berních i dominiálních důchodů někdejších místních knížat a domorodé vojsko její dosahovalo počtu nad 200 tisíc mužů. Jádrem jeho bylo ovšem důstojnictvo a několik tisíc mužů evropského původu, byl to však věru výkon zcela neobyčejný, že touto hrstkou bylo možno ovládnouti a v poslušenství udržeti sta milionů obyvatelstva z části aspoň dosti sebevědomého, neklidného a proniknutého starou kulturou, která, ač podstatně odchylná od evropské, měla své vynikající hodnoty. Věc byla možna pouze tím, že sváry dynastické, politická roztržičnost a tisícové přehrady vyznání, nářečí, zvyků i kast nedopouštěly, aby vzniklo jednotné národní vědomí indické, které by zásadně pochopovalo nedůstojnost stavu, kde cizinec vládne a jest rozhodčí mocí.

Indie byla zemí, kde cizí invase a panství vůbec se zdály dějinným osudem; dotud přicházely ovšem z pevninného sousedství, kdežto invase evropská přišla z moře a opírala se nejen o dokonalejší útočné prostředky, nýbrž o silný a svérázný názor životní, od indického zásadně odchylný. Proti činnému způsobu myšlení evropského člověka mohl Hindu postaviti jako přední vyšší hodnotu své bytosti jen metafysické sklony a učení o karmě, které mění život v pouhý sen anebo bérou mu veškeru cenu jedinečnosti vírou v stěhování duší. Přes to přese všecko byla soustava, na níž Anglie opřela svou nadvládu v Indii, uměleckým dílem veliké státnické dovednosti, jakých dějiny mnoho nezaznamenaly.

Správa kompagnie, dosáhnuvši roku 1819 v Přední Indii jakési ucelenosti svého panství, snažila se ostatně v zápětí upevniti je nadto proti

Panství britské
v Indii
po roce 1819.

Jeho ráz
a opory.

Hledisko
obchodnické.

Zdrženlivost
v dalších
výbojích.

Boje
a Mahrattů.

možnému ohrožení z východu. Zde jevila se totiž Kalkutta, která se stala hlavním střediskem britské správy, příliš blízko Birmy, neklidného státu s obyvatelstvem již indočínským, položeného na rozhraní Přední a Zadní Indie. Válkou let 1823—1825 přiměla tedy britská moc Birmu k postoupení táhlého kusu pobřeží, čímž Bengálsku se dostalo jakéhosi předmostí do Indie Zadní, kde ostatně již několik let před tím kompagnie na poloostrově malackém obsazením Singapuru získala důležitý bod opěrný pro plavbu do vod malajských, neohlížejíc se na protesty Holanďanů, kteří chtěli v končinách těch zachovati výhradný vliv. Opravdu vyrostl Singapur pro svou šťastnou polohu v několika málo letech z malajské pobřežní vesnice na přístav neobyčejně důležitý o několik tisících obyvatel.

Vším tím byla britská moc v oblasti indické úplně nasycena a v její državě zavládl na několik let klid, odlišný od tuhých bojů předchozího období. S ním dostavily se však zároveň i značné změny v úpravě vnitřních poměrů, zejména změny kompagnie samé. Již od sklonku 18. věku podléhalo direktorium i valné shromáždění akcionářů této společnosti v mnohém ohledu doзору vládnímu, zvláště od té, co roku 1784 pro věc tu byl zřízen v Londýně zvláštní odborný úřad. Roku 1813 na nátlak anglického obchodnictva ztratila kompagnie při obnovování svého privilegia výhradní právo obchodu a plavby v indické oblasti, které byly nyní všem britským plavcům a kupcům obecně uvolněny. Společnost zachovala tehdy jen ještě na krátko monopol obchodu s Čínou, než také ten jí byl zrušen roku 1833 při dalším prodloužení výsad, které tentokráte byly nadto přistřiženy i ustanovením, že všichni občané angličtí se mohou bez povolení kompagnie, dotud k tomu nutného, v Indii usazovati a nemovitosti získavati.

Tím pozbyla kompagnie takřka úplně dosavadního rázu výdělečné společnosti tím spíše, že stát, který nyní převzal její vlastnická práva k indickým državám, zaručil jejím akcionářům prostě 10½% zúročení nominálního kapitálu. Nezrušil však kompagnie ještě úplně, ač mnohé hlasy i toho žádaly, nýbrž učinil si z ní zatím správní orgán, který měl pod vrchním dozorem vlády britskou Indii dále řídit.

Tím bylo dosaženo jaksi znenáhlého přechodu od obchodnického podniků soukromého ke skutečné kolonii korunní. Správní ústrojí, vrcholící v generálním guvernérovi kalkuttském a presidentech, usazených v Ma-

drasu, Agře a Bombayi, potrvalo tedy dále, působilo však namnoze v duchu podstatně změněném. Nové nazírání na úkoly britské vlády nad zámořím a cizími plemeny, značně dotčené humanními hesly a osvícenskou naukou o rovnosti lidské, které zároveň vedlo k zrušení černého otroctví v plantážnických osadách korunních i k uvolňování závislosti jiných osad na zemi mateřské, počalo totiž i v Indii mocně působiti.

Anglii zůstává sice samozřejmým, že vzdálená oblast asijská, mečem a diplomacií získaná, má přinášeti cenné zisky britskému obchodu i průmyslu, a že mu má zejména trvale býti průmyslovým odbytištěm i zdrojem levných surovin, třebas tím značná újma vznikala domorodému textilnictví indickému nebo jiné místní výrobě. A rovněž správným se jevílo, aby mnoho anglických vojáků i úředníků kompagnie v Indii nalézalo bohaté platy i pense. Než někdejší skutečné loupení kraje britskými dobrodruhy urozenými i plebejskými, jaké bylo za předchozí generace všedním, braní úplatků na soudech i okázalé rozdělování milionových kořistí žoldněřským skupinám a vůbec podobné zjevy stávají se vsutku přežitkem a zjevnou nepřístojností. Vítězí aspoň zásadně nová představa, že Anglie vůči cizímu světu asijskému, jehož osudy vzala do svých rukou, nemá jen práv, nýbrž také povinností, zejména povinnost, přinášeti tamnímu lidu jednak dobrodiní trvalého míru a spravedlivé justice a nadto i řádnou výchovu k účelnějšímu řádu životnímu a skutečnému pokroku.

Názory těmi odlišila se koloniální správa britská v Indii podstatně zejména od správy sousedních osad nizozemských. Holanďané ztratili sice v dobách napoleonských válek velmi cenné kusy svého osadního dominia, zejména Kapsko a Ceylon, dosáhli však od Anglie při obnovení míru v Evropě aspoň vrácení své državy na ostrovech moluckých a sundských, ovšem s dodatečnou smlouvou, že jí nepostoupí v budoucnosti jinému státu. Byla to tedy veliká říše ostrovní, s obyvatelstvem asi 30 milionů domorodců, jejíž správu vedl sám stát nizozemský z hlavního střediska Batavie na ostrově Javě. Vedl ji však vsutku až do sedmdesátých let 19. věku převážně v obchodnický výtěžném duchu někdejší nizozemské kompagnie východoindické, již 1798 zaniklé. Přenecháváje malajský lid při jeho starých řádech a v úplné závislosti na rozličných místních sultánech a knížatech, dbal hlavně vymáhání velikých dávek naturálních i pěstování státních plantáží kávových robotnou prací a za-

Birma.

Singapur.

Nový duch
ve správě
Indie.

Nizozemské
osady v Asii.

Soustava
van
den Boschova.

Zkrácení práv
kompagnie.

Změna jejich
úkolů.

chovával také státní monopol vývozu koření i jiné význačné stránky soustavy, zdokonalené zejména generálním guvernérem Janem van den Bosch, která měla na zřeteli více peněžní výnosy osadní správy, než hlediska filantropická a výchovná.

Naproti tomu britská vláda v Přední Indii od třicátých let počínajíc zřejmě nemínila, spokojiti se s tím, aby nad pestrou, domorodou společností zachovávala jen superstrukturu vojenského dozoru a hospodářského vykořistění, nýbrž činila si úkolem také aspoň částečnou novou úpravu řádů, které se přičily mravnímu citění evropského člověka. Tak dochází k zákazům upalování vdov a utracování přebytečných robátek i k boji proti pověřivému kultu, pokud zjevně ohrožoval zdraví i život, a vůbec ke snahám, jimiž měly být škodlivé výstřelky náboženského nadšení mírněny. Zahájen boj i proti otroctví, ač bylo tak těsně spíato s veškerým společenským řádem orientu; roku 1843 bylo v Přední Indii vůbec zakázáno, kdežto na příklad v holandských osadách se tak stalo až o dvacet let později. Vláda zavádí v Indii nový, na humánních hlediskách vybudovaný zákoník trestní, při jehož sepsání se účastnil slavný Macaulay, a zároveň i rozličné novoty v bernictví, na nižší vrstvy dosud zvláště těžce doléhajícím.

Některé z věcí těch opravdu neměly žádoucích účinků; působily jen zmatek a nespokojenost obyvatelstva, lpějícího na zděděných zvycích. Značný rozdíl zůstával také mezi oblastí přímo spravovanou kompagní a sty domorodých státek, jen jejímu vrchnímu dozoru podléhajících. Zkušení praktikové nabádali proto k opatrnosti a varovali od počátku před důsledky, jež věc může mít pro osud britského panství, více důmyslem než hrubou silou ovládajícího ohromnou massu obyvatelstva, zejména když od roku 1835 správa začala zaváděti i pro domorodce školy podle evropského vzoru seřizené s angličtinou, která uprostřed směsice nářečí znenáhla nabývala tak postavení, jaké měla »lingua franca« v Levantě. Nepochybné bylo však, že mír a pořádek britskou správou udržovaný, přes některé chyby, jež se staly zejména v nové úpravě pozemkových berní, a přes favorisování anglického dovozu průmyslových výrobků, měl příznivé následky pro hospodářský ruch v zemi, kde znenáhla na hlavních řekách se začaly objevovati první parníky a kde i k stavbě silnic byl obrácen větší zřetel.

Boj s pověřou
v Indii.

Školství.

Britské panství vžívalo se tak rychle do indického prostředí, které ovšem při stáří svých tradic nemohlo být valně změněno v hloubi své podstaty a zůstávalo veskrze asijským. A důležité bylo nadto, že ani v letech dokonalého klidu vnitřní správa indické kompagnie a vláda londýnská nesměly úplně zavíratí oči před možností nárazu, který mohl zvenčí otrástit tuto poměrně vratkou budovu. Od pádu Napoleona I. ovšem nebyla to již Francie, která stála v pozadí těchto obav, nýbrž Rusko, zejména od chvíle, co jeho moc ze Zákavkazí a oblasti Kaspické konala stále zjevnější tlak na říši perskou.

Kadžarská dynastie, která v říši té od 18. století vládla a, učinivši Teheran svým hlavním sídlem, přenesla váhu její hlavně do severních provincií, pozbývala vnitřními zmatky stále více původního sebevědomí a podléhala cizím vlivům. Po míru roku 1828 byl to vliv ruské diplomacie, který tu zjevně vítězil nad vlivem anglickým a vzbuzoval v Londýně obavy pro bezpečnost indické državy; neboť právě Persii vedly cesty, po nichž již ve starověku kdysi Alexander Veliký pronikl až do Pendžabu. Anglie, zvyklá ochráně své insulární polohy a vědomá slabosti svých vojenských řádů u porovnání s militarismem ruským, cítila se proto na této frontě zranitelnější, než snad ve skutečnosti byla. Leželť mezi severní Persií a državou indické kompagnie tehdy ještě jako přirozený nárazník panství Sikhů na horním Indu a pak zejména Afghánistán, drsný horský kraj moslemského vyznání, zaujímající větší část někdejší Baktrie, jehož vládcové nocí svou dočasně zasáhali až do Pendžabu a Kašmiru i Beludžistánu. Později ztratili však moc nad těmito končinami a také na západním pomezí afghanistánském osamostatnilo se skoro úplně území kolem Heratu, důležitého bodu karavanní cesty k Indii, jenž byl zároveň takřka klíčem pro vstup do země se strany perské. Proto bylo pochopitelné, že Anglii značně znepokojil útok, který perský šach, seřídív s ruskou pomocí lépe své vojsko, roku 1837 učinil právě na Herat, snaže se se vším úsilím města dobýti.

Cářští zástupcové ponoukali ho v tom k vytrvalosti, kdežto Anglie, když nestačily prostředky diplomatické, roku 1838 dokonce vylodila pohružně vojsko v zálivu Perském, kde již před tím byla navázala styky s emirem maskatským, zamýšlejíc odtud zříditi paroplavební spojení po Eufratu až do Syrie. Šach byl tak nucen upustiti od Heratu, ale ne-

Obavy
před Ruskem.

Persie.

Boj o Herat.

přímý zápas mezi Anglií a Ruskem v těchto končinách měl v zápětí napínavou dohru v samém Afghaništánu.

Afghaništán.

Tam v rodinném sporu o trůn podporovali ruští agenti emira Dost Mohammada, kdežto jeho soupeř Šah Šuja získal nejen pomoc pendžabských Sikhů, nýbrž i indické kompagnie, a byl jejím vojskem roku 1839 v Kabulu na trůn dosazen. Tehdy se zdálo, že Anglie získala v Afghaništánu pevnou baštu proti obávanému postupu ruskému; nedovedla ji však ještě udržeti, z části také proto, že v koloniální politice anglické trvalo kolísání mezi sklonem k sebevědomému rozpětí a zdrženlivostí, lekající se přílišných nákladů nebo zápletek. Kabulské posádce, čítající několik tisíc vojáků, většinou indických domorodců, nedostalo se včas náležitých posil, Afghanci vzbouřili se proti ní a roku 1842 byla na ústupu neschůdnými velehorami do jednoho muže zahubena. Anglie pomstila ji sice výpravou, jež krutě zpusťovala Kabul, netroufala si tam však již zůstat a spokojila se s tím, že Dost Mohammad, znovu vlády nabyv, přátelství jí přislíbil a od spojení s Ruskem se odklonil.

Pohroma
r. 1842.

Pochybný úspěch ten nezesílil ovšem vážnosti britských zbraní v sousedních končinách indického severozápadu a napětí z toho vzniklé vedlo kompagnii k novým bojům, které v letech 1843—1849 se skončily tím, že k jejímu panství byl přičleněn i poslední zbytek dosud neodvislé Indie, Pendžab a povodí dolního Indu, kdežto horský Kašmir a divoký Beludžistán byly nuceny anglickému vlivu se aspoň částečně podřídit.

Výboj povodí
Indu.

Tak došlo k tomu, že v oblasti Přední Indie v polovici 19. věku již nebylo žádné moci, jež by se byla Britům mohla se zbraní v ruce postavit. Jejich država dosáhla tu dokonalého zaokrouhlení i přirozené ochrany vysokých horstev, a snaha, zdokonaliti ji účelnými pokroky, nabývala v ní ještě více místa než před tím. Stavbou kanálů spojuje vláda indická říční toky, roku 1852 vešla v život první železnice, vycházející z Bombaye, telegrafní síť, spojující hlavní místa, dosáhla roku 1856 již délky 4000 mil. Kompagnie udržovala zvláštní loďstvo pro službu pobřežní a pravidelné parníkové spojení do Egypta zkracovalo cestu z Indie do Anglie na 45 dní. Výběr úředníků evropských pro civilní službu stával se pečlivějším než dříve a také počet Hindů, přibíraných do nižších úřadů, vzrostl. Ježto pak Rusko od roku 1848 značně bylo zabaveno revolučními převraty v Evropě a v zápětí potom zle zkrušeno krymskou válkou, zdálo se, že ani odtud na dlouhou dobu ne-

Železnice
a telegraf.

hrozí nebezpečí pro asijskou državu britskou. Než právě tehdy byla država ta postižena neočekávaným otřesem; bylo to velké povstání sepojské roku 1857.

Povstání mělo rozličné příčiny. Především byly některé domorodé dynastie naplněny obavou před ztrátou svých trůnů, ježto kompagnie v předchozích letech zabrala opravdu některá ochranná území do své přímé správy, a to území velká, jako byl na příklad Oudh, buď pro špatnou vládu jejich knížat, nebo když tamní panovníci neměli potomků vlastních a nebylo jim dovoleno, nahraditi je dědici adoptivními, ač v Indii tak ode dávna bylo zvykem. Přísný dozor residentů britských byl mnohým z těchto maharadžů rovněž nemilý, zvláště když residenti ti nejednou zasahovali i do vnitřních poměrů území, doзору jejich svěřených, na prospěch nižších vrstev proti jejich utiskování vyššími kastami bez ohledu na odvěké asijské předsudky. Na některé urozené nespokojence působily i tajné styky s ruskými agenty v Teheranu, vzbuzující v nich naděje na pomoc zvenčí, kdežto lid indický byl uváděn ve zmatek a vydražďován rozličnými novotami, v nichž viděl nebezpečná kouzla, jeho duchovní blaho ohrožující, jako byly tajuplné sítě telegrafické a ďábelský vynález železnice.

Nespokojenost
knížat
indických.

Misie křesťanská, nedbající dosti kastovních citlivostí, zvyšovala rovněž obavy ty a povážlivé bylo zejména, že se věření přeneslo i do domorodého vojska kompagnie, t. zv. sepyů, kteří byli hlavní oporou britského panství a jen z malé části vyváženi vojáky evropskými. Neboť proti šesti tisícům důstojníků a asi čtyřiceti tisícům bílých žoldnérů stála massa 311 tisíc domorodců ve zbraní, jejichž sebevědomí náležitým výcvikem stále vzrůstalo tím spíše, že zároveň představa o nepřemožitelnosti anglického válečnictví utrpěla citelnou trhlinu afghanskou pohromou roku 1842 a zprávami o tom, jaké nedostatky v britském vojenství ukázala i nedávná válka krymská. Výbušnou náladu v domorodém vojsku stupňovalo však ještě více to, že kompagnie při válce roku 1852 v Zadní Indii znova proti Birmě vedené dopravovala oddíly na bojiště z části po moři, ač pověřiví Hindové ve věci té viděli ohrožení své kastovní čistoty a některé pluky proti nalodění vskutku se vzbouřily. Velitelství nedbalo však odporu toho, nýbrž při zápletce, která právě tehdy vypukla s Čínou, pohrozilo ztrátou pensí i hodnotí všem sepyům, kteří by se zdráhali vstoupiti na loď. Současně způso-

Hnutí sepyů.

Jeho
náboženské
motiv.

bilo nadto ve vojsku neobyčejný poplach i zavádění nových nábojů, mazaných lojem nebo sádlem, které uváděly domorodce, Hindy i přívržence islámu, v rozpor s rituálními zákazy doteku všeho, co pocházelo od posvátné krávy nebo vepře.

Nedostatečná obratnost vůdčích kruhů při urovnávání tohoto poplachu a vůbec souhrn rozličných příčin, většinou v náboženské nedůtklivosti asijské založených, vedly tak na jaře 1857 k výbuchu vojenských vzpour, které hlavně v povodí horního i středního Gangu nabyly neobyčejného rozsahu a stupňovaly se v hromadné vraždění anglických posádek a rodin úřednických na mnohých místech, zejména v Delhi, Cawnpuru, Ihansi a Lacknau. Několik sesazených nebo nespokojených knížat uchopilo se příležitosti k rozšíření pověstí, že britské panství, které se kdysi roku 1757 bitvou u Plassey bylo začalo, nyní vůlí bohů po stoletém trvání úplně padne; a stal se i pokus, v Delhi uvésti opět staříčkého potomka velikých mogulů jako nástupce vrchní moci na trůn.

Hrozný výbuch ten otrásl tedy britské panství v Indii v základech, a to zejména také proto, že londýnští pacifisté z demokratické skupiny, kteří neschvalovali ani nedávné krymské války, a zásadní nepřátelé koloniálního rozpětí v liberální straně věc provázeli zcela škarohlídkovými výtkami. Cobden označoval hlasitě za nespravedlivost a šílenství, chtít trvale podrobovat sta milionů Indů vládě několika tisíc žoldnérů; Bright prohlašoval, že pro Anglii bude dnem štěstí, až ztratí poslední píď půdy asijské. Proti malomyslnosti takové postavilo však britské sebevědomí národní, jehož předním mluvčím byl Palmerston, pevnou vůlí, bouři na východě čelit veškerou silou, a v zápětí se ukázalo, že krajní obavy byly přepiaté.

Hlavní oporou anglického panství v Indii osvědčila se zase roztržitost tamního prostředí a nedostatek jednotného citění národního. Vzpoura, která zachovala spíše ráz vojenské revolty než obecného hnutí lidového, zůstala omezena na některé končiny; ostatní zachovaly Britům věrnost a o některé bylo se jim možno dokonce pevně opřít při zdolávání odboje. Tak zejména o Pendžab, ač byl teprve nedávno získán, ježto se tamní Sikhové, jejichž náboženství zosobňovalo jakousi svéráznou reformaci hindujských tradic, obávali, aby obnovení moci velikých mogulů v Delhi nevedlo k novému šíření islámu v Indii. Proto podařilo se, ještě než z Evropy v listopadu 1857 došly rozhodné posily,

různým velitelům posádek vzpourou nedotčených hlavní náraz nebezpečí zlomiti, a v průběhu následujících měsíců bylo odbojné hnutí úplně zdoláno tím snáze, ježto britská moc dovedla s přísnými tresty spojovat také včasnou amnestii a ze zahraničí povstalcům žádné pomoci se nedostalo. Naopak, někdejší nepřítel Anglie, afghanský emir Dost Mohammed, jemuž britské zakročení právě bylo znovu zajistilo proti Persii kraj heratský, uzavřel s Anglií smlouvu spojeneckou a připustil, aby měla v Kabulu trvale domorodého agenta.

Dračí sémě dočasných úspěchů sepojské revoluce utkvělo sice hluboko v indické půdě a mělo později značný vliv zejména na duševní náladu pokolení, dorůstajícího k větší volnosti ducha v anglických školách. Zatím však byla Indie opět pevně v rukách britských a bezprostředním následkem vzpoury staly se jen rozsáhlé změny v její správě. Londýnský parlament novým zákonem upravil ji roku 1858 tak, že kompagnie konečně byla úplně zrušena. Královna Viktorie se stala přímou panovnicí Indie a generální guvernér kalkuttský jejím místokrálem, jenž vykonává vládu s pomocí výkonného výboru nejvyšších úředníků podle směrnic, jež přijímá od vlády britské. Ve vládě té pak jest určitý člen jakožto státní sekretář indický zvláště pověřen péčí o Indii, s nímž častější styk podstatně usnadnilo i spojení telegrafické i zdokonalování rychlé plavby parní. Někdejší vojsko kompagnie splynulo s některými pluky korunními v novou armádu indickou, jejíž lepší spolehlivost byla zvýšena nejen opatrným výběrem domorodého mužstva z určitých, na vojenský šat hrdých kmenů, nýbrž také rozmnožením počtu Evropanů, v jejichž rukách výhradně byly ponechány zbraně techniky důležité; zejména dělostřelba.

Správa provinciální v oblasti přímé vlády britské byla účelněji vybudována a prokonsulská pravomoc jejích náčelníků aspoň zdánlivě zmírněna zřízením poradních sborů zákonodárných. Většinou se osvědčila opravdu, zejména pokud šlo o vývoj zemědělství, kterému se dostalo nových podnětů hlavně rychlým šířením bavlníku, obilin i čajovníku. I anglický kapitál počal si po zrušení kompagnie účinněji než před tím všimati Indie; stavbou drah bylo otvíráno přírodní bohatství odlehlých částí země a blahobyt její rostl nepochybně aspoň v některém ohledu. Přelidnění a nedostatečný vývoj průmyslový působily ovšem

Veliká vzpoura (1857).

Její ozvuk v Anglii.

Potlačení vzpoury.

Její následky.

Zrušení kompagnie (1858).

Nová správa Indie.

při příliš agrárním rázu kraje, že v letech sucha docházelo i pod zlepšenou správou občasně v rozličných končinách k hladnému mření.

Správa ta užila ostatně zkušeností draze zaplacených sepojskou vzpourou především také k tomu, že si učinila příkazem největší šetrnost k náboženským a kastovním řádům domorodým a rovněž ve svých vztazích k domácím dynastiím, jichž se počítalo na několik set, stala se obezřetnější. Oblast jejich moci, pouze vrchnímu dozoru indické vlády podrobená, která činila asi třetinu celé plochy poloostrova, nebyla již více zmenšována anexemi a odúmrťím; knížatům byly povoleny adopce, zevními počtami, tituly i řády snažil si dvůr londýnský i místo králové zajistiti jejich věrnost, lákajíce zároveň jejich syny studiem na anglických universitách do kruhu britské vzdělanosti. Školství podle evropského vzoru bylo ostatně také v Indii samé dále šířeno a umožňovalo většímu počtu domorodců vstup do správních úřadů. Mělo ovšem za následek vzrůst počtu těch, v nichž vyšší vzdělání probouzelo odpor proti cizímu poručnictví a touhu po jeho setřesení. Než věc ta stala se zřejmou teprve mnohem později. Nejbližší desetiletí po sepojském povstání byla pro britské panství v Indii dobou vnitřního upevnění a přispěla k utužení názoru, že panství to jest vůbec úhelným kamenem zámořské moci britské, který jest nutno veškerou silou chrániti, a to zejména proti Rusku.

Neboť říše cářská, otřesená právě nešťastnou válkou krymskou, netroufala si sice využití přímo indického povstání roku 1857, ale neodvrátila svých zraků nijak od oblastí asijských, nýbrž, jakmile se jen poněkud zotavila, přikročila k postupu, který pak opět vážně zneklidnil anglické státníky. Tentokráte nešlo však již o Persii, nýbrž o Turkistán.

* * *

Západní Turkistán, velká plocha vklíněná mezi severní Persii a jižní Sibiř, dotýkající se na západě moře Kaspického, na východě horských hranic veliké říše čínské, bylo zákoutí, Evropanům dlouho úplně nepřístupné. Chránil je široký pás bezvodých pouští, pravá říše Aeolova, kde vítr přesypává nekonečné duny písečné, a drsné stepi, do nichž se jen občás zatoulaly houfce kirgizských kočovníků. V severní části leží veliké jezero Aralské, pohlcující obě hlavní řeky tohoto území, Syr Darja

a Amu Darja, kdežto jiné toky se většinou ztrácejí v písčinách. Jádrem Turkistánu jest několik velikých oas, středisek samostatných chanátů, zejména chivského, mervského, bucharského a kokandského. Města v těchto oasách skrytá, Samarkand, Buchara, Chiva, Taškend, Merv, pyšníci se památkami krutého Timur Lenka a jeho nástupců, byla většinou osídlena t. zv. uzbeky, fanatickými stoupenci islámu, kteří žili jednak ze zemědělské i řemeslné práce četných otroků, mimo to však i ze zisků čilého otrokářského obchodu, který se v jejich rukách soustřeďoval. Hojně zboží pro obchod ten opatřovaly jim jízdné čtyři loupeživých nájezdníků, které soustavně sužovaly svými útoky nejen severní pomezí perské, nýbrž i ruské kraje od Urálu ke Kaspickému moři se prostírající. Pronikaly nejednou až do Povolží a mizely pak rychle se svým lupem do pouště, kam je bylo nesnadno stíhati.

Bezpečnost, kterou jim dával hrozný pás pustinný, zvyšovaly chanáty turkistánské ostatně i tím, že cizím cestovatelům a obchodníkům, zejména křesťanům, naprosto zakazovaly přístup, a ne jeden odvážlivec, který se tam přece odvážil, byl umučen v žalářích samarkandských nebo chivských. Také někteří zástupcové angličtí utrpěli tento osud, v Anglii však v celku nebyli se stavem tím nespokojeni, ježto viděli v nepřístupném Turkistánu záruku, že tak ruský postup ani ze severozápadu nemůže proniknouti až k pohraničnímu horstvu indickému.

V Rusku hleděli ovšem na věc jinak. Od 18. století snažila se tu vláda cářská stíháním nájezdníků turkmenských a zřizováním obranných stanic ve stepích u moře Kaspického čeliti soustavnému lupičství. Roku 1839 podnikla dokonce z Orenburku velikou výpravu trestnou proti Chivě s více než desíti tisíci velbloudy, nesoucími vodu a zásoby; než ani té se nepodařilo překonati obtíží pouště a ztroskotala úplně. Hledán tedy způsob jiný. Rozmnožením stanic kozáckých i drobných pevností a jejich soustavným posouváním do stepní oblasti byla na severní a západní straně provedena jakási blokáda Turkistánu. Tak byla podrobena trvalému dozoru vojenskému zejména také t. zv. veliká horda kirgizská na dolním Syr Darja roku 1853 zřízením pevnosti generála Perovského. Když pak byla na počátku šedesátých let tato blokáda dosti daleko posunuta, odhodlala se vláda Alexandra II. opět k většímu útočnému úderu. Nikoliv však již jako kdysi proti Chivě z evropského pohraničí, nýbrž z jižní Sibiře, kde ruské stanice krátce před tím byly

Domorodé státy.

Turkmenské nájezdnictví.

Ruský postup proti němu.

Blokáda.

Útok na Kokand
(1864).

zabraly povodí řeky Ili, z Tjanšanu od čínských hranic k jezeru Balkašskému se sklánějící. Plukovníci Michael Černajev a Verevkin obrátili se tu především proti chanátu kokandskému a dobyli roku 1864 zejména měst Čimkentu a Hazredu.

Taškent
(1865).

Postup znepokojil ovšem ihned Anglii, která diplomatickým zakročáním naléhala na to, aby Rusko do oblasti turkistánské dále nepronikalo. Kancléř Gorčakov vyslovil opravdu ochotu k tomu, vytkl však zároveň v okázalém projevu v listopadu 1865, jak nesnadno jest kulturním státům snášeti sousedství loupeživých chanátů a jak holá nutnost je druhy vede k tomu, aby šířením svých hranic zjednávaly svým poddaným žádoucí klid. Opravdu, nedbaje zákazů z Petrohradu, zmocnil se Černajev roku 1865 také Taškentu, města velmi důležitého. Byl sice odvolán, ale jeho výboj Rusko podrželo a proměnilo jej v generální gubernii turkistánskou. V zápětí došlo pak k bojům i s bucharským chanátem a v květnu 1868 dobyl generál Konstantin Kaufman města Samarkandu, proslaveného svými mešitami a hrobem Timura Lenka. Chán bucharský i kokandský podrobili se tehdy výslovně vrchní moci cářské a nejtemnější, tajuplný kout islámu byl úspěchem ruských zbraní otevřen evropskému světu.

Samarkand
(1868).

Věc způsobila v celé Asii mocný dojem. Útočná říznost ruských velitelů stejně jako schopnost ruského vojáka v překonávání přírodních překážek budila obdiv a zároveň bylo zjevno, že také při správě dobytých krajů ruská moc ukazuje schopnost, asijským poměrům se obratně přizpůsobiti. Neboť podobně jako Anglie v Indii, přivlastnila si vláda ruská přímo jen část území poražených chanátů, ponechávajíc zbytek dosavadním vládcům, ale pod ruským dozorem.

Ruský
Turkistán.

Táhlý pás úrodné oblasti v Sibiři dostal tak cenné doplnění směrem k jihu a zároveň bylo zřejmé, že moc ruská hodlá pokračovati ve svém postupu také proti zbývajícím chanátům turkistánským, když roku 1869 přikročila k zřizování přístavů a opěrných bodů na východním pobřeží moře Kaspického. Vše nasvědčovalo tomu, že nespokojujíc se s dosavadní základnou zakavkazskou, hodlá přes veškerá ujišťování kancléře Gorčakova otevřítí sobě v Turkistánu mnohem širší bránu k Persii, Afgansku a tím i k Indii, která tímto ruským postupem ztrácela takřka své pevnostní předpolí, takže tam britské moci mohlo i v náladě vyše-

ších domorodých kruhů indických vědomí blížícího se přímého sousedství ruského způsobiti velmi nevíтанou změnu.

* * *

V asijské oblasti islámu i v oblasti indické nabývalo tak evropské panství a evropský vliv za stálého soupeřství Anglie s Ruskem rozsahu téměř každým rokem rostoucího. Důležité bylo však, že tlaku tomu zároveň počala podléhati i dálná oblast východoasijská.

Východ
asijský.

Oblast ta, jsouc jako ohromná pevnost chráněna proti ostatní Asii hřbety himalajskými i nekonečným věncem horstev, táhnoucím se od Pamiru až na sever do Amurského povodí, byla po dlouhé věky světem od ostatního lidstva výrazně odlišným. Vyplňovala ji především Čína se svými dependencemi. Čína nebyla prostý útvar státní nebo národní; bylo to obrovské imperium, souhrn mnoha rozličných národů i krajů v společenstvo jednotné kultury, ledačims připomínající starověké imperium římské; rozsahu ovšem mnohem většího a zbudované na zcela jiných základech. Ani jeho jádro, vlastní Čína, »země osmnácti provincií«, nebyla jednolitá, spojujíc drsný terasovitý kraj »žluté půdy« severní s jižní oblastí, protékanou Yang-tse-kiangem a jinými splavnými toky, kterážto oblast pak konečně přecházela v kraj zcela tropický, osídlený lidem velmi nepodobným veškerou svou přirozeností a povahou Číňanovi severnímu.

Čína.

Kolem tohoto jádra kupil se věncem širých zemí, do nichž kultura čínská rovněž více nebo méně vyzářovala a jež byly aspoň v dobách rozkvětu říše jejím císařům buď úplně podrobena, nebo aspoň uznávaly jejich vrchní moc a dávaly jim poplatky, ač byly osídleny lidem rozličných plemen, a nejednou svou bojovnou sílu do vlastní Číny přelévaly. Tugunské kmeny v Mandžusku, Korejci, kočovné národy v mongolských stepích, tatarský i kirgizský lid v turkistánském Kašgarsku i Dzungarii, Tibetané a dočasně i Birmánci a indočínské státy v Annamu a Siamu, vše to mělo rozličné vztahy k »říši středu« a bylo v představě čínského vzdělance právoplatnou částí imperia, které bylo zvané také »nebeskou říší« proto, že činilo nárok na vládu nade vším, »co pod nebem se nalézá«.

Její
dependence.

Císařové, v nichž se nárok ten zosobnil, a kteří již v době kolem roku 220 př. Kr. říši v pevný útvar ucelili, byli ovšem vládci rázu zcela zvlášt-

ního. V dlouhé řadě jejich dynastií nejedna dospěla trůnu revolučním převratem nebo byla cizího, v očích pravých Číňanů, »synů Hanových«, barbarského původu; na všechny vztahoval se však stejně názor, že císař jest především zázračný prostředník mezi nebem a zemí, jehož prosby a ctnosti dávají říši vláhu i úrodu, odvracejíce od ní hněv nejvyššího božstva, a který proto se jeví předním vinníkem a má se káti, když hněv ten ruší zdárný řád života. S tímto význačně pontifikálním postavením »syna nebes« vláda císařská spojovala ovšem důležité úkoly v zájmu celku říše, ať to byla stavba hrází, upravujících nutné zavodňování nížin, zřizování kanálů, toky říční spojujících, nebo dlouhých zdí, jež chránily podobně jako »limes germanicus« jádro říše před útoky pomezních barbarů. Vše to opravňovalo císaře, aby poddaným ukládal těžké roboty i dávky, bez jakýchkoliv ústavních obmezení. Vskutku měl však absolutism ten přece dosti těsné meze. Byl v účinnosti své příliš podmíněn osobní schopností panovníkovou, ježto císař neměl náležité opory v dosti přesně učeném stroji správním. Vláda ústřední zůstávala totiž příliš spjata s náladovým ovzduším dvorským a byla nucena ponechávati nadto velmi značnou svémocnost jednotlivým správám místním, aniž jich mohla náležitě kontrolovati.

Proto podobala se říše často spíše pouhému sdružení satrapií v čele s božským veleknězem, než ucelenému státu. Místodržitelé jednotlivých provincií vedli si zpravidla zcela prokonsulsky jako područní vládcové svých krajů, kteří z nich těží co nejvíce a z výnosu jejich postupují podle zvykových řádů nebo na základě pevně stanoveného, paušálního klíče vládě ústřední jen určité dávky naturální a peněžní, ostatně přijímají však výnosy z Pekingu spíše jen jako rady a pobídky poučné, než jako rozkazy opravdové. A také ve styku s cizinou vedli si místokrálové často zcela samostatně na svůj vrub, přihlížejíce dokonce nejednou lhostejně k tomu, když sousední provincie nebo vláda ústřední domácí revoltou nebo útoky odbojných nomádů byly ohroženy. Říše byla tak útvar ohromný, spjatý v jedno silnými svazky kulturními, jinak však spíše volný agregát než živý organism, naplněný jednotným cítěním národním.

Stav ten podporovala ostatně i skutečnost, že dvůr měl jen zřídka vlastní mocné vojsko, a býval nucen opírat se zpravidla o válečné kontingenty jednotlivých místodržitelů. Že se na základně takové říše vůbec po tisíciletí udržela jako celek, nejednou sice anarchií zmítaný, ale znova

a znova se zotavující v dějinně cennou záruku míru pro sta milionů duší, bylo umožněno jedině tím, že v Číně byl záhy překonán feudalism, opřený o vládu meče a dědičnost lén. Místodržitelství a vůbec všechny význačnější hodnosti veřejné byly naopak funkce jen dočasně svěřované mužům, kteří si na ně činili nárok nikoliv rodovou urozeností, jako západní šlechta, nebo kastovní příslušností, jako bramínstvo indické, nýbrž určitým vzděláním, osvědčeným složitým pořadem zkoušek theoretických.

Nebyly to ovšem nikterak zkoušky odborně zabarvené, jako třeba právnícké a technické studium byrokracie západní, nýbrž zkoušky literární, přinášející průkaz estetické a jazykovědné úrovně kandidátovy, jeho znalosti složitého písma ideografického, starých klasiků, vyškolené paměti a slohové uhlazenosti. Čínský mandarinát, stav prošlý těmito zkouškami, na rozličné stupně učenými a často po leta znova a znova opakovanými, podobal se proto nejspíše našim humanistickým literátům doby renaissanční. Jeho nejvyšším tribunálem byla jakási akademie při dvoře císařském, tak zv. »Han-lin-yuan«, stojící vedle panovníka jako kardinálská kongregace vedle papeže, a veškeren tisícíhlavý sbor diplomovaných zkoušenců byl naplněn přesvědčením, že jen jeho členům po právu přísluší všechna obročí říšské správy, která dávala moc a příležitost k obohacení sebe i příbuzných a klientů jako odměnu studijní námahy. Obročí těch bývalo ovšem méně než čekatelů, úplatky hrály často rovněž úlohu při jejich získání, a střídajíce rozličné úřady veřejné, mandarini byli při značné samostatnosti jednotlivých krajů přece tmelem, pojícím říši v celek stejně jako božská úcta císaři prokazovaná, z níž i na ně padal odlesk zázračné síly. Ovšem zároveň i s vírou, že mandarin může svými hříchy přinášeti svému okršku neúrodu a neštěstí.

Literárně osvědčení obročníci ti stali se zároveň hlavními nositeli ducha pevné tradice, který se již v prvním tisíciletí po Kristu začal v Číně měniti v jakousi strnulost, ježto všechno úředně uznané vzdělání, opřené o určitý kánon klassických spisů, hledělo spíše zpět do minulosti, než k potřebám doby přítomné. Základním rysem jeho byla filosofie, spojená s jménem učeného kompilatora Kung-tse (Confutius), souvěkovce Pythagorova, která nepoutala ducha bádáním o zásvětnu, aniž se rozbíhala za pomyslnými ideály, nýbrž snažila se dáti vzdělanci náležitou vyrovnanost pro život vezdejší ukázněním vášní a vytříbením důstojných konvencí společenských, vrcholících v obřadním »tao«, jakémsi

vkusném stoicismu. S výše tohoto stavovského sebevědomí a střízlivě zabarveného názoru životního shlíží úřednická vrstva na stavy ostatní; vytýkajíc s prudkou žárlivostí a většinou i s úspěchem jako porušení náležitého řádu, kdykoliv vedle ní v životě veřejném vlivu se domáhaly jiné živly, ať již to byli přívrženci jiné školy filosofické, na příklad žáci směru filosofa Lau-tse, či dvorští kleštěnci nebo vítězní generálové. Při tom dovedla však smiřovati svá povýšená hlediska s primitivní pověrčivostí lidu obecného, jemuž závazný kult předků, víra v rozličná kouzla místní a jejich magické zažehnání, složitá astrologie i geomantika, oživující zemi rejem dobrých a zlých duchů a určující kde a kdy jest co konati, zůstala naprostou potřebou.

Lidová víra.

Lid ten, ve vlastní Číně vynikající pílí a mnohou dovedností, ale k věcem veřejným poměrně lhostejný a na vládu shora zvyklý, byl poután velmi tuhými svazky rodových společenstev, která si ve vesnicích zachovala dosti značnou selskou samosprávu. Naproti tomu vyvinula se města většinou jen jako střediska správní bez nároků na tvořivou samostatnost municipální, s řemeslnými a kupeckými gildami, podrobenými tuhému mandarinskému dozoru. Některá dosáhla sice velikého rozsahu, ale nestala se přes to sídly smělé podnikavosti kapitalistické, z části také proto, že Čína nedosáhla nikdy řádné základny pro hospodářství peněžní. Drobný život spokojoval se tu namnoze s nehodnotnou měnou měděnou; drahé kovy nestaly se nikdy pravidelným oběživem a papírové poukázky na uložené poklady, které záhy vydávaly obchodní domy a druhdy i sám stát, měly hodnotu příliš měnivou a podrobenou škodlivým následkům občasných inflací.

Města.

Měna.

Všecek hospodářský život bral se příliš zvykovou cestou, po staletí vyšlapanou; větší podniky byly namnoze jen státní manufaktury pro přepychové potřeby dvorské, vyrábějící sice dokonalá díla, ale bez plodných důsledků pro ostatní vývoj, jaký měly evropské manufaktury doby barokové. Veliká jmění vznikala zpravidla spíše zneužíváním moci veřejné na vlivných městech úředních, než obchodní a průmyslovou schopností. Také soudnictví zůstalo bez přesných zákonníků a přístupno vlivům osobním, správa nedospěla k uvědomělým cílům výchovným. Až do nejnovejších dob vybíral stát čínský vedle peněžních i naturální dávky, a ve všem bylo zřejmo, že zkušenost dávných předků vládne příliš nad pokoleními následujícími, ježto stav literátů, správu veřejnou řídící,

Tiha tradice.

v odvěké tradici měl hlavní oporu své moci a zesiloval proto odpor proti novotám, které byly s to, aby ohrozily jeho složité, obročnické zájmy. Proto uvázl v Číně také záhy vývoj technických dovedností, pověřčivá geomantika bránila tu nejednou dokonce i účelnému dolování.

Tento sklon k spokojení se s dosaženou úrovní, podstatně odchylný od neklidné měnivosti kultur evropských, souvisel pak namnoze i s tím, že Čína dosáhnoucí přirozených hranic svého imperialistického rozvoje nenalézala až do 19. věku soupeře, který by jí byl nutil k rozvíjení nových a nových sil, zejména vojenských, oslabovaných také tím, že válečnictví se netěšilo nijaké úctě. Neboť vůdčí stav literátů pohrdal bojovníkem jako pouhým žoldněrem a zatlačil záhy do pozadí všechny prvky rytířského cítění.

Ve 2. století po Kr. pronikla moc říše čínské sice dočasně Turkistánem až k oblasti Kaspické a přiblížila se tak velmi těsně k ohniskům evropské vzdělanosti antické, tehdy v imperiu římském soustředěné. Přes to nedošlo, vyjma ojedinělé plavby z egyptských přístavů na dálný východ, k přímému doteku obou velikých kulturních těles, zejména proto, že říše čínská neudržela dlouho této příliš vzdálené posice na západě, a předoasijské moci, jako byla říše Parthů i říše novoperská a konečně především islám, vytvořily rychle neprostupný klín mezi ní a Evropou. Od světa indického dělil ji zase massiv tibetský a řetěz Himalájí, kdežto rozliční, většinou kočovní národové na ostatním pevninném pohraničí nutili sice císaře čas od času k vojenským výpravám, a vstupovali druhdy i útočně na čínskou půdu, vpravdě nebyli to však soupeřové rovnocenní. Byly to většinou jen vratké útvary, podléhající snadno kulturní převaze a namnoze i politické moci čínské. Oddělovaly však říši svým širokým pásem od světa ostatního a působily její izolaci, která pak zesilovala v »říši středu«^{Styk s Evropou ve starověku.} přesvědčení, že kruh moci císařské jest zároveň kruhem jedině pravé kultury i řádně ustavené vlády. Vše, což jest mimo kruh ten, jevílo se Číňanům pouhým ubohým barbarstvím, které se vznešenému »synu nebes«, na trůně čínském sedícímu, nesmí přiblížiti, leda na kolenou s uznáním jeho svrchovanosti a s poddanským poplatkem.

Uzavřenost Číny.

Tato na kulturním sebevědomí vztyčená představa o imperiu, jakožto jedině opravdu legitimní moci v lidstvu, byla ostatně uchráněna před rušivými vlivy jiných poznatků především také nechutí a neschopností Číňanů k větším podnikům námořním. Ač při dopravě, zejména v Jižní

Malá výkonnost
námořní.

Číně, říční loď byla velmi záhy obecně rozšířena a pobřeží čínské rozsáhlé, nestali se Číňané nikdy národem plaveckým. Troufali si se svými výpravami sice druhy až do vod malajských a v 15. století pronikli dokonce i na Ceylon; než to byly jen dočasné výjimky. Přes svůj ohromný rozsah říše nepodrobila si ani sousedního Japonska, ač jeho statečný plavecký lid nejednou břehy čínské plenil po způsobu skandinávských vikingů. Teprve v 17. století opanovala Čína blízkou Formosu, a to byl opravdu její jediný trvalý úspěch zámořský.

Následek toho byla zjevná trpnost Číny ve styku s ostatním světem. Z cizích krajů plavci přicházeli po moři k ní, nikoliv ona k nim, leda zcela výjimečně. Z nemohoucnosti té sebevědomí čínské učinilo si však záhy zdánlivou přednost tím, že styk s cizinou považovalo vůbec za milost barbarům výjimečně povolovanou a proto s náležitou skoupostí vymezovanou.

Cizí vlivy
kulturní.

To ovšem neznamenalo nikterak, že by Čína nebyla v kulturním vývoji svém přijala zvenčí mnohé podněty. Čaj na příklad převzala z Indie asi ve 4. století po Kristu, o něco později opium z Persie a víno rovněž z krajů předoasijských. Z indické oblasti proniká do Číny buddhismus, ovšem v podobě úplně změněné, zbavené všeho filosofického pessimismu, ale za to přesycené pověrou a planým ritualismem klášternickým, který pak jakožto lamaismus úplně ovládl širé kraje čínské pohraničí, zejména Tibet a Mongolsko. Také islám nalezl, ovšem rovněž s přizpůsobením se místním poměrům, několik milionů věřících v Jižní Číně a dokonce i předoasijské křesťanství nestoriánské proniklo tam již v 8. století po Kr. a vytvořilo dosti početné obce v době, kdy také byzancké vlivy bylo i v umění čínském možno postihovati.

Panství
mongolské.

Než to byly jen občasné, nesouvislé nárazy, pro bytost ohromného celku stejně málo rozhodné, jako obchodní styky se západem, které jednak prostředkovali arabští plavci v oceánu Indickém, jednak karavanní pouti po t. zv. hedvábné cestě Kašgarskem a Turkestánem do Persie a Syrie občas podnikané, ale místním loupežnictvím stále ohrožované. První opravdu důraznější dotek mezi Čínou a západem evropským nastal teprve v 13. věku, když výbojná vlna mongolská přes Sibiř do Ruska se přelila a zároveň i do Číny zašlehla a mongolskou dynastií tam na trůn císařský uvedla.

Dynastie ta podlehla sice velmi rychle větší síle kultury čínské a vřadila se do jejího toku jako další, přirozený článek, když roku 1271 mocný Kublajchán přijal čínský název Yüan; skutečnost však, že zároveň mongolský živel ve východní Evropě moc zachoval, stala se jaksi mostem, po němž do Číny přicházejí ze západu zvědaví a podnikaví jednotlivci, jako byli členové vlášské rodiny Polo, a zároveň i četní misionáři, kteří doufali, že církev římská touto, znenadání na severu se otevírající bránou, nalezne přístup k novému nesmírnému působišti na východě, k němuž jí jinak cestu zavírala církev východní i islám.

Styk s Evropou
v 13. a 14. věku.

Tehdy zvidá Evropa západní po prvé poněkud více o vzdáleném imperiu čínském a zároveň přízní dynastie mongolské, která roku 1336 dokonce vyslala k papeži Benediktu XII. své posly, mohla se činnost misijní v říši té rozvíjeti tak, že v novém sídelním městě císařů, Peking, vzniklo i arcibiskupství katolické. Věc zůstala však i tehdy spíše jen epizodou a měla pro obecný vývoj lidstva trvalý důsledek jen v pověstech o báječných pokladech dálného východu, jež vedly konečně po letech i Kolumba k jeho plavbě na západ, hledat zlatonosné Zipangu. V Číně samé nastoupením národní dynastie Mingů roku 1368 vzrostl opět pudový sklon k odmítání cizinců, a také převraty na blízkém východě, žádavy Timur Lenkovy a vzrůst říše turecké, znesnadnily Evropanům další pronikání do nitra asijského. Teprve počátek 16. věku přinesl ve věci té dokonalou změnu, když roku 1518 Portugalci, vytlačivše arabské soupeře z vod indických, po prvé přistáli u břehů čínských. A za nimi následovali pak Španělé, opanovavši blízké Filipiny, Nizozemci, kteří se stali pány v oblasti Sundské, i Angličani a posléze Francouzi.

Dynastie
Mingů.

Evropa zaklepala tak v 16. a 17. věku s mořské strany na brány tajemného světa východoasijského, ale brány ty otevřely se jí i tu vskutku jen nepatrnou měrou. Čína nehleděla totiž na evropské galeony nikterak s úctou podstatně větší, než před tím na koráby arabské. Vysokým mandarinům pobřežních provincií jeví se tito noví příchozí rovněž jen pochybnou cháskou barbarskou, zjištěně se obírající nízkým řemeslem obchodním, tím spíše, že se příslušníci rozličných národů evropských při tom navzájem úporně svářili a nejevili nižádné důstojné solidarity. Proto vykazovali je místodržitelé císařští někdy vůbec na leta z Kantonu, jediného přístavu, určeného pro styk s cizinou; jindy trpěli je tam ovšem a ostrůvek Macao, obsazený 1557 Portugalci, stal se tu hlavní

Evropské lodi
v Kantoně.

Macao.

oporou evropského obchodu, svázaného však mnoha tíživými předpisy a pronikajícího do nitrozemí jen prostřednictvím domácích kupců.

Evropa snažila se při tom do »říše středu« proniknouti znova také se svým duchovním zbožím, katolickou misíí, kterou tam v 16. věku zejména jesuité dosáhli opravdu dočasných úspěchů. Ale ovšem jen proto, že nauku křesťanskou značně přizpůsobili čínským zvykům, na příklad kultu předků, až z toho vznikl skutečný polopohanský synkretism. A když Řím ústupků těch neschválil, povadl rozkvět povrchního proselytství křesťanského v Číně v 17. věku velmi rychle, tím spíše, že pronikání Evropanů do říše nebyla nikterak příznivá změna poměrů veřejných, k níž právě tehdy na dálném východě došlo.

Čínský živel podlehl tehdy opět jednou útokům otužilejšího plemene pohraničního. Tentokráte to byli tunguští Mandžouvé, kteří, proniknuvše nejprve do severních provincií, roku 1644 konečně pány celé říše se stali tím, že na místo degenerované dynastie Mingů své náčelníky na trůn v Pekingu uvedli jako novou dynastii Tsingů. Bylo to cosi podobného, jako když v Evropě germánské kmeny provincie římského císařství ovládli. V Číně však odolnost úřednického říšského zřízení byla mnohem větší a rovněž i vliv staré kultury na bojovné vetřelce. Císařové mandžouští ponechali všechny řády dosavadní bez valných změn, stanovíce pouze, že čtyř jejich rodáků mají zůstat v čínském prostředí jako privilegovaná kasta vojenská, jíž nadto značná část úředních obročů byla vyhrazena. Podobně jako Gotové Theodorichovi v Itálii, neměly tyto registrované posádky mandžuské ani sňatky splývati s vlastním čínským obyvatelstvem a zůstaly zvláště spolehlivou oporou nové dynastii, která panství své poraženým vtiskla také některými zevními znaky, na příklad předpisy o závazném nošení copu. Jinak však stroj státní zůstal týž jako před tím, i barbarský císař jest »synem nebes«, stejně jako jeho předchůdci, a lid čínský, nezvyklý jadrně národnímu citění, nýbrž lpějící na trvalosti zděděných řádů, obracel se k němu se stejně oddanou úctou, zejména dokud bojovná síla mandžuských dobyvatelů nevyvanula.

Pro styk s Evropou změna měla aspoň potud následky nepříznivé, že mandžuská vláda misijní činností mnohem zásadněji překážela, než vlády předchozí. Dospěla až ke stihání domorodých přívrženců křesťanství jako nepřátel řádů státních i společenských, kteří by mohli »bez-

božnou naukou« základy říše ohroziti; a dosáhla tak skoro úplného potlačení jejich obcí. U dvora císařského udrželi sice i v 18. věku jesuité jakýsi vliv svými astronomickými a technickými vědomostmi, jako astrologové a hotovitelé umělých optických a jiných přístrojů; ale působení toto, které trvalo pouze dočasně a v kruhu jen zcela těsném, nemělo pro obecné prostředí čínské valného významu.

V době té dotklo se Číny ovšem rozpětí evropského plemene také jinak, než námořní cestou. Zmínili jsme se již o tom, že v polovici 17. věku pokroky ruského pronikání do hloubi krajů sibiřských dospěly až k Amuru a tam narazily na svěží tehdy bojovnost manžuskou, rovněž na tyto zapadlé končiny ruku svou vztahující. Došlo tu k některým bojům a Rusové byli nuceni couvnouti. Smlouva nerčinská roku 1689 zajistila Číně vládu nad celým středním povodím Amuru, kdežto Rusům bylo naopak přiznáno právo karavanního obchodu, ovšem přesně regulovaného, s Pekingem přes Mongolsko. Opravdu vyvinul se obchod ten, ač jen v nevelikém rozsahu, a vlivem jeho došlo v 18. století několikrát i k rozličnému jednání a smlouvám mezi říší cářskou a Čínou, zejména k smlouvě, uzavřené v Kjachtě 1792, která umožnila dokonce ruským kupcům zachovati v Pekingu i ruskou kapli a bohoslužbu v době, kdy císařské edikty ostatně hrozily trestem smrti každému misionáři a deportací domorodcům, kdyby se nechtěli křesťanství odříci.

V osvícenské Evropě se tehdy ovšem Čína těšila pozornosti zcela jiného rázu. Čaj, porculán, čínský vějíř a slunečník pronikaly tu i do měšťanských domácností, čínské motivy umělecké působily mocně na výtvarnictví doby rokokové, voltairovský racionalism viděl v střízlivé moudrosti konfuciánské a mírumilovné náladě čínského prostředí obdivuhodný vzor pravého kulturního lidství. Západní Evropa idealisovala si tak vůbec východoasijský svět; přeceňovala jeho skutečnou moc a blouznila o jeho dokonalostech, zatím co on se vůči ní stále přesněji uzavíral. Neboť vyjma bezvýznamný celkem dotek s nevzdělanými obchodníky asijského Ruska, obmezoval se styk Číny s Evropou stále jen na výměnu několika lodních nákladů zboží v Kantonu, kde od roku 1702 obchod s Evropany nadto byl učiněn úplně monopolem zvláštní výsadní gildy kupecké t. zv. hannistů, čínsky »Ko-hong« zvané, a podroben přísnému, namnoze i zjevně urážlivému dozoru místních úřadů, kdežto

Jesuité v Číně.

Manžuská dynastie.

Barbarské panství.

Potlačení křesťanství.

Rusko.

Smlouva nerčinská

Evropa a Čína v 18. věku.

Hannisté.

dvůr císařský věci ty okázale přezíral, nemaje až do druhé polovice 19. věku vůbec žádného zvláštního úřadu pro styky zahraniční.

Vrchol moci
manžuské.

Odmítavé chování to bylo pak vskutku spíše výrazem pohrdavého odporu, než skutečné obavy před mocí bílých barbarů. Neboť doba 18. století a počátek 19. věku byla dobou značného rozkvětu čínské moci, která tehdy obnovila opět svou vrchní vládu i nad Tibetem i nad východním Turkistánem, brala poplatky z Koreje, Birmy i Annamu, pronikla 1793 až do indického Nepalu a přijímala i od šogunů japonských příležitostné dary, vyjadřující uznání čínské převahy. Na tři sta milionů odhadovalo se tehdy obyvatelstvo, k císaři čínskému jako pozemskému božstvu vzhlížejících a uznávajících v něm pána, pro něhož podle čínského rčení »nebylo ciziny«, ježto podle práva všecko lidstvo mu bylo poddáno. A přece uplynulo jen několik málo desetiletí a ohromná říše zachvěla se ve svých základech nárazem přezíraných evropských větrů; byla nucena skloniti před nimi vysoko vztýčený prapor vševládajícího sebevědomí a přijmouti z jejich ruky nejednu novotu, úplně odpornou základům čínského myšlení.

Zázrak ten způsobily pokroky techniky evropské, zejména nová výzbroj nautická a převaha vojenského výcviku. Počátek nárazu vyšel pak z Anglie, která, dosáhnuvši obrovského rozšíření svého panství nad sty milionů domorodců v Indii, necouvla ani před srážkou s druhým, ještě větším útvarem asijským.

Anglie a Čína.

Anglické obchodování s Čínou bylo dlouho úplně v rukou kompagnie východoindické; roku 1833 byl jí však parlamentem londýnským monopol ten odňat a přístup na trh v Kantonu všem anglickým lodím uvolněn. Proto nemohli britské zájmy tam již zastupovati agenti kompagnie, nýbrž londýnská vláda pověřila věci tou svého diplomatického zástupce, jenž měl vésti jednání s čínskými úřady podle zvyklostí vzájemného styku mezinárodního. Čínský místokrál viděl v tom však ohrožení zásadního postoje své říše vůči cizině, který vylučoval jakoukoliv rovnocennost jiných panovníků se »synem nebes« a jen jaksi z milosti trpěl v Kantoně vůbec evropské obchodní agenty, neposkytuje jim konsulárních práv. Odmítl tudíž přijmouti anglického zástupce a ve sporu o věc tu uzrálo u vlády britské rozhodnutí, donutiti tedy Čínu mocí k tomu, aby upustila vůbec od dosavadní závorné soustavy a včlenila se mezi ostatní státy do světových styků.

Záminka, kterou si k tomuto rozhodnému úderu Anglie zvolila, byla ovšem velmi pochybné hodnoty. Právě v té době vzrůstaly v Kantonu neobyčejně anglické dodávky opia z britské Indie, kde se proto výnosné pěstování máku o překot šířilo. Čínská vláda snažila se však brzditi tento pro obyvatelstvo říše velmi zhoubný dovoz, a roku 1839 dodala zákazům svým nenadále zvláště tvrdého důrazu násilným sebráním všech zásob opia v Kantonu, ač byly majetkem evropských kupců. Tu žádala Anglie náhrady, žádala však zároveň také zaplacení značných pohledávek, které britští příslušníci měli u čínské výsadní gildy kupeké, a lepší úpravu soudnictví ve sporech Evropanů s domorodci. Obsazením kantonských opevnění vymohlo loďstvo anglické roku 1841 opravdu povolnost místokrálovi; když však vláda pekingská smlouvy neuznala, proměnil se spor ve válku skutečnou a s překvapením poznal svět, jak bezbrannou jest ohromná říše, dosud i v Evropě plachou úctu vzbuzující, proti novodobým vymoženostem evropským, zosobněným hrstkou parníků a děl. Zároveň rozhodovala ovšem i ráznost anglického velení, jejímž protikladem byla nemohoucnost přestárlého vládního stroje čínského a obecný nedostatek bojových sklonů v zemi, kde ani válečnická kasta manžuská se nemohla měřiti s evropským vojákem.

Opiový spor
(1839).

Útok na Kanton
(1841).

Obsazením několika přístavů a proniknutím až do někdejšího hlavního města čínského, Nankingu, vynutila si Anglie roku 1842 smlouvu mírovou, jež jí dávala mnoho nad původní požadavky. Neboť učinila ji pánem ostrůvku Hongkongu při ústí Si-kiangu a otevřela evropskému obchodu patero přístavů říšských s právem zřídit tam britské konsuláty, vybavené určitou pravomocí soudní.

Mír roku 1842.

To byla velmi důležitá událost nejen v dějinách asijských, nýbrž všeho lidstva. Neboť oblast, čítající asi půlčtvrta sta milionů duší, která dosud v pyšném sebevědomí zavírala oči před tím, že vedle její kultury jsou ještě jiné, hodnotné vzdělanosti, a vedle moci císaře čínského jiné moci, vůči nimž jest šetrně si vésti, byla nyní drsně probuzena ze svých illusí a donucena aspoň z části k ústupu. Důležitě bylo však také, že po boku Anglie v zápětí se objevily i Spojené Státy americké, těchž výhod se dovolávajíce.

Bostonští obchodníci byli na trhu kantonském zastoupeni od sklonku 18. věku a viděli jsme již nahoře, jakou váhu kladla Unie i v době, kdy ještě neměla zajištěných držav na pobřeží Tichého oceánu, na to,

Spojené Státy
a Čína.

aby se moře to nestalo výhradním panstvím jiných mocí. Roku 1843 vymohla si proto na Číně podobnou smlouvu jako Anglie a 1844 následovala v tom i Francie. Ta však nevystoupila jen s obchodními zájmy, nýbrž především jako ochránce katolického vyznání a vymohla opravdu jakýsi toleranční edikt, který zaručoval v celé Číně beztržnostnost domorodých křesťanů a sliboval i vrácení někdejších misijních kostelů jejich původnímu určení. Přístup cizích misionářů do nitrozemí tím ovšem nebyl nijak povolen, ale činnost jejich oživila přece neobyčejně a šířila ovšem rovněž velmi povážlivě průlom učiněný do základů domorodé vzdělanosti.

Než žádná velká budova nepadá jediným nárazem. Také v Číně měli za to, že ústup před evropskými barbary jest pouze věc chvilková, bez trvalé platnosti, tím spíše, že zmíněné smlouvy vskutku uzavřely jen místní úřady pobřežních krajů, nikoliv sám císař, halící se dále v úplnou nepřístupnost. Evropský obchod rozmnožením míst jemu přístupných a zejména v Hongkongu vzrostl sice nesmírně, ale s ním zároveň i nenávisť mandarinstva proti cizincům, kteří přes zachování zákazů opia podloudně dále otravovali lid čínský a jejichž náboženská propaganda se rovněž očím Číňana, zvyklého viděti na příklad v kultu předků základnu všeho řádného bytí společenského, jevila pouhým šířením mravního rozkladu tím více, ježto křesťanské obce opravdu bývaly především útočištěm povahově chabé a zpustlé chásky.

Rozhořčení přimnožovalo také, že evropské lodi počaly od roku 1844 houfně vyvážeti z přístavů čínských do plantáží na Kubu, do Mexika, na Réunion, Mauritius i do osad afrických tak zv. kuli, námezdní dělníky čínské, kteří měli nahraditi osvobozené černé otroky a s nimiž se většinou o mnoho lépe nezacházelo. Bývali často rozličnými sliby z domova lákáni, zjištění místních úřadů umožňovala však v jižní Číně někde také skutečné hony na tyto robotníky agentům, kteří je pak na trhu v Macau přímo prodávali, takže se zdálo, jako by to, co filantropické hnutí v Africe utlumilo, na dálném východě v poněkud zmenšeném způsobu znova rozkvétalo.

Touhou vůdčích kruhů čínských bylo proto vyvléci se co nejrychleji ze závazků nankingských; evropské moci však naopak viděly v nich jen první krok k úplnému otevření »říše středu« světovému styku, a důležité bylo, že jejich vystupování v Číně mělo aspoň v hlavních rysech ráz

skutečné solidarity, stavějící evropský svět jako celek vůči východu asijskému. Napětí z toho vzniklé vedlo tedy k novým srážkám, zejména když roku 1856 v Kantonu místní úřady čínské pro podezření z přechovávání loupežníků zadržely loď domorodou sice, ale pod anglickou vlajkou plující, a britská eskádra bombardováním kantonských tvrzí si vymáhala zadostučinění.

V Anglii samé ozvaly se sice nejen z úst Cobdenových, nýbrž i ze skupiny někdejších přívrženců Peelových, jejichž mluvčím byl mladý Gladstone, hlasy odsuzující příliš násilnický postup vlády v Číně a většina sněmovny dala jí proto dokonce káravé votum. Palmerston, vlastní hlava ministerstva a zosobňovatel nejvýraznějšího sebevědomí britského, vzrostlého právě vyhranou válkou krymskou, rozpustil však prostě sněmovnu a nalezl v nových volbách dostatečnou většinu pro politiku železné pěsti vůči Číně tím snáze, ježto také v této válce Napoleon III. byl ochoten spolu s Anglií postupovati. Francie měla k tomu ovšem svůj vlastní důvod. Hledala trest za vraždu francouzských misionářů, tehdy v Číně spáchanou. Než také americký zástupce v Kantonu nabídl svou součinnost při novém nátlaku na říši čínskou a zároveň přihlásilo se i Rusko.

Říše cářská snažila se hned na počátku 19. století novým jednáním s Pekingem dosíci aspoň volné plavby po Amuru a přístavu u jeho ústí. Než bez úspěchu; byla nucena spokojovati se stále pro svou plavbu v Tichém oceánu s bídými, zamrzajícími stanicemi v Ochotsku. Úspěchy anglické urychlily proto také její rozhodnutí na asijském východě, nedati se již vázati smlouvou nerčinskou. Od roku 1847 vynakládal zejména i generál Nikolaj Muravjev soustavné úsilí na prozkoumání Sačalinu i pobřeží s ním sousedícího; roku 1854 založil při ústí Amuru Nikolajevsk a zahájil pravidelné plavby po řece, zatím co ruský obchod se snažil také v Kuldži, hlavním pohraničním bodu čínského Turkistánu, půdy nabyti. Když pak roku 1857 vláda pekingská výslovně odmítla přijmouti ruské poselstvo, jež mělo jednati o změně starých smluv, přidalo se také ruské loďstvo ve vodách čínských k společnému zakročení.

Jeho předním cílem bylo, donutiti jednak Čínu k zachování předchozích smluv, především však i k tomu, aby dala spojeným mocnostem právo, hájiti svých zájmů nejen konsuláty v přístavních městech, jež tu byly odkázány jen na styk s podružnými úřady, nýbrž i vysílá-

Srážka
roku 1856.

Palmerston.

Napoleon III.

N. Muravjev.

Jednání
s Pekingem.

ním diplomatických zástupců přímo do Peking. A zástupcové ti měli ovšem jednati i s císařem po evropsku a nikoliv s užitím ponižujícího ceremoniálu asijského.

Zvláště tento požadavek jevil se dvoru čínskému zcela nesnesitelným; znamenalť výslovné přiznání rovnosti »synu nebes« s vládci zámořských barbarů a abdikaci Číny na vševládne nároky zásadní. Proto přistoupily spojené mocnosti západní, Anglie a Francie, přes to, že moc britská právě tehdy byla zle zabavena povstáním sepojským v Indii, k rázné akci válečné opětovným zabráním Kantonu a v květnu r. 1858 také úspěšným útokem na pobřežní tvrze u Tientsinu. To byla rána namířená přímo na Peking, a dvůr císařský nedovedl ji odraziti. Vstoupil tedy znova ve vyjednávání o mír.

Nejdříve vyrovnal se s Ruskem smlouvou, uzavřenou v mandžuském Aigunu 16. května 1858, která dávala moci cářské nejen celé levé Po-amuří a právo plavby po řece té i jejích hlavních přítocích, Ussuri a Sungari, nýbrž stanovila, že přímořské území ussurijské, na jih od ústí amurského položené, má býti společnou državou Ruska i Číny. Vzniklo tu tedy jakési kondominium nad divokým krajem, velmi podobné společenstvu, jaké na protějším břehu moře Tichého, v Oregonu, měla kdysi Unie v Anglii. V zápětí došlo pak hlavně prostřednictvím zástupce Spojených Států 26. června 1858 také v Tientsinu k míru, kterým vláda císařská přistoupila na hlavní požadavky Francie i Anglie a uvolila se zejména také přiznati jejich zástupcům právo, navštívit za účelem ratifikace smlouvy Peking a po případě i trvale se tam usaditi, jakmile by vláda císařská právo to přiznala kterékoliv jiné moci, zejména Rusku. Příslušníci francouzští i angličtí měli nadto míti volnost s řádným pasem cestovati po celé říši a víru svou tam svobodně osvědčovati.

Dosáhnuvše úspěchů těch, spojenci vyklidili Tientsin, vláda čínská však, dosáhnuvši toho a nemíníc dodržeti vpravdě svých slibů, snažila se ústup jejich v očích svých poddaných vylíčiti jakožto porážku bílých barbarů. Když pak anglické loďstvo roku 1859 utrpělo vskutku dočasný neúspěch při pokusu, zástavu tientsinskou opět do svých rukou vzíti, jávalo se v Peking u otevřeně nad bezmocností cizích vetřelců a vyšly nové, okázalé edikty proti křesťanským misiím.

Tu cítili v Londýně i Paříži, že nestačí výstražné rozvinutí moci na moři a proti přístavům čínským; že jest třeba převaze evropské dáti

důrazu i opravdovou výpravou vojenskou. U ústí řeky Pei-cho přistála tudíž roku 1860 skutečná armáda francouzsko-anglická, která po dobytí Tientsinu v září přikročila k útoku na samý Peking. Úskočné jednání čínského dvora za nového jednání o mír bylo tehdy potrestáno vypálením nádherné letní residence císařovy před pekingskými branami a v zápětí došlo i k obsazení velikého, hlavního města severní Číny, jejíž panovník odtud byl již před tím uprchl.

Nebeská říše byla tentokráté zasažena zcela rozhodně a 24. října 1860 uzavřela s Francií a Anglií nový mír, kterým, postupujíc Angličanům proužek pobřeží u Hongkongu a dávajíc Francii záruky pro křesťanskou misii, otevřela obchodu spojenců nová střediska, tentokráté také nitrozemská, slibovala novou úpravu řízení celního i válečnou náhradu, umožňovala dovoz opia a vývoz čínských dělníků a dovolovala zřízení stálého vyslanectva francouzského i anglického v samém Peking. V zápětí dosáhl téhož pro Rusko generál Mikuláš Ignatěv a vstoupil smlouvou 14. listopadu 1860 zároveň i právo, zříditi pravidelnou poštu mezi Kiachtou a Pekingem, a míti ruské konsuláty v mongolské Urze, Kalganu a Kašgaru, čímž celé východní pohraničí čínské ruskému vlivu bylo otevřeno. Zároveň měnila se nedávná smlouva aigunská v prospěch Ruska tak, že moc cářská nyní získala výhodné vlastnictví pobřežní oblasti ussurijské, sahající na jih až k hranicím korejským, kde v zápětí vznikl konečně účelný přístav ruský ve Vladivostoku.

V březnu 1861 zavláhl tedy konečně francouzský i anglický prapor nad novými zastupitelstvy těchto států v samém Peking; několik měsíců potom usídlilo se tam trvale i ruské i americké vyslanectví a v následujících letech došlo v rychlém postupu i k uzavření mezinárodních dohod Číny s ostatními státy evropskými. Staré imperium východní sestoupilo pod nátlakem nevelikých vojenských sborů evropských, které ostatně teprve 1865 vyklidily úplně obsazený Tientsin a Šanghai, s výše svého výlučného postavení na úroveň ostatních mocí a císařské vládě nezbylo, než aby pro stálý diplomatický styk s cizinou zřídila v Peking zvláštní nový úřad, tak zv. Tsung-li-Yamen, radu hodnostářů, zastupující ministerstvo věcí zahraničních.

Spojená Evropa, podepřená Uníí americkou, způsobila tak bohorovnému sebevědomí čínského císaře těžkou ránu, zároveň ukázalo se však, že její snahou není nikterak oslabiti a rozvrátiti ústřední vládu veliké

Dobytí
Tientsinu.

Smlouva
aigunská
(16. května 1858).

Smlouva
tientsinská
(26. června
1858).

Obnovení
sporů.

Dobytí
Peking a nový
mír (1860).

Smlouva
s Ruskem
(14. listopadu
1860).

Tsung-li-Yamen.

říše tak, aby Čína propadla revolučnímu zmatku. Naopak; vypáčil se zrezavělé veřeje kraje, od ostatního lidstva příliš se odlučujícího, neváhaly evropské moci, jež byly před tím s dostatek poznali nevýhody místního vyjednávání s rozličnými provinciálními satrapy, poskytnouti vládě pekingské pomocnou ruku k tomu, aby upevnila náležitě své postavení proti rozličným zjevům, které je vážně ohrožovaly.

Osobní neschopnost tehdejších císařů, palácové intriky a rozličné jiné příčiny způsobily totiž, že vážnost moci ústřední v průběhu 19. století v Číně zjevně poklesla; k jejímu boji s Evropany značná část provincií osvědčila proto úplnou netečnost, na rozličných místech, na př. v jižních krajích muslimského vyznání a v Kašgaru, trvala po leta zjevná vzpoura a zvláště vážné nebezpečí hrozilo mandžuské dynastii v hnutí tak zv. taipingů.

Zjevem odjakživa v Číně nikoliv neobyčejným byly revoluce, uchystané tajnými spolky, v nichž lid, jinak ve veřejném životě zpravidla zcela trpný, vybíjel svou nespokojenost s přemírou útisku nebo svou nedůvěrou k panovníkům, které podle jeho mínění opustila zázračná síla dobra. Proti dynastii mandžuských dobyvatelů trvala nadto tu a tam stále ještě nechuť ve vlastním, čínském ovzduší a přispívala k vzniku rozličných spikleneckých družstev s působivými jmény, jako »Bílý lotus«, »Nebeský rozum« a podobně. Žádné nenabylo však významu jako hnutí, jehož prorokem se stal roku 1851 muž zvaný Hong-Siu-Tsuan; neboť základem jeho bylo úplné vzepření se myšlenkám, ovládajícím od nepaměti čínskou společnost, hlásané s prudkou výbušností náboženského fanatismu.

Hong-Siu-Tsuan byl dotčen některými křesťanskými motivy a vžil se v ekstatické představy, že jest povolán, aby jako druhorozený syn boží zavedl na zemi »nebeskou říši obecného míru« (čínsky »taiping-tien-kvo«). S vážností, připomínající chiliastická hnutí v křesťanstvu západním nebo počátek islámu, počal tudíž hlásati odklon od populární pověrčivosti a magie i od chladné rozumovosti konfuciánské; žádal na svých přívržencích, dosahujících symbolického znovuzrození jakýmsi křtem, společenství statků, úplnou zdrženlivost v požívání opojných nápojů, doporučoval odstranění potupného copu, obrazů i mrzačení noh ženských, a měl ve střední Číně opravdu velmi rychlý úspěch, podporovaný obecnou nespokojeností. Roku 1853 podařilo se mu opanovati i vý-

znamné město Nanking, jež učinil sídlem své bojovné moci, přijav jméno Tien Wang, to jest nebeský král. S četnou obcí polem pracující podmanil si pak celé střední pořičí Yang-tse-kiangu a chvíli se zdálo, že ani Peking neodolá jeho, k severu zaměřeným výpadům.

Posléze podařilo se sice vojsku císařskému hnutí přece obmeziti na užší míru, nikoliv však úplně zdolati, a v době, kdy Evropané tak hluboko pokořili moc pekingského »syna nebes«, trvalo v Nankingu stále ještě panství »nebeského krále« jako nebezpečně jitrivá rána v nejchoulostivější končině říšské, která mohla dříve nebo později neoblíbené dynastii přinésti přece záhubu a dáti zároveň čínskému prostředí zcela nový kvas a zbarvení.

V srpnu 1861 zemřel v Pekingy císař Hien-Fong, zanechávaje trůn čtyřletému synkovi, čímž na vládu u dvora značného vlivu nabyla matka tohoto mladičkého panovníka, »císařovna západní«, Mongolka, zvaná Tseu-hi, žena démonické ctižádosti a velmi bystrá. S ní došel rozhodující moci zároveň její švagr, rázný princ Kong, který poznal, že k záchráně dynastie jest se opřítí volky nevolky především o vojenskou schopnost bílých barbarů ze zámoří. Již před tím evropští obchodníci v Šanghaji, aby přístav a okolní kraje ochránili před nájezdy taipingů, dali americkým dobrodruhem naverbovati vojenský sbor, složený z největší části z Filipinců, ale po evropsku vycvičený, a princ Kong přijal jej nyní jako »vždy vítězné vojsko« do služeb císařských, aby měl jádro moci válečné, na provinciálních správách nezávislé. Roku 1862 uvolily se nadto skupiny francouzských i anglických vojinů a důstojníků námořních přispěli císařské vládě rovněž k vytvoření řádně seřizené domácí armády proti taipingům, a v jejich řadách vynikl záhy zvláště nadaný anglický důstojník Charles Gordon.

Jemu a obratnému mandarinovi, zvanému Li-Hong-Čang, důvěrníku císařovny-matky, podařilo se konečně vyvrátiti »nebeské království« taipingů. Roku 1864 padl i Nanking po řezi, v níž zničeny byly mnohé cenné památky starého umění ozdobnického, jakož vůbec revoluce taipingská, která vyžádala ve svém dlouhém průběhu smrt milionů, dala slavným manufakturám nankingským ránu, z níž se vůbec nevzpamatovaly. Zbytky vzbouřenců působily sice ještě po léta neklid na jižním pohraničí a v annamském Tonkinu, ale nebezpečí, hrozící dynastii, bylo pomocí evropské techniky vojenské odvráceno a ústřední vláda pekings-

Vnitřní rozvrat
v Číně.

Tajné spolky.

Taiping.

Rozmach
vzpourey.

Císařovna
Tseu-hi a princ
Kong.

Ch. Gordon.

Potlačení
taipingů (1864).

ská byla naopak pod dovedným vedením prince Konga zároveň s to, aby utužila závislost jednotlivých krajů na vládě císařské měrou mnohem vydatnější, než před tím bylo zvykem.

Vojenství.

Vojsku, evropskými instruktory soustavně cvičenému, v němž staré výsady mandžuské výzvy úplně pominuly, ale jemuž ovšem nebylo lze dáti naráz vojenského ducha, u Číňanů dávno vyprchavšího, byly opatřeny nové arsenály i školy důstojnické, a roku 1866 učiněn i první náběh k vytvoření moderního loďstva válečného. S utužením ústřední moci aspoň v některých provinciích ruku v ruce šly pak i pokusy o stíhání bujně rozkvétlé piraterie poříční a pobřežní, i boje s přívrženci islámu, na pomezí indočínském znova a znova se bouřícími. Nésti značné náklady na tyto novoty usnadňovala vládě pekingské zejména nová, na starých provinciálních rádech nezávislá cla, tak zv. li-kin, s jejichž zaváděním se bylo začalo již od roku 1854, která však se stala důležitým zdrojem příjmů hlavně od doby, co při správě jejich všemocným se stal Angličan Robert Hart. Muž ten již roku 1854 vstoupil do čínských služeb a v průběhu nejbližších let zdokonalil podstatně finanční správu pomocí několika set zřízců evropského původu. Pod jeho řízením nové celní úřady a jejich »výchovné odbory« staly se vůbec důležitou školou pro správní úřednictvo, evropsky vycvičené. Roku 1867 pokoušel se Hart zříditi v Pekingu dokonce i vysokou školu podle evropských vzorů a nabádal k vysílání čínských mladíků na zkušenou do evropských škol vojenských, továren a dolů.

Li-kin.

R. Hart.

Zdálo se tak, že vláda císařská, jejíž postavení v říši opravdu tyto nové dovednosti neobyčejně posílily, rychle se smíří s cizím duchem, který s rachotem evropských děl jí byl vnučen. Evropa ovšem nemínila nikterak služby své poskytnouti zadarmo. Její obchodníci snažili se dychtivě vniknouti do pootevřených dveří čínského života hospodářského, diplomati v Pekingu vymáhali záhy rozličné koncesse na dráhy, doly a jiné podniky, slibující bohatý zisk v zaostalém kraji, s tak nepokrytou lačností, že sám Robert Hart dal roku 1867 podnět k vyslání zvláštní mise čínské do Evropy i Ameriky, jež měla věc tu mírniti.

A. Burlington.

V čelo její postavil se dosavadní vyslanec Spojených Států v Pekingu, Anson Burlington, který všade hlásal, že čínské imperium jest opravdu na dobré dráze k tomu, aby z dosavadní strnulosti se probralo k skutečným pokrokům; jen jest prý třeba, aby moci evropské do vývoje

toho nezasáhly rušivě příliš překotným vymáháním výhod pro své příslušníky, jež by vzbudilo v Číně dojem, že má býti cizinou vykořistěna.

Opravdu byl tento optimistický názor ještě předčasný. Říše čínská bylo těleso příliš ohromné a dokonale nasycené prastarou směsicí zvyků, evropskému duchu úplně cizích a vyrůstajících ze zcela jiného pochopení života. V něm narážely všeliké novoty, domácímu citění nezvyklé a vskutku jen hloučkem cizinců ukládané, opravdu na odpor mnohem houževnatější, než byl odpor prostředí ruského proti řádům Petra Velikého nebo prostředí tureckého proti tanzimat. A důležité bylo nadto, že prostředí čínské ode dávna nebylo zvyklé, příkazy ze dvora císařského vycházející přijímati jako věc naprosto závaznou. V místním životě všemohoucím byl stále ještě stav zkoušených literátů, který se přirozeně vši silou stavěl proti tomu, aby novoty ohrožovaly složitou spleť jeho legálních i nelegálních obročnických požitků a aby odborně vyškolené, ale čínskými klassiky neodchované, nové úřednictvo snad mu ukládalo zcela nové povinnosti. Z toho kruhu nebylo tedy lze čekati příliš rázný odpor proti tomu, když tu i tam rostly lidové vášně proti křesťanským misiím a cizím zástupcům, nebo když domnění, že by nové doly nebo dráhy mohly pobouřiti zlé duchy a přivolati na kraj jejich pomstu, vedlo vesničany a místní geomanty k tuhému odporu proti jejich zřizování.

Tradicionalism
čínský.

Odpor proti
novotám.

Síla staré tradice i pověr byla mocnou hradbou, na niž skutečně účinně pronikání evropských řádů a podnikavosti do hloubi pevniny východoasijské naráželo, a význačné bylo, že zůstávala mocná i při samém dvoře pekingském, kde se evropským vyslancům přes opětovné naléhání déle než deset let nepodařilo stanouti přímo před tváří mladého císaře, ježto i jeho nejosvícenějším rádcům svět zůstal přece jen kouzelnou zahrádkou, plnou zázračných sil, jež není radno vyzvati v boj skutečným odklonem od osvědčené moudrosti předků. Dvůr začal sice po evropském vzoru vydávati i tištěný věstník úřední, právě v něm bylo však možno dočísti se nejednou, že na příklad vysoký úředník byl sesazen, ježto v jeho kraji dlouho nepršelo nebo zemětřesení se ozvalo. Zdánlivě nejosvícenější mužové věří tu v magickou sílu nových děl i strojů a kanonisují jejich zvláštní božstva. Za průčelím některých spíše zevních novot trčela tak všude stará Čína se svou pověrou i svým nezlomným sebevědomím a přezíráním cizích barbarů, Čína, jež strávila svou kul-

Síla pověry.

turní silou již tolikerou invasi z pohraničí a doufala proto, že překoná konečně i vetřelce ze zámorí, kteří se jeví oku vzdělaného Číňana ostatně tak hrubými a beze vši zjemnělosti, jsouce naplněni jen lakotou a žoldnéřskou neurvalostí. Neboť ovládající sice lépe sílu mrtvé hmoty, byli naopak sami tím více hmotou ovládáni. Stavěti se jim v přímém boji na odpor, nejevilo se sice při účinnosti jejich zbraní radno, ale přirozené flegma lidu čínského kladlo jejich názorům v cestu tím vytrvaleji těžkou překážku pasivního odporu a druhdy vzkypěl odpor ten tu a onde i v krvavých projevech, jako na příklad v červnu r. 1870 v Tientsinu, kde bylo povražděno několik misionářů a jiných Evropanů v čele s francouzským konsulem.

Vláda pekingská sice dala po vleklém jednání za čin ten jakési zadostučinění, neustávala však opakovati své nářky na škodlivou činnost misí, osobujících si nad svými čínskými proselyty ochranná práva; a žehrala rovněž na nepřístupnost konsulárního soudnictví v přístavech, Evropany navštěvovaných. Roku 1873 vymohli si vyslanci evropští v Peking sice konečně audienci u císaře bez ponižujících obřadů; před domorodci snažila se vláda však přes to dáti věci příděch, jako by »syn nebes« nebyl přijal než hold poplatných knížat a vyličila působivě, jak se prý cizinci ti chvěli před majestátem čínského trůnu. Vše dosvědčovalo, že zjevná xenofobie, opřená o staré sebevědomí vlastní převahy kulturní, v Číně zůstane ještě dlouho mocnou překážkou účinného působení evropského živlu.

Vítězství roku 1860 nad Čínou mělo ovšem zároveň dosti významný doprovod také v oblasti, k Číně rozličnými páskami starých vztahů připoutané, ethnicky však značně odlišné, totiž v Zadní Indii. Východní části tohoto rozsáhlého poloostrova zaujímalo království Annam. Uznávalo jakousi, ovšem zcela volnou, lenní závislost na císařství čínském, s jehož jižními provinciemi sousedilo v Tonkinu; vládlo také Horní i Dolní Kočincínou a mělo dlouhé spory se sousedním královstvím siamským o nadvládu nad slabou říší kambodžskou, ležící na pravém břehu dolního Mekongu. Již v 18. věku snažila se především Francie, když byla Angličany skoro úplně vytlačena z Indie Přední, získati si v tomto kraji jakousi náhradu s podporou misijní činnosti a navázala zejména s Annamem dosti nadějně styky. Získala tu i kus území v zálivu Turonském a na sousedních ostrůvcích; doba napoleonská zmařila však

v zápětí tyto náběhy a teprve v době Ludvíka Filipa snažila se Francie znova poněkud účinněji, nabýti vlivu v této končině jako ochránce misijní činnosti katolické proti krutému pronásledování, kterým tehdejší panovník annamský bránil šíření křesťanství ve své zemi.

Roku 1847 vymáhala dokonce válečná eskádra francouzská v Annamu svobodu víry pro křesťany a přístup pro francouzský obchod; ale bez trvalého účinku. Teprve roku 1859 přivedly tytéž pohnutky Napoleona III. k tomu, že se po některých předchozích šarvátkách zmocnil Saigonu, důležitého přístavu říčního, jenž přijímá i veliké lodi, ač jest vzdálen na 60 kilometrů od moře. Po nabytí konečného úspěchu ve válce s Čínou dosáhla tu pak Francie, že s ní Annam 23. března 1862 uzavřel smlouvu, pro zájmy francouzské velmi výhodnou. Smlouvou tou stávala se Francie pánem skoro celé Dolní Kočincíny a vládce annamský, otevřev obchodu evropskému tři přístavy své říše, zajistil v ní volnost šíření se křesťanství. Francie převzala od něho nadto nárok na vrchní moc nad Kambodžou a přiměla roku 1867 i Siam k jeho uznání. Tak zachytila se opět poněkud účinněji na pevnině asijské, ač ovšem jen v kraji pro trvalý pobyt většího počtu Evropanů svým podnebím velmi málo vhodném, takže ziskem tím nebyly nikterak vyváženy ztráty směšných nadějí, s nimiž se kdysi, v 18. věku, Francie byla obracela k indické oblasti. Také její pokusy, užiti veliké řeky Mekongu, jejíž dolní tok ze Saigonu ovládala, k získání výhodného přístupu do nitra jižní Číny, se ukázaly bezúspěšnými. Roku 1868 pronikl sice odvážný cestovatel Garnier touto cestou až do jihočínského Jünnanu, ale po strádání tak těžkém, že na obchodní užití dráhy té nebylo lze pomýšleti. Proto zůstávala zatím indočínská država Francii ještě spíše pouhým slibem do budoucnosti, než skutečným zesílením zámořské moci, které ostatně Napoleon III., zcela zabavený evropskými zápletkami, jen příležitostně větší zájem osvědčoval.

V celkovém pohledu jevil se tedy postup mocí evropských do nitra asijské pevniny v 19. věku až do sedmdesátých let ve srovnání s dobou předchozí neobyčejně úspěšným. Rusko, dokončivši výboj Kavkazu, bylo sice ve svém pronikání do turecké i perské Armenie žárlivostí mocí evropských, zejména Anglie, poněkud zdrženo, získalo však značné

Francouzský
postup.

Získání Kočincíny
(1862).

Garnier.

Evropský
postup
v Asii.

části Turkistánu a posunulo svou sibiřskou državu v Poamuří a Ussurijsku až ke hranicím Koreje do teplejší oblasti Tichého oceánu. Jeho hlavní soupeř, Anglie, rozšířila své panství na celou Přední Indii a opevnila je zabráním části Birmy, vzrůstem vlivu v Afghansku, navázáním vztahů k oblasti zálivu Perského i obsazením Adenu. Francie, zachovávající v Přední Indii jen drobtý někdejší moci, zaujala v Zadní Indii postavení šířitele evropského vlivu, a společně se Spojenými Státy donutily zároveň všechny tyto tři velmoci císařství čínské k tomu, že otevřelo i své tajuplné nitro vpádu hospodářských i náboženských zájmů bílého člověka.

Byl to tedy soustředěný útok Evropy a Ameriky na podstatu asijského, někde vedený svornou rukou, jinde za zjevné žárlivosti vzájemné, který se opíral jednak o přirozenou výbojnost a dynamické sklony našeho plese, jednak o nedávné pokroky naší vědy i organizačních dovedností. Asie podléhá mu postupně a couvá před ním; ale nevzdává se přece úplně. Její stará tradice vzdělanostní, pevně zakotvená zejména v náboženské svéráznosti, činí, že úspěchy Evropana na pevnině asijské značnou měrou zůstávají přece jen věci zevní a nepronikaly dosti do hloubi bytosti jím ovládaných a počtem jej převyšujících moslemů, Hindů, lamaistů i přívrženců Konfuciových. Zcela jiný ráz mělo naproti tomu působení evropských vlivů v ostrovní říši, k pevnině asijské těsně přičleněné, v Japanu.

Japano poznalo účinky evropského vlivu již v 16. věku, kdy katolická misie, podporovaná Portugalskem i Španělskem, tam získala mnoho stoupenců a způsobila, že tehdy i zvláštní poselstva šla z Japonska do Říma. Těžké sváry vnitřní a ohrožení dosavadních řádů společenských, které tato propaganda způsobila, vedly však k tomu, že od roku 1587 počínajíc několikrát došlo k zákazům i stihání cizí víry, a konečně uzavřelo se Japano po krvavé řezi straníků křesťanských roku 1638 vůči Evropanům ještě mnohem důrazněji než Čína. Nejen mnišská misie, nýbrž všichni Španělé i Portugalci byli odtud vyhoštěni a v následující době bylo jen skupině holandských kupců dovoleno za těžkých podmínek a prostřednictvím státních zmocněnců udržovati s ostrovní říší chudé styky obchodní na nejjihnější ostrůvku v Nagasaki, a to výslovně jen s ponížující zárukou, že nebudou šířiti »zhoubnou nauku«; neboť před ní pojala vládní kruhy japonské taková obava, že v městech, kde bývaly obce křesťanské, veřejné vyhlášky trvale varovaly před jejich bludy

a křesťanství každoročně okázalým tupením kříže bylo na pranýř stavěno. Strach před duchovní nákazou z ciziny šel vůbec tak daleko, že Japoncům, ač byli lid velkou měrou z moře žijící, byly i stavba velikých lodí a plavby zámořské, vyjma na Koreu a do nejbližších přístavů čínských, zakázány, kdežto cizím lodím nebylo dovoleno ani, když je zloba moře ohrožovala, v přístavech japonských se zdržovati.

Tak odřízl se japonský národ, čítající tehdy již více obyvatel než souvěká Francie na území skoro o polovici menším, po prvním odporném doušku evropského vlivu, s podivuhodnou důsledností takřka úplně od ostatního světa, ač před tím byl zvyklý zvenčí přijímatí nejeden podnět kulturní. Neboť kdysi zatlačil tu z Číny přinesený buddhism skoro úplně domácí kult šintojský a z Číny přijalo Japano i základy svého písemnictví a umění výtvarného, které pak ovšem velmi svérázně rozvinulo a vytrýbilo k neobyčejné dokonalosti. V podstatě své lišil se lid japonský ovšem od čínského nejen živější povahou, nýbrž i zcela odchylnými řády společenskými a státními. Z Číny učinila vláda studovaným literátů střízlivého a nebojovného pracovníka, v němž vzpruha rytířské cti a nedůtklivosti osobní dokonale usnula a který hleděl na válku jako na neslušné rušení božského řádu, násilnictví hodné jen loupežníků, barbarů a námezdné čeládky. Podstatným rysem společenského ústroje japonského zůstal naproti tomu až do 19. věku feudalism, žijící z bojovných zkazek dávné minulosti. Značná část země byla totiž rozdělena na veliká léna panských rodů, rozličně odstíněné urozenosti, zvaných »daimios«. Počítalo se jich asi na tři sta a vládly zbrojným družinám drobných manů, t. zv. samurajů, honosících se těžkou rytířskou výzbrojí a vášnivě zaujatých spory svých pánů, k nimž je poutala nejen hmotná závislost, nýbrž i tuhé příkazy služební věrnosti.

Správě této válečnické kasty, plně pochopení pro zjemnělou, uměleckou zrodu života, podléhal na venkově skoro veškeren lid nižší; města však těšila se poměrně značné samosprávě. Péče o celek říše tkvěla od 17. století především v rodu Tokugava, jehož náčelník, zvaný šogunem nebo tajkunem, držitel velmi rozsáhlých statků, opíraje se o své četné vasaly a vládní radu, zvanou »bukufu«, zastínil ostatní daimios tak, že se jevil takřka jejich vrchním pánem. Udržoval je v závislosti také tím, že je nutil, aspoň část roku trávit při svém dvoře v městě Jeddo, kde rozmařilost a přepych podlamovaly jejich vzdornou bojovnost a jež se

Odpor východu.

Japonsko.

Potlačení křesťanství a závorná soustava (1638).

Cizí vlivy kulturní.

Feudalismus japonský.

Daimios a samurajové.

Šogunát.

tak jevílo vlastním správním střediskem říše. Vedle šogunů, jejichž moc opravdu byla rázu spíše skutečného než právního, vlastním, vyšším zosobňovatelem jednoty státu ve varu feudálních svárů byl ovšem mikado, legitimní panovník domněle božského původu a božským počtám se těšící, který sídlil v Kiotu. Ježto však neměl valných důchodů a byl obřadními zvyky dvorskými odloučen od přímého styku se světem, trval vedle šoguna spíše jen jako fantom panovníka a vznešený symbol státního společenstva.

Tato umělá a v podstatě své dosti křehká soustava veřejného práva, která byla v nižším lidu málo oblíbená pro tuhé dávky a časté boje místní daimijských rodů, zaručovala zemi poměrný klid jen, byli šogun muž osobně rázný, a slabost její byla zjevná, jakmile měla čelit vážnému nárazu zvenčí. Že náraz takový může přijít především od Evropanů, jejichž veliké koráby se počaly v sousedních vodách stále častěji objevovati, bylo již v první polovici 19. věku zjevno některým osvíceným mužům japonským, kteří počali uvažovati i o možnostech lepší úpravy národních řádů. Potvrzovali jim to ostatně i Holanďané v Nagasaki, vytýkajíce, že by bylo účelné předejít možnému nátlaku ozbrojených loďstev evropských dobrovolným uvolněním přísné soustavy záporné. Než vláda šogunova přistoupila pod dojmem opiové války čínské roku 1842 jen na to, že cizí, bouří ohrožené lodi smějí hledati dočasného útulku v japonských přístavech, a čelila hrozivému nebezpečí ostatně pouze opatřením několika lepších děl z Nizozemska.

Opatření ta ukázala se ovšem zcela nedostatečnými, jakmile lépe vyzbrojená cizina na Japonsko skutečný nátlak učinila. Nátlak ten vyšel od Spojených Států, jejichž velrybářské podniky ode dávna těžce nesly nepřístupnost japonských břehů a které zejména po získání Kalifornie hledaly v Tichém oceánu vůbec vhodné stanice uhelné pro svou plavbu. Proto objevil se roku 1853 z rozkazu vlády washingtonské commodore Matthew Perry s několika válečnými koráby v zátocě poblíž Yedda, žádaje obecného otevření přístavů japonských. Dosáhl ovšem zatím jen tolik, že šogun přijal list presidentův, určený vládě japonské, vyžádal si však lhůtu celého roku ke konečné odpovědi, vytýkáje, že rozhodnutí jest třeba učiniti s vůlí mikadovou i radou valného shromáždění daimiů.

Perry odplul tedy, slib jemu učiněný stal se však podnětem k těžkým zmatkům vnitřním v zemi. Neboť jím posunul po dlouhé době sám šogun

opět mikada do popředí jako skutečného činitele ve státě a dal zároveň četným svým nepřátelům v kruhu panských rodů příležitost, aby činili porady o tom, jak jest si vésti proti cizím vetřelcům, podnětem k vášnivým různicím a pletichám, dvory v Yeddu a Kiotu proti sobě posouvající. Napětí zjitřily i jiné spory, zejména o čekatelství na stolec šogunský a feudální žárlivosti vůdčích klánů, zatím však nezbylo než ustupovati vskutku před bílými cizinci; neboť v zápětí po Američanech přihlásili se i jiní.

Tak tlačili se ze severu do japonské oblasti Rusové. Již roku 1849 zjištěna jejich výprava z Kamčatky rozsah ostrova Sachalinu a octla se tu ve sporu s japonskými nároky. Proto objevil se roku 1854 v Nagasaki ruský admirál, žádaje úpravu věci té a otevření japonských přístavů. Hned potom přišlo však i anglické loďstvo, které v průběhu krymské války, tehdy právě rozpoutané, podniklo nájezd proti Kamčatce, a vědomí, že skutečná obrana proti mocným válečným prostředkům těchto všech cizinců by byla marná, přivedly tudíž šoguna k tomu, že v průběhu let 1854 a 1855 uzavřel s Uníí americkou, Anglií, Ruskem a v zápětí i s Holanďany smlouvy, jimiž se jejich lodím i obchodu otevřely aspoň některé přístavy japonské se slibem poměrně nízkých sazeb celních a právem, usazovati v nich konsuly se soudní mocí nad vlastními příslušníky.

Od roku 1856 působily tyto konsuláty skutečně, počet Evropanů a Američanů v přístavních městech japonských vzrůstal a rostly zároveň i jejich snahy, setřásti co nejrychleji zbývající překážky volné činnosti obchodní, zejména závazné prostřednictví státních orgánů při styku s domorodými kupci. Tlumočnickem požadavků těch stal se zejména americký konsul Townsend Harris, který tlačil také na to, aby jemu i zástupcům mocí evropských bylo možno přesídlením do Yedda vejíti v přímý styk s vládou ústřední, podobně jako to současně evropské moci brannou rukou na Číně vymáhaly. Pod dojmem jejich úspěšného útoku na blízký Tientsin vyhověla vláda šogunova v červnu 1858 i těmto požadavkům; uzavřela s Harrisem a ostatními konsuly nové smlouvy a zdálo se, že přistupuje na úplnou změnu svého poměru k cizině, když v zápětí připustila stavbu telegrafické linky, koupila v Evropě válečné lodi, vypravila roku 1860 několik mladíků na studia do Spojených Států a dvě leta potom vyslala i své zástupce na světovou výstavu do Londýna.

Mikado.

Obavy z Evropanů.

Spojené Státy.

M. Perry (1853).

Rusové.

Otevření přístavů.

Konsuláty v Yeddu.

Odpor proti
cizincům.

Vše to dalo se však jen z obavy před mocí cizinců a za silného odporu většiny obyvatelstva, které bylo naplněno pověřenou hrůzou, že po obchodním vpádu bílých vetřelců přijde i nový příliv jejich »zhoubné nauky«, zvláště když vláda se cítila nucena odstraniti v Nagasaki a jiných přístavech dosavadní okázalé tupení kříže. Cizí zastupitelstva, do Yedda přestěhovaná, byla proto vydána rozličným útokům národních vášnivců; roku 1861 byla anglická legace davem přímo přepadena a americká 1863 dokonce vypálena. Rozvášněnost ta měla však z části i jiné příčiny, hlavně nepřátelství některých skupin šlechtických proti šogunovi a jejich snahu, učiniti z něho jediného vinníka potupných ústupků.

Útoky
na šogunát.

Skupina ta nalézala hlavní zbraň v tvrzení, že šogun podepsáním smluv s cizinou překročil meze své moci, a snažila se proti němu do předí posunouti znova a znova osobu mikadovu, božským leskem legitimity posvěcenou. Opomíjené Kioto suně se tak do středu národního zájmu a stává se hlavním táborem oposice, která necouvala ani před úkladnými vraždami členů vlády šogunovy a jeho rádců. Šogun, který se byl dlouho marně snažil o to, aby získal souhlas mikadův pro svůj postup, a vida vůkol sebe vzrůstati pohružku skutečné války vnitřní, odvracel tedy od sebe výtku přílišné slabosti důvěrnými sliby, že smlouvy s cizinci učiněné co nevidět zase zruší a že vetřelce vypudí, jakmile jen zemi opatří lepší výzbroj.

Srážky let
1863 a 1864.

Tím vším vznikla nálada, která roku 1863 přiměla zástupce mocí evropských i Unie k novým represáliím námořským, a roku 1864 utkali se v opravdovém boji zejména s lenním pánem města Šimonoseki, který měl podle zpráv z Kiota za to, že chvíle národní války již opravdu udeřila. Zakusil ovšem rychle převahu zámořských mocí, ale jejich zástupcové došli v následující době zároveň k přesvědčení, že výhody jim přiznané nabudou trvalé ceny jen, přijme-li zodpovědnost za ně slavnostně nejen vláda šogunova, nýbrž především sám mikado. A také v domácím prostředí japonském zesilovalo se stále více přesvědčení, že dvojí ústředí vládní jest věc neprospěšná pro postavení Japonska ve styku s cizinou, ať přátelskou, ať nepřátelskou. Hlasy, žádající toho, aby se mikado stal zase vládcem skutečným a zatlačil úplně šogunát do pozadí, množily se vůči hledě zejména od té doby, co 3. února 1867 dosavadní mikado zemřel a na jeho místo vstoupil princ Motsu-hito, teprve sice patnáctiletý, ale nadaný.

Motsu-hito
mikadem
(1867).

Opravdu uvolil se již na sklonku téhož roku nový šogun, rovněž teprve od několika měsíců vládnoucí, vzdáti se své hodnosti a ponechati velikému sněmu daimiů rozhodnutí o novém řádu vládním. Než přes to neobešla se věc bez prolití krve. Vida, že má býti se svými stoupenci úplně z budoucí vlády vyloučen, vzchopil se šogun na počátku roku 1868 přece k odporu. Došlo ke krvavé válce občanské, která se skončila vítězstvím stoupenců mladého mikada, a Japonsko dosáhlo tak jednotnosti vrchní moci vládní.

Zánik
šogunátu.

Šlo nyní o to, jakou cestou půjde mladý císař. V jeho vítězném táboře jevil se dvojí směr. Byla tu jednak skupina daimiů, která spojovala s okázalou úctou vůči mikadovi snahu, zachovati všechny své výsady feudální a uchrániti stůj co stůj odvěký společenský řád japonský od vlivů cizích a opřítí myšlenku národního vzpružení o soustavný odpor proti zhoubným ústupkům, které slabost šogunova vůči evropským i americkým zástupcům zavinila. Proti tomu stála však skupina jiná, opřená hlavně o vrstvu drobné šlechty samurajské, která rovněž volala po obnově národní velikosti a slávy, nehledala jí však v úzkostlivém šetření přežitých, starosvětských řádů stavovských, zdvihání vysokých hrází proti cizině nebo v pověřeném strachu před její »zhoubnou naukou«. Osvícený absolutismus, který by mikado učinil idolem nového vlastenectví, jest jejím programem a spolu vyzbrojení národa všemi možnými pokroky novodobými, byť byly cizího původu. Nejde tu tedy již o úzkostlivé zavírání se před cizinou, nýbrž o úsilné závodění s ní při zachování horoucí lásky k otčině a její národní svéráznosti.

Národní
obrození.

Pro další vývoj Japonska bylo rozhodujícím, že tento druhý směr opravdu zvítězil. Ovšem jen postupně a nikoliv bez zápasu. V prvních letech po roce 1868 byla v rukou daimiů ještě ponechána patrimonijní správa velikých lén a mikado budoval si svou moc především novou úpravou správy měst a oblastí, kdysi přímo šogunovi a kiotskému dvoru podléhajících. Roku 1871 cítil se však dosti silným, aby podrobil všecku zemi úřednické správě na jeho dvoře závislé a odzbrojil zároveň daimie zákazem vydržovati zbrojní družiny.

Pád
feudalismu.

To byl konec rytířského středověku v Japonsku. Panstvu dostalo se ovšem odbytných pensí a namnoze i nových titulů podle evropského vzoru; mikado snažil se je obratně připoutati k svému dvoru, který, opustiv odlehle Kioto, přesídlil se do rušného Yedda, nazvaného nyní

Tokio. Tokio, to jest východní residence. Ale skutečná moc urozených klánů, která před tím tak často vedla k vnitřním bojům, byla zlomena a také samurajům zákon odňal právo okázalého nošení zbraní, dovoluje jim naproti tomu věnovati se výrobní práci i obchodu, což dosud válečnické kastě výslovně bylo zakázáno. Jejich přirozené bojovnosti mělo býti nadto užito především ve službách státních na místech důstojnických v novém vojště, které od roku 1873 počínaje bylo podle pruského vzoru, nedávnými vítězstvími nad Rakouskem i Francií osvědčeného, budováno na základě obecné povinnosti branné. Junkerské Prusko připomínala tu ostatně i snaha, zbudovati nový stát na silné moci panovnické, podrobující sice všechny poddané zásadně rovnosti před zákonem, ale s opřením se o drobnou šlechtu ve vojště i ve správě občanské.

Nové
vojenství.

Nový režim.

Tento veliký převrat, který většina lidu obecného uvítala jako osvobození od přílišné tíhy povadlé minulosti, byl provázen přijímáním rozličných vymožeností evropských, a to nikoliv zdráhavě, jako v souvěké Číně, nýbrž ochotně a soustavně, což ovšem usnadňovaly i menší rozsah kraje i jeho mnohonásobná přístupnost z moře a větší čilost národní povahy japonské. Již v únoru 1869 přijal mikado osobně zástupce cizích mocí a několik měsíců potom začíná se stavba první železnice, spojující Tokio s Yokohamou, i zřizování pošt podle evropského vzoru.

Staré mince domácí ustupují mexickému dolaru, nazvanému »yen« a rozdělenému podle decimální soustavy na drobnější penízky. Vojsko přijímá cizí instruktory, dochází k zásadní změně berní soustavy a roku 1873 i k prvnímu pokusu o řádný rozpočet státní. Téhož roku byly konečně odstraněny také i staré vyhlášky veřejné, varující před křesťanstvím, a umožněno působení misí. Nesnášenlivost náboženská ustoupila vůbec značné toleranci, která vskutku měla účinný předpoklad již v dávném soužití kultů šintojských s buddhistickými. Později byl zaveden státem dokonce i gregoriánský kalendář a od roku 1872 snažila se vláda závaznou návštěvu škol, podle evropských vzorů seřizovaných, rychle povznášeti obecnou úroveň vzdělání, stejně jako činila i vysláním četných mladíků do Evropy k studiu vědeckých i technických pokroků.

Tolerance.

Vlastenectví
japonské.

Tyto úžasně rychlé proměny státu, dosud zcela feudálního a starosvětského, v útvar kypící novodobým ruchem a dohánějící západní svět milovými kroky, byly vskutku možné jen tím, že symbol obnovené božské moci legitimního panovníka byl do výše zdvižen silnými rukama

skupiny mužů, v nichž rytířská oddanost a manská věrnost vůči lennímu pánovi se proměnila v horoucnou službu novému ideálu státnímu, strhující s sebou ostatní národ. Vlastenectví dosti podobné evropskému, věc v sousední Číně zcela neznámá, bylo vskutku hlavní vzpruhou dalšího vývoje ostrovní říše. Při tom nechybělo ovšem, aspoň na počátku, odporců novot a konservativně-stavovský duch nalézal dlouho vášnivé stoupence ve straně vzdorných daimiů, která se několikráte, zejména roku 1874 a 1877, pokoušela o povstání v rozličných částech souostroví a spáchala i několik politických vražd. Porážky její však jen zesílily nový, osvícenský směr a na sklonku sedmdesátých let byla jeho vláda v zemi pevně zakořeněna.

Vzpoury
stoupenců
staré tradice.

Nové Japonsko vsouvalo se pak do kruhu mocí ostatních jako člen věru podivný. Ukázalo světu asijský národ, zcela oddaný své plemenné svéráznosti a naplněný žhavým sebevědomím, ale odívající se překotně v střízlivý šat evropského stříhu. Tak stával se zároveň Tichý oceán, ohromná plocha vodní, až do nedávna trvajících úplně v závětří evropského zájmu a takřka mimo proud dějinný postavená, znenáhla střediskem, kolem něhož se v ohromném kruhu počínají kupiti útvary zcela zvláštního, nového příděchu. Spojeným Státům a svobodným republikám jihoamerickým, jichž silná, mladá životnost vyzařuje ze středisek, jako San Francisco nebo Valparaiso, čelí tu britská dominia samosprávná, Kanada, Austrálie i Nový Zeeland, a účinným protikladem jejich se stává jednak ohromné imperium čínské, úsilím cizích vychovatelů k novému žití probouzené, jednak Japonsko, samo na výsluní novodobého pokroku se deroucí. Všude bylo tu sice ještě plno nehotovosti a mnoho náběhů k cíli dosud velmi vzdálenému; oku schopnému delšího rozhledu bylo však zjevno, že pro dějiny světové se tu chystá znenáhla zcela nová základna, význačná zejména mnohem větší rovnováhou mezi Atlantskou a Tichomořskou polovicí zeměkoule. Vědomí věci té probouzelo se u většiny národů evropských ovšem jen znenáhla; ježto byly zatím ještě příliš zabaveny bližšími otázkami domácí, evropské politiky, která až do osmdesátých let i u velmocí tak světového rozpětí, jako bylo Rusko i Anglie, zachovala převahu nad ostatními, mimoevropskými zájmy, ač jimi ovšem při tom byla mocně zbarvena.

Tichý oceán.

IV.

EVROPA V LETECH 1871–1875.

Nové
Německo.

Na počátku sedmdesátých let stála v Evropě v popředí politického zájmu především nová říše německá. Jsouce opření o meč, zkrvavený trojí vítěznou válkou: s Dánskem, Rakouskem a Francií, nejevili se Němci ostatnímu světu již nikterak jakožto pouhý »Kulturvolk, weniger berufen zum Eingreifen in die äußere Geschichte der Welt, als zur Pflege der geistigen Entwicklung und zur Lösung der großen Fragen der Menschheit«. Naopak, řízný duch pruský vztyčoval se ve středu Evropy v postoji zřejmě vyzývavém a vzbuzoval tesklivou otázku, nebudou-li snad jeho zcela neočekávané úspěchy východiskem ještě dalších krvavých dějů a přesunů rovnováhy v společenstvu států evropských. Proto obracely se zraky státníků k Berlínu se zřejmou nedůvěrou a obavou tím větší, ježto společnost, jež tam vládla, měla opravdu nevlídný přídech strohosti a komisního vojáctví. Vedle starého císaře, jenž neodkládal vojenské uniformy, stáli tu v popředí odborní strůjcové německých vítězství, rovněž již starci, Moltke a Roon, a nad nimi vztyčovala se ponurá postava »železného« kancléře.

Dvůr
berlínský.

On zosobňoval takřka neúprosně nově probuzenou průbojnost vůle k moci, kterou německý živil jakoby chtěl dohoniti naráz to, co po staletí byl zmeškal, spojuje při tom podivně vzornou výskolenost vědeckou se zřejmou zaostalostí politickou. Bismarck měl nadto tehdy s cizími diplomaty v Berlíně jen velmi málo osobních styků; halil se rád v jakousi posupnou nepřístupnost a trávíval pro nervovou chorobu často dlouhé měsíce na venkově ve Varzinu nebo Friedrichsruhe, ač při tom držel všechny nitky zahraniční politiky pevně ve svých rukou. Proto kolovaly v prvních letech po založení říše rozličné dohady o jeho skutečných úmyslech. Mnozí věřili, že Prusko půjde nezadržitelně dále za myšlenkou, spojití všechny členy německého jazyka v jediném státě národním, že sáhne dříve nebo později i na země české a alpské a zlomí tak úplně velmocenské postavení Habsburků, jejichž moc zároveň ohrožovalo ovšem také na jihu národní citění vlašské, jihoslovanské a rumunské. Obavy některých státníků šly pak ještě dále. Připisovaly Bismarckovi úmysl opanovati Holandsko a Belgii i snahu, zmocniti se ruského Po-

Bismarck
a jeho plány.

baltí a zároveň ohroziti pangermánskými hesly nezávislost Dánska a Švédska. V Anglii líčil tehdy po prvé román Chesneyův možný útok německý na britské ostrovy a také v Novém Yorku ozvaly se pověsti o tom, jak se prý německá říše chystá k brzkým výbojům v zámoří.

Základem všech těchto dohadů byla patrně vzpomínka na to, jak Napoleon I. nedovedl rovněž položit mezi svým válečným úspěchům; ale skutečnost byla nyní zcela jiná. Vilém I., dosáhnuv v 73. roce svého věku koruny císařské, netoužil po nových, velikých sázkách, a také Bismarck, ač bytostí svou mnohem více smělý hráč, byl zároveň příliš střízlivým počtářem politickým, který se nedal ideologií národních hesel zavléci do krajností. Vědomí dosažených úspěchů rozmnožilo sice jeho snahu, učiniti Německo, Pruskem ovládané, mocí, jež by měla na pevnině vůdčí místo a byla jaksi těžištěm Evropy; věděl však zároveň dobře, jak úspěchů těch dosáhl opravdu jen šťastnou shodou okolností a zejména tím, že na dráze vítězné nebyl zadržán žádnou větší koalici evropských mocí. Koalici takovou mohla však přinésti nejbližší budoucnost, kdyby Německo se pokusilo rovnováhu evropskou neopatrně ještě dalším zkouškám podrobovati. Bismarck věděl nadto, že říši krví a železem vytvořenou bude nutno především uvnitř konsolidovati, navyknoti Němce, žítí ve velikém celku, a dobojovati zápas s rozličnými vnitřními odpory, které trvaly přes to, že je jásavé nadšení za úspěšných válek poněkud zastřelo. Proto neváhal znova a znova prohlašovati veřejně, že říše německá jest útvar územím dokonale saturovaný, a vytýkal také v důvěrných projevech, že cílem jeho politiky není naprosto »irgend ein neuer Ländererwerb, sondern eine Gesamtsituation, in welcher alle Mächte außer Frankreich unser bedürftten und von Koalitionen gegen uns durch ihre Beziehungen zueinander nach Möglichkeit abgehalten würden«.

Skutečné
snahy
Německa.

Jeho
saturovanost.

Že vůči Francii bude Německu zůstatí na dlouhou dobu ve střehu, o tom ovšem nepochyboval, nýbrž byl jist, že sebevědomý národ užije všech prostředků, aby setřásl důsledky míru frankfurtského a nalezl okázalou »revanche« za kruté znásilnění. Byloť pokoření, Francii uložené, příliš hluboké. Vedle hrozných ztrát na životech a národním majetku, vedle ohromné náhrady válečné a ponižujícího obsazení východních departementů, dokud nebude zaplácena, bylo tu i dokonalé shroucení stoletých perspektiv dějinných. Od 14. věku nesla se touha státu francouz-

Nálada
Francie.

Alsasko a
Lotrinsko.

ského k dosažení přirozených hranic na Rýně a francouzské prostředí pocíťovalo již dosti těžce, že smlouvy roku 1815 byly v tom vážnou překážkou. Nyní však odrazila Francii vůbec od Rýna táž železná pěst, která právě ve Versailles ozdobila hlavu pruského krále říšskou korunou, potřísněnou svěží krví francouzskou, a odňala jí dvě kvetoucích provincií. V Rakousku mohli ozeleti nedávnou ztrátu Lombardie a Benátska a smířiti se s dvojí porážkou, neboť říše habsburská byla vpravdě státní mechanism, vázaný v jedno jen dynastií a křivdou, páchanou soustavně na některých částech celku. Francie byla však živá bytost, přirozeně vzrostlá v dlouhé řadě věků, které nebylo lze bez trvalé bolesti odříznouti ani nejodlehlejší pohraničí. Proto, byť bylo Alsasko i Lotrinsko z části jazyka německého, cítily se přece aspoň v kulturním ohledu živými údý národního těla francouzského, k němuž pevně přirostly stáletým společenstvem osudů. Bylo tudíž zjevno, že touhu po odčinění těchto křivd Francie ponese jako »závazek národní cti, který nelze zaplatiti jinými výhodami«, a závazek nemenšil se nikterak ani způsobem, jakým se strany německé bylo pokládáno s Alsaskem i Lotrinskem.

Reichsland.

O jejich postavení v rámci nové říše bylo mnoho uvažováno a původně doufaly jihněmecké státy, zejména Bavorsko, že se jim podaří získati přímo aspoň část kořisti. Bismarck chtěl však položit strategicky důležitý kraj do spolehlivějších rukou. Ježto nebylo pak možno prostě jej ihned k Prusku připojiti, nalezl jinou cestu k těmž cíli. Dobyté provincie byly prohlášeny za říšské území (Reichsland), jehož správa připadla úřadu kancléřskému, a císař tam měl vykonávati výsostná práva jménem celku říšského. Ježto pak bylo zjevno, že většina tamního obyvatelstva jen nevolky podstupovala nové panství a od Francie se velmi nerada odlučovala, zůstalo území podrobena rozličným mimořádným opatřením.

Diktatur-
paragraf.

Podléhalo nejprve skutečné diktatuře administrativní, a kdož z jeho obyvatel se rozhodli zachovati opěním právem státní občanství francouzské, byli nuceni do 1. října 1873 opravdu se vystěhovati. Teprve roku 1874 povolilo poněkud nejtěžší panství výjimečného stavu v Alsasku i Lotrinsku, stále však zachovávaly tu úřady pomocí tak zv. diktaturparagrafu mimořádnou moc. Obyvatelstvo vysílalo sice od té doby své volené zástupce do říšského sněmu, jejich podíl na samosprávě místní zůstával však zcela nedostatečný, ježto zemské výbory, tehdy v říšském

Strasburk.

území zřízené, měly jen poradní hlas. Zároveň usilovala říšská správa o soustavnou germanisaci kraje zejména školou, čemuž měla sloužiti především také německá universita, zřízená roku 1872 ve Štrasburce. Vše to bylo ovšem ve Francii pocíťováno jako vyzývavé stupňování křivd válkou způsobených a četní vystěhovalci z Alsaska i Lotrinska stali se v Paříži nejúčinnějšími udržovateli protiněmecké nálady vlastenecké, která hned od roku 1871 nalézala význačné zosobnění ve spolcích, jako byla »Ligue Anti-Prussienne« nebo »Ligue de délivrance d'Alsace et Lorraine«.

Bismarck věděl dobře o tom všem a cítil, že říše, jím založená, přišla jaksí na svět trvale zatížena břemenem trpké nenávisti francouzské, které nebude v dohledné době vůbec možno setřásti. Byť třeba nesoudil, jako německý vyslanec v Paříži, Harry Arnim, že mezi Francií a Německem nastal vůbec poměr, jaký byl kdysi mezi Karthaginou a Římem, jenž musí vésti k úplnému zničení toho nebo onoho soupeře, souhlasil přece s Moltkem, že úspěchy, jichž bylo ve válce dobyto za krátkého půl roku, bude nutno aspoň půl století hájiti bdělou pohotovostí vojenskou. Tím potvrdzovalo se opět staré úsloví Machiavelliho, že státy se udržují týmiž prostředky, jimiž vznikly. Pruský militarism, vrcholně vyhraněný zejména od roku 1861, který byl především umožnil vznik nové říše, zůstal jejím trvalým, hlavním znakem a takřka páteří i chloubou národního života německého.

Německý
militarism.

K jeho zdokonalení přispěla především také podstatně válečná pokuta, Francii uložená, z níž na půl druhé miliardy bylo hned užito k doplnění válečné výzbroje, opevnění západních hranic i stavbě strategických drah, kdežto značná část byla ponechána v hotovosti jako zlatý poklad mobilisační. Národu německému ukládalo udržování tohoto okázalého stroje válečného ovšem nadto veliká břemena trvalá, podobně jako je ukládalo zároveň i jiným národům evropským, ježto jim vlastní bezpečnost nedovolovala ponechávati moci hohenzollernské předběh tak nebezpečný. Proto byl soustavný vzrůst zbrojení na základě obecné povinnosti branné téměř všude již od sklonku let šedesátých zjevný a stal se jaksí vůbec význačným pro následující období ozbrojeného míru v Evropě. Bismarckovi věc ta se však nejevila nikterak osudnou pro další vývoj lidstva. Soudil naopak, že říznější ovzduší to odvane veškeré utopie demokratického pacifismu a zesílí ve vnitřním životě států ev-

Jeho vliv
na Evropu.

ropských autoritu panujících rodů i vyšších stavů, jež se mu jevila nej-
spolehlivější základnou pořádku společenského. Proto opřen jsa o vo-
jenskou výzbroj i zlepšení strategického postavení německého živilu zís-
skáním Alsas i Lotrinska, jež se již od středověku jevíly jaksi jazýčkem
na váze mezi západní a východní částí někdejší říše Karla Velikého,
přijímal trvalé nepřátelství Francie za stálou položku své politické roz-
vahy a nesnažil se věc tu nikterak zastírat.

»Oderint, dum metuant«, bylo v této době jeho heslem proti západ-
ním sousedům a káral výslovně každé vládnější gesto vůči nim, jaké
na příklad velitel okupačního sboru ve Francii, Edwin von Manteuffel,
někdy doporučoval. Naopak; jako Damoklův meč měla vojenská pře-
vaha německá viset nad poraženým nepřítelem i po uzavření míru; každá
drobná třenice mezi francouzským obyvatelstvem a německými posád-
kami sloužila k tomu, aby na vládu Thiersovu se sypaly drsné vyhrůžky,
zvláště když se jevílo nepochybným, že francouzský národ má nejen ži-
velný odpor proti fatalistickému se smíření těžkým pokořením, nýbrž že
ukazuje podivuhodnou sílu při hojení svých ran.

Francie sama o sobě nezbuzovala ovšem Bismarckovi tolik obav, jako
myšlenka, že by mohla v Evropě nalézt silné spojence a spolu s nimi
se pokusit o nový odpor. A v ohledu tom obracely se jeho zraky s ne-
důvěrou především k papežskému Římu. Nikoliv zcela bez příčiny. Ve
Vatikáně přijali vítězství pruská nad Rakouskem i Francií jako zlou po-
hromu. Nešlo jen o veliký úspěch dynastie protestantské, s níž Řím měl
již v třicátých letech vážné srážky a která ve spolku s pravoslavným
Ruskem zle tiskla katolické Poláky. Bismarckova vítězství otevřela také
v Itálii savojské dynastii konečně cestu na Řím, a papežství ztratilo tu
poslední zbytek své světské moci právě ve chvíli, kdy bylo vatikánským
koncilem dovršilo svou vševládnou moc nad církví a zároveň se cítilo
dostí silným, vrhnouti syllabem sebevědomě rukavici v tvář novodobému
vývoji státnímu, společenskému i vědeckému. I bylo pochopitelné, že
mezi Vatikánem a novou říší německou od počátku bylo zřejmé napětí,
které se znenáhla vyhranilo v prudký boj. Jeho jevištěm stala se ovšem
především vnitřní politika pruská i říšská, již tu jest tudíž třeba aspoň
stručně se dotknouti.

Ve své snaze po pevném vybudování nového Německa spoléhal kan-
cléř především na stranu národně-liberální, nejsilnější ze stran v prvním

sněmu říšském, který se sešel v březnu 1871. Neztotožňoval se s ní ovšem
nikterak ve všem, neboť nemínil zejména hovětí jejím snahám, pokud
směřovaly k tomu, aby vláda v říši nabyla rázu parlamentního se zodpo-
vědným ministerstvem, závislým na většině sněmovny. V ohledu tom
hájl důsledně plnosti moci korunní, opřené o spolkovou radu, v níž se
německé dynastie pruskému vedení poslušně podřizovaly, a odmítal ne-
jednou dosti nevládné názory levého křídla národně-liberálního, vedeného
jízlivým Laskerem. Přes to nalézal ve straně té účinné, byť i někdy trochu
zdráhavé pomocníky, ať šlo o zajištění branné moci či o vybudování dů-
ležitých říšských institucí, jako byla společná měna na podkladě zlata
založená a konečně i říšskou bankou podepřená, nebo říšské poštovni-
ctví, dopravnictví, jednotná organisace soudní, vyvrcholená v říšském
soudě v Lipsku a provázená vytvořením společného občanského i trest-
ního práva.

Součinnost Bismarckovu s národními liberály v době té usnadňovala
zejména také okolnost, že kancléř v hospodářské politice nebránil vítěz-
ství hesel svobodomyšlných, ať šlo o otázky celní, či o nový řád živno-
stenský, zákony o akciových společnostech a jiné otázky podobné, v nichž
veskrze zavládla hlediska uvolňující dokonale svobodné podnikání. Mno-
hem méně pohodlnými pomocníky při vytváření nových řádů říšských
byli Bismarckovi jeho někdejší přátelé, sedící na krajní pravici říšského
sněmu. Pravověrní konservativci z řad staropruského junkerstva viděli
v jeho dohodování se s liberální buržoasií jakousi zradu a zazlívali mu
zejména některé ústupky v tomto směru, jako byla na příklad správní
reforma z roku 1872, která v Prusku novou úpravou místních řádů vesni-
ckých a krajského zřízení odstranila zbytky patrimoniálních práv poli-
cejních.

Bismarck nesl zvláště těžce, že mu bylo neustále u samého starého
císaře odrážeti vlivy této konservativní frondy, která se snažila otrásti
jeho postavením pomocí císařovny Augusty i jinými dvorskými vlivy a
necouvla ani před otrávenou zbraní pokoutních útoků žurnalistických.
Ve sněmovně říšské i zemské nemohli ovšem tito konservativní straníci
zpravidla vystupovati otevřeně v úloze protivníků vlády, jako činilo ně-
kolik socialistů a hlouček tak zv. svobodomyšlných, troška někdejší
demokratické oposice z ústavního boje, vedená Eugenem Richterem.

Bismarck
a národní
liberálové.

Konservativci.

Demokratická
oposice.

Vyhrůžky
Francií.

Vatikán a říše
německá.

Říšský sněm.

V ohledu tom mnohem větší význam mělo však nepřátelství tak zv. centra.

Základem centra byla skupina horlivých katolíků, jejichž zvýšená soudržnost se začala po roce 1866 hlásiti v pruském sněmu a kteří se tam v říjnu 1870 ustavili jako frakce s určitým programem o 48 členech a v zápětí v deníku »Germania« nalezli vlivný orgán. Na prvním říšském sněmu v roce 1871 centrum vystoupilo hned jako skupina 67 poslanců, vzrostlá zejména tím, že k stoupencům Říma, hlavně z Vestfalska, Porýnska a Bavorska zvoleným, se přidružili i jiní nespokojenci, na příklad členové velfské strany hannoverské. Z nich byl zejména Ludvík Windhorst, někdejší ministr hannoverského krále, a v drobném mužíkovi tom našlo centrum nad průměr obratného vůdce a neobyčejného stratega boje parlamentního, který způsobil za své dlouhé činnosti politické Bismarckovi mnoho krušných chvil. Stoupenec centra zastupovali proto od počátku proti říšské politice Bismarckově sklon k důraznějšímu hájení partikulárních zájmů jednotlivých států spolkových, mívali přátelský dotek i s dvanáctičlennou skupinou polskou z Poznaňska a kladli ovšem hlavní váhu na ochranu práv i nároků církve římské.

Hned při podrobném projednávání říšské ústavy snažili se jí dáti v základních zákonech záruku takřka úplné nezávislosti na státě a žádali dokonce, aby říše vymáhala vrácení světského panství v Římě papeži. Bismarck, který s počátku dosti neoceňoval hlubokých domácích kořenů, z nichž hnutí katolické vyrůstalo, viděl v něm především jen ultramontánní intriku, upředenou římskými jesuity i Poláky proti hohenzollernskému císařství a národní myšlence německé, útok černé internacionály k odčinění Hradce Králové i Sedanu. Proto doufal, že jej zdrtí nejlépe rázným bojem, jenž by odpoutal katolíky německé od protireformačního ovzduší římské kurie, a důsledky nedávného vatikánského koncilu mu poskytly k tomu v zápětí vítanou příležitost.

Prohlášení papežské neomylnosti vzbudilo v Německu zjevnou nevolnost a katolické státy jihoněmecké i Sasko váhaly po některou dobu se s ním smířiti. Když však kurie vymáhala na veškerém kléru přísahu na novou »Constitutio dogmatica de ecclesia Christi«, vyhlášenou papežským listem »Pastor aeternus« z 18. července 1870, podrobili se tomu němečtí biskupové do jednoho. V odporu setrvala důsledně jen skupina učenců katolických v čele s Ignácem Döllingerem a pražským kanonistou

Fridrichem von Schulte, a spojivši se s hloučkem několika kněží, dala základ hnutí starokatolickému, které, ač chtělo setrvati při věroučných základech katolictví, nechťelo se podrobiti absolutismu Pia IX. a jeho jesuitských rádců. Hnutí, jsouc zesilováno vzpomínkami na někdejší směry konciliární, gallikánské a jansenistické, dospělo k úplnému schismatu a vytvoření církve, která si zajistila apoštolskou posloupnost vysvěcením profesora Reinkense na biskupa rotterdamským biskupem jansenistickým a snažila se přizpůsobiti lépe katolický základ novodobým poměrům také zrušením coelibátu, zaváděním národní řeči do kultu a větší součinností laiků při správě věcí církevních.

Číselný úspěch tohoto starokatolictví byl ovšem nevalný a oprávněně byly i pochybnosti, bude-li mu možno přes obecnou nespokojenost s výsledky koncilu vatikánského v Německu rozvinouti úspěšný boj s velkým, mezinárodním strojem římské kurie. Bismarck doufal však, že v něm našel dobrou zbraň proti ní, a snažil se je podporovati, nejevě zejména nikterak ochoty, vyhověti žádostem biskupů, aby starokatoličtí kněží byli státní správou vypuzeni z míst katechetských a jiných ve správě církevní i školské. Svou nepřízeň proti Římu projevil v červenci 1871 ostatně také zrušením tak zv. katolického oddělení v pruském ministerstvu kultu, vytýkaje, že svým složením z katolíků příliš horlivých cítí se spíše orgánem Říma než státu a sympatiemi k Polákům ohrožuje státní zájem v Poznaňsku i Horním Slezsku. Na sklonku téhož roku dotkl se církevních zájmů rovněž velmi nemile novou úpravou školského dozoru v Prusku, která trpěla zasahování církevních zástupců do školských věcí jen v mezích státního příkazu a nikoliv jako přímý výron církevního práva. Hlavním pomocníkem Bismarckovým v oboru tom stal se od počátku roku 1872 pruský ministr kultu, Adalbert Falk, důsledný právník a obhájce státního zájmu; zároveň rozšířil však kancléř bojiště i na říši t. zv. kazatelnicovým paragrafem, stíhajícím trestními sankcemi vnášení politiky do kostelů, a zejména pak tím, že dal říšskému sněmu odhlasovati zákon, zakazující působení jesuitského řádu i kongregací s ním spřízněných v Německu, vypovídal vůbec jeho cizí členy a podroboval domácí policejnímu dozoru.

Bismarck hodil tak přímo rukavici mocnému činiteli v církvi, jsa ovládnán přesvědčením, že řád jesuitský, v jehož tajuplném působení viděl jakousi obměnu mazziniovského spiklenectví, jest stejně jako Francie

Centrum.

Hnutí starokatolické.

Poměr církve a státu.

Počátek kulturního boje

Papežská neomylnost.

Jesuité.

nesmiřitelným nepřítelem hohenzollerské moci v Evropě, a doufaje, že vyvržením jeho z německého ovzduší usnadní tu obecný odklon od římské nadvlády.

Tak se rozvinula v Německu nová, zajímavá kapitola v dlouhém boji mezi státem a církví, v níž vzrostlé sebevědomí pruské se srazilo s Římem, rovněž zoceleným pokroky ultramontánního směru v 19. věku a již se dostalo názvu »boje kulturního«, ježto pruský kancléř se tu snažil vystupovati jakožto ochránce novodobé laické kultury a národního státu proti mezinárodní moci kurie, opřené o středověké i protireformační tradice. S té i oné strany padala již roku 1872 tvrdá slova. Pius IX. neváhal obviňovati kancléře ze »šíleného nepřátelství proti božské pravdě« a srovnávat ho s biblickým obrem, který bude poražen kaménkem, vrženým s výše skály Petrovy, kdežto Bismarck v okázalém projevu 14. května 1872 označoval vatikánský koncil za násilí, jímž jesuitská kotterie učinila z biskupů pouhé sluhy papeže, který nárokem na universální episkopát mění základnu celé církve a zároveň tvrzením o své neomylnosti ohrožuje všecek kulturní řád lidský. Tehdy prohlašoval německý státník výslovně, že Německo nepůjde již do Canossy a nepodrobí se nikdy diktátu Říma; stigmatizoval stranu katolíků, papeži plně oddaných, takřka za vlastizrádce a přiměl Viléma I. k tomu, že důrazně odmítl 3. září 1872 list Pia IX., v němž ho papež přesvědčoval o právní základně svých i církevních nároků. K hlavnímu útoku došlo však v květnu 1873 řadou zákonů, jimiž stát pruský stanovil zejména určité normy pro vědeckou výchovu kněžstva katolického, snaže se ji co nejvíce podrobiti státnímu dozoru, a podřídil zároveň vykonávání kárné moci církve vůči duchovenstvu nově zřízenému státnímu dvoru soudnímu pro náboženské otázky.

Ve všech těchto věcech srážela se ovšem vláda prudce ve sněmu říšském i pruském s tuhou oposicí centra a záhy se ukazovalo, že v tomto boji železnému kancléři naprosto nekyne vítězství tak rychlé, jako na krvavých pláních českých nebo francouzských. Kaprálský postoj státní všemohoucnosti pruské nedovedl získati jemněji ostružených duší, ani když s vývojem novodobého katolictví úplně nesouhlasily, a massa katolíků, duchovenstvem obratně vedená, nedala se od Říma odtrhnouti liberalistickými nebo národními hesly. Centrum dovedlo nadto získati široké vrstvy, vystupujíc jako zástupce drobných lidí proti národně-liberálnímu kapitalismu a soustřeďujíc ve svém kruhu všechny, kdož byli znepokojeni

Pius IX.
a Bismarck.

Květnové
zákony r. 1873.

Moc centra.

přílišnou převahou Pruska v říši. Roku 1871 mělo 718 tisíc voličů; při volbách roku 1874 vzrostl počet ten na 1,439 tisíc a centrum vtáhlo tehdy do sněmu s 91 zástupci, jejichž počet pak vzrostl na 101 posilou hospitantů, jako byli Poláci nebo nově ve sněmu zastoupení Alsasané. A ještě větší význam než tato silná oposice parlamentní měla tuhá resistance pasivní, kterou všecek klerus katolický v Prusku čelil provádění »květnových zákonů«.

Bismarck snažil se ji ovšem zlomiti přísnými tresty a novými zákony proticírkevními, vydanými 1874 i 1875. Došlo k sesazování nepovolných metropolitů, biskupů i kněží, jejich trestnímu stíhání a žalářování, k zastavení státních příspěvků pro účely církevní, zavírání seminářů diecésních, rušení klášterů a k pokusům, vložiti volbu farářů do rukou obcím. Výsledek všeho toho úsilí byl však málo uspokojivý. Řím, s nímž veškeré diplomatické styky byly ovšem přervány, jevil se mocí tak rozsáhlé a zároveň pružné základny, hluboko do nitra společnosti zasáhající, že ji nebylo lze pouhými údery státního stroje smrtelně zraniti. Zachovala oddanost věřících, i když na sta míst farních a některé stolce biskupské zůstávaly dočasně neobsazeny. Veřejné mínění ctilo žalářované kněze jako mučedníky a stíhalo potupou těch málo, kdož couvli před mocí světskou. Také katolická žurnalistika podporovala účinně náladu tu, jejíž podrážděnost se projevila i tím, že roku 1874 katolický fanatik se pokusil samého Bismarcka, jako původce nového »diokleciánského pronásledování«, zavraždit. Pro kancléře bylo pak velmi nepříjemno i to, že boj s centrem zvyšoval jeho závislost na táboře národně-liberálním a dováděl ho znenáhla k činům, které jeho vlastnímu názoru životnímu se přičily, jako bylo, když proti pasivnímu odporu duchovenstva byl nucen uzákoniti závazné sňatky občanské a státní vedení matrik. Neboť tím vzbuzoval »kulturní boj«, především s Římem vedený, zároveň i odpor církví protestantských a dvorská intrika krajních konservativců nalézala ve věci výhodnou zbraň proti kancléři u císaře Viléma I., který jen nevolky sankcionoval zákony ty, ohrožující křesťanskou podstatu státu pruského. Bylo zřejmé, že se tentokráte veliký státník v rozběhu svém přepočítal, že otevřeným útokem proti skále Petrově narazil na překážku, kterou nedovedl prorazit. Bismarck poznal to sám dosti záhy, ospravedlňoval však své vytrvání v málo nadějném boji a jeho stupňování zejména tvrzením, že Řím sám jej k tomu nutí úsilím, jež tajně i zřejmě rozvinuje v evrop-

Odpor kléru.

Zostření boje.

Jeho ohlas
ve Francii.

ské politice, aby proti říši německé vytvořil nepřátelskou frontu koaliční. Opravdu nalézal »kulturní boj« značnou ozvěnu i za hranicemi Německa. Zejména ve Francii vynasnažili se biskupové, mnišstvo i strana klerikální všemožně, tiskem i s kazatelny, aby nepřátelské zaujetí francouzského prostředí proti Německu ještě stupňovali okázalým odsuzováním jeho postupu proti katolické církvi, takže věc ta opravdu jen ještě více prohlubovala propast mezi oběma státy, zesilujíc při tom sebevědomí a neústupnost kurie. Proto zakročil Bismarck několikrátě diplomaticky proti agitaci té, nešetřě pohrůzkami, které stupňoval až k hrozbě novou válkou, a vynutil na vládě francouzské opravdu, že doporučila biskupům francouzským větší zdrženlivost, ač veřejné mínění v tom vědělo ovšem jen nové pokošení odvěkým nepřítelem. A k podobnému došlo i v Belgii; mnohem více zaměstnávala však Bismarcka obava, aby Řím nenalezl podobnou oporu i v Rakousku.

Řím a Rakousko.

Strach, aby jesuitskému úsilí se nepodařilo v duchu někdejší politiky Beustovy navázati přátelské styky mezi Paříží a Vídní a získati pro tento spolek, Německo ohrožující, nadto snad i království italské vyrovnáním jeho sporu s Vatikánem, tlačil Bismarcka podle vlastního přiznání »jako noční můra« a zesilovaly jej i vzpomínky na válku sedmiiletou, kdy Prusku rovněž bylo úspěchů, neočekávaným štěstím vojenským dobytých, hájiti proti veliké koalici vídeňským státníkem v Paříži upředené. K Rakousku obracel se tedy od míru frankfurtského jeho zrak s tím větším zájmem, ježto v podunajské monarchii právě tehdy došlo k událostem, jež mohly mít i v obecné politice evropské dosah neobyčejný.

* * *

Pro habsburskou monarchii byl rok 1871 rokem prudké krise. Vznik nové říše německé a nadšení, s nímž ji i rakouští Němci vítali, způsobily spolu s pověstmi o dalších, velikých plánech Bismarckových u Františka Josefa I. pochybnost, zajistili opravdu dosavadní důsledné lpění na prosincové ústavě, které znemožňovalo smír s Čechy, Poláky i jejich federalistickými spojenci, říši rakouské pevnost žádoucí ve změněných poměrech evropských. Přesvědčení, že jest v zájmu dynastie, hledati především smír s vůdčími národy slovanskými, zesiloval u císaře zejména Albert Schäffle, profesor národního hospodářství ve Vídní, půvo-

A. Schäffle.

dem Jihoněmec. Schäffle byl sociální reformista, který viděl zlo Rakouska ve vídeňské plutokracii a německo-liberální buržoasii, opřené o židovský tisk, ústřední byrokracii a vyšší důstojnictvo. Nepřál zároveň pruské a maďarské rozpínavosti a tvrdil, že dosavadní režim jest »bezpečnou přípravou západních zemí rakouských pro jejich pohlcení Pruskem«. Jeho vliv přispěl k tomu, že v únoru 1871 bylo konečně vyhověno žádosti hraběte Potockého za propuštění a sestavením nové vlády byl pověřen hrabě Karel Zikmund Hohenwart, vážný, uzavřený muž, jenž byl na sebe upozornil jako místopředseda hornorakouský.

Ministerstvo
Hohenwartovo.

Nové ministerstvo, složené skoro veskrze z vysokých úředníků a mužů vědy, mělo podle císařových slov »stanouti nad stranami«; skutečnost, že v něm vedle Schäffleho, jako ministra obchodu, zasedli dva Češi, dosavadní ministerský rada Josef Jireček jako ministr školství a profesor Karel Habětinek jako ministr spravedlnosti, pobouřila však hned od počátku velice všecek tábor liberálního Německa, jehož sebevědomí a panovačnost nedávna vítězství sousední říše německé velice byla stupňovala a který se nyní nenávistně zpěnil pověstmi, že se nová vláda pokusí o zásadní federalisaci ústavy a zároveň učiní Římu zpátečnické ústupky. Hohenwart byl proto uvítán nejen jízlivými posměšky jako hlava »masopustního ministerstva«, nýbrž zřejmým odporem německé většiny říšské rady, zvláště když přijal do svého kabinetu v dubnu jako ministra bez portefeuille také dosavadního předsedu polského Koła, Josefa Kazimíra rytíře Grochołského a předložil v zápětí sněmovně dvě významné osnovy zákonů, o rozšíření zákonodárné pravomoci sněmů zemských a o nové úpravě poměru Haliče k ostatním zemím říšským.

Odpor
říšské rady.

Říšská rada projevila sice okázale svou nesmířlivost pochováním těchto předloh; poraziti vládu opřenou o důvěru císařovu se jí však nepodařilo. Naopak, Hohenwart odhodlal se svést s ní rozhodný boj nejen tím, že vyhověl Polákům v některých kulturních požadavcích, jako bylo zpolštění dosud německého divadla ve Lvově i haličských universit, nýbrž přistoupil skutečně k činům, jež měly ústavní spory v Předlitavsku uklidniti podstatnými změnami ústavy prosincové. Nemínil je ovšem provésti oktrojem, nýbrž ústavně říšskou radou, v níž doufal, že dosáhne příchodem Čechů, Poláků a státoprávních opozičníků šlechtických, jakož i zesílením počtu alpských konservativců nutné většiny. Proto vymohl 10. srpna na císaři rozpuštění říšské rady i většiny sněmů zemských

Její rozpuštění
(10. srpna 1871).

a usnadnil při volbách do sněmů těch porážku německých ústaváků nařízením, které rozmnožovalo počet drobných voličů, liberální buržoazii většinou nepříznivých, tím, že do censu desíti zlatých vedle daní státních počítány byly i zemské přírázky.

Očekávaný výsledek se opravdu dostavil; ústavověrní centralisté němečtí dosáhli při volbách, konaných na počátku září, většiny jen ve sněmch dolnorakouském, štyrském, korutanském, solnohradském a slezském; všude jinde, zejména také na Moravě a v Horních Rakousích, vláda zvítězila a bylo lze míti za to, že v říšské radě ji bude podporovati na 140 poslanců, proti 63 opozičníkům, takže dvoutřetinová většina pro ústavní změnu byla zajištěna.

Rozčilení německých centralistů nad touto porážkou na poli, kde byli zvyklí vládnouti od roku 1861, stupňovalo se pak nesmírně i zprávami o současných úmluvách vlády, spějících k vyrovnání Rakouska se státoprávní opozicí českou.

Vskutku došlo po delších námluvách předchozích, v nichž hlavní slovo měli Schäffle, Rieger, Clam Martinic a Pražák, v srpnu v Praze k důvěrné dohodě o tak zv. fundamentálních člancích, jimiž čeští státoprávníci ustupovali ovšem poněkud se svého zásadního stanoviska, směřující se dodatečně s vyrovnáním rakousko-uherským a dualismem, jako věci již nezvratnou. Nabývali však v rámci zemí předlitavských pro skupinu zemí českých osobitého postavení, které dávalo sice celku říšskému vše, čeho měl nutně zapotřebí, znamenalo však zároveň značnou změnu zákonodárného i správního stroje ve smyslu federalistickém, snížení všemohoucnosti Vídně i německého nadprávi a zaručení nejdůležitějších národních zájmů českých. Zároveň měly býti ve všech zemích říšských změněny řády volební.

K provedení těchto úmluv rozhodným krokem státi se mělo zahájení sněmu českého, kde Němci již od roku 1870 byli v menšině a který proto nebyl rozpuštěn, 14. září přečtením neobyčejně významného projevu panovníkova. Byl to královský reskript z 12. září, v němž František Josef I., uznávaje státoprávní postavení koruny české, sliboval, že korunovační přísahou potvrdí práva království a vyzýval sněm, aby v duchu smírném vypracoval návrhy, jimiž by dosáhl srovnalosti »s tím, čeho vyhledává mocnost říše, a s právy jiných království a zemí«. Vláda předkládala zároveň sněmu osnovu nového, spravedlivějšího řádu volebního

i zvláštního zákona na ochranu národnosti, a další postup byl smluven tak, aby sněm, uzákoniv tyto osnovy, v okázalé adrese předložil panovníkovi důvěrně smluvené články fundamentální. Článcům těm pak se mělo dostati novým reskriptem královským souhlasného přijetí, doporučujícího je říšské radě.

Reskript z 12. září, předlohy jej provázející a upřílišněné pověsti o obsahu fundamentálek vzbudily ovšem v německém táboře vřavu ohromnou, a to nejen u Němců českých, kteří ihned opustili zemský sněm, přes to, že nový zákon národnostní jim sliboval dokonalé záruky rovnoprávnosti zvláštními kuriemi. Také v alpských zemích a hlavně ve Vídni ústavověrná strana rozvířila všecko veřejné mínění tvrzením, že v sázce jsou veškeré kulturní statky, jež zemím rakouským německá práce dotud byla zjednala, že hrozí poslovanění a ultramontannisování říše a zároveň úplný rozvrat její síly proměnou ústavy, zaručující její velmocenské postavení, v chaos federalistický. Vysoká byrokracie, jež od počátku házela vládě Hohenwartově všemožně klacky pod nohy, i generalita a někteří členové panujícího domu, všichni přizvukovali židovské žurnalistice vídeňské. Sněm dolnorakouský prohlásil, že neobešle rady říšské, kde Němci mají býti majorisováni, a protestoval proti reskriptu královskému jako proti porušení ústavy, zároveň pomoci z Uher k její ochraně se dovoláváje. Na universitě vídeňské studentstvo demonstrovalo bouřlivě proti »slovansko-jesuitskému znásilnění« i proměně monarchie v pouhé »spojené státy« a ministři nebyli bezpečni před insultováním v zneklidněném prostředí hlavního města, naplněného obavou o svou dosavadní nadvládu v říši. Šlo tedy především o to, odolá-li František Josef I. této, namnoze uměle zvyšované bouři, setrvali při heslu, vysloveném v korunní radě na počátku srpna: »Es gibt kein Rückwärts mehr!«

V ohledu tom setkala se vláda Hohenwartova však záhy s nebezpečnými nepřáteli, jimž nemohl býti přímý vliv na panovníka zbraňován. Byl to především kancléř Beust, který od francouzské porážky úsilovně se snažil smazati svou někdejší protipruskou politiku úplnou oddaností německé myšlence. Snažil se od počátku vzbuzovati u císaře pochybnosti o správnosti pokusu Hohenwartova, pracoval proti němu ve svých žurnálech a zvláště cenné opory dostalo se mu z Berlína.

Tam již v polovici června korunní princ Fridrich Vilém neváhal vy-

Volby do sněmů.

Články fundamentální.

Reskript z 12. září 1871.

Vášnivý odpor Němců.

Vídeňské projevy.

Beust.

Bismarck
proti
Hohenwartovi.

sloviti vůči rakouskému zástupci svůj podiv nad »poslovaňující vnitřní politikou rakouskou« a ještě významnější slova padla se strany pruské za schůzek císaře Viléma I., který byl zase některou dobu prodlel v lázních Gastýnských, s dvorem vídeňským v Išlu i Solnohradě v srpnu a září. Bismarck pozoroval s neklidem dílo Hohenwartovo, jsa naplněn především obavou, aby Francie a Vatikán přece nenalezly v Rakousku spojence, jenž by nové Německo nutil státi ve střehu také na jižní hranici. Dokud ve Vídni vládli němečtí liberálové, nebylo z toho valně strachu; kdyby však slovanský živel spolu s konservativní šlechtou a alpskými klerikály trvale tu nabyl vrchu, mohlo býti jinak. Proto vložil Bismarck za návštěvy v Išlu císaři Vilémovi do úst výrok, že Německo si nepřeje, než aby německé obyvatelstvo v habsburské monarchii bylo zcela spokojeno a nepodléhalo pokušení, zrak svůj o pomoc do Německa otáčet; a sám Bismarck netajil se podivem nad tím, že vláda Hohenwartova chce prý platiti uklidnění Čechů mnohem povážlivějším rozrušením silnějšího živelu německého.

Při tom vystříhal se německý kancléř sice formálního vmísení se do poměrů rakouských, usnadnil však narážkami svými Beustovi úsilí, přesvědčiti císaře o tom, že provedení fundamentálek by učinilo státní stroj rakouský tak složitým a vydalo jej poruchám tak častým, že by určitost politiky zahraniční tím nezbytně trpěla. Federalism podle přání Čechů zřízený, nedal by prý říši míru, nýbrž trvalou válku vnitřní. Že při tom Beust očerňoval české prostředí také z panslávských sklonů, nebylo nikterak nové; význačné bylo však, že i cářská politika prostředkem vídeňského vyslance Novikova od federalisace Rakouska zrazovala. Alexander II. byl totiž naplněn obavou, že svéprávnost, již by se Haliči v jejím rámci mohlo dostati, způsobí škodlivý dojem v ruském Polsku, a dával proto přednost tomu, aby Němci zachovali v Rakousku vrch, než aby polské hnutí národní tu získalo výhod.

Z rozličných stran dály se tak účinné podkopy proti vládě Hohenwartově, která nadto sama si práci stížila tím, že jednání na sněmu v Praze příliš provlekla a dala tak protivníkům svým čas k soustavnému štvání. Teprve 10. října schválil sněm po obšírném jednání ve výboru adresu panovníkovi, jejíž »docelující přílohou« se staly články fundamentální, doporučené v podstatě také v adrese sněmu moravského, a běželo o to, vymůželi nyní vláda na panovníkovi podepsání nového re-

skriptu, návrhy sněmu vítajícího. Neboť do jednání ve Vídni zasáhl tehdy s velikým důrazem také předseda vlády uherské, Julius Andrassy. Ovšem proti Hohenwartovi. Viděl ve vyrovnání českém zřejmě nebezpečí pro maďarské zájmy. Dualism, zbudovaný na panování Němců před a Maďarů za Litavou, zdál se mu v základech ohrožen a úspěch Čechů i Poláků mohl nadto povzbuditi podobné touhy slovanských národů, zejména Charvátů, i v zemích koruny svatoštěpánské. Obavy ty zdály se pak zvláště odůvodněny, když počátkem října došlo pod vedením několika blouznivých přívrženců illyrismu k místní revoltě ogulinského pluku v Charvátsku, a věc byla, ovšem neprávem, přičítána českým vlivům.

J. Andrassy.

Spojil se tudíž Andrassy, podporovaný císařovnou Alžbětou i společným ministrem financí, baronem Lónyayem, s kancléřem Beustem k velikému útoku na fundamentálky a posily daly jim nadto nové důvěrné projevy Bismarckovy, označující splnění požadavků českých a konservativních za povážlivé pro přátelské styky s Německem.

Česká otázka stala se tak opět význačně evropskou otázkou a rozhodnutí velikého dosahu pro všecku budoucnost rakouské monarchie přinesla veliká rada korunní 20. října, kde zejména znění chystaného re-skriptu stulo v popředí boje mezi Hohenwartem a jeho odpůrci. V ní vítězství sklonilo se totiž zřejmě na stranu těchto a ještě jasněji to do svědčila ministerská rada předlitavská, konaná pod císařovým předsednictvím následujícího dne. Marně pokusil se Hohenwart o zachránění aspoň hlavní části úmluv zmírněnou stilisací. Císař podlehl tlaku Andrassyho i Beusta, hrozících odstoupením, a bezúspěšná byla i ochota českých zástupců k dalšímu vyjednávání, jen když se hledisku jejich nedostane výslovného odmítnutí. Pokus o vyrovnávání byl rozbit a 25. října oslavovala Vídeň nadšenými demonstracemi dokonalou porážku vlády Hohenwartovy.

Korunní rady
20. a 21. října.

František Josef I., nedbaje svých slavnostních připovědí, kapituloval tak před urputným odporem německým, úspěchy Bismarckovými zesíleným, stejně jako pět let před tím byl kapituloval před odporem maďarským; zpečetil trvalost křivdy, kterou byla prosincová ústava pro národy neněmecké i pro státoprávní tradice české, a spojil s ní osudy svého rodu. Češi a jejich spojenci, jejichž hledisku se odnikud zvenčí nedostalo opory, jakou měl německý centralism i v Berlíně i v Petrohradě, byli poraženi a hořké zklamání nad ztroskotáním nadějí, domněle již zcela bez-

Pád
Hohenwartův.

Návrat Čechů
k odporu
zásadnímu.

pečných, jakož i vědomí, že sami šli v ústupnosti do krajních mezí svého právního přesvědčení, způsobilo pak ovšem, že nebyli ochotni pokračovati ve ztracené bitvě na říšské radě. Nyní odepřeli oni její obeslání a vrátili se zpět na půdu zásadního odporu státoprávního, prohlašující, že jsou rozhodnuti hájiti dobrého práva svého »až do těch hrdel a statků«.

Pád Beustův.

Nová vláda, obsazená veskrze význačnými předáky německého liberalismu v čele s knížetem Adolfem Auerspergem, odpověděla jim vysláním pověstného barona Kollera za místopředsedu do Prahy a provedením přímých voleb »z nouze« do říšské rady, honosíc se, že zdolá český odpor nejdéle do dvou let. Zároveň dostalo se však i Uhrům, jejichž pomocí německá bitva především byla vyhrána, rovněž význačného úspěchu. V listopadu 1871 padl také Beust a na jeho místo v zahraničním ministerstvu vstoupil Julius Andrassy. Maďaři, kterým vyrovnání roku 1867 přineslo státní svéprávnost a toliké výhody, strhli tím do svých rukou i zevní politiku říše.

V Berlíně byli ovšem velmi spokojeni s tím, jak se skončil obávaný náběh Rakouska k novým směrnicím ve vnitřní politice, a Bismarck se nepochybně jen jízlivě usmál žalostivému dopisu J. V. Friče, v němž někdejší demokratický bouřlivák jeho důvěrníka, Lotara Buchera, ujišťoval o českém národě, že prý »nach einem halbwegs billigen Ausgleich, nach Befriedigung der dringendsten autonomen Wünsche, kein Volk weniger Ansprüche auf hohe Politik machen wird, wie das unsere«. Kancléř byl pak rovněž velmi uspokojen i jmenováním Andrassyho, věda, že obratný Maďar jest horlivým stoupencem myšlenky, navázati přátelské styky mezi svou monarchií a Německem a smazati předchozí soupeřství mezi Habsburky a Hohenzollery.

Andrassy
a Berlín.

Obtíž tkvěla ovšem v tom, že Andrassy zpočátku spojoval sklon k těsnějšímu sblížení se s Německem zároveň s myšlenkou, nebylo-li by oběma možno společně navázati přátelské styky s Anglií, aby tak vznikla silná skupina velmocenská, především Rusku čelící. Neboť jako uherský vlastenec, pamětlivý roku 1849, a zároveň jako státník, jemuž hlavním nebezpečím pro habsburskou monarchii se jevil vzhled k jihoslovanskému živlu pod ochranou ruskou, netajil se Andrassy svou nechuť vůči Rusku a byl by raději měl co činiti s Berlínem, rovněž od Petrohradu zjevně odkloněným.

Bismarck naproti tomu věděl dobře, že dosažení závazného spolku od Anglie, vyhýbající se zásadně takové vázanosti, jest zatím nemožné. Zkušenosti roku 1870 ukazovaly mu nadto dobrý poměr k Rusku jakožto nejlepší kryt na východě a záruku, že císařská moc se nestane spojencem nesmílivé Francie. Tou cenou tedy nemínil nikterak vykupovati přátelství Vídně a Pešti, měl však za to, že nebude nemožno způsobiti, aby došlo k dohodě tří císařů, jež by obnovovala tradici někdejší aliance velmocí východních a usnadňovala Německu trvalé osamocení Francie v pevninném světě i bezpečnou konsolidaci dosavadních úspěchů německých. Skutečnost, že při konservativních sklonech dvora berlínského i vídeňského a absolutistickém rázu císařského samodržaví dohoda taková byla zároveň zárukou náležité monarchické autority proti nárazům demokracie i společenských převratů v celé Evropě, jevila se mu především vhodným lákadlem, a s velikým důrazem vytykal tudíž v Petrohradě, že válka proti rejdům dělnické internacionály a výbuchům, jako byla nedávná komuna pařížská, jest opravdu jedinou válkou, na kterou by souvěké moci evropské vůbec měly pomýšleti. Snahou jeho bylo, nevázati se pevně ani vůči Vídni, ani vůči Petrohradu, nýbrž učiniti té i oné moci přátelství Německa žádoucím a zdržeti je tím od jakéhokoliv sblížení s Francií nebo Vatikánem. Vskutku došla snaha ta splnění aspoň dočasného, hlavně zásluhou poměrů ruských a císaře Alexandra II.

Bismarck
a Rusko.

* *
*

V druhém desetiletí vlády Alexandra II. vracela se zevní politice císařské znenáhla podnikavost, kterou neúspěch války krymské dočasně byl ochladil. Rusko dobývalo tehdy v Asii značných úspěchů a zraky jeho počínaly se znova s rostoucím důrazem obracet i k otázkám blízkého východu. Při tom bylo však důležité, že se zájem o ně již neobmezoval na kruhy vládní, nýbrž zasahoval i širší vrstvy vzdělané. Ovšem nikoliv všechny. Značná část mladé inteligence ruské zůstávala věrna radikálním náladám; nevěřila, že by moc císařská byla s to, aby upravila náležité veřejné poměry znenáhly úsilím reformním, které se opravdu tříštilo v řadě polovičatých náběhů a naráželo značnou měrou i na nedostatek dobré vůle místního činovníctva. Revoluční kvas rašil proto dále v mnohých hlavách, ovládaných nikoliv národními, nýbrž všelidskými hledisky. Hlásily se však zároveň i jiné proudy. Zejména polské povstání roku

Poměry ruské.

Národní
hnutí.

1863 probudilo u mužů, jako byl Michal Katkov, vydavatel »Moskevských vědomostí«, cítění, příbuzné nacionalismu západnímu, který právě tehdy Cavourem i Bismarckem v Itálii i Německu dobýval tak značných úspěchů. Roste v nich pochopení pro národní cenu silného státu, ruským jazykem, samodržavím i pravoslavím v pevný celek stmelěného, a význačné bylo, že se tento proud mocně zbarvoval i slovanskými motivy.

V tom neúnavným byl zvláště stárnoucí Pogodin, který neustával vytýkati, jak nutno jest, aby Rusko bylo skutečnou oporou i Slovanům podřízeným habsburskému a tureckému panství a pěstovalo s nimi vzájemnost. Významné bylo však, že i mladší generace slavjanofilů upouštěla od výlučného důrazu na příliš odtažitou a mysticky zbarvenou filosofii původního slavjanofilství, a sbližovala se znenáhla s politickými hledisky mužů, kteří chtěli Rusko prakticky posunouti v čelo slovanského hnutí v Evropě. Jejich zájem obracel se ovšem především k větším slovanským vyznání pravoslavného. Význačným střediskem ruchu toho stával se t. zv. dobročinný komitét slovanský, založený v Moskvě již 1857 a potvrzený vládou jako spolek roku následujícího, který si především učinil úkolem sbírky peněz pro východní církve a jejich kulturní rozvoj v balkánských zemích tím, že tam pomáhal stavěti kostely i školy, vybavoval je paramenty i knihovnamy a podporoval mladé Jihoslovany, do Ruska na studie přicházející. Cárský dvůr neodpíral mu své podpory a součinnost slavjanofilské skupiny ukázala se zjevně zejména, když roku 1861 Ivan Aksakov se stal předsedou moskevského komitétu.

Spolek, který záhy zřizoval odbočky i v jiných městech, stal se důležitým pojítkem mezi ruským prostředím a Slovany balkánskými. Rostoucí zájem o ostatní větve slovanské hlásil se však i u západníků ruských. Dosvědčovaly to zjevy, jako byl »Přehled dějin slovanských literatur«, vydaný roku 1865 A. N. Pipinem, jehož autor ovšem proti porušovacímu sklonům některých svých vrstevníků důrazně vytýkal přirozenou rozličnost a osobitost národů slovanských. Důležitým projevem v tomto ohledu byla i národopisná výstava v Moskvě roku 1867 se svým všeslovanským oddělením, která se stala význačným mezníkem v dějinách společného cítění slovanského. Debaty tu konané ukázaly ovšem zároveň propast, zejíci zejména mezi Rusy a Poláky, a marné byly pokusy českých hostů o její překlenutí.

Přílišný důraz na ohromnou převahu moci cářství ruského vůči ostatním příbuzným kmenům dodával vůbec slovanskému hnutí význačný přízvuk u některých jeho ruských stoupců. Tak hlásal učený Vl. I. Lamanskij již od r. 1864, že se ruština má státi dorozumivacím jazykem všech Slovanů, kdežto jiný učenec, Nil Popov, jim doporučoval obecné zavádění ruského písma, kteroužto myšlenku u nás zejména F. Jezbera opravdu, ovšem marně, v život uvést se snažil. Také domněnka, že jen pravoslaví jest nerozlučnou značkou pravého slovanství, vedla některé ruské učence k pokusům o důkaz, že se v zemích českých pravoslavné prvky od doby Methodějovy zachovaly až do husitství a v něm pak působily, takže roku 1870 básník Tjučev na základě tom mohl vyzývati nadšeně Čechy, aby pouto, jež je váže k Římu, roztavili v plápolu hranice kostnické a od katolické pověry, které Poláci úplně propadli, rázně se odvrátili.

Ve všem tom bylo mnoho pouze literární nálady, nevyzrálé v kladné myšlení politické, ozvaly se však zároveň i mnohem určitější hlasy. Roku 1869 uveřejnil Mikuláš Jakovlevič Danilevskij v časopise »Zarja« řadu článků, které později sebral v knihu s názvem »Rusko a Evropa«. Dílo tohoto někdejšího člena kruhu Petraševců stalo se takřka katechismem krajního všeslovanství ruského. Danilevskij, vycházející od nauky o vyhraněných kulturně-historických typech v lidstvu, staví typus slovanský hodnotou nad románský i germánský. Rusko má mu dopomoci k náležité platnosti rázným bojem s ostatní Evropou, který by zejména vysvobodil veškeré Slovany z jařma rakouského i tureckého. Neboť samo trvání států těch jest prý urážkou právního cítění slovanského, jehož konečným cílem má býti ohromná federace, sahající od břehů Adrie až k Tichému oceánu. Rusko, které samo vzroste o východní Halič i o ruský kraj zakarpatský a nabude panství nad Cařihradem, bude mítí vůdčí postavení ve federaci té, v níž svérázného místa ostatně nabude i stát československý i stát illyrský, spojující v jedno Srby s Chorvaty i Slovinci; zmenšený stát maďarský a na jeho újmu vzrostlé Rumunsko budou rovněž jejími podružnými členy a veliký spolkový útvar ten převýší rozsahem a silou svou všechny ostatní státy v lidstvu.

Bylo zřejmé, jak zde na místo herderovské a schellingovské ideologie slovanské cítění ruské dospívalo k určitým koncepcím politickým velikého rozmachu, které neutkvívaly jen při měkkých a všelidsky zbarvených úvahách kulturně-sociologických, nýbrž měly tvrdou tvárnost myšlenky

Slovanská myšlenka.

Dobročinný komitét.

F. Aksakov.

A. N. Pipin.

Vl. Lamanskij.

Češi a pravoslaví.

M. J. Danilevskij.

Slovanská federace.

R. Fadějev.
státní, počítající s mocí ve světě, jenž na moci byl založen a v západní Evropě s ní národní myšlenku pevně spojoval. Současně vyslovil podobné hledisko i generál Rostislav Fadějev ve spisu »Myšlenky o východní otázce«, v němž vytýkal nebezpečí, které neočekávané zesílení Němců přináší Slovanstvu, zejména Čechům, a doporučoval Rusku zcela rozhodný postup nejen proti Rakousku, nýbrž i proti Německu. Slovanství, jež dosud jest prý pouhou mlžinou kosmickou, stane se světem skutečným jen, naleznou-li tvárnou osu v Rusku, které učiní Cařihrad hlavním městem veliké federace slovanské a rozmetá léčky austroslavismu, německou záludností nastrojené. Byly tu ovšem i jiné souvěké názory na poměr k Německu; tak tvrdil Dostojevskij ve svých politických úvahách, že by Rusku bylo lze s Německem, jehož germánská opravdovost prý dříve nebo později ovládne i románský západ, o vedení v Evropě se rozdělití jakousi věčnou smlouvou, která by východ ponechávala Slovanstvu, aby tam zejména plně vyhranilo svou náboženskou a mravní tvořivost.

Dostojevskij.
Ze všeho toho bylo tudíž zřejmo, že veliké změny, které v ovzduší evropském způsobil v šedesátých letech vznik národního státu německého, vlášského, uherského i rumunského a vůbec stoupající var národnostního hnutí, také v ruském prostředí počínají působiti, odívajíce se tu ovšem ve velmi svérázné roucho vlivem zcela zvláštních předpokladů, jež ruskému cítění dávalo jednak pravoslaví se svými balkánskými vztahy, jednak imperialistické dědictví moci cářské a konečně i zkalený poměr k Polsku a silné sklony ideologické, ruské bytosti vlastní. Při tom šlo však především také o to, jak mocně myšlenkové proudy ty budou s to, proniknouti do oblasti cářského dvora a do společnosti na něm vládnoucí, která namnoze v ruském prostředí národním měla postavení naprosto jiné, než měly ostatní dvory evropské v oblasti své moci. V ohledu tom bylo nepochybné, že z vlivných státníků ruských aspoň jednotliví, na příklad generál Nikolaj Miljutin nebo cařihradský vyslanec hrabě Ignatěv, byli značně dotčeni hnutím, které ruskou politiku v Evropě chtělo usměrniti slovanskými hesly a dáti jí tak větší průraznost i vůči Turecku i vůči Rakousku a po případě i proti další rozpínavosti německé. Tvrdilo se dokonce, že ani cářevič Alexander myšlenkám těm není nepřístupen. Hlavní vliv v zahraniční politice snažil si ovšem s napětím všech sil u dvora cářského zachovati kancléř Gorčakov, obratný odborník v umění

diplomatických šarvátek, jemuž vysoký věk dal mnoho zkušeností, ale neodňal horečné ctizádosti. S výše svého státnického sebevědomí a dvořanského věhlasu přezíral Gorčakov sice skepticky nadšená hesla národního a slovanského hnutí, shodoval se s nimi však aspoň, pokud šlo o nedůvěru vůči Rakousku.

Při postupu ruské moci do Turkistánu podařilo se jeho obratnosti vyhnouti se přímé srážce s Anglií přes to, že několikrátě vážně hrozila, a podobně dosáhlo pod jeho diplomatickým vedením Rusko roku 1871 také, že mohlo setřásti ponižující závazky, jež mu ukládal mír pařížský z roku 1856 v Černém moři, aniž bylo nuceno sáhnouti ke zbraní. Ve věci té vedle Anglie největší odpor přicházel z Vídně a diplomacie rakouská jevila se v době té vůbec hlavním soupeřem ruského vlivu jak v Cařihradě a vůbec říši turecké, tak v jejích vasalských knížectvích, rumunském i srbském. Všude tu bylo zjevno, že cesty obou císařstev se prudce kříží, a nedůvěru Gorčakovu proti vídeňské politice nikterak nezmenšilo, když na místo Sasíka Beusta jejího vedení se ujal Maďar Andrassy. Než ani vůči Berlínu ruský kancléř neměl na počátku sedmdesátých let náhlady tak přátelské, jak by se bylo zdálo podle ochoty, s kterou krátce před tím Rusko bylo krylo záda postupu Bismarckovu i proti Rakousku i proti Francii. Gorčakov soudil správně, že by se nové Německo, ač s ruskou pomocí vytvořené, snadno mohlo státí rovnováze moci v Evropě a tím i Rusku nebezpečným, kdyby mělo snad dále růsti a zároveň uvedlo Rakousko do závislosti na sobě. Proto se netajil přáním, aby Francie znovu zesílená zůstala náležitou protiváhou německé moci v západní Evropě, a Bismarck pozoroval s trpkostí, že ve francouzském prostředí některá jeho povzbudivá slova vůči francouzským zástupcům zesilují naději na možnost nového vzestupu pomocí spolku Francie s mocí cářskou, zbudovaného na společné antipatii slovanského i francouzského živlu proti rozpětí německému. Neboť myšlenka ta vyskytla se již za Napoleona III. a hned roku 1871 dal jí význačný výraz Arnošt Renan, vysloviv mínění, že snahou Francouzů bude nyní především »attiser la haine toujours croissante des Slaves contre les Allemands, favoriser le panslavisme, servir sans reserve toutes les ambitions russes«.

Tato obava, že by na dvoře cářském mohlo slovanské hnutí ovládnouti a zároveň dojíti k dohodě rusko-francouzské, jež by poraženou Francii vyvedla opět na výšiny velmocenského postavení, brala Bis-

Poměr k Rakousku.

Rusko a Francie.

marckovi, jak se výslovně přiznal ruskému zástupci Petrovi Šuvalovovi, spánek, a podezření, že se Gorčakov opravdu k postupu tomu kloní, vzbuzovala jeho značnou nenávist proti starému kancléři ruskému. V ruských poměrech záleželo ovšem velmi mnoho na osobních rozhodnutích carových a Alexander II. poskytoval německé politice naopak mnohem větší záruky, než většina v jeho okolí. Nebyl sice bez ctižádosti a byl by rád odčinil aspoň ztrátu části Bessarabie, způsobenou mírem pařížským roku 1856, a upevnil opět lépe ruský vliv na Balkáně. K Rakousku choval pochopitelnou nedůvěru a úplné zničení Francie zdálo se i jemu se škodou Ruska. Na smělé myšlenky mužů, jako byl Pogodin, Aksakov nebo Danilevskij, hleděl však jako na nebezpečné a dětinské fantazie, jež jsou s to, aby zavlekly cářskou moc do těžkých nebezpečí, a rovněž cizí mu bylo i jakékoliv citové zaujetí proti německému živlu. Naopak; k osobě císaře Viléma I. ho poutala srdečná úcta, opřená o staré dynastické svazky dvora petrohradského s Berlínem, jež byla zároveň však provázena vědomím, že pruský rod vděčí přízni cářské politiky především veliké úspěchy let 1866 a 1870.

Hlavním hlediskem Alexandra II. při tom byla snaha, nezavléci Rusko předčasně, dokud nebude úplně zotaveno a vnitřně uklidněno, do nebezpečí válečných, jež by velikými náklady zničila všechnu dosavadní námahu o úpravu říšských financí a vydala cářství těžkým otřesům vnitřním. Neboť cář cítil dobře, jak podzemní oheň radikální nespokojenosti mladší pokolení ruské inteligence stravuje přes úsilnou represí policejní; obával se zmatků z toho hrozících a proto mocně na něho působila tvrzení Bismarckova, že by monarchický zájem žádal toho, aby vůdčí dvory panovnické zachovaly náležitou soudržnost proti nebezpečím převratných stran, jaké byla právě komuna pařížská tak hlučně prozradila. Hlediska ta jevila se mu opravdu prospěšnějšími než stupňované napětí vůči Rakousku pro otázky balkánské, a to tím spíše, že se ani po pádu vlády Hohenwartovy nemohl zhostiti obavy, aby politika vídeňská uvolněním rozsáhlé svéprávnosti Poláků v Haliči nevytvořila v Krakově i Lvově ohniska, odkud by nespokojenost Poláků ruských a jejich nové pokusy revoluční byly účinně podporovány. Proto zamítal úplně myšlenky, jaké vyslovil na příklad Pogodin roku 1871 v otevřeném listě Palackému, podle nichž Rusko podporováním federalismu v Rakousku mělo přispěti k vítězství slovanských národů v monarchii podunajské, jejíž moc se nadto

právě tehdy zřejmě upevňovala i tím, že Rakousko roku 1872 zvýšilo značně presenční stav svého vojska a provedlo důsledně obecnou povinnost brannou.

Vše působilo tedy k tomu, že snaha, zmenšiti pokud možno tření mezi rakouskými i ruskými zájmy a zároveň zabrániti, aby snad Berlín jedostrannou dohodou s Vídní nevytvořil hrozivé fronty, na západě Rusku čelící, nabyla u Alexandra II. znenáhla vrch nad sklony jinými a přivedla jej k postupu, jež Bismarckovi nebyl ovšem nikterak nevídaný. Když totiž v září 1872 mělo dojít k okázalé návštěvě Františka Josefa I. v Berlíně, v níž souvěký svět viděl konečné upuštění Rakouska od myšlenek na odplatu za rok 1866, přihlásil se Alexander II. sám, že by chtěl schůzky rovněž se účastniti. A tak došlo ve dnech 3.—11. září opravdu k schůzi tří císařů na dvoře německém, která ovšem vzbudila mnoho rozruchu. Tvrdilo se obecně, že tu Bismarck dosáhl výslovného vytvoření spolku tří císařů a obnovení někdejší aliance velmocí východních, která před rokem 1848 bývala hlavní oporou konservativních směrů v politice evropské.

Tak daleko věci ovšem nedospěly; v Berlíně nebyla tehdy podepsána žádná tajná smlouva, ale došlo tu zřejmě k sblížení, které bralo Francii zatím všecku naději na činnou oporu v Rusku, a rok 1873 přinesl pak nejen obřadné splácení návštěv vzájemných ve Vídní i Petrohradě, nýbrž i určité tajné konvence. V květnu roku toho byla totiž Vilémem I. a Alexandrem II. podepsána důvěrná smlouva, v níž ruský i německý panovník si slibovali navzájem pomoc vojenskou 200 tisíc mužů, kdyby byli zvenčí napadeni. Smlouva neměla ovšem zatím žádné určité směrnice útočné a nebyla ani kontresignována vůdčími státníky, nýbrž pouze šéfy generálních štábů; byla především výrazem snahy cáře Alexandra II., zavstiti další úsilovně zbrojení. V zápětí uzavřel však cář při návštěvě v Schönbrunně 6. června 1873 také důvěrnou úmluvu s Rakouskem, jež měla ráz poněkud jiný.

V ní si slibovali oba panovníci především, kdyby mělo dojít k nutnosti řešiti některé ožehavé záležitosti evropské — především myslelo se tu ovšem na otázky balkánské, — že budou hledati úsilovně vzájemně dohody předchozí, aby různost jejich názorů neohrozila evropský mír a vyšší zájmy monarchické solidarity. V případě hrozícího útoku s třetí strany slibovali si nadto, že dříve než budou hledati jiných spolků, do-

Berlinská
schůze
(září 1872).

Konvence
s Německem
(květen 1873).

Dohoda
s Rakouskem
(červen 1873).

hodnou se o vzájemné pomoci. Smlouva měla míti platnost časově neomezenou a teprve dvě leta po její výslovné výpovědi mohla ta i ona moc nabýti opět »son indépendence d'action«. Působnost této »entente« byla pak rozšířena i na Německo tím, že i Vilém I. k ní 22. října přistoupil osobním podpisem při návštěvě v Schönbrunnu.

Dohoda
tří císařů.

Tak vznikla skutečná dohoda tří císařů, tajná sice souvěkovcům svým zněním, ale zjevná účinkem, zejména zeslabením napětí mezi Ruskem a Rakouskem, jehož mírumilovnost Alexandra II. se snažila dosíci přes to, že i v jeho nejbližším okolí věc byla namnoze dosti nepříznivě posuzována a přívrženci jadrně slovanské politiky v tom viděli trpkou porážku. Pro Německo znamenal pak tento směr ruské politiky žádoucí záruku politického osamocení Francie v Evropě tím spíše, že se zároveň mohlo bezpečiti také na podobný postoj Italie.

Italie.

Království italské získáním Říma v září 1870 dokončilo vzrušenou dobu tvoření národního státu a nastaly mu především všední dny pracného úsilí o jeho vnitřní vybudování, jež nebyly bez svízelných přízvuků. Finance mladého státu tísnily nepoměrně značný dluh státní, jenž od roku 1861 byl vzrostl na deset miliard; značné obtíže působilo také splývání pokročilého severu italského se zaostalým jihem, stíženým vzrostlou pauperisací a negramotností nižších vrstev, zločinným spolkařstvím i brigandáží, jež dosáhla i v Neapolsku i na Sicilii neobyčejného stupně. Rozpočet zatěžovalo velice také to, že Italie, jež vojensky chtěla býti velmocí evropskou, chvátala překotně za Pruskem moderní výzbrojí a poměrně vysokým mírovým stavem vojska, dosahujícím desíti sborů armádních a opřeném o důsledné provedení obecné povinnosti branné. Také urychlené opevnění Říma kruhem tvrzí dosvědčovalo, že nové království jest rozhodnuto, hájiti stůj co stůj národní jednoty, tak těžce dosažené.

Pius IX. a
království
italské.

Kout, odkud jí především nebezpečí hrozilo, ležel ovšem v jeho vlastním srdci; byl to Vatikán. Pius IX. neuznal výsledku plebiscitu, kterým zbytek jeho někdejšího státu 2. října 1870, hned po násilném obsazení Říma, prohlásil své splnutí s královstvím italským, a protestoval 2. března 1871 okázale i proti tomu, když italský parlament zvláštním zákonem učinil věčné město opravdu hlavním městem země. Italské zákonodárství šlo přes tyto protesty, cítilo však závazek, uklidniti ostatní katolickou Evropu slavnostními zárukami, jež měly papeži, vlastní suve-

renity zbavenému, pojišťovati aspoň osobní i duchovní nezávislost. Zvláštní zákon o zárukách těch, odhlasovaný 13. května 1871 v posledním sezení vlašské sněmovny ve Florencii, stanovil především nedotknutelnost osoby papežovy a jeho právo, míti ozbrojenou stráž; zajišťoval mu i nedotknutelnost paláce vatikánského i letního sídla v Castel Gandolfo, právo přijímati plnoprávné diplomatické zástupce cizích mocí, svobodu konklave i poštovního a telegrafního spojení s ostatním světem a nadto vyplácení roční civilní listiny tří milionů lir. V kruhu své moci ponechal stát italský kurii také volnou nominaci biskupů, zrušil placet i exequatur. Než Pius IX. odmítl smír na tomto základě encyklikou 15. května, v níž se prohlašoval zajatcem italského násilí, odmítal vůbec styk s italskými úřady a zakazoval italským katolíkům účast na životě veřejném, zejména při volbách politických.

Zákon
o zárukách
(13. května 1871).

Římská otázka nebyla tedy vyřízena a zůstávala dále bolestným problémem vlašským i evropským; neboť diplomacie kuriální, opírajíc se o vysoké duchovenstvo zemí katolických i čilou agitaci řádu jezuitského, rozvinula, kde jen možno bylo, všechno úsilí, aby vytvořila v Evropě politickou situaci, jež by přinesla moci italské pokoření a papeži vrácení aspoň části světské moci. A ježto myšlenka ta zejména ve Francii nalézala netajený ohlas v konservativních kruzích, spojujících vlastní porážku s porážkou katolicismu v jediný pocit bolesti a kladoucích národnímu obrození francouzskému takřka do vínku také úkol, usilovati o obnovení církevního státu, vznikalo z toho zjevné napětí mezi prostředím francouzským a vlašským, z něhož bylo Bismarckovi možno kořistiti.

Odpor kurie.

Neboť zvláště, když »kulturní boj« v Německu neobyčejně zostril poměr mezi říší a kurií, mohl vytýkati, že Německo stejně jako Italie jest ohroženo »černou internacionálou«. Italie se sice nestala členem dohody tří císařů, okázale návštěvy Viktora Emanuela I. ve Vídni i Berlíně v září 1873 byly však projevem přátelského poměru k té i oné říši, což ostatně usnadňovala nemálo také tehdejší vnitřní politika rakouská.

Poměr Italie
k Vídni
a Berlínu.

Ve Vídni ovšem nechybělo vlivných osobností dvorských a šlechtických, jimž žádoucím se jevílo, aby Habsburkové v duchu své protireformační tradice neodpírali úplně sluchu nářkům kurie římské, a Bismarck nepřestával se obávati úkladů z této strany. Andrassy choval se však veskrze odmítavě k těmto myšlenkám a liberální ministerstvo rakouské, které jeho i Bismarckovou pomocí »chabrusovými« volbami

roku 1872 i v Čechách dosáhlo aspoň částečného úspěchu, netajilo se dokonce svým sklonem, sekundovati i v Rakousku, pokud mohlo, boji Pruska proti papežskému Římu. Snažilo se zejména shlazovati všemožně zbývající stopy konkordátu z roku 1855, zrušeného již 31. července 1870 ministerstvem hraběte Potockého v důsledku tvrzení, že prohlášení neomylnosti papežské vnitřní poměry církve katolické hluboce změnilo. Dvůr císařský kladl se sice snahám těm, pokud mohl v cestu, konečným výsledkem vleklého jednání byly však přece roku 1874 zákony, upravující nově poměr státu a církve v Rakousku.

Nebyly ovšem naprosto tak příkré, jako opatření proti nárokům kurie v Prusku a říši německé tehdy namířené, neboť Andrassy dbal obratně toho, aby rakouská politika nebyla stržena do otevřeného boje s katolictvím a ubránil se i tlaku, který se v tom na něho vskutku dál z Berlína. Přes to mohl Pius IX. encyklikou ze 7. března 1874 označiti i rakouské zákony jako zotročení církve státem a uklidňoval se jen nadějí, že vliv pravověrného dvora císařského v praxi nedopustí krajních důsledků věci té a zachová přes to přese všecko duchovenstvu rakouskému náležitý vliv na život veřejný i společenský. Na podporu plánů směřujících k obnovení státu církevního a proti království italskému stejně jako proti nové říši německé namířených ve Vídni však zatím nebylo naděje a Bismarckova politika, jejímž cílem bylo osamocení Francie i Vatikánu, jevila se tudíž zcela úspěšnou, a to tím více, ježto zároveň i vnitřní poměry francouzské dlouho nebyly nikterak uklidněné.

*
*
*

Francie, zdeptaná válkou, měla neobyčejně těžký návrat ke konečným novým řádům státního života a prožila tuhou zápas o ně, který se protáhl na několik let. Zahájil jej především trapný boj o Paříž s komunou, který zanechal po sobě kvas mnohých nenávistí. Po jeho krvavém skončení vstoupila do popředí otázka, zůstane-li Francie vůbec republikou, kterou ji učinil pád Napoleona III., nestane-li se opět královstvím. Neboť v národním shromáždění, zvoleném pod tlakem válečného rozvratu, které přistupujíc k sjednávání osudného míru s Německem odsunulo tak zvaným »pacte de Bordeaux« řešení zásadní otázky ústavní zatím prostě do budoucnosti, přívrženci monarchie měli rozhodnou většinu. Byli při tom ovšem roztrženi ve dvě. Krajní pravice legitimistická.

viděla oprávněného nápadníka trůnu v Jindřichu Bourbonském, vnuku Karla X., obecně známém jménem hraběte Chamborského, kdežto orleánští, seskupení většinou v t. zv. pravém centru, zamýšleli provésti spíše restauraci mladší větve rodu královského, jejíž hlavou byl stejnojmenný vnuk Ludvíka Filipa, zvaný hrabětem Pařížským.

Stála tak monarchie z roku 1814 proti monarchii červencové, jsouce zosobněny muži, z nichž oba, jeden roku 1830, druhý roku 1848, byli v útlém dětství vskutku označeni dědici trůnu, ale revolucí ze země vyhnáni. Jejich přívrženci uznávali ovšem většinou, že jedině jejich vzájemná dohoda restauraci monarchickou umožní, a východisko jevílo se skutečně v tom, že by hned nastoupil Jindřich a po něm, ježto neměl synů, pak větev orleanská. Osobní otázku provázely však těžké rozdíly věcné. Chambord, pobývající ve Frohsdorfu u Vídně, byl naplněn představami z doby ancien régime o moci královské z boží milosti, před níž se Francii jest skloniti jako před vracející se svátostí. V ústavních rádech neviděl naprosto podmínky, jíž by mu bylo přijmouti, nýbrž jen dobrovolný ústupek svého absolutního práva, jehož symbolem mu zůstával bílý prapor bourbonský. Orleánští nestavěli se naproti tomu tak příkré proti hledisku národní svrchovanosti, viděli v ústavě závaznou smlouvu mezi dynastií a občanstvem a v trikoloře odkaz slavného rozmachu Francie v Evropě.

Umíněnost Chambordova zmařila zatím jakýkoliv kompromis; neboť romantik ten se cítil opravdu nositelem mystické síly a jaksi vyvoleným spasitelem národa, od roku 1830 zbloudilého, a manifestem, uveřejněným 6. července 1871 odmítl zásadně jakoukoliv předchozí diskusi o ústavních zárukách svého návratu do Francie. Royalistická většina národního shromáždění byla tudíž nucena obnovu království odložit a upravila zatím jen poněkud určitěji dočasnou správu státní, v jejímž čele stál slavný Adolf Thiers jako »chef du pouvoir exécutif de la République française« v postavení opravdu zcela mimořádném. Neboť byl zároveň členem národního shromáždění, předsedou ministerstva i zatímní hlavou státu, maje po boku dozorcí komisi národního shromáždění, jehož pouhým delegátem se jevil. Po delším jednání došlo 31. srpna t. zv. loi Rivet-Vivet k nové úpravě jeho funkcí v tom smyslu, že se mu dostalo názvu »Président de la République française« s právem jmenovati ministerstvo, jež mělo kontrasignovati všecka jeho nařízení, ale bylo spolu s ním zodpo-

vědno národnímu shromáždění. Zároveň vytýkal zákon však výrazně, že se tím republika nikterak nestává konečnou formou státu, nýbrž národní shromáždění si vyhradilo i nadále bezpodmínečně »le pouvoir constituant«.

Taktika
monarchistů.

Monarchisté, nemohouce svého cíle ihned dosíci, prodlužovali tak stav zatímní, který byl vyznačen také tím, že národní shromáždění a prezident zůstali ve Versailles, kdežto ministerstva se vrátila do Paříže. Při tom bylo ovšem velikého dosahu, že Thiers, ač kdysi horlivý orleanista, opravdu nepřál obnovení království; neboť vytýkal, hledě k tomu, že také strana bonapartistů zcela nezmizela, že Francie má jediný trůn, ale tré nápadníků a proto že republika jest nejlepším východiskem.

Že mínění to i jinak ve Francii nabývalo valem půdy, ukazovaly zejména doplňovací volby na uprázdněná místa v národním shromáždění, v nichž vítězili skoro veskrze republikáni. Neboť lid francouzský byl dotčen obavou, aby obnovení monarchie zemi nezavleklo do dobrodružných podniků, jako byl pokus obnovení světského panství papežova, legitimisty a duchovenstvem požadovaný, který mohl snadno vésti k nové, zhoubné válce s Německem i Itálií. Nebezpečí to vytýkalo zejména radikální levé křídlo, v jehož čele zvláště neúnavný Gambetta horlil prudce proti klerikalismu jako největší škodě řádného vývoje vlasti, vytýkaje, že národní shromáždění by mělo vůbec složit své mandáty a podrobiti se novým volbám, ježto monarchisté v něm získali většinu, skutečnou vůli národa nikterak netlumočící, jen za mimořádných poměrů, kdy většina země nepřitelem byla obsazena.

Gambetta.

Většina shromáždění ovšem na nic takového nepomýšlela, ale ani Thiers neschvaloval agitace radikálních republikánů. Vytýkaje, že »republika buď bude konservativní, nebo nebude vůbec«, označoval za »zbesilé šílenství« volání Gambettovo po účinné demokratisaci státních řádů a po »novém porodu společenském«, kterým výmluvný tribun se snažil získati i dělnictvo pro republikánské hnutí. Thiers chtěl naopak republiku opřítí především o majetné i vzdělané třídy a zachovati zároveň veškeru pevnost správního stroje, jež vyznačovala Francii od dob Napoleona I. I na poměrně neveliké uvolnění samosprávy přistoupil jen zdráhavě a snažil se zejména ve finančním hospodářství zachovati dosavadní soustavu daní, vrstvy zámožné valně nezatěžující, přes vzrostlé náklady, jež státu ukládalo hojení škod válečných i platy do Německa.

Konservatism
Thiersův.

Zachoval pevně i tuhý režim tiskový i policejní, opřený ve větších místech a zejména v Paříži o výjimečný stav, odstranění národní gardy, zákazy dělnické internacionály i oslav pádu Bastilly, obmezení práva spolčovacích.

Tato politika tvrdé autority vládní činila Thierse velmi neoblíbeným v táboře demokratickém, kdežto jeho republikánství ho zase dělilo od monarchistické většiny národního shromáždění. Přes to byla vážnost jeho neobyčejná pro schopnost, s jakou dovedl řídit zotavení země a její návrat k vážnosti v Evropě. Thiers pochopil především, že jeho hlavním předpokladem jest obnovení vojenské síly. Francie měla dostati armádu mocnější, než jakou vládl Napoleon III. Již v září 1871 stanoven byl k tomu náležitý roční kontingent rekrutů a nové zákony branné zavedly obecnou povinnost brannou od 20 do 40 roků bez výkupu, zmírněnou jen zavedením jednorozhodného dobrovolnictví pro studované a rozlišením náhradní zálohy o krátkém, pololetním výcviku od ostatního mužstva, vázaného pětiletou službou. Těm, kdož vinili vládu z přílišného napodobení pruského militarismu, bylo pak lze odpověděti nejen nutností věci, nýbrž i skutečností, že myšlenka národní obrany, ve Francii roku 1793 po prvé rozkvetlá, se tak vlastně vrací na národní půdu.

Obnovení
vojska.

Plnosti svobodného života mohla při tom Francie dosáhnouti ovšem jen rychlým setřesením německého obsazení východních departementů, jež zaručovalo velikou náhradu válečnou. Její splacení stalo se tudíž přední péčí Thiersovou a provedl je neobyčejně úspěšně, počínaje velikou půjčkou národní dvou miliard v červnu 1871, jež byla mnohonásobně přeplácena a umožnila, že v říjnu téhož roku německé vojsko ve Francii trvajícím, bylo sníženo na 50 tisíc. Další úspěšné půjčky národní roku 1872 zvýšily pak neobyčejně vážnost Francie v očích Evropy, která pod vlivem komuny pařížské a neustálenosti ústavních poměrů na ni byla hleděla dosud jako na zemi odsouzenou k dlouhému rozvratu. Nejvíce překvapily v ohledu tom však události roku 1873. Kdežto podle platných dohod předchozích Francie mohla splacení zbývajících tří miliard protáhnouti až do roku 1875, zavázala se její vláda konvencí z 15. března 1873 anticipovati splátky tak, že na podzim téhož roku poslední německým vojskem obsazené místo, Verdun, bylo vyklizeno a Francie se stala zase úplným pánem ve svém domově, nad nímž nevisel již trapně Damoklův meč častých hrozeb Bismarckových pro drobné třenicí mezi obyvatel-

Splacení
válečné
pokuty.

Osvobození
národního
území.

stvem a německými posádkami. Bylo zjevno, že si Thiers tímto úspěchem opravdu zasloužil označení osvoboditele vlasti, a přece právě ve chvíli, kdy o požehnání jeho pevné ruky bylo lze nejméně pochybovati, byl donucen vzdáti se své moci.

Poměr mezi ním a většinou národního shromáždění zhoršil se totiž v průběhu roku 1872 velice naléháním Thiersovým na to, aby ústavní otázka konečně byla řešena. Monarchisté uznávali nutnost jeho setrvání v čele státu, dokud jednání s Německem o důsledky války nebylo zcela skoncováno, neboť Bismarck se netajil tím, že jediný Thiers požívá jeho důvěry jako pevný bod v stranickém kolotání národního shromáždění. Jakmile však tento důvod pominul, užila royalistická strana tvrzení, že vláda Thiersem vytvořená nečelí dosti rázně nebezpečí politického i společenského rozvratu, k tomu, aby 24. května 1873 presidentovi většinou čtrnácti hlasů vyslovila okázale nedůvěru. Tu podal Thiers, jsa syt vleklého boje, demisi a většina zvolila bez odkladu na jeho místě někdejšího maršálka Napoleona III., generála Mac Mahona.

Neočekávaný obrát ten způsobil veliké vzrušení nejen ve Francii, nýbrž i v ostatní Evropě. Byloť zjevno, že royalisté se rozhodli k vážnému náběhu, neboť maršál, muž v podstatě nevybojný, jenž neměl diktátorských sklonů, ani valné obratnosti správní, nastupoval v hodnost presidentskou zřejmě jen, aby co nejdříve ustoupil korunované hlavě státu; a vedle něho stal se vlastním správcem říše orleanista, vévoda z Broglie, jako předseda ministerstva, jehož cílem bylo rychlé provedení restaurace. Její vyhlídky zlepšily se totiž tím, že osobní návštěva hraběte Pařížského ve Frohsdorfu ukázala dohodu obou nápadníků a většina národního shromáždění vytvořila tudíž komitét, jenž vyjednával s hrabětem Chambordem o způsobu jeho nastoupení a zárukách nové ústavy, která měla navázati především na monarchii červencovou. Jednání pokročilo konečně tak, že ve Versailles se již chystaly pozlacené vozy pro uvítání nového krále, Jindřicha V. A přece ztroskotala věc i tentokráte.

Chambord nepřistoupil totiž na umělé formulky, jimiž jednatelé většiny chtěli překlenouti rozpor mezi jeho názorem na stát a dobou souvěkou. Neznalť Francie, kterou jako děčko byl opustil před 43 roky, Francie, o níž sám Mac Mahon tvrdil, že by v ní chassepotky samy spustily, kdyby trikoloru s národního průčelí srazil bílý prapor, roku 1830 odsouzený jako přežitek a znamení nedůstojné tyranie. Chambord věřil

naproti tomu, že božská prozřetelnost ho uvede na zděděný trůn jen, zachová-li věrnost hledisku legitimacy a nestane se pod trikolorou »zajatecem revoluce«. V dopise 27. října 1873 ohlásil tudíž zachování bourbonských barev jako podmínku své cti a znemožnil tím opět obnovení monarchie, ježto většina royalistů uznávala, že by tím dříve nebo později jen novou revoluci vyvolala. Princ přijel sice krátce potom sám inkognito do Versailles, aby přesvědčil Mac Mahona o správnosti svého hlediska. President odmítl však tajné jednání s ním a většině monarchistické nezbyla než naděje, že snad brzká smrt umíněného nápadníka kolej v budoucnosti uvolní.

Zatím bylo nutno prodloužiti provisorium, což se stalo tím, že 20. listopadu 1873 doba presidentské moci Mac Mahonovy byla stanovena na sedm let a vláda se snažila, co nejvíce podporovati t. zv. »ordre moral«. Rozdíl od doby Thiersovy se stával při tom denně zjevnějším, neboť nešlo již o snahy konservativní, nýbrž zřejmě reakční. Ministerstvo nahrazovalo republikánsky naladěné prefekty veskrze osvědčenými stoupenenci monarchie, odstraňovalo z veřejných budov sochy republiky a vyhýbalo se vůbec tomu označení. Klerikalism nabyl největšího rozpětí. Národní shromáždění odhlasovalo vyvlastnění půdy pro stavbu chrámu Božského srdce na Montmartru k splnění domnělého slibu Loyolova, úsilná činnost jezuitů a misijní procesí vzrušují soustavně venkov, všude ozývá se volání, že dějinný osud Francie i Říma jest navzájem těsně spjat a že Francouzové vyvedou papeže přece z jeho vězení. Legitimistická strana doufala, že země tak dozraje k jejím cílům, obětující se mysticky Ježíšovu srdci, zatím co v národním shromáždění komise, zvolená k vypracování ústavy, své dílo uměle oddalovala, předstírajíc nutnost podrobného studia jiných ústav.

Tento rozmach legitimismu ve Francii měl ostatně význačný doprovod i za Pyrenejemi. Ve Španělech trvaly neutěšené poměry politické. Nový panovník, Amadeus Savojský, nenabyl tu řádné vážnosti, narážející na odpor kurie, jež v něm viděla především člena usurpatorského rodu, papežskou klatbou stíženého. Toho snažil se využiti Don Carlos Bourbonský, vnuk pretendenta, jenž byl ve třicátých letech Španělsko uvrhl do krvavých zmatků. Na jaře roku 1872 rozvířil v baskických provinciích povstání, které řídil z Bayonne, jsa z francouzského prostředí hojně podporován. Neboť legitimisté a duchovní francouzští doufali, že obnovení

Pád Thiersův
(květen 1873).

Mac Mahon
presidentem.

Uminěnost
Chambordova.

Prodloužení
provisoria.

Klerikální
režim.

Španělsko.

bourbonského království i na oně straně Pyrenej zesílí Francii a dá opět katolictví rovnováhu v souvěké Evropě. Vida, že kraje, rozeštváného stranictvím, opravdu neovládne, vzdal se tudíž král Amadeus v únoru 1873 trůnu a Španělsko stalo se opět republikou. Občanská válka se tam však tím jen mocněji rozvinula a Don Carlos troufal si v červenci 1873 konečně sám do země vstoupiti. Usadil se v Estelle jako panovník a nová vláda francouzská přála mu tak zjevně, že se republikánská vláda madridská proti tomu hlasitě ohražovala. Její stížnosti nejevily se ovšem daleko tak povážlivé, jako výhrůžky, které současně přicházely z Německa.

Bismarck, jenž byl květnovými zákony roku 1873 dovršil svůj rozchod s kurií a stále hlouběji vázl ve vlnách protikatolického zápasu, hleděl s neklidem na přípravy k obnovení monarchie ve Francii. Neboť odmítal naprosto názor tehdejšího německého vyslance Harry Arnima, s nímž se ostatně v zápětí střetl v prudkém boji osobním, že by dynastická solidarita měla i Hohenzollery vésti k podpoře obnovení královské moci ve Francii. Tvrdil, že by francouzské království u ostatních dvorů evropských bylo opravdu považováno za mnohem více »bündnisfähig« než »une république dissolvante« a mohlo snáze dosáhnouti s pomocí kurie koalice proti Německu namířené. Proto pád Thiersův a nový režim Mac Mahonův mu byl velmi proti mysli a užíval kde jaké příležitosti, aby mu to dal pocítiti. Skutečnost, že francouzský episkopát v duchu papežské encykliky z 1. listopadu 1873 s kazatelnou i ve svém tisku důrazně odsuzoval proticírkevní postup »berlínského Diokleciána«, umožnila mu, aby na sklonku roku 1873 a znova roku následujícího několikrát vy-máhal na vládě francouzské nápravu věci té drsným připomínáním váhy německého meče. Zároveň snažil se diplomaticky podporovati všemožně republikánskou vládu ve Španělsku, zvláště když tam v lednu 1874 vojenskou revoltou v čelo vlády byl pronikl generál Serrano, ostře postupující proti revoltě karlistické i proti katolické agitaci. Dosíci toho, aby ve věci té s ním šlo i Rakousko i Rusko, se mu sice nepodařilo, ale ve Francii byla vláda, v níž zahraniční ministerstvo řídil obratný orleanista, vévoda Decazes, nucena, nebrati za prázdna slova jeho výhrůžky, že Německo necouvne před opakováním svého útoku válečného, bude-li mu Francie soustavně stěžovati jeho zápas s kurií a sloužiti za středisko jezuitských intrik. Uložila tudíž francouzskému duchovenstvu zvláštním nařízením větší zdrženlivost, zřekla se karlismu tím, že pověřila svého vyslance

Abdikace
Amadeova
(únor 1873).

Bismarck
a republika.

Republika
ve Španělsku.

Decazes.

u republikánské vlády v Madridě, a ujišťovala také Itálii, že nepomýšlí na obnovení státu papežského.

Ústupky ty budily hlučnou nespokojenost krajní pravice v národním shromáždění versailském a také spolehlivost monarchické většiny v něm tím ovšem nemálo trpěla. Zároveň vzrůstala však v národě francouzském také stále zjevněji nálada proti reakci, jež se jevila dalšími úspěchy republikánských kandidátů při doplňovacích volbách. Vytvoření konečné ústavy nebylo lze již odsouvat, neboť také průmyslové a obchodní kruhy očekávání legitimního království nevyužila strana bonapartistická, která znovu zdvihala hlavu s tvrzením, že jen císařství vyvede Francii ze zmatků a po smrti Napoleona III. (9. ledna 1873) postavila na svůj štít jeho mladého syna, v Londýně císařovnou Eugenií vychovávaného.

Výsledkem všech těchto okolností bylo konečné vítězství myšlenky republikánské, jehož prvním projevem byl zákon, odhlasovaný 30. ledna 1875 většinou jediného hlasu, který stanovil, že v čele republiky zůstane prezident, volený na sedm let společnou schůzí dvou komor zákonodár-ných, senátu a sněmovny. V dalším průběhu roku 1875 následovaly pak většinou již zjevně vzrůstající odhlasované ostatní zákony ústavní a orga-nické, které daly Francii základ veřejných řádů v podstatě takový, jaký podnes platí. Třetí republika francouzská nepředstoupila před Evropu sice s okázalým gestem a ústavní listinou, vyzdobenou zvučnými hledisky zásadními; vkradla se spíše do života svízelnou cestou a těsnou brankou několika ustanovení, upravujících prostě techniku života veřejného, jako dítě rozpaků, které mělo na čele vepsány obtíže svého neladného vzniku. Vytvořili ji mužové, o nichž bystrý souvěkovec právem řekl, že »snili po leta o království, až konečně dospěli k republice«; a proto bylo pochopitelno, že republika ta v nejednom ohledu připomínala vskutku ještě dlouho monarchii.

Ovšem monarchii parlamentní typu belgického o bikamerálním sboru zákonodárném, rozděleném na senát a komoru poslaneckou, kde místo ústavního panovníka zaujímá prezident. President ten jest vázán výkon vlády ponechávati ministerstvu, jež zosobňuje vůli většiny komory a jest jí zodpovědno. Veškerá státní svrchovanost republiky pochází sice z ná-roda, ale tkví v jeho zástupcích, volených do komory poslanecké přímo

Rozklad
většiny
monarchistické.

Ústava
republiky
(1875).

Její
konservativní
ráz.

obecným právem hlasovacím, do senátu nepřímo složitějším způsobem. Zachovávajíc veškeren administrativní stroj, zděděný po císařství napoleonském a proniknutý duchem značně konservativním, nejevila republika francouzská také, zejména z počátku, valného sklonu k ráznému zdemoralisování života veřejného a společenského; zákonem z 12. července 1875 zajistili nadto přívrženci Říma církvi katolické značné výhody ve školství, a pro umírněná hlediska politická bylo rovněž s výhodou, že generál Mac Mahon, ač byl výsledkem ústavních zákonů značně zklamán, důstojnost presidentskou dále zachoval, kdežto národní shromáždění, rozcházejíc se konečně po pětiletém trvání na sklonku roku 1875, aby učinilo místo novému sboru zákonodárnému, snažilo se zachovati aspoň souvislost základních směrnic tím, že samo jmenovalo čtvrtinu členů budoucího senátu.

Dříve ovšem, než takto budování ústavních základů třetí republiky bylo úplně skončeno, prožila Francie na jaře 1875 velmi těžké chvíle obavy, aby hrozný muž, vládoucí Německem, jenž se v očích Francouzů jevil takřka zosobněním zla, na ni přece nepoložil svou drtivou ruku; a celá Evropa zažila spolu s ní tehdy trapný poplach válečný. Přes povolnost, kterou v roce 1874 vláda francouzská projevovala vůči »studentům sprchám« z Berlína, nebyli tam totiž s vývojem věci ve Francii nikterak spokojeni. Zotavovalat se republika po přesném splacení ohromné náhrady válečné příliš rychle a zejména povážlivým se jevilo její úsilí, vybudovati armádu, jež by počtem a výzbrojí nezůstala za německou a mohla se nadto opřít i o nákladné opevnění východních hranic země. Vůdčí německé kruhy vojenské v čele s Moltkem počaly se proto obírat s myšlenkou nové, preventivní války, jež by zlomila tyto náběhy Francie k dokonalému zotavení, dokud nedosáhnou plné účinnosti, a prodloužila tak Německu dobu, kdy hrozba » revanše « francouzské se jevila jen jako možnost budoucnosti velmi daleké.

Kruhy ty snažily se proto působiti na starého císaře Viléma I., o jehož sklonu k zachování míru nebylo pochybnosti, hlavně tvrzením, že francouzské zbrojení má opravdu rozsah větší, než jaký země může trvale snést, a že jest tudíž zjevným znamením sklonu, přepadnouti Německo znenadání. Proto zakázaly vojenské úřady již na počátku března 1875 vývoz koní z Německa do Francie a vytýkaly zejména jako hrozivý příznak zákon, kterým tehdy národní shromáždění francouzské zvýšilo po-

Válečný
poplach
r. 1875.

Heslo
preventivní
války.

čet praporů v pěších plucích ze tří na čtyř, jako by tím počet mužstva činné služby ve Francii naráz o půl druhá sta tisíc vzrostl. Vskutku vzrůst ten byl mnohem menší, ježto se zároveň zmenšoval počet setnin v jednotlivých praporech o třetinu; ale reforma přinášela přes to vojsku francouzskému zesílení zejména trvalým zvýšením počtu vyšších důstojníků, a odpovědí na ni byly podrážděné projevy publicistické v Německu, zejména poplašný článek »Krieg in Sicht«, vydaný 9. dubna v deníku »Post«, jenž sloužil druhdy i Bismarckovi k novinářským projevům.

Šlo především o to, inspiroval-li kancléř sám tento poplach a neklonil-li se také on k mínění vojenských kruhů, že jest na čase, Francii opět náležitě pustiti žilou a zeslabiti ji dokonaleji, než se stalo r. 1871. Bismarck to později rozhořčeně popíral, sotva však úplně právem. Snad mu nešlo opravdu o rozpoutání války skutečné, nepochybně chtěl však válečnou pohružkou učiniti na Francii nátlak, ve slušném styku mezi národními zcela neobvyklý a násilnický, který měl stlačit její sebevědomí a přiměti ji k větší zdrženlivosti v zbrojení; zároveň chtěl však patrně zastrašiti také druhého hlavního protivníka pruské moci, papežský Řím.

Boj s kurií zabavoval kancléře tehdy zcela neobyčejně a nepřinášel mu valného uspokojení ani v Německu samém, ani za hranicemi. Neboť jeho snaha, podporovati ve Španělech liberálně republikánský tábor, ztroskotala úplně, když na sklonku roku 1874 novým vojenským pronunciamentem tam pánem státu se stal konservativní generál Martinez Campos, který v lednu 1875 obnovil monarchii tím, že uvedl na trůn syna vypuzené královny Isabelly, Alfonse XII. Současně zapletl se Bismarck i do nevlídné srážky s Belgií pro projevy, jež tamní duchovenstvo proti jeho církevní politice činilo, a podléhal stále více obavě, aby jezuitská obratnost ve Vídni přece nezvítězila nad směrem hraběte Andrásyho a také vyrovnáním papeže s dynastií savojskou poměry evropské v neprospěch Německa neposunula. Projev síly vůči Francii, hlavnímu ohnisku nepřátelství, mohl tudíž i toto domnělé předivo římské zmásti, a jest podobno pravdě, že poplašné výstřely publicistické se opravdu nestaly bez vědomí Bismarckova.

V Paříži zneklidnila se jimi vláda ovšem značně tím spíše, že kolobaly zároveň pověsti o nedávném zvláštním poslání, kterým prý berlínský dvůr v Petrohradě nabízel cáři volnost postupu proti Turecku a po-

Výhružné
články.

Účast
Bismarckova.

Restaurace
monarchie
ve Španělsku.

Obavy v Paříži.

případě i proti Vídni, popřeje-li jí cář Německu zase k útoku na Francii. Napětí z toho všeho vzniklé bylo sice v polovici dubna na chvíli zeslabeno důvěrným ujištěním mírumilovnosti samého císaře Viléma I. vůči francouzskému zástupci; ale uklidnění skutečné nenastalo ani potom. Naopak; z projevů diplomatů a generálů berlínských a zejména ze způsobu, jakým německý vyslanec v Paříži, kníže Hohenlohe, na počátku května vůči němu se vyjádřil, nabyl francouzský ministr Decazes dojem, že nebezpečí trvá a odhodlal se užití krajních prostředků diplomatických. Prohlásiv německému zástupci výslovně, že Francie, bude-li vskutku pře- padena, ustoupí s vojskem svým za Loiru a učiní vzdělaný svět soudcem nad německým bezprávím, pečoval zároveň se vši silou, aby přivolal v čas zakročení mocí evropských, zejména Anglie a Ruska.

Opravdu vláda londýnská, alarmovaná jeho naléháním i články pařížského dopisovatele listu »Times«, známého novináře Opperta z Blovic, rozhodla se zabrániti stůj co stůj nové válce na pevnině. Navrhla tudíž především 8. května ve Vídni i u italského dvora královského společně zakročení v Berlíně. Andrassy odmítl to sice, věda dobře, jak málo vítaný by krok ten Bismarckovi opravdu byl. Britská vláda přes to nařídila svému vyslanci v Berlíně, aby kancléři naznačil, že by Anglie nezůstala lhostejnou vůči novému útoku Německa na Francii, a královna Viktorie sama psala v tom smyslu císaři. Mnohem okázalejší než důvěrný postup Anglie bylo však zakročení Ruska.

Gorčakov, který viděl ve Francii nutnou protiváhu příliš rychle vzrostlé mocí německé a opětovně povzbuzoval francouzské zástupce k zbrojení slovy »Soyez forts; il nous faut une France forte«, vítal ochotně žádost Decazesovu, jež umožňovala cáři, aby vystoupil jako »arbitre de la paix du monde«. Ruský vyslanec v Londýně, Petr Šuvalov, měl se proto dohodnouti s Anglií o společném postupu a cář Alexander II. sám, projížděje tehdy Berlínem, dal svému mínění o nutnosti zachování míru výraz tak nepochybný, že Gorčakov mohl v okázalé depeši ruským zástupcům u evropských dvorů 14. května ohlásiti, že válečné nebezpečí jest úplně zažehnáno.

Bismarck byl tímto výsledkem věci ovšem velmi rozhořčen a vinil ruského kancléře i anglický kabinet, že přišli hasiti tam, kde opravdu nehořelo, jen aby mohli ještě před Evropou stanouti v póse ochránců míru. Snažil se vůbec vzítí události vážný ráz a vylíčiti ji jako planou

intriku Francouzů i jesuitů, která měla Německo uvrhnouti do úlohy věčného kazimíra. Episoda ta, byť zachovala zevně ráz pouhé diplomatické přestřelky, měla však vskutku hluboký význam. Bismarck, který se nejednou cynicky posmíval »Evropě« jako mravnímu činiteli a tvrdil, že se za heslem tím skrývá vždy jen sobecký zájem těch, kdož se jím ohánějí, pochopil nyní meze, které citění ostatních národů ukládá jeho drsnému spoléhání na vojenskou převahu Německa, že Evropa opravdu jest již přesycena jeho opětovnými vyhrůžkami vůči západním sousedům. Poznal však zároveň, že dohoda tří císařů není nikterak půdou, na níž by německé stromy mohly až k nebesům růsti, a že by nesnesla zkoušky svévolné útočnosti, ohrožující svým důsledkem trvale rovnováhu evropskou ve prospěch Berlína. Rakousko pod vlivem Andrassyho sice zůstalo opatrně v pozadí, Rusko však opakovalo nyní totéž, co bylo učinilo již po pádu Napoleona I. Tehdy postavil se především Alexander I. proti přílišnému pokoření Francie a umožnil jí na kongresu v Čáchách roku 1818, aby mohla zase jako rovnocenný člen vstoupiti do kruhu velmocí. Nyní vedli si Alexander II. a Gorčakov v podstatě podobně, naznačivše, že Rusko nestrpí, aby národ, roku 1871 tak těžce zkoušený, trvale byl tísňen zvlí brutálního vítěze. Pro Francii znamenal proto rok 1875 nejen konečné rozřešení vleklé ústavní krise, nýbrž jaksí návrat do Evropy a vzpružení vědomím, že není přece do krajnosti osamocena. I Bismarck pak pochopil, že jest nutno poněkud změnití postoj vůči ní; nezapomněl toho však Rusku a zejména Gorčakovi a východní otázka dala mu záhy příležitost k náležitě odplatě.

Zklamání
Bismarckovo.

Obrana
Decazesova.

Zakročení
Anglie.

Alexander II.
v Berlíně.

VÝCHODNÍ OTÁZKA A KONGRES BERLÍNSKÝ.

Anglie.

Na obranu rovnováhy evropské proti příliš vtíravé převaze nového Německa vystoupily svorně roku 1875 Anglie i Rusko. V zápětí ukázalo se však jejich zásadní soupeřství v otázce východní velmi rozhodně. Souviselo to jednak s návratem Ruska k zevní politice větší důraznosti, zároveň však i s novými rysy, význačnými pro anglickou stranu konservativní, od roku 1874 opět vládnoucí ve Spojeném království britském, jehož vnitřních poměrů jest nám tu proto především několika slovy se dotknouti.

Vítězství
liberálů
r. 1868.

Volební reforma r. 1867, která přinesla anglickému parlamentarismu první příliv dělnických hlasů, ukázala svůj účinek hned roku následujícího tím, že dala ve sněmovně dolní značnou většinu stoupencům strany liberální, kteří se tudíž ujali vlády. Zároveň nabýval však tehdy liberalism anglický nového zbarvení tím, že v něm vzrostlo levé křídlo, které proti opatrnému a zdrženlivému postupu starších whigů ve věcech veřejných i společenských jevílo větší sklon k opravdové demokratisaci, stojíc zřejmě pod vlivem úspěchů demokracií zámořských v Unii americké i osadách britských. Proto mohl v novém ministerstvu liberálním roku 1868 zasednouti i starý radikální opozičník John Bright. Než to bylo vskutku jen podružné zbarvení, kdežto skutečnou duší vlády té zůstal šedesátiletý Gladstone, muž, jenž byl naopak vyšel kdysi z Peelova křídla strany torystické a stanul nyní jako zosobňovatel mužné síly anglického liberalismu na vrcholku své státnické činnosti. V jeho osobnosti byl zejména výrazně vyhraněn osvícenský optimism, opřený o hluboké vzdělání klassické; vládla tu však i pevná víra v nutnost křesťanství, jakožto mravního základu evropské společnosti. Gladstone dovedl spojovati zároveň neobyčejnou zkušenost praktického finančníka a puritánskou vážnost, přídechu druhdy až doktrinářského, se strhujícím pathosem řečnickým stejně, jako spojoval značnou ctižádost osobní i sebevědomí pevného vůdce strany s hlubokým přesvědčením, že jest sluhou velikého národa a tím i lidstva.

Gladstone.

Nastupoval vládu v době, kdy občan britský mohl opravdu s klidnou důvěrou hleděti vstříc budoucnosti, neboť právě v letech předchozích

vývoj národního života a blahobytu anglického byl zcela neobyčejný. V letech 1852—1868 přibýlo Anglii přes půl čtvrtá milionu duší, zároveň byl však značný i počet těch, kdož odchodem do zámoří její panství v osadách přimnožili. Obrat britského obchodu se v těchto šestnácti letech více než zdvojnásobil, příjmová daň vzrostla z 260 milionů liber na 434 milionů, délka tratí železničních ze 7336 na více než 15 tisíc, tonáž parníková z 250 tisíc tun na 948 tisíc; od roku 1866 spojoval podmorský kabel přes oceán Atlantský Anglii s Kanadou, od r. 1870 přes Suez s dálným východem. Všude jevil se vzrůst moci opřené o účinnou dovednost a plodnou práci národní, kterou Angličan předhonil ostatní svět.

Prosperita
Anglie.

Gladstone byl dobře vědom tohoto vzrůstu a připínal k němu přesvědčení, že britská moc zůstane vůdčí v lidstvu, bude-li dbáti především nekrvavého rozpětí svých hospodářských sil a uschopní k jejich nejvyšší účinnosti národ důrazným, ale rozvážným uskutečňováním pokrokových oprav v jeho řádech veřejných a společenských. Proto stala se vláda jeho »velikého« ministerstva liberálního dobou dosti podstatných změn vnitřních.

Reformy
Gladstonovy.

Především přistoupil Gladstone k zmenšení některých výsad státní církve, namnoze ještě dosti významných, což mělo zároveň usnadnit řešení trpké otázky irské, která se opět bouřlivě do popředí tlačila, zejména od doby, co ve Spojených Státech vítězství severu povzneslo také sebevědomí irského lidu, tam velmi četného, a vzbudilo v něm snahu, zpětně zasahovati do země mateřské. Úplným odstraněním závaznosti příspěvků pro anglikánskou církev v Irsku, částečným zabráním jejich tamních důchodů pro fond určený k boji s místním pauperismem a vůbec stlačením anglikánské církve v Irsku na roveň presbyteriánství i katolictví tak zv. disestablishmentem vyplnil Gladstone jeden z hlavních požadavků irských. Věděl ovšem dobře, že tím věc není nikterak vyřízena, neboť tvrdil sám, že irská nespokojenost jest jedovatý strom, jenž trojí větví vtíravě zastíňuje anglickou říši: otázkou církevní, agrární a nedostatky vyššího školství. Proto se nestavěl k bouřlivým projevům nespokojenosti ostrova, vrcholícím tehdy ve vzrušujících atentátech fenijských družstev, jako proti rebelii, kterou zhojí prostě silná ruka. Přistoupil naopak především také k řešení svízelné otázky agrární, ale zatím

Disestablishment
v Irsku.

Irish Land Act.

dy obecným rozšířením tak zv. Ulsterského řádu. Pro zbědované zemědělce irské byla to ovšem zcela nedostatečná splátka na trvalé zajištění slušného bytí; ale Gladstone podléhal ještě příliš liberalistickým hlediskům o nedotknutelnosti soukromého vlastnictví, i když vlastnictví to sociálně zdárně nepůsobí, a netroufal si jíti zatím dále. Podobně i v otázce, jak by bylo upravití na ostrově vyšší školství, aby uniklo vřavě boje konfesijního, nebyl postup jeho veskrze šťastný. Ke skutečné pacifikaci Irska bylo tedy ještě daleko a také Gladstone byl nucen, zaručovati tam pořádek mimořádnými opatřeními; ale příkře revoluční nálada přemizela a bylo tak dosaženo aspoň jakési etapy v řešení problému, pro stát britský zvláště palčivého.

Školství.

Reformní činnost Gladstonova měla však mnohem širší základnu. Roku 1872 zavedl především novou úpravu národního školství v Anglii. U srovnání s tím, co na příklad v Rakousku na sklonku šedesátých let »občanské« ministerstvo ve věcech těch učinilo, byla reforma Gladstonova ovšem ještě velmi zdrženlivá, neboť nezaváděla ani obecné závaznosti školské docházky; té dosáhla Anglie až roku 1880. Ale dávala aspoň místním obcím právo, zavést ji ve svém kruhu. Církevní školy konfesijní (voluntary schools) zůstaly sice pro značnou část obyvatelstva dále v platnosti, ale dozor státní v nich byl lépe zabezpečen, a vedle toho vzrostl novým zákonem značně počet laických škol veřejných, řízených volenými výbory občanskými (board schools), takže v průběhu nejbližších dvaceti let počet dětí školou vzdělávaných v Anglii opravdu se rozmnožil z půldruha na půlpáta milionu. Současná úprava vyučování náboženství na školách těch neuspokojila ovšem ani liberálů, ani státní církve, ani horlivých příslušníků ostatních vyznání a byla základem mnohých dalších sporů; v celku bylo však zřejmým pokrokem, že Gladstone se nedal zásadními úvahami odstrašiti od zjevného rozšiřování státní působnosti na poli, na němž se byla Anglie za pevninou zřejmě opozdila.

University.

Nový duch, pouštějící od starých tradic, kde opravdu vadily životu, jevil se ostatně také v částečném uvolňování vyšších studií pro ženy, ve vzniku prvních extensí vysokoškolských a v nové úpravě řádů starých universit, jako byly zejména universita oxfordská i cambridžská, kde dosavadní výsady státní církve byly zrušeny, přístup k hodnostem v kolejích také dissentrům otevřen a badatelská svoboda uvolněna. Ruku v ruce s těmito průlomy do zvykových zaostalostí anglického života šly

důležité reformy ve správě veřejné. Zejména od roku 1870 snažil se Gladstone přivést soustavně k vítězství zásadu, že státní úřady se mají udělovati schopným žadatelům podle jejich odborné způsobilosti, zkouškami prokázané, a nikoliv podle váhy soukromého doporučení mocnými osobami, kterýžto zlozvyk tak zv. patronáže přes rozličné předchozí náběhy k jeho odstranění v Anglii stále ještě bujel. Pro státní úřady znamenalo to rozhodný pokrok, zároveň pokročil však značně i rozsah působnosti úřadů těch na újmu zvykového selfgovernmentu místního i jeho účinnější kontrola odborně vyškolenými silami zřízením zvláštního úřadu pro vnitřní správu, tak zv. Local Government Board, roku 1871. Důležitou opravou bylo i částečné zjednodušení příliš složitého ústrojí nejvyššího soudnictví a zejména k podstatné změně došlo ve vojenství.

Odstranění patronáže v úřadech.

Vojenství britské mělo ovšem ode dávna pro insulární polohu Anglie zcela svérázné rysy a na jeho tehdejší stav značný vliv měla i skutečnost, že vytvoření dokonalé svéprávnosti panství kanadského, Austrálie, Nového Zealandu i Kapska umožnilo stahovati odtud postupně veškeré dosavadní posádky. Přes to zůstávalo v rámci světové moci britské mnoho končin, jež žádaly značné pohotovosti vojenské, na příklad vzdálená Indie nebo blízké Irsko, a nedávná občanská válka v Spojených Státech i pruská vítězství let 1867—1871 ukázaly nadto tolik technických a ústrojných novot, že ani Anglie vůči tomu nemohla zůstatí zcela při starem. Bylo nutno armádě zajistiti především vedle mužstva činné služby aspoň jakousi vycvičenou zálohu a zároveň podstatně omladiti sbor důstojnický. Řadou novot, provedených v letech 1869—1871, bylo proto v Anglii zavedeno zkrácení žoldnéřské služby na dvanácte let, z nichž aspoň polovice měla býti položena do záložních těles. U důstojnictva odstranil pak Gladstone přes značný odpor dvorských i šlechtických kruhů starý řád, podle něhož si důstojníci místa v plucích kupovali od jejich dosavadních držitelů, což u mnohých vedlo k zadlužení a činilo nadto kruh výběru schopných velitelů příliš úzkým.

Vojenství britské.

Toto vyproštění důstojnických sborů ze závislosti na náhodách soukromého majetku znamenalo jejich těsnější připoutání k státu a zároveň změnu, nutnou při měnicím se veškerém slohu společenského života, který v Anglii více než kde jinde věci veřejné poutal sice především k určitým kotteriím zámožných rodin a dával jim tím přídech jakési soukromé družnosti, ale i tu znenáhla přece byl nucen aspoň příliš oká-

Pokroky demokratisace.

zale rýsy skutečnosti té stírati. Postup hledisek demokratických prozra-
zoval se ostatně i jinými podrobnostmi; na příklad, když roku 1872
podle australského vzoru při volbách anglických zvítězila technika vo-
lení opravdu tajného, tak zvaný Ballot Act.

Ballot Act.

Toto dosti prudké tempo rozličných novot způsobovalo ovšem vládě
Gladstonově mnoho nepřízně, a to nejen v kruhu výslovných konserva-
tivců. Veliký liberální státník nedbal při upřímnosti svých opravných
snah vždy dosti jejich vlivu na náladu voličstva a nevyvaroval se ani
zklamání mnohých svých stoupenců. Neboť některým z nich nebylo na
příklad jeho řešení náboženské otázky ve školství vůči církvím dosti
rázné, dělnictvo naproti tomu bylo rovněž zklamáno ve svých nadějích
na vítězství strany liberální, ježto Gladstone nikterak nemínil vyhověti
požadavkům útočných živlů dělnického hnutí, zejména v sporných otáz-
kách o právní podstatě odborových Trade unions a jejich snaze, příkrým
vystupováním proti stávkokazům učiniti stávkou opravdu britkou zbraní
v boji s kapitálem. K rychlému zeslabení popularity liberální vlády v ši-
rokých vrstvách přispěl pak zejména i příliš zdrženlivý postup Gladsto-
nův v zahraniční politice.

Pokles
oblíbenosti
Gladstonovy.

Zahraniční
politika.

Věc ta nebývala vždy význačnou stránkou liberalismu anglického,
neboť na příklad jeho přední státník předchozí generace, Palmerston,
předčil nejednou svou rázností vůči cizině značně tábor toryů. Libera-
lism po volební opravě roku 1867 k vládě došedší přijal však do sebe
již mnohem více zásadně pacifické nálady mužů, jako byl Cobden nebo
Bright; Gladstone sám pak nevyzíral tolik do dálky po budoucích mož-
nostech světových dějin, jako hleděl na bezprostřední úkol vnitřní re-
formy, a nechtěl od něho mysle národa nikterak odvracetí zevními zá-
pletkami. Hospodářské úvahy rozšafného správce národního jmění a
touha po úsporách ve finanční rozvaze státu vedly ho rovněž k zřejmé-
mu pacifismu, couvajícím nejen před okázalou výbojností, nýbrž i před
jakýmkoliv příliš důrazným gestem, jež by mohlo přivolati nebezpečí
válečné. Proto osvědčoval především vůči událostem na pevnině evrop-
ské takřka úplnou nesúčastněnost. Tak zachoval ve veliké válce mezi
Francií a Německem neutralitu, jež byla Bismarckovi ovšem stejně cen-
ná, jako přátelství Ruska, ač bombardování Paříže i německý úchvat
Alsaska a Lotrinska ve veřejném mínění anglickém vzbudily dosti vzru-

Její
zdrženlivost.

šení; a vzrušení to pak ovšem ještě vzrostlo, když porážky Francie užilo
i Rusko k setřesení závazků míru pařížského na Černém moři.

Způsob, jakým se tehdy Anglie na londýnské konferenci roku 1871
smířila s tímto rázným výpadem svého starého soupeře, svědčil o zjevné
vůli Gladstonově k míru stejně, jako o ní svědčilo i zakončení vleklého
spor s Unii o škody, způsobené americkému obchodu za války občanské
kořistnou lodí »Alabama«, jež byla, jak víme, v Anglii proti řádům přesné
neutrality pro federaci jižních států vyzbrojena. Spor otravoval dlouho
vzájemný poměr obou států a Spojené Státy vedly si v něm s důrazem
takřka vyzývavým, prozrazujícím sebevědomí vítěze vůči diváku, jenž
byl vsadil na špatnou kartu. Američané stupňovali znova a znova své
nároky, až se vláda Gladstonova roku 1871, vyslovivši politování nad
tím, že došlo »ať již za jakýchkoliv okolností« k vyzbrojení zmíněné lodi
v Anglii, podrobila výroku zvláštní rozhodčí komise, v Ženevě ustavené,
a zaplatila, poslušna jsouc jejího výroku, odškodné 15 milionů dolarů.

Spor
o Alabamu.

Ústupnost ta byla nepochybně moudrá, neboť umožnila Anglii a Unii,
jejichž vztahy se byly od občanské války jevily velmi napiatými, návrat
k poměrům, souhlasným s kulturní pospolitostí obou velikých anglo-
saských útvarů. Věc měla však přidech kapitulace matky před mladou
dcerkou a mnoho vznětlivých vlastenců britských ji Gladstonovi velmi
zazlívalo. Podobně zdrženlivě vedla si jeho vláda ostatně i vůči vzrůstu
ruského vlivu v Cařihradě, jehož se dotkneme později, i v oblasti pro
zájmy anglické stejně významné, ve střední Asii.

Rusko
v Turkistánu.

Viděli jsme již, jak tam v šedesátých letech anglické obavy zvětšila
zejména okolnost, že se zdálo, jakoby ruský výboj Turkistánu byl nesen
vpřed silou, ruce cářově se vymykající, dobývačností generálů, jako byl
Černajev a Kaufman, když přes tvrzení ruských diplomatů, že Alexan-
der II. netouží po dalším posouvání hranic asijského Ruska na jih, pád
Samarkandu přinesl přece úplně podrobení chána bucharského a kokand-
ského. Tím se posouvala však moc ruská zároveň i k oblasti afghanské,
která byla nadto právě tehdy zviřena dynastickými zmatky. Roku 1863
zemřel totiž afghanský emir Dost Muhammad a podle jeho přání měl
vládu zdědití jeden z jeho četných synů, zvaný Šir Ali. Bratři nového
emira zmocnili se však rozličných částí země a jeden z nich, Ab-ur-Rah-
man, utekl se dokonce do oblasti ruské moci, hledati tam opory. Proto
obracel se Šir-Ali opětovně k vládě indické, jsa ochoten státi se jejím

Afghansko.

chráněncem, poskytně-li mu pomoc anebo aspoň mravní oporu výslovným uznáním jeho práva. Trudné zkušenosti, získané za podobných poměrů v divoké oblasti afghanské na počátku čtyřicátých let, vedly však indického místokrále k tomu, že zásadně odmítal místiti se činně do tamních dynastických sporů. Teprve když Šir-Ali r. 1868 protivníky vlastní silou skoro úplně zdolal a zároveň ruský postup v sousedství zahrozil, byl nový místokrál ochoten spolek s ním uzavřít a penězi ho založit. Než vláda Gladstonova nechtěla ani tehdy jíti tak daleko. Setrvávajíc vůči emirovi při nezávazných zdvořilostech a čestných darech, spokojila se roku 1869 s diplomatickým projevem Ruska, že cařská moc uznává Afghansko zásadně za oblast mimo dosah svého vlivu položenou, což se ovšem pozorovatelům méně důvěřivým jevílo jen zcela nedostatečnou zárukou. Opravdu dodal zmenšený odpor anglický Rusku v zápětí chuti k dalšímu postupu v Turkistánu. Vláda Alexandra II. uznala sice po delším vyjednávání diplomatickém v letech 1870—1872 také, že hranice afghanské mají na severu sáhati až k hornímu toku řeky Amu Darja a na západě vůči Persii zaujímatí celé Heratsko, chystala se však zároveň své panství posunouti ke krajům těm co nejtěsněji jeho dalším zaokrouhlením.

Dobyti Chivy.

Šlo především o chanát chivský, odkud nepřestávalo loupeživé znepekujování ruského pohraničí a kde úpělo na tisíce křesťanů v nedůstojné porobě, takže ruský vyslanec Šuvalov mohl v Londýně znova ujišťovati, že přikročí-li cař k útoku na toto hnízdo moslemské ničemnosti, učiní tak jen v zájmu lidskosti, nikoliv z výbojných úmyslů. Vskutku podařilo se v červnu 1873 generálům Kaufmanovi a Michalu Skobelevovi proniknouti do Chivy soustředným postupem ruských vojsk s několika stran a po překonání úžasných strastí při dlouhém pochodu bezvodou pouští. Dosáhnuvši svého cíle vláda ruská se však nespokojila s peněžitou pokutou a propuštěním ruských i perských otroků z moci chivského chána, nýbrž přiměla ho také k uznání vrchního panství ruského a postoupení značného území na pravém břehu Amu Darje, aniž se britská moc odhodlala brániti jí v tom účinně, ač afghanský emir k tomu velmi radil.

Pokroky ruské.

Vytýkáje vzrostlé nebezpečí přímého sousedství ruského, nabízel Šir Ali Anglii znova spolek, Gladstone však, tvrdě, že strach o Indii jest pouhý planý poplach, nechtěl naprosto ohroziti mír s Ruskem, jemuž

nyní k dovršení úplného panství nad západním Turkistánem až k perské hranici zbývalo jen ovládnouti ještě oasu mervskou a několik jiných útočišť bojovných kmenů turkmenských. Rusku podařilo se ostatně od roku 1871 vtisknouti se také do čínského Turkistánu. Tam v pohraničí veliké, ale nedávným bojem se západními velmocemi, povstáním taipingů a jinými místními vzpourami otřesené říše čínské strhl na sebe Jakub Beg, moslem z Kokandu, veškeru moc v Kašgarsku a zmatky z toho vzniklé daly Rusům příležitost, aby se pod záminkou ochrany obchodu přes protesty čínské zmocnili roku 1871 kraje kolem Kuldži, důležitého svými horskými přechody.

Obsazení Kuldži.

Tyto pokroky ruské moci v Asii byly v Anglii ovšem od protivníků vlády Gladstonovy vykládány především za následek jejího přezírání zahraniční politiky a dávaly podnět k prudkým útokům zejména vůdci konservativní opozice, Benjaminu Disraelimu, muži, který silou své osobnosti vyvažoval osobnost Gladstonovu tak, že anglické dějiny parlamentní doby té se staly takřka soubojem těchto dvou výrazných individualit.

Disraeli.

Disraeli byl živoucí paradox. Židovský romanopisec, který nikdy nezapřel, že jeho hlavní zbraní není toliko bystrý intelekt, nýbrž také průzračná fantazie, a který proti mravnímu pathosu Gladstonovu stavěl duchaplnou, sžíravou ironii, vsunul se v čelo torystické šlechty, jejíž kořeny tkvěly v středověkých tradicích, a dosáhl i toho, že se těšil u upiáté královny náklonnosti mnohem větší, než Gladstone, kazatelským tónem svým druhdy málo pohodlný. Ač horlivý obhájce zájmů státní církve, prozrazoval Disraeli přece nejednou svou pudovou lásku k židovstvu a dovedl se jízlivě posmívati myšlence solidarity křesťanské vůči islámu. Kdysi v boji proti Peelovi rozbil r. 1846 konservativní stranu; povznesl ji však v dlouhém boji proti táboru liberalistickému znova, ovšem v základních snahách podstatně změněnu. Gladstone kladl vysoko zejména svobodu a blaho jednotlivce v rámci státním; snažil se proto vůdčí, majetkem silné kruhy někdejších whigů opřítí o širší základnu středního stavu, nasyceného vzděláním a nepodléhajícího tolik davové vznětlivosti, v němž bylo náležité pochopení pro klidný vývoj hospodářské moci prací a obezřetnou správou finanční. Disraeli naproti tomu cenil nad zájmy jednotlivců moc celku státního, i když žádala od občanstva značných obětí, a viděl její nejpevnější záruku v osvědčených silách minulosti, dynastii, šlechtě, státní církvi, diplomacii a vojenské pohotovosti. Kon-

Nový torysm.

servativism jeho nebyl však při tom nikterak strnulý, nýbrž pochopoval dobře příkazy dne a nové zdroje moci politické, kterých nebylo snadno míjeti. Podobně jako Bismarck dovedl učiniti heslo obecného práva volebního a národní myšlenku podporou svých dynastických cílů, hlásal také Disraeli, že se šlechtická strana toryů má proti svobodomyšlné inteligenci opřítí o massu národní, učiniti se jejím povoláním vůdcem a naplniti tak novým vínem staré nádoby.

Vytýkáje, že liberální režim řízený bohatou buržoasií sahá lakotnou rukou nejen na odvěká práva trůnu a církve, nýbrž i na zájmy nižšího lidu, přiznával dělnictvu právo na podstatné reformy sociální; zároveň však hledal přístup k srdci davu v účinných heslech národní velikosti a slávy, domněle zanedbávaných liberálním táborem. Byla v tom jakási ozvěna poměrů pevninných. Také tam ustoupil nacionalism Mazziniho a generace roku 1848, těsně spojený s ideály všelidského bratrství, demokracie a osvícenského odporu proti tradici na pouhou moc se spoléhající, drsnějšímu ovzduší, v němž hesla národního státu sice rovněž stála v popředí, ale byla opřena o cynickou obratnost diplomacie Cavourovy nebo Deákovy i o bodáky armád Viléma I. Toto sešeršení evropského prostředí pevninného, kde stín Bismarckův zacláněl smírný jas původních nálad vlasteneckých a dodával jim nevlídné příchuti, mělo v Anglii svůj odraz v útočném nacionalismu, jehož hlasatelem se stal Disraeli.

Anglie měla dále růsti a třeba i bít se za svůj vzrůst. Kdysi Disraeli sám v době Palmerstonově byl ovšem proti zámořské expensi, označoval kolonie za mlýnský kámen, na hrdlo Britannie přivázaný; nyní odsuzoval však jakékoliv další uvolňování jejich svazků se zemí mateřskou i zdravý postup při nabývání nových osad, volaje především po nové, sebevědomé politice zahraniční, po »spirited foreign policy«, jež by zejména Rusku okázale čelila. Nebyl ve věci té ovšem nikterak jediným podněcovatelem; proud hlásil se namnoze i ve vědeckém světě, na příklad působivou knihou »Greater Britain« (Větší Anglie) Charlesa Dilkeho, sestupoval z urozených klubů rychle na ulici a měnil se tu v hlučné chauvinství, jemuž se podle pouličního popěvku roku 1876 dostalo názvu »jingoismu«.

Vůči tomuto proudu vláda Gladstonova marně ukazovala na své finanční úspěchy, umožňující zmenšení daňových požadavků. Nálada voličstva počala se obracetí proti ní, neboť odcizila si církev, neuspokojila

dělnictva a poštvala nadto proti sobě ohlášením prohibitionismu vlivnou třídu hostinských a výčepníků. V únoru 1874 opravdu konservativci ve volbách nabyli většiny a sedmdesátiletý Disraeli vstupuje v čelo nové vlády.

V anglické politice znamenala věc ta důležitý obrat. Ovšem nikoliv snad k zjevné reakci. Hesla, jichž Disraeli užíval k získání dělnictva, přiměla ho k tomu, že opravdu zákonem roku 1875 usnadnil odborovým spolkům dělnickým novou úpravou jejich právních poměrů i rázný postup při bojích mzdových. Tehdy dostaly tyto »Trade unions« i do dolní sněmovny své první dva stoupence a vytvořily si v t. zv. parlamentním komitétu londýnském důležitou ústřednu. Konservativní vláda zdobila se také pomocí nových zákonů o veřejném zdravotnictví a ochraně dětské práce příděchem pokrokovosti, opravdu znamenala však v životě britském odklon od dalších změn, spějících k jeho demokratisaci, a zejména v politice zahraniční bylo záhy pozorovati její nové směrnice.

Projevem jejich bylo hned rázné vystoupení proti Bismarckovu zastrašování Francie roku 1875, jehož jsme se již nahoře dotkli; v zápětí ukázal však Disraeli, že jest rozhodnut čeliti i této své chráněnce, kdekoliv by se mu nepohodlnou ukázala, jako tomu bylo zejména v Egyptě. Skutečnost, že si předchozí vlády anglické daly ujíti neúspěšným vzdorem proti stavbě suezského průplavu vliv na tento důležitý bod, chtěl konservativní státník nyní napravití stůj co stůj, a učinil k tomu první rozhodný krok tím, že v listopadu roku 1875 užil finanční tísně khedivovy a koupil od něho za půl páta milionů liber akcie průplavu, jež v rukou egyptské vlády byly zůstaly a jejichž koupi Francií anglická politika před tím zabránila.

Než také ve střední Asii bylo cítiti změněnou náladu anglické politiky. Disraeli dohoduje se především s vládou indickou o zvýšení britského vlivu v Afghansku nátlakem na emira, aby připustil trvalé anglické zastupce do Kabulu i Heratu; zároveň činí přípravy k tomu, aby jižní soused Afghanska, khan beludžistánský, podřídil svou, divokými boji vnitřními zmítanou oblast skutečnému protektorátu anglickému, opřenému o výhradné právo k stavbě drah i telegrafů v zemi a o posádku v městě Quettě. Význačným rysem změněné politiky asijské byla také okázalá návštěva prince walesského v Indii roku 1875 a zejména, že se královna Viktorie rok potom rozhodla přijmouti nový název »císařovny indické«.

Disraeli
v čelo vlády
(1874).

Trade Unions.

Suezské akcie.

Beludžistán.

Viktorie
císařovnou
indickou
(1876).

Zvučný titul »Kaisar-i-Hind« měl na mysl Indů působiti jako označení rovnocenné titulu cíře ruského a vůbec vznešenější než dosavadní název »Malika« (královna), příliš střízlivý a obvyklý v zemi mnohoslovné východní emfaze. Nadto mělo to však býti i odmítnutím oněch pacifistů anglických, kteří horlili proti rozvíjení vojenské moci v zámoří, i pokynem Rusku, že Anglie jest rozhodnuta hájiti svého postavení v Indii stůj co stůj. Zároveň vymáhala diplomacie anglická v Petrohradě slib, že Rusko neobsadí oasy mervské, v sousedství Persie ležící, a protestovala velmi důrazně proti tomu, když roku 1876 po potlačení místní vzpoury zbytek chanátu kokandského k říši ruské byl přivtělen a s názvem oblasti ferganské postaven pod ráznou správu generála Skobeleva.

Napětí mezi oběma velmocmi, které až do té doby z evropských států jediné trvale politiku svou zbarvovaly hledisky vskutku světovými a zejména v Asii proti sobě vysokou hru hrály, stupňovalo se tak opět zcela zjevně a věc měla dosah tím větší, ježto zároveň také otázka blízkého východu, osud říše turecké, zraky vši Evropy k sobě znova připoutala a na mezinárodní obloze jako temný mrak vystoupila.

* * *

Turecko
za Abdula Azize. Šedesátá leta 19. věku byla pro říši tureckou dobou dosti závažných změn ve vývoji vnitřním. Všemocným heslem dne zůstala i za vlády sultána Abdula Azize, jenž nastoupil na trůn roku 1861, snaha, provésti »tanzimat«, souhrn oprav, jež by říši osmanskou co nejvíce přizpůsobily ostatní Evropě, jak to slibovaly veliké reformní listiny z let 1839 a 1856. Provedení změn těch, jejichž cílem bylo, učiniti stát padišahův všem obyvatelům vlídnějším domovem, ale zároveň povznesti i jeho vnitřní sílu, mělo se ovšem díti shora, bez otřesení vládní moci ústřední a jako milostivý projev její osvícené pokrokovosti, tedy dosti podobně, jako to zamýšlel i Alexander II. v Rusku se svými opravami po válce krymské. Vskutku ani v tom ani v onom případě věc nepřinesla trvalého uklidnění a ozdravení zjitřených poměrů. Zejména v Turecku byl výsledek více než pochybný pro skutečnou neschopnost vládnoucích k vážnému dílu opravnému a pro mnohem větší zaostalost celého prostředí.

Tanzimat. Význačné náběhy staly se ovšem i tu. Tak došlo roku 1864 k pokusu o oddělení soudnictví od správy veřejné, která byla nově seříděna ve vilajetech i jejích částech (sandžacích) a měla dostati aspoň z části samo-

správný přístřih zřízením volených krajských zastupitelstev, jež měli valiové v důležitých věcech bráti na potaz. Zřízeno i jakési ministerstvo vnitra a vydán nástin nového občanského zákonníku; vojsko bylo dále zdokonalováno po evropském způsobu, zřízeny hlavně k jeho potřebě nové školy technické a lékařské, v Galatě pak francouzské gymnasium pro výchovu urozené mládeže osmanské. Roku 1868 počíná se stavba první dráhy, spojující Soluň s Cařihradem, dvě leta potom zaváděny míry a váhy podle decimální soustavy. Než mnoho zůstávalo při tom stále jen na papíře a tanzimat jevil se spíše ozdobnou fačadou, za níž staré poměry zůstávaly v jádře nezměněny, leda že ústřední moc, opřená o nový stroj vojenský a byrokratický, se stávala ještě tíživější než před tím.

Stroj ten byl totiž velmi nákladný a schodek v státním hospodářství, ode dávna již chatrném a neurovnaném, rostl velmi rychle. Tisk papírových peněz, jejichž oběh se v Turecku začal v třicátých letech, valně nepomáhal, ježto ho bylo ihned zneužíváno; dály se tudíž pokusy o nápravu finanční pomocí cizího, francouzského a anglického kapitálu, které vedly 1865 k zřízení veliké knihy státního dluhu a vytvoření Banque ottomane. Tím však propadala říše stále hlouběji do rukou cizozemské lichvy a doprovodem hospodářství toho bylo nesmírné zvyšování daní, které byly tím krutější, že jejich vybírání bylo po východním zvyku svěřováno nájemcům, vydírajících provincie stejně, jako to dále činili rozliční vysocí funkcionáři státní.

Utisk ten byl pak zvláště citelný pro křesťanské obyvatelstvo; to se marně dovolávalo zejména slibovaného řešení agrární otázky, vysvobození z tíživého poddanství moslemským begům, vlastníkům půdy, kteří ovšem nemínili nikterak dobrovolně sprošťovati vesnické kmetstvo obvyklých dávek, takže na příklad v Bosně a Hercegovině poměr ten žádal rychlého řešení ještě naléhavěji, než na Rusi nevolnická otázka před rokem 1861. Byl však zároveň neúprosně svázán v jedno s jiným, obecnějším problémem, totiž s postavením křesťanů vůbec v rámci říše, jejíž panovník byl zároveň náboženskou hlavou vyznání, zvyklého hleděti na jinověrce jako na bezprávné psy a podnož synů Allahových, a kde fetvy, vydávané nejvyšším muftim, v mnohém ohledu doplňovaly občanské zákonodárství. Slavnostní projevy sultánovy, zejména hattí-humajum z roku 1856, slibovaly sice křesťanům právo před zákonem a všemožnou ochranu; při nezávislosti jednotlivých místních moslemských úřadů na

Nová
byrokracie.

Finanční
tíseň.

Nespokojenost
křesťanů.

Cařihradě a při náladě vládnoucí vrstvy sliby ty zůstávaly však většinou úplně nesplněny a křesťanské obyvatelstvo nařikalo namnoze, že nový režim »tanzimatu« jeho bídy jen přimnožuje. V některých krajích nadto značným svízelem pro domácí obyvatelstvo staly se čerkesští přistěhovalci, kteří opustivše Kavkaz, hledali útulek v evropském Turecku a k týrání křesťanského lidu zvláště byli sklonni, stejně jako jeho metlou bývaly i nepravdělné sbory vojenské, t. zv. bašibozuků, složené z dobrodruhů cizího původu. V krajských výborech neměl přes všechny sliby sultánovy křesťanský živel slova ani v končinách, kde moslemové byli menšinou v obyvatelstvu; ale za to zasáhlo nové úřednictvo častěji než před tím do věcí církevní správy křesťanské, jejíž poměrná samospráva bývala dosud hlavní oporou jednotlivých skupin křesťanských.

Na poměry ty byla Evropa zvláště důrazně upozorněna povstáním, které roku 1866 vypuklo na Krétě, jsouc ovšem značně podněcováno z Řecka, k němuž povstalci ostrov chtěli přičleniti. Sultán snažil se odboj přemoci zbraní, ale také sliby; zejména zaručil roku 1868 křesťanům krétským podíl na samosprávě a v paritní komisi, jež měla státi po boku tureckého místodržitele. Tehdy měl býti svět o spravedlnosti vlády turecké vůči křesťanům přesvědčen zřízením státní rady, v čele s pokrokovým Midhatem pašou, do níž také křesťané byli přizváni, a při její první schůzi prohlásil sultán, že smazány jsou vůbec rozdíly mezi křesťanem i moslemem, ježto prý veškerých úřadů, i velkého vezírství, mohou křesťané dosahovati. Zvučná slova nepřesvědčila však nikoho, kdo znal podstatu říše, a jen zakročení velmocí zabránilo tehdy vypuknutí války mezi Řeckem a Tureckem o Krétu, jež vskutku v moci sultánově zůstala.

Proto neumlkaly hlasy vytýkající, že rozřešení otázky křesťanských skupin v evropském Turecku nepřinesou vůbec reformy měnící správu v celku říše turecké a řízené centralisační snahou, nýbrž jen poskytnutí zaručené samosprávy jednotlivým krajům, což ovšem v Cařihradě naopak budilo oprávněnou obavu, že by svéprávné oblasti takové od ostatku říše dříve nebo později podobně se odtrhly, jako Srbsko nebo Rumunsko.

Důležité bylo však, že se také v moslemském světě touž dobou hlásilo zřejmé vření, které z rozličných kořenů vyvěrajíc, k rozličným zjevům dospívalo; společný rys mělo však v tom, že odsuzovalo myšlenku, hojiti chorobu říše »tanzimatem«, shora ukládaným neobmezenou mocí divanu. Bylo v tom cosi podobného, jako když přes reformní úsilí Alexandra II.,

které ovšem bylo mnohem upřímnější, v souvěkém Rusku stejně žáci západníků, jako žáci slavjanofilů svou nespokojenost rozličně projevovali. V Turecku taková západnická oposice vyrůstala v t. zv. hnutí mladotureckém, které souviselo především se vzrůstem skupiny po evropsku vzdělaných a zejména francouzskými spisy odchovaných mladých mužů. Despotický ráz vlády sultánovy se jim namnoze znelíbil, a jsouce z části dotčeni i spikleneckými hesly mazziniovskými, vytvořili zejména v Paříži emigrantskou obec, která tam v šedesátých letech začala vydávati rozličné opoziční listy; ale nalézala také doma pokoutní ozvěnu. Velmi hojný byl v ní zjev dandyho, který umí nositi cylindr a deklamuje o svobodě tisku a nutnosti konstituce, aniž se zmůže na více než zcela povrchní papouškování cizích hesel. Vážnějším příznakem věci bylo však při tom znenáhle probouzení se národního uvědomění osmanského. Vzniká novoturecké písemnictví a nacionalism, který v ostatní Evropě se stával silou ve veřejném životě tak mocnou, hlásí se i v Turecku aspoň tu a tam hesly, které žádaly sice aby říše přijala užitečné vymoženosti západní a jimi se omladila, ale především proto, aby tím lépe mohla čeliti vtravým vlivům cizím a aby turecký živel zachoval svou vládu nad ostatními národními skupinami, v jejím rámci sevřenými. Při tom se mělo vnitřní zřízení říše ovšem podstatně změnit v duchu větší svobody, a vedle stoupenců konstituční monarchie ozývaly se také hlasy vytýkající, že s původním duchem koranu lze zcela dobře spojit i demokratická a republikánská hlediska.

Skoro veskrze byli stoupcí myšlenek těch ovšem intelektuálové počtem svým vůči masse národa stejně bezvýznamní, jako ruští nihilisté, s nimiž měli společnou i nedostatečnou znalost skutečných poměrů své vlasti i víru v možný úspěch revolučního převratu, ale od nichž je namnoze odlišoval nedostatek obětavé horoucnosti a naprostého se oddání zájmům celku. Proti primitivnímu prostředí, jehož význačným zjevem byl sebevědomý beg, tvrdě vládnoucí porobeným kmetům, úplatný úředník nebo lstivý fanariota, krvelačný bašibozuk, drsný škipetarský horal, kočovný syn pouště nebo negramotný zemědělec anatolský, stálo tak několik tisíc uhlazených »effendi«, snílků nebo ctižádostivců, kteří měli za to, že hrstka účinných hesel jim dá kouzelný klíč k úplnému přetvoření této pestré směsi, kterou v jedno pojil zastaralý absolutism padišahův a náboženská síla islámu. Roku 1871 umožnila amnestie návrat mnohých

Krétské povstání.

Hnutí mladoturecké.

Nacionalism osmanský.

Prostředí turecké.

Midhat pašá.

Mladoturků do Cařihradu a jejich umírněné křídlo našlo tu hlavního ochránce v předsedovi nové státní rady, Midhatovi. Zároveň bylo však v době té v prostředí tureckém pozorovati dosti vážný kvas náboženského původu.

Již od opanování Alžíru Francouzi a když také na jiných místech, na příklad za krymské války nebo v Egyptě, stavbou průplavu suzského, se stávalo zřejmým, jak nebezpečným nárazům se strany křesťanských mocí jest vydána oblast islámu, začal se v ní v nejednom kraji náboženský fanatism vzchopovati k vášnivým gestům vystupování rozličných světců a nadšených skupin řádových, jako bylo třeba v severní Africe bratrstvo senusijské, jehož zakladatel, Mohamed ben Ali Es-Senusi, dovedl si v druhé polovici 19. věku nejen vytvořiti značnou oblast moci, sáhající od Cyrenaiky až k jezeru Čadskému, nýbrž těšil se neobyčejné vážnosti v celém moslemském světě, od Marokka až do Indie. Nová horoucnost pro panství koranu hlásila se i v Cařihradě v kruhu mladých softů, žáků moslemských medres, vysokých škol bohoslovných, v klášterech derviškých řádů bektašů i movlevů, a brala na sebe namnoze ráz příkrých výtek proti vládnoucím kruhům, které se podle mínění nadšenců těch, »tanzimatem« příliš odcizovaly národní tradici a podléhali džaurským vlivům.

Jejich nenávisť obracela se zejména proti značnému vlivu, kterého u Vysoké Porty nabyl ruský vyslanec Nikolaj Pavlovič Ignatěv, státník neobyčejně činný a východních poměrů dobře znalý. Ignatěv byl nepochybně dotčen myšlenkami, jež chtěly moc cářskou posunouti do popředí podporou slovanského hnutí a zesílit tím její velikost i rozmach. Neměl však za to, že by bylo k tomu nutno postupovati proti Turecku vždy se zjevnou útočností, nýbrž doufal, že bude možno říši sultánovu diplomatickými prostředky a užitím jejích vnitřních zmatků přivésti znenáhla do vleku Ruska podobně, jako se stalo s Polskem v 18. věku. Opravdu nabyl v okolí Abdula-Azize u vůdčích mužů, jako byl veliký vezír Mahmud Nedin paša, vlivu neobyčejného. Jeho zvláštní pozornost obracela se pak k lidu bulharskému, v němž viděl především živél, schopný otevřítí cestu ruskému pronikání do východní části poloostrova Balkánského.

Bulhaři ztratili pod tlakem tureckého panství takřka úplně souvislost se svou významnou minulostí dějinnou a byli duchově opravdu zuboženi

také proto, že podlehli velice náboženskému vedení řeckého duchovenstva, které v zámožnějších vrstvách bulharského prostředí horlivě šířilo řečtinu jako vyšší jazyk. Proto národní obrození bulharské navazovalo především na soupeřství s tímto řeckým klerem, který viděl hlavu svou v cařihradském patriarchátu, zjevně oddaném t. zv. megalé idea, totiž snaze, zajistiti řeckému národu i mimo vlastní království řecké co největší moc a položití tak základy k jeho budoucí vládě nad širokým věncem zemí, moře Egejské v Evropě i Asii lemujících.

Proti tomu opřeli se bulharští vlastenci, národ svůj k vědomí vlastní bytosti probouzející, především o Rumunsko, které již roku 1864 svrhlo podobnou duchovní nadvládu řeckých fanariotů tím, že učinilo pravoslavnou církev rumunskou autokefalní a na cařihradském patriarchátu nezávislou, s vlastním synodem národním, dozírajícím na metropolity i biskupy. Mnozí mladí Bulhaři, mezi něž pronikala ze sousedního Srbska hesla svobody a nálada k vzpouře, která zejména roku 1866 po prvé důrazněji se projevila, chodili tudíž do Rumunska na studie; nemálo jich však pronikalo dále až do Ruska a nalézalo tam zejména u dobročinného komitétu moskevského účinnou podporu. Ignatěv věnoval věci té mnoho péle a po dlouholetém jednání podařilo se mu 10. března 1870 dosáhnouti sultánského fermanu, který prohlásil církev bulharskou rovněž za autokefalní se slovanskou liturgií a jedenácti biskupy, podléhajícími dozoru zvláštního exarchy, usazeného v Cařihradě, ale na patriarchátu zcela nezávislého. Ferman nabyl platnosti ovšem teprve od roku 1872 a řecký patriarcha prohlásil tehdy církev bulharskou za schismatickou. Od té chvíle začal se mezi řeckým a bulharským živlem urputný boj o duše, zejména v Makedonii, přátelé slovanské myšlenky viděli v tom však významný pokrok svých snah, kdežto evropská diplomacie věc pochopovala především jako okázalý úspěch Ruska, který znepokojil nejen státníky anglické, nýbrž ještě více Vídeň a Budapešť.

Neboť mezi zástupci rakousko-uherskými a ruskými na Balkáně stupňovala se stará vzájemná nedůvěra a žárlivost nepochybně zejména od té doby, co Rusko, z porážky krymské se zotavujíc, znenáhla zase začínalo sebevědoměji si vésti, kdežto v rakouské politice po porážce roku 1866 maďarský živél většího vlivu nabýval. Žárlivost ta neobmezovala se ovšem na postup v Cařihradě a vůbec ve vlastní říši turecké, kde na příklad především rakouská diplomacie znemožnila těsné sblížení exarchátu

Hnutí
senusijské.

Vření
v islámu.

Ignatěv.

Bulhaři.

Exarchát.

Žárlivost
rakouská.

bulharského s ruskou církví pravoslavnou; soupeřství jevílo se v zostřené míře i v obou státech, jejichž suzerénem sultán byl, v Rumunsku i v Srbsku.

Rumunsko.

V někdejších knížectvích podunajských, pro jejichž unii od sklonku roku 1861 zdomácněl obecně název knížectví rumunského, vládl od roku 1866 Karel Hohenzollerský, povznesený na stolec knížecí sice vnitřní revolucí, ale v zápětí uznaný i sultánem i signatárnými mocnostmi míru pařížského. Poměry veřejné byly v zemi ovšem stále ještě velmi rozvířené, k čemuž přispívalo nemálo také to, že od roku 1866 knížectví mělo ústavu velmi liberální, podle belgického vzoru. Ctižádostivý princ německý, ač složil sultánovi osobně okázalý hold, toužil zjevně po tom, aby mohl co nejdříve setřásti vasalské závazky k Portě ho poutající a nabýti plné svrchovanosti. Doléhaly na něho však zároveň těžké svízele vnitřní kraje, jehož obranné i správní ústrojí bylo třeba teprve rozvíjeti a kde se hlásily od počátku rozličné palčivé otázky místní, jako byl přílišný rozsah latifundií, ujařmujících lid venkovský, nebo spory o občanská práva menšin židovských, příliš četných zejména v Moldavsku. Bojarská společnost, podléhající značně vzdělanostnímu vlivu francouzskému, zápasila navzájem velmi prudce o vliv na život veřejný v politických stranách a koteriích, rozličnými hesly se zdobících. Poměr k sousední říši rakousko-uherské pak znesnadňovaly zejména hlasy horlivých národovců, kteří vytýkali, že mladý stát k svému ucelení bude především nucen domáhati se osvobození svých soukmenovců v Sedmihradech i Banátu z jařma maďarského a snili dokonce i o veliké říši »dáko-rumunské«, na vlastní Balkán přesahující. Kníže Karel, byv výslovně varován Bismarckem, aby nepočítal v případě srážky s Habsburky na pomoc z Berlína, snažil se sice mírniti tyto sklony, politika vídeňská sledovala však s krajní nedůvěrou vývoj knížectví a zejména každý krok ruských zástupců v Bukurešti. A totéž bylo i v Srbsku.

Srbsko.

Tam dosáhl kníže Michal Obrenovič roku 1867 obratným užitím zmatků, které způsobila Turecku krétská otázka, konečně toho, že ústupem Turků z citadely bělehradské knížectví nabylo na svém území zcela volných rukou. Bylo však stále ještě útvar příliš drobný, zabírající jen menší část jazykové oblasti srbské, který nepostačoval nikterak ani rozletu uvědomělých vlastenců, který touhám Michalovým. Bylť kníže muž nevšední, který se také svými způsoby, ze západního světa přijatými, výrazně odlišoval od patriarchálního prostředí svých předků a svou

touhou po pevné vládě doma mnohé nespokojence proti sobě popudil tím spíše, že i do Srbska začal znenáhla zašlehovati radikalism demokratický. Michal Obrenovič stíhal sice tvrdě jeho stoupence, uvažoval však vážně o úpravě nových řádů ústavních a zejména v zevní politice neváhal nikterak užívati i revolučních sil postupujícího uvědomění národního k vzrůstu svého státu, který chtěl učiniti základnou sjednocení všeho živlu jihoslovanského.

Úloha, kterou nedávno před tím Piemont měl v dějinách národa italského, lákala nepochybně jeho pružnou mysl, ač ovšem nelze s bezpečností říci, kam až jeho plány v ohledu tom sáhaly; neboť byl opatrný a nedal se nikterak strhovati do nejisté sázky horlivci národního hnutí. Jisto jest však, že svými důvěrníky udržoval spojení s nespokojenci v Bosně, Hercegovině i Makedonii, navazoval styky s bulharským emigrantským komitétem v Bukurešti, snažil se vytvářeti silné vojsko národní a jednal o společnou frontu proti Turecku s Řeckem i Rumunskem, snaže se zároveň získati oporu i v Petrohradě i ve Vídni. Tam ovšem pochopovali dobře, jak povážlivé by bylo vytvoření velikého slovanského státu na Balkáně právě ve chvíli, kdy rakousko-uherské vyrovnání bylo tak těžkým zklamáním pro Srby i Chorvaty v zemích koruny sv. Štěpána a kdy tam ani někdejší hesla illyrismu nebyla ještě zcela zapomenuta. Proto čelila diplomacie rakousko-uherská, ač nepouštěla při tom z mysli úplně snahy, srbské knížectví přátelskou závislostí k sobě připoutati, aby nepropadlo úplně vlivu ruskému, všemožně smělým náběhům knížete Michala; úplnou změnu poměrů přinesla však úkladná vražda tohoto knížete, provedená spiklenci 29. května 1868.

Nástupcem stal se totiž jeho čtrnáctiletý synovec Milan, za něhož do roku 1872 vládla regentská rada. Značný vliv v ní měl Jovan Ristić, který již za předchozí vlády si dával lichotiti názvem »srbského Cavoura« a byl přívržencem rázného rozšiřování hranic státu, jakmile by jen k tomu možnost se vyskytla. Vnitřní poměry srbské se při tom však neutvářely příliš nadějně. Roku 1869 byla sice vydána nová ústava, která zajistila podle západních vzorů zákonodárskou moc Národní skupštině o jediné komoře a dosti širokém právu volebním. Ježto však kníže zachoval právo jmenovati třetinu členů sněmovny a nadto volitelnost byla odepřena státním úředníkům, profesorům i advokátům, byla značná část vzdělanců, v kraji dosud jen řídkých, zatlačena do tábora zásadní oposice a vlivy

Jeho plány.

Vražda knížete Michala (29. května 1868).

Ústava roku 1869.

ruského nihilismu počaly v Srbsku dokonce rozšiřovati i první nárazy myšlenek, vyhlížejících po úplném převratu společenském. Byly to ovšem jen zachvěvy v nepatrné části národa působivé, obecná nálada v zemi nevytvářela se však ani po ukončení regentské správy příliš vlídně. Byl kníže Milan mladík bystrých vloh, ale sobec, jenž spojoval hříchy orientu se zkažeností západní a viděl zrakem rozeného cynika v okolí svém jen špatnosti politického zápasu, nikoliv jeho vyšší vzpruhy. Snažil se tudíž z ústavy učiniti hříčku svých samovládných sklonů a neuspokojil nikoho. Také povolení samostatného exarchátu Bulharům nebylo v Srbsku uvítáno s uspokojením, ježto jeho působnost se vztahovala v Makedonii i na některé končiny srbského jazyka a přinesla jakýsi předzvěk budoucích těžkých svárů obou kmenů, na místo někdejších snů o jednotné říši jihoslovanské. Veřejné mínění srbské při tom ovšem nepřestávalo obracet zrak své se zájmem do sousedních krajů tureckých, zejména do Bosny a Hercegoviny, zatím co na dvoře knížecím v Bělehradě ruští a rakouští zástupci navzájem se nedůvěřivě střehli a o vliv zápasili.

Pro toto zjevné soupeřství cářství ruského s mocnářstvím rakousko-uherským měla tudíž velmi důležité důsledky dohoda tří císařů z r. 1873. Přinášelať aspoň záruku, že vzájemná nedůvěra a řevnivost nevyvrcholí při nejbližší příležitosti ihned ve srážku skutečnou, nýbrž že obě velmoci budou dříve hledati cestu k dohodě a smírnému řešení. Konvence, věc tu stanovící, byla ovšem zcela tajná a vskutku jen velmi vratkým můstkem přes propast nedůvěry, jež zůstávala i mezi vůdčími státníky té i oné strany, Gorčakovem a Andrássem. Byla však především dokladem pozitivní touhy po zachování míru cáře Alexandra II., který nechtěl žádným válečným dobrodružstvím ohroziti hospodářské zotavování se Ruska, zatížené ostatně jednak současnými operacemi v Turkistáně, jednak reorganizací všeho vojenství obecnou brannou povinností, právě roku 1873 zavedenou.

V jeho okolí ovšem s přílišnou ochotou vůči Vídni nebyli nikterak spokojeni stoupenci slovanského směru a vytýkalo se již tehdy zejména, že Rakousko opravdu chystá výbojný postup na Balkán, toužíc po nabytí Bosny a Hercegoviny. Již roku 1870 to tvrdil Ignatěv a při své návštěvě v Petrohradě, v únoru 1874, dal prý sám František Josef I. podnět k úvahám v tomto směru. Opravdu stála myšlenka ta, kterou již v padesátých letech Radecký doporučoval a po něm znova Tegethoff, v po-

zadí snah politiky rakouské; nikoliv však v příliš určitém vyhranění. Hlavním jejím odpůrcem byl totiž sám Andrassy, jehož maďarské cítění se bránilo tomu, aby váha živlu slovanského v monarchii byla jakkoliv zvětšována rozmnožením jejich počtu. Stejně jako kdysi Metternich trval i maďarský státník na tom, že Turecko jest pro monarchii habsburskou na Sávě a Dunaji sousem nejvhodnějším a zachování jeho panství v Evropě příkazem správné politiky rakouské. Jen kdyby panství to zachovati možno nebylo a hrozilo zabrání Bosny Srbskem, byl Andrassy ochoten pomýšleti na její získání jako na menší zlo. Naproti tomu vytýkali četní členové vysoké generality, že Bosna jest přirozeným zázemím Dalmacie a nutným jejím doplňkem, chceli monarchie vůbec udržeti silné postavení v Jadransku. Snažili se císaře, toužícího po tom, aby ztráty územní svého panování aspoň z části nahradil, dostati na svou stranu a měli za zisk, když se dalmatskému správci, generálu Rodičovi, podařilo v červnu 1875 přiměti Františka Josefa I. k okázalé návštěvě Dalmacie, která byla namnoze vykládána jako předzvěst důraznějšího vystoupení Rakouska jakožto povoláného ochránce jihoslovanských zájmů proti tureckému hospodářství v nejbližším sousedství. Nebylo tudíž podivno, když s cestou tou v přímou souvislost byly přiváděny nové povstalecké zmatky v Hercegovině, které vypukly na počátku července téhož roku.

Ovšem nikoliv právem. Příčinou vzbouření, které vypuklo nejdříve v Nevesinji v červenci 1875, byly nesnesitelné útlaky nájemců daní státních, zvětšujících hrozně tíhu, již křesťanskému obyvatelstvu působily dávky begům moslemským. Vzpouora rozšířila se pak rychle do okolí a strůjcové její vylíčili ve vzletném provolání bídu kraje, jehož každá píď byla slzami a krví skropena a kde touha po splynutí se svobodnou Černou Horou nebo Srbskem se stala vůdčí nadějí všech, kdož nepatřili k vládnoucí vrstvě. Proto nalezlo hnutí to ihned ohlas i v bělehradské skupštině, a vedlo k sevření drobných posádek tureckých v městečkách hercegovských.

* *

*

Povstáním hercegovským byla východní otázka naráz posunuta opět do popředí obecného zájmu v Evropě a běželo především o to, snese-li nedávná dohoda rusko-rakouská i toto zatížení, nepřivede-li slovanský

Postup Ruska
a Rakouska.

směr v Rusku cáře k tak výraznému zakročení na prospěch sužovaných souvěrců, v němž by Vídeň viděla poškození svých zájmů. Vskutku vedl si však Alexander II. velmi zdrženlivě, ač nepochyboval o nutnosti rychlé nápravy a s počátku nadhodil možnost společného obsazení Bosny a Hercegoviny vojskem ruským a rakouským. Andrassy však, jsa veden snahou, pokud jen vůbec možno bylo země ty v rukách Turků udržeti, dosáhl toho, že zástupcové obou velmocí v srpnu společně přiměli sultána jen k tomu, aby jejich konsulům světil úkol, s povstalcí vyjednávat. Povstalci žádali ovšem aspoň zaručení rovnoprávnosti křesťanů s moslemy, provedení agrární reformy, pevného stanovení výše daní a práva, zříditi místní domobrany. Sultán naproti tomu snažil se vyhnouti přímé odpovědi na požadavky ty tím, že 2. října učinil projev, jímž sliboval důkladné reformy nejen pro vzbouřený kraj, nýbrž pro celou říši. Současně ovšem dal světu velmi podivný důkaz toho, jak Turecko dodržuje své závazky. Provedl částečný úpadek státní tím, že samovolně na polovici zmenšil úroky státního dluhu, tehdy již na šest miliard franků vzrostlého, k velikému pohoršení svých evropských věřitelů. Rozvrat tureckou říši ohrožující stal se tím jen ještě zjevnějším a povstání šířilo se úspěšně dále do Bosny.

Státní bankrot
turecký.

Ve Vídni i Petrohradu dospěli tudíž k názoru, že bude nutno učiniti na Portu společný nátlak velmocí důraznějším projevem, k němuž by dohoda rusko-rakouská dala podnět. Jednání o jeho znění se ovšem pak vleklo po delší dobu, ale marný byl pokus sultánův, předejiti věc tím, že vydal 12. prosince opravdu slavnostní iradé, kde opět zajišťoval rovnoprávnost svých poddaných jakéhokoliv vyznání, odstraňoval veřejné roboty a sliboval i jiné reformy. Nikdo nevěřil, že za slovy půjdou skutky, a 30. prosince 1875 předložili Andrassy a Gorčakov ostatním velmocím notu, která žádala na Portě »činy a nikoliv programy«, a to výslovně pro Bosnu a Hercegovinu. Německo, Francie i Itálie přistoupily bez váhání k tomuto návrhu, větší obtíž se ukázala však v Anglii.

Nota
z 30. prosince
1875.

Disraeli netajil se nikterak s tím, že ani v otázce blízkého východu nemíní pokračovati v zdrženlivé politice Gladstonově, jež umožnila roku 1871 Rusku setřásti značné části závazků míru pařížského. Okázalý návrat k heslu Palmerstonovu, že úplná integrita říše osmanské jest životní potřebou moci anglické, jevil se mu nutným a proto po delším vyjednávání neodepřel sice svého podpisu na notě, Andrassym navržené, zlehčil

Postup Anglie.

jej však výhradou, že se jím Anglie nikterak nezavazuje k skutečnému nátlaku.

Tím byla nota, předložená Portě konečně 30. ledna 1876, v jejích očích zbavena vážné pohrůžlivosti. Obsah její byl ostatně dosti určitý; žádala pro vzbouřené provincie především vedle rovnoprávnosti křesťanů odstranění pronájmu daní, užití jejich výnosu především k místním potřebám, paritní, volené sbory krajské k doзору na dodržení slibů sultánova iradé a hlavně lepší úpravu poměru zemědělců k vlastníkům půdy. Sultán, který dlouho doufal, že odchýlné zájmy zmaří vůbec solidární vystoupení velmocí, netroufal si klásti přímo odpor a vyslovil 11. února slavnostně svou ochotu k provedení důkladných oprav ve veřejné správě vzbouřeného území. Povstalci neměli však důvěry. Jejich vůdcové prohlásili naopak, že nesloží zbraní, nebudou-li sliby sultánovy provázeny účinnou zárukou a přímým dozorem mocností evropských a nebudou-li ihned aspoň část půdy begů kmetům odevzdána ve vlastnictví. Boj následkem toho na jaře 1876 pokračoval a byl rozdmýcháván zejména také z Černé Hory a ze Srbska, kde vlastenecká strana knížete Milana tlačila horlivě k tomu, aby zbrojil na pomoc povstalcům.

Turecké sliby.

Poměry se tím vším zjevně přioströvaly, zvláště, když nový činitel se přihlásil i v rostoucím fanatismu moslemském. Tak došlo 7. května v Soluni k lidovým bouřím proti cizincům, při nichž byl zabit konsul německý i francouzský; a ještě vážnější události sběhly se v Bulharsku. Tam nastřádanou nespokojenost křesťanů v některých krajích zvyšovala neobyčejně také neukázněnost čerkesských přistěhovalců, které tam vláda turecká od roku 1865 usazovala, a u nichž moslemské sebevědomí spojené s hněvem nad ztrátou vlasti vyvrcholovalo v kruté zpupnosti. V končinách mezi Sofií a Plovdivem došlo tudíž v dubnu 1876 k místnímu povstaleckému hnutí, k jehož potlačení Porta užila nepravdělných čet bašibozuků, protože prý nechtěla buditi nedůvěru Ignatěvovu postavením řádného sboru vojenského. Námezdná čeládka opravdu utlumila povstání v několika týdnech, ale s krutostí, při níž mnoho míst lehlo popelem a na dvacet tisíc osob bylo zahubeno.

Vraždy
soluňské.

Pravda o tom všem pronikala jen znenáhla do Evropy, ale hned po události soluňské uznával i Andrassy, že, má-li ještě býti zabráněno povážlivému rozvinutí východní otázky, jest nutno Portu mnohem důrazněji než dosud sevřítí diktátem spojených velmocí. Dohodl se tudíž v osob-

Zvěrstva
turecká
v Bulharsku.

Berlínská nota
(květen 1876).

ních poradách, konaných v Berlíně 11.—13. května, s Gorčakovem i Bismarckem o tak zv. berlínském memorandu, jež k lednovým požadavkům připojovalo ještě další. Žádalof okamžitého vyhlášení příměří, výslovné náhrady obyvatelstvu bojem ožebračenému a zřízení křesťanských výborů k rozdělování těchto podpor, slevy daní na tři roky, stažení vojska tureckého do zvláště uvedených pevností a práva křesťanů, podržeti zbraně až do provedení oprav, které se měly státi pod výslovným dozorem konsulů nebo delegátů velmocí. To bylo opravdu hluboké zasažení do svrchovanosti státu tureckého, bylo však nadto neobyčejně zostřeno pohrůžkou, nedosáhnou-li velmocí do dvou měsíců provedení míru, že budou nuceny »d'ajouter à leur action diplomatique la sanction d'une entente en vue des mesures efficaces qui paraîtraient réclamées dans l'intérêt de la paix générale«.

To byla věru mluva podstatně odlišná od hesel, jež v době války krymské vedly většinu velmocí k ochraně práv sultánových. Evropa vnucovala se mu pohrůžně za prostředníka v jeho sporu se vzbouřenými poddanými a Andrassy šel vskutku jen nerad tak daleko. Uznával však, že jest to nezbytno, má-li v rámci společného postupu udržeti i Rusko, kde ve veřejném mínění zjevně vzrůstalo hnutí, naléhající na cáře, aby se prostě chopil zbraní k ochraně ohrožených slovanských bratří na Balkáně, nedávaje se poutati ohledem na ostatní moci, kterým ani zájem slovanský, ani zájem pravoslavný neleží na srdci, nýbrž jen snaha, ruský postup všemožně spoutati. Šlo však o to, schválí-li ostatní velmocí návrh berlínský, za nímž stála dohoda tří císařů. Francie a Itálie učinily tak opět bez nesnází, Anglie však stupňovala tentokráte svůj odpor rozhodně. Disraeli tvrdil, že jest pokořujícím pro jeho říši, když jí Rusko, opřené o dohodu tří císařů, předkládá k podpisu návrh pevně smluvený bez předchozího jednání s britskými zástupci; opravdovým pozadím jeho citů byla ovšem snaha, nebrániti tomu, aby se poměry přiostrřily třeba až k válce evropské, v níž by bylo lze znovu se vzpřímující mocí Ruska otrásti. Proto 19. května odmítl podepsati berlínskou notu, aniž však sám předložil jiného návrhu k zakročení v Turecku, nýbrž naopak dal současně silné eskádře britské zakotviti v zálivu besickém poblíž Dardanel. Tím byla dosavadní solidarita Evropy vůči Portě přece prolomena a byť ostatní velmocí se odhodlaly bez ohledu na Anglii 30. května notu přece v Cařihradě podati, bylo již napřed zřejmo, že účinek její bude

Její
pohrůžky.

Odmítnuti
Anglie.

pochybný. Opravdu nedošlo však ani k tomu pro revoluční změnu, jež tehdy dokonale změnila vládní prostředí cařihradské.

Roznícený fanaticismus moslemský jevil se také v hlavním městě tureckém povážlivými zjevy. Hlučné demonstrace mladých softů, naplněných vášnivým odporem proti vládě, jež podle jejich mínění příliš podléhala vlivům džaurským a opouštěla posvátnou základnu islámu, vynutily již 10. května jmenování nového ministerstva i nového šejk-ul-islam, což znamenalo zároveň úplný pokles dosud velmi značného vlivu Ignatěvova. Při tom vstoupil do vlády také ctižádostivý Midhat paša a tím nalezl v ní mladoturecký, po ústavních novotách volající živel půdu. Jeho spojení s hnutím softů i dervišů vedlo pak v zápětí k palácové revoluci, která, jak se zdá, nebyla nadto provedena bez předchozí dohody s anglickým vyslancem, sirem Henry Elliottem. V noci 29. května, opírajíc se o fetvu, vydanou novým šejk-ul-islamem, podle níž lid Allahův je oprávněn sesaditi kalifa, jež nekráčí cestou pravé víry, donutila vláda pohrůžkou násilí sultána Abdula Azize k vzdání se trůnu; později byl v palácovém vězení utracen. Nástupcem stal se jeho synovec Murad V., muž zcela neschopný; skutečná vláda přešla na Midhata pašu, který ohlásil brzkou změnu ústavy v duchu názorů mladotureckých, zároveň se však postavil zřejmě proti požadavkům vzbouřených krajů křesťanských i jejich ochráncům do mnohem odmítavějšího postoje než vláda předchozí. Zástupcové velmocí upustili tudíž vůbec od podání noty berlínské a vedli si vyčkávaně; do popředí vstoupilo nyní však Srbsko.

Tam tlačila již delší dobu strana vlastenecká v skupštině knížete Milana, aby se chopil zbraní na ochranu ohrožených povstalců a k rozšíření moci srbské. Odvahy jí dodával zejména rostoucí zápal veřejného mínění pro slovanskou věc v Rusku, odkud houfně přicházeli do Srbska dobrovolci, mezi nimi mnoho důstojníků. Dobročinný komitét moskevský sliboval doplnění dělostřelecké výzbroje a císař Alexander II., ač mu hnutí nebylo valně milé, neměl za možno čeliti mu zákazy a strpěl, že se i známý generál Michal Černajev do Srbska odebral, aby byl postaven v čelo tamní armády. V Srbsku věřili tudíž, že jakmile se na Balkáně rozpoutá opravdová válka, ani dvůr carský nesetrvá v dosavadní zdrženlivosti, nýbrž bude k činu stržen obecnou silou pravoslavného a národního citění. Zároveň uzavřel Milan také obrannou smlouvu s Černou Horou a na počátku června 1876 zostřil se jeho poměr k nové vládě turecké

Vření
v Cařihradě.

Pád
Abdula Azize
(29. května 1876).

Válečný ruch
v Srbsku.

Vypuknutí
války
(30. června 1876).

tak, že další zachování míru nebylo již možné. Srbsko žádalo ultimativně, aby mu bylo svěřeno uklidnění Bosny, kdežto Porta je vyzvala naopak stejně důrazně k okamžitému odzbrojení. Věc skončila se tudíž 30. června vypovězením války mezi Srbskem a Černou Horou na té, Tureckem na oné straně.

* * *

Evropa měla po pěti letech opět válku; zatím ovšem jen válku moci podružnějších v oblasti, kde prolévání krve nebylo ani jindy věcí vzácnou. Význam věci tkvěl v tom, jak si vůči ní povedou velmoci, a to zejména jednak Rakousko, které si zjevně nepřálo rozšíření srbské moci do Bosny, jednak Rusko, jež bylo celou svou bytostí i zájmem své prestiže tlačeno k činnému zasažení do balkánských zmatků.

Schůze
v Zákupěch
(červenec 1876)

Jsa věren závazkům z roku 1873, chtěl Alexander II. dosíci především určité dohody s Vídní a stál hned po skončení květnového jednání v Berlíně o osobní schůzku s Františkem Josefem I. Došlo k ní opravdu na půdě české v zámku Zákupěch v červenci 1876 a výsledkem jednání bylo důvěrné »Résumé des pourparlers secrets«, sepsané společně hrabětem Andrássem a ruským vyslancem Novikovem. Podstatou vzájemné dohody bylo především, že stejně Rusko, jako Rakousko zachovají zatím v boji na Balkáně úplnou neutralitu, takže Rakousko zavře i přístavy kotorský a klecký pro dopravu zbraní té i oné válečné straně. Zároveň byly však stanoveny určité směrnice pro společný postup, jakmile výsledek války zjevným se stane. Kdyby totiž Srbsko i Černá Hora utrpěly porážku, hodlali Alexander II. i František Josef I. přičiníti se o to, aby nebyly zničeny anebo na území příliš zkráceny, kdežto Bosně a Hercegovině se mělo dostati i pak žádaných oprav na ochranu křesťanského živlu. Mnohem většího dosahu byly směrnice pro případ, kdyby poražené Turecko zjevnému rozkladu propadlo. Tehdy vyhrazovala si říše rakousko-uherská získání největší části Bosny i Hercegoviny, kdežto Srbsku, zbaivenému turecké suverenity, se mělo dostati jen úpravy hranic při Drině s částí Novopazarska a území na Limu. Černá Hora měla dostati část Hercegoviny, přístav Spizzu a zbytek kraje na Limu až k nové srbské hranici. Rusko mělo naproti tomu hledati zvětšení své moci v tureckém Pokavkazí a dosáhnouti i části Bessarabie, již ztratilo mírem roku 1856. Na poloostrov balkánský proniknouti nemínilo, nýbrž spokojilo se s tím,

Její
výsledky.

že na místě moci turecké, odtud skoro úplně vytlačené, vzniknou autonomní státečky v Bulharsku, Rumelii i Albanii, kdežto Thessalie a Kréta by připadly ke království řeckému; Cařihradu bylo přisouzeno postavení samostatného, neutralisovaného města.

Umluvy tu byly ovšem zcela tajné a obsah jejich nebyl ani do Berlína oznámen, takže Bismarck v době té nejednou byl dotčen obavou, aby snad vzájemné sblížení mezi Vídní a Petrohradem nepokročilo tak, že by ani Rakousko ani Rusko neměly zapotřebí přátelské dohody s Německem a naopak proti němu v evropské politice spolu s Francií se postavily podobně, jako se kdysi, roku 1756, stalo po známém Kounicově »renversement des alliances«. Obava ta byla ovšem zcela planá, zejména proto, že Andrassy vůbec jen nerad k zákupskému ujednání přistupoval, stále maje za to, že získání Bosny a Hercegoviny by bylo pro monarchii, Němci a Maďary ovládanou, danajským darem. Proto byl odhodlán houževnatě lpěti na tom, že jedině skutečné rozbití říše osmanské Srbskem a Černou Horou zákupským úmluvám může dáti kladnou účinnost, a doufal, že tudíž mu bude lze, vymknouti se z nich tím spíše, ježto válka od počátku pro Turky dosti nadějně se vytvářela.

Černohorci měli sice proti nim úspěchy u Trebinje a Podgorice, Srbové však, na něž hlavní útok osmanský se soustředil, zeslabili svou útočnou čaru příliš tím, že chtěli zároveň do Bulharska i do Bosny zasáhnouti. Turecko ukázalo ostatně, že aspoň vojenské reformy »tanzimatů« nevyzněly zcela na prázdno; jeho vojsko odrazilo již na konci července srbský útok a po vítězné bitce u Dunisu postupovalo pak úspěšně za ustupujícím nepřítelem do údolí Moravy. Černajev snažil se je na sklonku srpna u Aleksince zastaviti, byl však i tu zle stísněn a Turci začali opravdu ohrožovati celé knížectví, zatím co hordy bašibozuků i Čerkesů, z Asie přivolané, v Bulharsku i Bosně hrůzu šířily a v jejich čele generál Šekvet paša opravdu v křesťanské krvi se brodil. Slovanský živel na poloostrově byl tudíž krajně ohrožen a Srbsko obrátilo se 28. srpna k velmocím s prosbou o záchranu.

Ruský cář, který stále ještě viděl hlavní svůj úkol v tom, aby odvrátil od Ruska nutnost válečných obětí a válečné sázky, obrátil se již před tím do Berlína s podnětem, aby k řešení východní otázky byl svolán kongres velmocí, který by především další prolévání krve zabránil. Bismarck nepodal mu však pomocné ruky v této věci a otázka záchrany

Obavy
Bismarckovy.

Porážka
Srbů.

Ruské návrhy.

Srbska stala se jen předmětem obvyklého, vleklého jednání diplomatického. Při tom bylo však důležité, že turecká zvěrstva proti bezbrannému obyvatelstvu nevzrušila jen hluboce veřejného mínění v Rusku, nýbrž i v Anglii, kde rozhořčení nad nimi nabylo ovšem význačného zbarvení stranického. Neboť byl to sám úhlavní odpůrce konservativní vlády, Gladstone, který spiskem »The Bulgarian horrors and the Question of the East« zahájil neobyčejně účinné tažení publicistické proti politice, která se spojuje s tureckými vrahy proti křesťanské kultuře, a na četných meetingách dovedla strana liberární získati pro hledisko to větší část veřejného mínění.

Proto nemohl se Disraeli, ač sám se zřejmým cynismem zlehčoval národní rozhořčení a mravní pathos Gladstonův, přece postaviti otevřeně na stranu Turecka, a to tím méně, ježto neměl ve věci té ani všechny členy vlády na své straně. Naopak i značná část jich souhlasila s názorem státního sekretáře pro Indii, markýze Salisburyho, že anglická politika již od krymské války sází na nepravého koně, když lpí na integritě Turecka, ježto prý vznik křesťanských státeků na Balkáně trvale za držeti vůbec nelze a mnohý z nich naopak proti ruské rozpínavosti snad opravdu bude lepší hrází, než shnilá říše sultánova. Proto nemohl Disraeli tentokráte odepřít účast na společném zakročení velmocí v Cařihradě, a jejich jménem přednesl na začátku září právě anglický vyslanec Portě žádost o několikaměsíční příměří pro Srby.

Vláda turecká opravdu zastavila zatím svůj útočný postup, nechťela však nepříteli dáti výslovným příměřím příležitost k zotavení, nýbrž doufala, že ho donutí k bezodkladnému uzavření míru za těžkých podmínek. Zejména žádala, aby kníže Milan přišel osobně složit hold sultánovi do Cařihradu, zvýšil tribut a otevřel pevnosti srbské zase tureckým posádkám, zrušil domobranu a zmenšil řadové vojsko na deset tisíc. Tuhé podmínky ty jevíly se ovšem i anglickým zástupcům upřílišněny a, naléhajíc znova na uzavření příměří, předložili 25. září Portě jménem velmocí jiný soubor podmínek k dosažení míru, doporučující především návrat ke statu quo před válkou a správní reformy pro Bosnu, Hercegovinu a Bulharsko. Než jednání naráželo na všech stranách na těžké obtíže.

Především na straně turecké. Tam bylo zatím došlo 31. srpna k nové změně na trůnu tím, že Midhad paša, sesadiv slabomyslného Murada V., sultánem učinil jeho mladšího bratra Abd-ul-Hamida, mladíka nevalného

vzdělání, ale zchytralého a naplněného vůlí k moci skutečné. Zatím ovšem veslo v ruce měla koterie mladoturecká, jejíž sebevědomí bylo neobyčejně vzpřímené dosaženým vítězstvím nad Srby a která nebyla proto nikterak ochotna, dbáti příliš hlasu velmocí evropských. Stavěla proti jejich požadavkům stále jen obecné sliby reformy celé říše, která se měla nyní provésti ovšem na základech ústavnosti západoevropské s parlamentním zřízením. Proto odmítala zejména také závazek, uzavřít se Srby výslovně příměří, chystajíc se naopak k novému úderu, jenž je měl úplně zrtít.

Zároveň rostlo však napětí také na straně ruské. Vzrušení v tamním pravoslavném a národním prostředí dosáhlo takové výše a hlasy volající po válečném zakročení na Balkáně takové důraznosti, že Alexander II. stále více před nimi ustupoval. Dráždilo ho ostatně nemálo také, že strana mladoturecká chce zavést konstituci a znesnadnit i tím postavení císařského samodržaví vůči směrům, jež se téhož v Rusku domáhaly a jimž cíř nemínil ustoupiti. Z jeho okolí dostává se tudíž Srbům pokynů, aby nepřistoupili na nevýhodné nabídky mírové, a dochází ke znenáhlému posouvání vojska ruského k rumunským hranicím.

Přes to přese všechno zůstávalo Alexandrovi II. stále ještě společné zakročení s ostatními velmocmi, byť by mělo ráz vojenský, řešením vítanějším, než samostatný postup Ruska proti Turecku. Na sklonku září přinesl hrabě Felix Sumarokov-Elston rakouskému císaři dopis, v němž cíř navrhoval, aby na Portu byl učiněn nátlak rozhodný vstupem rakouských sil do Bosny, ruských do Bulharska. Velmoci západní podporovaly by krok ten zároveň námořní demonstrací před Cařihradem a společnou silou Evropy mělo dojít ke konečné úpravě balkánských zmatků. Ve Vídni nebyli však ochotni dáti se touto cestou. Andrassy dosáhl tu toho, že František Josef I. 3. října ruský návrh odmítl dopisem, v němž ovšem vytkl, že se nemíní cíř stavěti v cestu, kdyby se cíř cítil nucen sám proti Turecku válečně vystoupiti, nýbrž že jest ochoten uzavřít s Ruskem důvěrnou dohodu o podmínkách rakouské neutrality. A také v zápětí opětovaný druhý pokus cířův o dosažení výslovné součinnosti Rakouska pro vojenský postup proti Turecku dovedl Andrassy zmařiti, vytýkaje zejména, že nálada národního prostředí německého i maďarského, Turecku zjevně příznivá, naprosto nedopouští, aby monarchie sama útoku na říši sultánovu v zájmu slovanského živlu se podjala.

Gladstone
proti Turkům.

Salisbury.

Jednání
o příměří.

Nastoupení
Abd-ul-Hamida
(31. srpna 1876).

Vzrušení
v Rusku.

Poslání
hr. Sumarokova.

Andrassy
odmítá.

Současně s tímto vyjednáváním vídeňským snažila se však ruská diplomacie nabýti také jasného obrazu o tom, na kolik by se jí bylo lze bezpečiti oporou o Berlín, a zejména, byla-li by říše německá ochotna, staniž se cokoliv, oplatiti Rusku jeho přátelské jednání let 1866 a 1870 aspoň bezvýhradnou neutralitou. Z úvahy té vyšel důvěrný dotaz cářův Vilémovi I. a Bismarckovi, jak by si Německo vedlo, kdyby vývoj východní otázky snad způsobil zjevné nepřátelství mezi Ruskem a Rakouskem. Bismarckovi byl tento »dotaz do zásoby« velmi nepohodlný; jeho snahou bylo, aby stejně Rusko, jako Rakousko měly zapotřebí německého přátelství a Německo naopak ve své evropské politice nebylo nuceno ani pro Vídeň, ani pro Petrohrad určitě »optovati«. Když však cář naléhal opětovně na odpověď, prohlásil Bismarck, že by Německo, nemajíc samo přímých zájmů na Balkáně, sice mohlo zůstatí nesúčastným divákem při takovém střetnutí se svých obou mocných sousedů, nikoliv však, kdyby snad porážka jednoho z nich byla tak těžká, aby ohrozila jeho velmocenské postavení. Vlastní smysl odpovědi byl tedy, že Německo nedovolí naprosto zničení Rakouska, jakého žádaly theorie Danilevského a jiných hlasatelů slovanské politiky v Rusku, a Bismarck oplatil nadto ruskému kancléřovi Gorčakovi v zápětí nepohodlný dotaz otázkou, bylo-li by snad Rusko ochotno zavázati se Německu trvale pomocí proti Francii a zaručiti mu držení Alsaska a Lotrinska.

Na dvoře ruském viděli tudíž, že nepochybné bezpečení se na přátelství Berlína není možné, a tím zesílila snaha, postupovati ve východní otázce tak, aby dosavadní snesitelný poměr k Rakousku nebyl porušen. Jednati rychle a důrazně bylo však nutno, neboť vláda turecká, nedbajíc výzvy zástupců velmocí, aby Srbům bylo zajištěno náležité, několikanedělní příměří k jednání o mír za prostřednictví signatárních mocí míru pařížského z roku 1856, udeřila na Srbsko znova, a měla po dobytí Deligradu a porážce poslední hotovosti srbské u Kruševce 29. října 1876 otevřenou cestu na Bělehrad. Tu nemohl cář váhati a 30. října podal Ignatěv jeho jménem Abd-ul-Hamidovi ultimatum, žádající do 48 hodin povolení šestinedělního příměří, jemuž hromadění vojska ruského v Besarabii dodávalo náležitý důraz. Tu povolila Porta a zastavila postup svého vojska příměří, stanoveným na dobu dvou měsíců, které pak bylo ještě prodlouženo, zatím co diplomacie evropská znova se namáhala, ovšem s upřímností na mnohých stranách, zejména u Bismarcka, velmi pochybnou, zažehnati obnovení a rozšíření války novým jednáním.

Při tom vstupoval však stále více do popředí rozpor mezi postavením Ruska a Anglie. Cář, který zvýšil svou pohotovost mobilisací šesti armádních sborů a důvěrně jednal ve Vídni i Bukurešti o vojenských konvencích, jež by mu otevřely postup na dolní Dunaj, prohlásil okázale veřejným oslovením v Moskvě 11. listopadu, že všecek národ ruský za ním stojí k záchraně slovanských bratrů na Balkáně, kdežto Disraeli, nedávno před tím jako lord Beaconsfield do horní sněmovny povoláný, rovněž nešetřil slovy bojovného přízvuku, ujišťuje »by Jingo«, že Anglie v ničem nedá poškoditi své zájmy a chráněnce na východě. Jeho boječtivost byla však podstatně ochlazována tím, že veřejné mínění v Anglii, Gladstonem podněcované, Turkům přece valně nepřálo a členové kabinetu, o možnosti války s Ruskem jen s krajním odporem uvažující, vytykali proti ní zejména, že by Anglie tentokráte neměla tak jako před dvaceti lety v krymské válce silnou Francii za spojence po svém boku. Věc skončila se tudíž zatím tím, že v prosinci se sešla v Cařihradě zvláštní konference zástupců velmocí, která měla rozhodnouti o podmínkách míru pro Srbsko i Černou Horu a zároveň vypracovati souhrn opatření, nutných k ukliďnění povstaleckých krajů.

Anglii v ní zastupoval markýz Salisbury, který byl přesvědčen, že britský zájem neutrpí újmy, uloží-li svorná Evropa Portě sebe těžší podmínky, a třebas i úplnou autonomii křesťanských provincií, jen když bude zažehnána hrozící válka mezi Ruskem a Tureckem. Soudilť, že zvítězí-li v ní hladce Rusko, Anglie bude nucena rváti mu kořist z rukou, kdežto kdyby bylo Rusko válkou příliš zeslabeno, obával se, že by tím Německo nabylo přílišné převahy na pevnině, britským zájmům rovněž nepohodlné; a podezřívá Bismarcka přímo, že Rusko proto do války tlačí, jen aby je učinil na Německu co nejzávislejším. Než jeho snaha o zachování míru upřímným nátlakem na Portu, konaným svorně s ruským zástupcem Ignatěvem, byla v účinku svém úplně podkopávána důvěrnými příkazy opácného směru, které Disraeli dával anglickému vyslanci v Cařihradě a tím ovšem utužoval snahu Midhata pašy i sultána Abd-ul-Hamida, uniknouti přese všecko tísnivému obětí spojené Evropy.

Způsob, jaký Porta tentokráte k tomu zvolila, byl ovšem velmi zvláštní. Právě 24. prosince 1876, když jí konference zástupců velmocí hodlala předložiti své podmínky, v nichž vedle částečného zvětšení území srbského i černohorského, žádala pro Bosnu, Hercegovinu, severní Bul-

Ruský dotaz do Berlína.

Bismarckova odpověď.

Ruské ultimatum Turecku (30. října 1876).

Napětí rusko-anglické.

Cařihradská konference (prosinec 1876).

Turecká konstituce (24. prosince 1876).

harsko a Macedonii samosprávu pod guvernéry, jmenovanými v dohodě s velmocmi, kdežto v Rumelii na jihu od horstva Balkánského měly nastati nutné změny správní pod ochranou belgického vojska a dohledem mezinárodní komise, zvěstovaly užaslému Stambulu slavnostní salvy dělové, že sultán říši své dal konstituci. Midhat paša se svou mladotureckou družinou uvedl ve skutek, co již dlouho chystal a sliboval, a sultán vyhověl mu tím spíše, ježto měl za to, že jedině tak odvrátí pohromu, kterou se mu jevily podmínky velmocí. Neboť podle ústavní listiny, kterou se vzdával tradičního absolutismu, území říše osmanské mělo býti celkem nedělitelným, v němž zákonodárná moc příslušela parlamentu, složenému ze senátu, sultánem jmenovaného, a ze sněmovny volené obecným, tajným právem hlasovacím a oprávněné volati vládu k zodpovědnosti i povolovati jí rozpočet. Na zemi zvyklou serailové despotii snášel se zároveň bohatý dešť svobod všeho druhu, jako byla svoboda tisku a práva spolkového, samospráva obecní, povinná docházka školská a jiné vymoženosti západní. Islám zůstával při tom sice státním náboženstvím, ostatním vyznáním byla však zaručena plná svoboda.

Turecké úskoky.

Všem, kdož znali Turecko, bylo ovšem zjevno, že tu jde o bludný náběh naivního západnictví, nebo o rafinovaný úskok východní. Opravdu prohlásil Midhat paša především konferenci, že o návrzích jejích nyní podle nové ústavy nepřísluší rozhodovati vládě ani sultánu, nýbrž pouze parlamentu osmanskému, až bude zvolen. Konference zástupců velmocí odmítla sice toto hledisko, učinila však chybu, že se jala s Portou smlouvat o slevách svých požadavků a zesílila tak jen její sebedůvěru. Sultán opřel se o t. zv. mimořádný divan, shromáždění notáblů, v počtu 180 členů jako veliká národní rada a předchůdce řádného parlamentu do Cařihradu svolané, a když konference vyslanecká konečně své podstatně zmenšené návrhy s důrazností ultimata přednesla, zamítl je 20. ledna 1877 zcela rozhodně, spoléhaje stále na pomoc Anglie, kterouž ho důvěrníci Disraeliho nepochybně ujišťovali. Velmocí odpověděly na to odvoláním svých vyslanců z Cařihradu; ponechávajíce tam však jejich zástupce, odňaly i této pohružce účinnost.

Mimořádný divan.

Pád Midhatův.

Turecko jevílo se proto i potom velmi málo ochotným, vykoupiti ústupností mír. Abd-ul-Hamid zbavil se sice na počátku února Midhata paši, který se jeho nedůvěřivému a despotickému duchu stále nepohodlnějším stával i svou liberální náladou, i vystupováním jako všemocný

majordomus. Poslal ho do vyhnanství a ukázal tím, že se nedá nikterak poutati mladotureckou ideologií a vrátí patrně záhy k východním způsobům vlády neobmezené. Zatím však užíval ústavní fikce dále proti nárokům evropských mocí a dal provésti i volby do parlamentu. Srbsko, obávajíc se, že bude přece ponecháno bez pomoci, uzavřelo sice s Portou 1. března 1877 mír na základě stavu před válkou; jednání s Černou Horou o mír podobný nemělo však úspěchu pro nepovolnost Turků, kteří ostatně nejevili dosti dobré vůle ani k zajištění spravedlivé správy ve vzburěných provinciích křesťanských. Tím více vzrůstalo však v společnosti ruské rozhořčení nad stavem, který se jevil zcela nedůstojným moci ruské a takřka výsměchem velikých úkolů, které jí slovanské hnutí ukládalo. V březnu troufal si Ivan Aksakov v Moskvě dokonce veřejně tepati dosavadní úsilí cářské diplomacie o zachování míru jako plod dvorské korupce a neschopnosti. Mobilisace od podzimu provedená pohlcovala značný peníz a bylo zřejmo, že Alexander II. by ztratil veškeru vážnost v očích svých poddaných i v očích Evropy, kdyby jí dal vyznění na prázdno bez dosažení určitých úspěchů ruského hlediska vůči Turecku.

Cář nepochyboval tudíž již o tom, že konec konců nezbude než sáhnouti přece k meči; byl však stále pod vlivem přání, aby tak mohl učiniti jako mandatář Evropy, jsa tak lépe zajištěn před možnými zápletkami odjinud. Pokračoval proto v jednání s velmocmi ostatními, vytýkaje, že odmítnutím programu konference cařihradské Porta dala vzdělanému světu skutečně poliček, jež jest třeba ztrestati. Jeho zástupce Petr Šuvalov dosáhl posléze na schůzce zástupců velmocí v Londýně 31. března aspoň dohody o protokolu, kterým se ukládaly Turecku ústupky vůči Černé Hoře a zajištění opravdových záruk pro křesťanské poddané, na jejichž splnění měli dozírati vyslanci cařihradští a místní agenti velmocí. Žádala se zároveň demobilisace tureckých vojsk a protokol zněl dosti výhrůžně, ježto v něm Evropa proklašovala výslovně, že ustavičný neklid na blízkém východě se nikterak nesnáší s jejími zájmy. Anglie přistoupila však k němu jen s výhradou, že také Rusko současně provede demobilisaci, kdežto ruský zástupce zvláštním dodatkem žádal, aby Porta, zavázavši se k splnění vytčených požadavků, zároveň vyslala zvláštního jednatele k dvoru cářskému smluviti podrobněji odzbrojení Turecka. To jevílo se zcela nezbytným k zachování vážnosti ruského jména, sultán však spoléhal stále na ochranu Anglie a byl zároveň naplněn obavou, aby vzrostlý

Napětí v Rusku.

Londýnský protokol (31. března 1877).

Vypovězení
války
(24. dubna 1877).

fanatism moslémský, který nabyl vášnivě mluvčí i v tureckém parlamentě, 19. března skutečně svolaném, proti němu se neobrátil. Proto dal právě tímto parlamentem vysloviti zamítavou odpověď na požadavky protokolu londýnského a tím bylo vleklé jednání diplomatické konečně na dobro přetrženo; 24. dubna vyhlásilo Rusko válku Turecku.

* *
*

Ovzduší války
rusko-turecké.

Nová válka rusko-turecká jevila se především živelným střetnutím dvou ideových hnutí, ve východní Evropě v posledních letech vzrostlých. Na ruské straně bylo to hnutí slovanské pospolitosti, účinně zbarvené náboženským cítěním pravoslavným, slavjanofilskou filosofií a touhou po odčinění krymské války; na straně turecké působila podobně vzrostlá horoucnost islámu, ohroženého postupem křesťanského živlu a zviřeného mocně novou školou nadšených vykladačů koránu i mnišských řádů. V tom i onom případě byly tu pak vlády, které rozvíjely sice reformní činnost, ale trvající na plné moci panovníkově, neuspokojovaly nikterak vzdělaných vrstev a byly proto ohroženy revolučními proudy, cář nihilismem, sultán mladotureckým spiklenectvím. Netroufali si tudíž oba panovníci, ač přistupovali vskutku jen zdráhavě k zkřížení zbraní, čeliti veřejnému mínění a zadati zachováním míru stůj co stůj své prestiži v očích svých poddaných. Šlo však především také o to, jak se na ruské i turecké straně osvědčí předchozí snahy o zdokonalení vojenské moci, které v říši sultánově režimem tanzimatů a v Rusku opravným úsilím po krymské válce byly provedeny. Pro Rusko bylo pak nadto velmi důležité, zachová-li jeho srážka s Tureckem opravdu místní ráz a nezhrozí-li nebezpečí jejího rozšíření na spor s některou z velmocí, žárlivě naladěných vůči ruskému postupu na východě.

Konvence
rusko-rakouská
z 15. ledna 1877.

K zabránění toho jednala cářská diplomacie od listopadu 1876 především s Andrássem a dospěla vskutku k tajné konvenci, podepsané v Budapešti 15. ledna 1877 a doplněné nadto důležitým dodatkem dne 18. března. Konvencí tou zajišťovala monarchie rakousko-uherská Rusku především přátelskou neutralitu. Na přání, aby Rusko smělo užítí k nástupu vojenskému i dráh rakouských, sice nepřistoupila, dovolovala však nakupování nutných potřeb, vyjma zřejmý kontraband válečný, na svém území a připouštěla i dočasné přerušování svobodné plavby na dolním Dunaji. Hlavní snahou Andrásseyho bylo, zajistiti se, aby ruské vojsko

nevystoupilo jako ochránce Slovanů v západní oblasti balkánské, na niž hleděl jako na oblast rakousko-uherského vlivu. Proto byl cář nucen slíbiti, že jeho vojsko nevkročí ani na půdu Srbska ani Černé Hory, a kdyby tyto státy jemu vojensky na pomoc chtěly přispěti a s ním se spojití, že se tak smí státi jen mimo jejich území. Rakousko vyhrazovalo si pro sebe případnou okupaci Bosny i Hercegoviny, nezavazovalo se k ní však nikterak. V dodatkové konvenci byly pak předchozí úmluvy zákupské pro případ porážky a rozvratu Turecka poněkud přesněji určeny. Tu vyhrazovalo si Rakousko znova především úplnou anexi Bosny a Hercegoviny, vyjma kraj novopazarský, ležící mezi Srbskem a Bosnou, o jehož rozdělu mělo dojíti k dohodě až po skončení války. Cář, nežádaje pro sebe nic přímo na Balkáně, nýbrž jen vrácení Bessarabie, odňaté 1856, trval při úpravě v Zakupech smluvené, spočívající na vytvoření samostatných států křesťanských v Bulharsku, Rumelii a Albanii, na zvětšení Řecka o Thessalii, část Epiru a Krétu a na změně Cařihradu v samostatné svobodné město. Hlavním úspěchem Andrásseyho bylo však, že dodatek znemožňoval výslovně vznik veliké slovanské říše na poloostrově slovy »l'établissement d'un grand état compact slave ou autre est exclu«.

Smlouvou tou, zachovávanou ovšem pečlivě v tajnosti, zdála se možnost jakýchkoliv nesází se strany rakouské odvrácena a tím méně bylo obávati se jich se strany německé. Bismarck viděl vskutku velmi rád vypuknutí války, jsa přesvědčen, že druzí se již postarají o to, aby nevedla k přílišnému vzrůstu moci ruské, kterou naopak vydání válečná dočasně oslabí a tím učiní jen žádostivější dobrého poměru k Německu. Toto samo nemělo ostatně jinak, jak se kancléř drasticky vyjádřil, na Balkáně tolik zájmu, aby zaň obětovalo kosti jediného pruského granátníka. Také od Francie nebylo se Rusku obávati vážných překážek, ježto se právě v květnu 1877 vnitřní poměry republiky opět jevíly poněkud bouřlivé tím, že president Mac Mahon se tehdy znova pokusil, aby jakýmsi státním převratem vládu převedl do rukou konservativně-klerikální skupiny a osvěžil tak znova, ovšem jen na krátko, pokleslé naděje monarchistů. Za to tím větší obavy pojily se k Anglii, kde Disraeli, nyní obecně jen jako lord Beaconsfield označovaný, zcela nepochybně byl odhodlán, vpadnouti Rusku v zad, jakmile by přišla příležitost jen poněkud příznivá, a důsledně odmítal názor, zejména Bismarckem znova a znova důvěrně doporučovaný, že by bylo nejlépe, kdyby Anglie s cářem se dohodla o částečné rozdělení turecké říše, při němž by sama sáhla po Egyptu.

Dodatek
z 18. března.

Hledisko
Bismarckovo.

Francie.

Beaconsfield snil naopak o nové válce krymské, ale posunutě více na světové jeviště tím, že by britské vojsko, vyloděné v Batumu, jako spojenec Turecka udeřilo na ruské Pokavkazí a zároveň z Indie zaútočilo na ruský Turkistán a snažilo se vůbec mocí cářskou co nejvíce otřásti. Než starý vášnivec narážel stále na tuhou oposici ve vlastní vládě, kde zejména markýz Salisbury a ministr věcí zahraničních, lord Derby, proti němu právem mohli dovozovati, jak neoblíbená by byla ve veřejném mínění anglickém, zpracovaném propagandou Gladstonovou, válka po boku »nevyslovitelného Turka« a že říše k ní není ani pohotova vojensky, nemajíc záruky, že aspoň Rakousko bude mít po svém boku. Proto zůstala i Anglie zatím nesúčastným, ovšem ostražitým divákem v boji a v květnu 1877 došlo i k pokusu, dohodnouti se diplomatickým jednáním s Ruskem o přesné vytčení mezí, v nichž postup moci cářské Anglii by se jevil snesitelným. Jednání to nedospělo však k závaznému konci a Beaconsfield číhal dále na příležitost k obnovení svého náběhu, nespouštěje z oka jeviště, na němž se krvavá hra válečná rozvinula s působivostí dosti bohatou na překvapující obraty.

Válka zachovala tenkrát ovšem ráz výlučně pevninný, ježto na Černém moři ani ta ani ona strana neměla ještě značného loďstva. První podstatné úspěchy mělo Rusko v Armenii, kde se vojsko, vedené Lorisem Melikovem, již v druhé polovici května zmocnilo Ardahanu a prodíralo dále směrem k Erzerumu. Poněkud zdlouhavější byl nástup na straně evropské. Zde dělilo soupeře především Rumunsko. Kníže Karol nemohl ovšem Rusům odmítnouti průchodu svou zemí a zaručil jim jej smlouvou již 16. dubna. Slibem, že získá plnou suverenitu a zárukou integrity své državy, dal se o měsíc později přivésti i k alianci, zajišťující cáři činnou pomoc rumunské armády, jejíž vybudování v předchozích letech bylo hlavní péčí hohenzollerského knížete. Prohlašujíc tudíž svou nezávislost, vypovědělo Rumunsko 21. května rovněž válku svému dosavadnímu lennímu pánu; Alexander II. doufal ovšem, že pomoci té přímo nebude potřebovati, leda pro zajištění služby etapní, a že vše vyřídí vlastním vojskem, v jehož čelo postavil svého bratra, velkoknížete Mikuláše.

Shromáždění operačního sboru, čítajícího přes 250 tisíc, na dolním Dunaji vyžádalo ovšem při chatrnosti ruské sítě komunikační doby několik neděl; na sklonku června podařilo se však vojsku ruskému k obecnému podivu takřka beze ztrát překonat těžkou překážku překročením

Dunaje u Zimnice a Svištova, a v zápětí potom následovaly jeho další, úspěšné úder. Obranná čára turecká v severním Bulharsku byla roztržena tak, že část sultánova vojska zůstala soustředěna na východě pod ochranou čtverce pevností Šumly, Varny, Ruščuku a Silistrie, kdežto západní křídlo se opíralo o Vidin. Mezi ně vrazily ruské sbory rychle svůj vítězný klín, jehož předvoj pod vedením generála Gurka v polovici července dospěl až k horstvu Balkánskému, překonal jeho nedostatečně chráněná sedla a hrozil dalším postupem k Plovdivu a do údolí Marice.

Neobyčejné úspěchy ty způsobily v celé Evropě veliký rozruch. V Londýně užil jich zase Beaconsfield, podporovaný horlivě královnou Viktorií, která dokonce hrozila abdikací, nebude-li vystupování britské proti Rusku dosti důrazné; k nátlaku na své kolegy, aby anglické vojsko na ochranu Cařihradu obsadilo poloostrov Gallipolský; a snažil se zároveň i vládu rakouskou lákati k výhrůžnějšímu vystoupení. Ale neměl ani tentokráte úspěch a v zápětí přivodil opět úplný zvrát válečného štěstí na Balkáně dokonalou změnu poměrů.

Ve Vidinu velel dobrý voják turecký, generál Osman paša, který obsazením důležitého Plevna přímo ohrozil pravý bok příliš odvážného postupu ruského. Sbor proti němu vyslaný byl 20. července před Plevnem poražen a současně cítili se Rusové ohroženi také na levém křídle svém z pevnostního čtverce, kde vrchního velení se ujal braniborský renegát Karel Detroit, s jménem Mehmeda Aliho vystupující, zároveň co Porta také na jižním svahu Balkánských hor přivoláním posil, dosud proti Černé Hoře bojujících, donutila generála Gurka k ústupu na severní svah a k obtížnému hájení tamních postavení, zejména průsmyku Šipky.

Ruskému velení nezbylo než přivolati nyní přece na pomoc rumunské vojsko s knížetem Karlem. Ale nové útoky, které v srpnu a září učinilo proti Plevnu, skončily se přes bravuru, jež při nich rozvinuly zejména oddíly vedené generálem Skobelevem, úplným nezdarem; neboť Osman paša opevnil šancemi místo tak dokonale, že mohl každou píď země s výhodou brániti a ztracené znovu dobývati.

Nyní jevílo se postavení Ruska náraz v barvách nejčernějších, neboť také v Asii mělo neúspěchy a Melikov byl tu nucen nejen upustiti od obležení Karsu, nýbrž couvnouti až na ruskou půdu. Ruské vojsko bylo vůbec značně otřeseno; nedostatky mírové přípravy a obvyklá nedbalost činovníctva připomínaly zlověstně dobu války krymské, v hlavním stanu

uvažovalo se i o ústupu za Dunaj a cář, překonáváje hrozné napětí morfiem, dovršil tehdy rozvrat svých nervových sil. V Cařihradě kojili se již nadějí na vítězství, v Berlíně soudil Bismarck, že říše cářská jest na pokraji propasti, a v Londýně toužil Beaconsfield jen po tom, aby ji mohl rychlým útokem doraziti. Velmi protikladná náladajevila se na-proti tomu v zemích rakouských.

Její ohlas
v Čechách.

Tam vzbudila hned srbská válka zejména u Čechů nesmírné nadšení;jevila se jim svatou válkou Slovanstva jako štítu lidskosti proti tureckému barbarství i britskému sobectví. Nadšení stupňovalo se pak, když cář v Kremlu při vypovězení boje nemluvil jen o zájmech pravoslavných bratří, nýbrž o »věci slovanské«. Tu se zdálo, že konečně svítá veliký den plemene, s nímž dějiny byly dosud tak macešsky nakládaly. Rieger, posílaje 3. května český pozdrav moskevskému dobročinnému komitétu, vytýkal, že vedení lidstva se přesouvá ze západu na východ, a veliké bylo v Čechách rozhořčení i proti Piovi IX., když se vyslovil proti Rusku jako šířiteli pravoslavi. Rovněž u Srbů uherských zavládlo napiaté očekávání velikých věcí, kdežto naopak u Němců přes úřední přátelství mezi Berlínem a Petrohradem sympatie pro Turky, zvláště pak pro Osmana pašu, byly velmi okázalé. Nejhlučněji vedli si ovšem Maďaři, naplnění ode dávná pocitem, že společný zájem protislovanský je spíná v jedno s jejich tureckými pokrevenci, kterýžto zájem vláda turecká se snažila bezprostředně před válkou vytknouti výraznými zdvořilostmi, jako byl dar památek po Matyáši Korvínovi peštskému museu. V Budapešti byla na počátku války slavnostně vítána dokonce demonstrativní návštěva cařihradských softů uherskému studenstvu, až Andrassy byl nucen z ohledu na cáře překypující projevy ty poněkud krotiti a brániti se tlaku, který byl naň činěn, aby prostě Rusku vpadl v týl, zvláště, když se Rusům na bojišti špatně vedlo.

Maďaři.

Jásot protivníků moci cářské byl však jen krátkého trvání. Ruský voják ukázal svou tuhost nejen v mrazivém ovzduší horském na Šipce, odrážejepokusy turecké převahy o ztečení tohoto přechodu. Po dosažení posil z nitrozemí ruského přikročilo vrchní velení k pravidelnému obléhání Plevna, řízenému někdejším obhájcem Sebastopolu, generálem Todlebenem. V listopadu byla již zjevná jejich převaha nad mocí tureckou, která nedovedla v čas přejíti k útokům na vhodném místě, zčásti také proto, že turecký voják, otužilý a poslušný, k říznému útočení

neměl přece náležitých mravních schopností. Marně pokusil se Osman paša posléze, probíti se na západ se zbytkem své armády; 10. prosince byl nucen kapitulovati a tím byl novému, vítěznému postupu Rusů s cesty odvalen nejtěžší kámen, zatím co zároveň i v Armenii generál Melikov svůj útok obnovil, Karsu dobyl a znova na Erzerum a Trapezunt postupoval.

Tu zřítíla se k zděšení vlády cařihradské, která dotud umíněně v úspěch byla doufala, takřka naráz všecka obranná schopnost Turecka, tím spíše, že nyní také Srbsko 13. prosince Portě opět vypovědělo válku a Niše i Pirotu dobylo. Nezadržitelně pronikaly ruské sbory přes zasněžené horstvo k Sofii, kde Gurko 3. ledna 1878 porazil druhé hlavní vojsko sultánovo, což umožnilo pak obchvátiti a zajmouti týden potom také sbor turecký, dotud na Šipku útočící. Ruský předvoj byl 16. ledna již v Plovdivu, a odrazil poslední záložní skupinu nepřátelskou, obsadil 20. ledna i Drinopol. Mezi ním a Cařihradem nebylo tehdy již vůbec vojenské moci, jež by mohla účinně tarasiti cestu k hlavnímu městu tureckému, kde ovšem již po celý měsíc vládl děs a zmatek.

Neboť hned po pádu Plevna požádalo Turecko 12. prosince velmoci evropské o sprostředkování míru; Rusko však naznačilo, že si toho nepřeje, nýbrž že miní samo jednati přímo s nepřítelem. Vskutku nezbylo Turecku než podstoupiti tuto cestu a vyslati své jednatele do hlavního stanu ruského. Tam nebylo však ochoty jednati s nimi pouze o příměří, bez současného stanovení hlavních zásad míru preliminárního. Na tom základě začalo se opravdu jednání 19. ledna nejprve v Kazanliku, pak v Drinopoli, za něhož vojsko ruské však dále postupovalo.

Šlo o to, až kam povede tento postup. V tu chvíli bylo opravdu možno bez valných obtíží i Cařihrad obsaditi, než velkokníže Mikuláš rozpa-koval se na vlastní zodpovědnost učiniti věc tu, jejíž účinek zejména v Anglii nebylo lze s určitostí předvídati. Neboť již 23. ledna pod do- jmem možnosti ruského vstupu do města sultánova vymohl Beaconsfield v ministerské radě podání předlohy válečných úvěrů a rozkaz britskému loďstvu, aby vplulo do Dardanel. Pro odpor ministra Derbyho a jiných členů vlády byl sice rozkaz zatím odvolán, ale o stupňující se podráždě- nosti Anglie nebylo pochybnosti, a proto ani Alexander II., ač si vřele přál, aby ruské vojsko mohlo vztýčiti symbolický kříž na Aja Sofia, ne- chtěl dáti výslovného rozkazu k ztečení Cařihradu. Tak došlo po mar-

Pád Plevna
(10. prosince
1877).

Ruské vítězství
(leden 1878).

Jednání
o příměří.

Anglické loďstvo
a Cařihrad.

Drinopolské
příměří
(31. ledna 1878)

ných pokusech tureckých zástupců o slevu nejtěžších podmínek 31. ledna v Drinopoli k podepsání smlouvy nepřátelství zastavující, v níž zároveň již i obrýsy budoucího míru konečného byly zhruba stanoveny, aniž vojsko ruské vkročilo do Smbulu. Stanulo ovšem v jeho bezprostřední blízkosti a obsadilo v prvních dnech února 1878 souhlasně s podmínkami příměří Čataldžu i Rodosto na moři Marmarském, takže Cařihrad i poloostrov Gallipolský byly jím vskutku odříznuty od ostatního evropského Turecka.

* * *

Mír
v San Stefano
(3. března 1878)

Válka s Tureckem byla skončena, šlo však o obhájení jejího výtěžku, zejména vůči Anglii, ale také vůči Rakousku. Posunutí ruských oddílů až k moři Marmarskému posílilo v Londýně bojovnou náladu. Luza vytouká nyní Gladstonovi okna a Beaconsfield dosáhl konečně i toho, že mohl vyslati válečné loďstvo, kotvící dosud v zálivu Besickém, před Cařihrad. Sultán, třesoucí se před Rusy, odepřel sice ferman, k tomu nutný podle smluv z roku 1856, přes to objevilo se loďstvo 14. února ve vodách cařihradských a zakotvilo u Knížecích ostrovů. Alexander II. byl hrozivou demonstrací tou hluboce dotčen a pomýšlel chvíli na to, Cařihrad přece obsaditi. Konečně spokojil se s posunutím sil svých až před samé hradby města, do San Stefano, kde pak zástupci jeho, zejména generál Ignatěv a vyslanec Nelidov, pokračovali v jednání o podrobnostech míru, které se tu opravdu skončilo 3. března 1878 podepsáním smlouvy neobyčejného dosahu.

Veliké
Bulharsko.

Mír mezi Tureckem i Ruskem smlouvou tou způsobený přinášel úplnou nezávislost Černé Hoře, Srbsku a Rumunsku, rozšiřoval državu srbskou nejen v Novopazarsku, nýbrž zejména také přírůstkem území nišského, dával Rumunsku v náhradu za Bessarabii, Rusku vrácenou, Dobrudžu, a zajišťoval i Černé Hoře značné zvětšení v oblasti limské i směrem k moři Jaderskému. Důležitější bylo však, že zřizoval na Balkáně nový křesťanský stát, na sultánovi jen tributem závislý, jenž byl rozsahu značného; neboť měl sáhati od dolního Dunaje a moře Černého na jih až k moři Egejskému a zabírat také skoro celou Makedonii, maje tak 163 tisíc km² a na čtyři miliony obyvatel. Zřízení tohoto velikého Bulharska mělo býti pak upraveno pod dozorem ruského komisaře, zachovávaného po dvě leta pod svým velením na padesát tisíc ruského

vojska. Stát tento trhal tudíž zbytek evropské državy turecké ve dva nesouvislé kusy, z nichž nadto kus západní byl zejména pochybné hodnoty, tím, že se pro Bosnu i Hercegovinu žádala autonomie pod společným dozorem Rakouska a Ruska, a také Albanii, Epiru a Thessalii se mělo dostati pod ruským dozorem záruk správy křesťanskému živlu příznivé podobně, jako to bylo roku 1868 Krétě zaručeno. Turecku ukládal mír zároveň válečnou náhradu skoro půl druhé miliardy rublů, jejíž hlavní část sultán měl ovšem platiti postoupením rozsáhlých území v Asii, zejména měst Karsu, Batumu, Ardahanu, Alaškertu a Bajazidu.

Smlouva znamenala tudíž neobyčejné zesílení vlivu ruského na blízkém východě a takřka úplné vytlačení Turecka z evropské oblasti. Byla nepochybně spravedlivá zejména vůči bulharskému živlu a přinášela křesťanskému lidu i v západní části poloostrova Balkánského konečné vysvobození z útrap tureckého panství s nadějí na brzké jeho setřesení. Běželo však o to, bude-li Rusko, jež vybojovalo na Turecku tento mír s těžkými obětmi na životech svých poddaných a s nasazením veškeré své vážnosti, s to, aby jej obhájilo také v kruhu velmocí, které si zejména na základě smluv z roku 1856 a 1871 přisuzovaly právo, rozhodovati spolu o všech změnách v oblasti moci turecké.

Stanovisko
velmocí.

Že se zejména Anglie s věcí lehce nesmíří, bylo nepochybné, ač se Rusko ve smlouvě vyhnulo naprosto jakémukoliv porušení řádů platných pro mořské úžiny, Dardanelly i Bosporus. Anglie mohla se totiž při odporu proti příliš tvrdému pokoření svého tureckého chráněnce zároveň bezpečiti i na oporu o monarchii rakousko-uherskou.

Anglie.

Do Vídně oznámil Alexander II. hned ve chvíli, kdy padlo Plevno, důvěrně podmínky, jež hodlá uložití poraženému soupeři. Dojem zde byl však velmi nepříznivý. Andrassy, nenalézaje v nich ani výslovného zajištění Bosny a Hercegoviny pro Rakousko při skoro úplném vytlačení Turecka z Evropy a neobyčejném vzrůstu vlivu ruského na Balkáně, vytýkal zejména, že zamýšlené vytvoření rozsáhlého Bulharska, zabírajícího i Makedonii se Soluní, v němž by nadto ruské vojsko dlouhou dobu posádkou zůstalo, přímo odporuje úmluvě z 15. ledna 1877, stanovící, že na poloostrově nemá vzniknouti kompaktní, veliký stát slovanský; a tvrdil proto, že Rusko nedodrzuje dohody té a chystá se Rakousko, jež mu svou neutralitou bylo krylo záda, nyní napáliti.

Rakousko.

Zmenšiti co možná zisk Ruska a zároveň vymoci Rakousku, které

Plány
Andrássyho.

vskutku nepodstoupilo žádných obětí, kompensací co největších a převahy v celé západní části poloostrova Balkánského, stalo se hlavním hlediskem maďarského státníka. Andrásy viděl konečně, že moci turecké opravdu v dosavadním rozsahu udržeti nelze, a byl nucen smířiti se s myšlenkou získání Bosny i Hercegoviny. Hodlal tudíž učiniti vše, aby aspoň jim nedal ani z části padnouti do moci Srbů a Černohorců, jejichž vzájemné sblížení v Novopazarsku, ač je dohoda zákupská připouštěla, mělo býti nadto rovněž zmařeno, jen aby Rakousku volná cesta k Soluni zůstala otevřena. Jal se proto od ledna 1878, ještě dříve než příměří v Drinopoli bylo podepsáno, podrážděně prohlašovati, že není přípustno, aby Rusko samo vyjednalo konečné podmínky míru s Portou, ježto tu jde o zájem všech velmocí a Rakouska zvláště. Zvláštní konference evropských velmocí měla podle něho rozhodnouti o podmínkách těch a 4. února dal k ní Andrásy okázale podnět, navrhuje Vídeň za místo jednání. Bismarck neschvaloval toho sice valně, vytýkáje, že by Rakousko, jež zameškalo podle jeho mínění vhodnou chvíli, aby obsazením Bosny náležitou záruku úspěchu si opatřilo, mělo spíše hledati nové, přímé dohody s Ruskem. Neodmítl však podnětu a také cář se proti němu nestavěl; navrhoval jen na místo prosté konference kongres vůdčích státníků a žádal, aby nebyl konán ve Vídni, nýbrž v některém menším městě německém nebo v Berlíně.

Návrh
konference.

Svolání kongresu
do Berlína.

Při Berlíně se pak zůstalo. Rusko se ovšem zatím, jak jsme již vytkli, snažilo jednáním v San Stefano mír skutečný smluviti a hodlalo podrobiti úvaze ostatních velmocí na kongresu jen ty části jeho, jež byly opravdu obecně evropského rázu. Anglie naproti tomu činila od počátku podmínkou obeslání kongresu, přezkoušení celého traktátu mírového velmocenským tribunálem, a netajila se s tím, že se jí úprava věcí smluvená v San Stefano jeví zcela nepřijatelnou. Z tohoto rozporu vzniklo v průběhu března 1878 hroživé napětí. Teprve nyní stanula Evropa naráz před možností veliké srážky velmocí. Ruské vojsko a anglické loďstvo stály před Cařihradem proti sobě ve stavu, který byl označován za stav takřka válečný, ovšem prý zatím jen »platonicky válečný«. Beaconsfield dal si povoliti vojenské úvěry, dopravil z Indie skupinu vojska do Středomořího moře a apostrofoval parlament slovy, v nichž vytýkal, že moc britská, která v dějinách prý nemá sobě rovné ani v říši Karla Velikého a římských imperátorů, může býti zachována jen tímž zmužilým postupem, který vedl k jejímu založení.

Válečná nálada
v Anglii.

Postavení Ruska bylo tu věru nesnadné. Vojsko, utábořené v neho-
stinném kraji tráckém, bylo většinou vázáno na zásobování po moři, Anglií ovládaném. Mělo v zádech ještě silné posádky turecké v Šumle, Ruščuku a Varně, kdežto v Cařihradě samém sultán nabyt znovu větší sebedůvěry získáním některých záloh vojenských z Malé Asie. Rumuni byli rovněž rozezljeni na chystanou nepříznivou výměnu úrodné Bessarabie za močálovitou Dobrudžu; mobilisace dalších záloh ruských v zázemí narážela na obtíže, kdežto Anglie se snažila úsilovně zesílit své postavení i ve střední Asii a viděla ráda, že právě tehdy také Čína, opět do Dzungarie a Kašgárska se tlačíc, ruské postavení v Kuldži ohrožovala. Jednání, kterým ve Vídni tvůrce míru sanstefanského, generál Ignatěv, na konci března se pokusil překlenouti vzniklý rozpor, nemělo zcela bezpečných výsledků, ač Rusko neodepřelo nikterak svého souhlasu k rakouskému požadavku, zajistiti si Bosnu i Hercegovinu. Andrásy chystal se naopak v delegacích žádati mobilisační úvěr 60 milionů zlatých. Cář spoléhal ovšem na to, že Bismarck přivede nátlakem svým monarchii habsburskou k tomu, aby netrhala dohody tří císařů a na kongresu ruským snahám nečelila. Než i to zklamalo. Bismarck nechtěl nikterak vstoupiti v nepřívznivý poměr k Anglii a zároveň odciziti si i Rakousko zachraňováním zájmů slovanského živlu na Balkáně; nadto bylo mu velmi příjemno, mohli nyní splatiti škodolibě staré dluhy kancléři Gorčakovovi. Již v řeči sněmovní 19. února 1878 vytkl proto okázale, že se nemíní nikterak státi rozhodčím mezi Ruskem a Rakouskem, nýbrž sloužiti jim nejvýše jen jako »ehrlicher Mackler«. A ani s Francií nebylo Rusku možno počítati, neboť tehdejší vláda francouzská, v níž ve věcech zahraničních hlavní vliv měl ministr Waddington, dbala hlavně toho, aby nedala Německu podnět k novému nepřátelství, nedoufajíc zatím, že by při důvěrném osobním poměru Alexandra II. ke dvoru berlínskému opravdu mohla v brzku dosáhnouti skutečného spojení Ruska. Kladla proto váhu jen na to, aby zájmy francouzské v Egyptě a Syrii nebyly dotčeny, a vůči jiným otázkám byla zcela zdrženlivá.

Ruské nesnáze.

Nespolehlivost
Německa.

Jednání
v Londýně.

Následkem toho vidělo se Rusko osamoceno a bylo nuceno k ústupu, který zahájilo především jednáním s Anglií o základně pro chystaný kongres. Jednání bylo velmi svízelné, neboť dalo se ve stínu trvajících napětí před Cařihradem, kde se mluvilo o doutnáku, ležícím přímo vedle střelného prachu, a bylo nutno smlouvati se o »příměří, jemuž válka nepředcházela«. Konečně podařilo se však přece vyslanci Šuvalovi 30. kvě-

Smlouva
z 30. května.

na v Londýně sjednati tajnou úmluvu, jejímž hlavním bodem bylo ovšem zmenšení chystaného velikého Bulharska na pouhou třetinu původního rozsahu a ponechání Turecku mnohem většího, souvislého území v Evropě, než jaké mu mír v San Stefano podepsaný byl stanovil. Také v Asii upustilo Rusko od získání Bajazidu a Alaškertu, zachovávajíc tu jen Batum, Kars a Ardahan. Anglická politika mohla se pak s tímto rozšířením ruské državy tím spíše spřáteliti, ježto v zápětí uzavřela s Portou 4. června tajnou úmluvu, kterou se zavazovala chrániti jí vší svou mocí zbývající asijské državy, ale ovšem nikoliv bez náležité mzdy.

Cypr
(4. června).

Beaconsfieldovi šlo velmi o zaručení dozoru nad průplavem suezským, pro styk s Indií tak důležitým; sáhnouti přímo na Egypt, jak Bismarck již před tím byl Anglii opětovně doporučoval, však nemínil, ježto věc nebyla možna bez zjevné srážky s Francií. Proto spokojil se s tím, že si dal Tureckem přiřknouti právo vojenského obsazení Cypru, ležícího takřka před branami Egypta a poskytujícího anglickému loďstvu vítanou oporu ve východní části moře Středozemního. Anglie získávala tak bez skutečné sázky válečné značného úspěchu a byla ochotna popřáti jej i Rakousku, když Andrassy podrobným, důvěrným memorandem 21. dubna vládě anglické dovodil, že zájem její i zájem Evropy žádá toho, aby se přílišnému zesílení slovanského živlu v oblasti blízkého východu, které způsobí vznik svobodného Bulharska, protíváhou stalo přiřazení Bosny i Hercegoviny k monarchii habsburské. »Wie immer der Friede von San Stefano modifiziert wird,« stálo tu výslovně, »das Faktum der Befreiung eines großen Volkstammes durch russische Intervention kann nicht rückgängig gemacht werden und bedeutet jedenfalls ein Wachsen des slawischen Einflusses, dem gegenüber ein Gegengewicht zu schaffen im Interesse Europas liegt.« Po delším jednání došlo tedy i mezi Vídní a Londýnem 9. června k tajné dohodě o vzájemné podpoře na kongresu, který na půdě takto připravené 13. června v Berlíně opravdu mohl býti zahájen.

Jednání
Rakouska
s Anglií.

Zahájení
kongresu
v Berlíně
(13. června).

Bylo to shromáždění, zosobňující neobyčejný souhrn státnických zkušeností, ovšem z části ve zjevech již velmi vetších. Hlavní státník ruský, více než osmdesátiletý Gorčakov, dával se do schůzí dopravovati v nosítkách a omlouval svou častou nepřítomnost churavostí, podobně jako 74letý Beaconsfield, jenž rovněž mnoho dní strávil na lůžku a o holi se belhával k poradám, aby v nich se zlým úsměvem v sežloutlé, vrasčité tváři ostře židovského profilu přednášel své jízlivé poznámky, jimiž če-

lil poněkud vyumělkované a starosvětské duchaplnosti Gorčakovově. Než také hřmotná postava Bismarckova bývala ve dnech namahavého jednání shroucena nárazy těžké churavosti nervové, jichž ovšem obratný kancléř nejednou dovedl užiti také k tomu, aby jako předseda kongresu nalezl záminku k jeho rychlejšímu postupu a odsouvání podružných otázek do komisí, které teprve v následující době měly svou činnost rozvinouti.

Vedle těchto vůdčích mužů, stojících na sklonku činnosti, stálo mladší pokolení, na němž především tkvělo břímě jednání podrobného, mužové jako byl kučeravý Maďar Andrassy, blýskající se ještě ve svém rudém kroji magnátském, neúnavný vyjednávač ruský Šuvalov a klidný ministr anglický Salisbury. Francii zastupoval učený Waddington, Turecko obratný fanariota Karatheodory paša, kdežto Italie, kde 8. ledna 1878 byl zemřel král Viktor Emanuel I. a která tehdy v evropské politice ještě málo do popředí se tlačila, vyslala na kongres hraběte Cortiho. K protagonistům těm družil se nadto značný počet jiných diplomatických zástupců velmocí i států na válce zúčastněných, velmi rozšířeno bylo však mínění, že při důkladnosti vyjednávání předchozích jednání kongresu samého budou krátká a spíše jen formálního rázu. I Bismarck mluvil zpočátku o tom, že hlavní dílo bude lze ve třech dnech zdolati; než skutečnost byla pak přece zcela jiná a jednání nabyla hned od počátku dosti napiatého rázu.

Hlavní účastníci.

Z části přispělo k tomu i předčasné prozrazení úmluvy rusko-anglické z 30. května časopisem »Globe«, které ve veřejném mínění londýnském způsobilo značný rozruch a znesnadnilo postavení anglické delegace v Berlíně. Vyjednávání dostalo proto chvílemi dosti příkrý ráz a hrozilo rozbitím, zvláště když se angličtí zástupci snažili také vymoci přímé účasti na kongresu i Řecku, podle hesla Beaconsfieldova, že jest nyní především třeba na Balkáně proti Slovanům řeckou kartu s důrazem vynést. Neobyčejné vzrušení vzniklo ostatně 8. července také uveřejněním smlouvy, zaručující Anglii ostrov Cypr; neboť zejména Francie nesla těžce tento nevítaný přesun sil v egyptských vodách a byla za činného spolupůsobení Bismarckova uklidněna teprve, když jí angličtí zástupci v tajném jednání dali písemné ujištění, že Anglie nebude činiti překážek, rozšířili Francie v budoucnosti svou severoafrickou základnu i na Tunis.

Obtížné jednání.

Přispívá k smlouvání se o věc tu, byl Bismarck ovšem dobře zpra-

Tunis.

ven o tom, že způsobí těžké zklamání zejména Itálii, která rovněž na Tunis žádostivé zraky upírala, ale zatím opatrně si vedla z obavy, že by se přihlášením svých nároků jen předčasně znepráčetila s Francií, s níž tehdejší vláda italská, v jejíž čele stál svobodomyšlný Cairoli, chtěla shodu udržeti. Neobyčejně svízelné jednání bylo i o Bosnu a Hercegovinu, ač předchozí dohoda o věci té s Anglií rakouským zástupcům dávala pevný podklad a v Berlíně se jim nadto podařilo 8. července i zástupce srbského knížete Milana přiměti ke smlouvě, kterou Srbsko se smířovalo se ztrátou nadějí na Bosnu a dohodlo s monarchií habsburskou o obchodní smlouvě i vybudování dráhy na Cařihrad.

Bosna
a Hercegovina.

Rusko oplácelo tu Andrásymu aspoň z části jeho odklon od dohody třetí císařů a zejména Turecko bránilo se úplné ztrátě obou provincií tak, že na chvíli i zdar kongresu otázkou tou byl ohrožen. Po dlouhém vyjednávání našel však Andrassy rozřešení v tom, že 13. července, na samém sklonku kongresu, přivolil k podepsání protokolu, kterým pouštěl od výslovné anexy Bosny a Hercegoviny, znesnadněné také dualistickým rázem monarchie. Sultánovi byla zachována zásadní svrchovanost nad zeměmi těmi, habsburskému mocnářství bylo však kongresem bez jakéhokoliv časového obmezení přiznáno právo, okupovati je vojensky a vésti jejich správu se vši plností vládní moci. Sandžak novopazarský, oddělující od sebe Srbsko a Černou Horu, mělo pak Rakousko rovněž právo vojensky obsaditi až »au delà de Mitrovica«; správa občanská měla tam však Turecku zůstat. V současné tajné smlouvě slíbili ovšem zástupcové ruští, že cíř nebude činiti překážek ani tomu, kdyby i v sandžaku Rakousko se cítilo nuceno pro neshody s tureckými úřady veškeré moci se ujmouti, začež Andrassy Rusům slíbil naopak podporu ve všech otázkách, jež při provádění kongresových nálezů vzniknou.

Sandžak
novopazarský.

Neboť, že otázek takových nebude nedostatek, o to pečoval zejména chvat, s nímž Bismarck se snažil dosíci toho, aby kongres jednání své co nejrychleji ukončil, ponechávaje propracování některých jen v zásadních rysech sjednaných řešení zvláštním výborům diplomatickým, jež měly namnoze na místě samém o konečné úpravě hranic a jiných nutných opatřeních rozhodnouti. Tak bylo opravdu možno za »pocitivého makléřství« německého kancléře 13. července 1878 podepsati finální aktu kongresovou, která v celku svém ovšem znamenala neobyčejné okleštění ruských úspěchů válečných.

Finální akta
(13. července).

Původní mír, podepsaný v San Stefano, byl jí k nepoznání zkomolen a živel slovanský společným úsilím svých rozličných nepřátel tvrdě odsunut od cíle, který se mu zdál již zcela jistým. Neboť v područí moci turecké, které nyní bylo přece zachováno souvislé území evropské od Bosporu až k moři Adrijskému, zůstalo stále ještě několik milionů křesťanů slovanského i řeckého jazyka; zároveň přešla však značná část lidu jihoslovanského v Bosně i Hercegovině do područí německo-maďarského. Rakousko, které v tomto kraji zabránilo přirozenému splynutí srbsko-charvatského obyvatelstva s jejich soukmenovci v Srbsku a Černé Hoře, vloživši svůj meč i v Novopazarsku mezi oba slovanské státečky, nebránilo se ovšem úplnému vyproštění Srbska a Černé Hory ze závislosti na Portě a jejich částečnému zvětšení na jižní straně. K Srbsku byl tak přičleněn kraj u Niše, Pirotu a Vranje, takže vzrostlo na dva miliony obyvatel, z nichž však část nářečím spíše k Bulharsku se klonila. Černá Hora byla rozšířena až k jezeru Skadarskému a o pobřeží ulciňské, ale se závazkem, že nesmí v Antivari zřizovati loďstvo válečné a přenechá tu námořní policii Rakousku, jemuž připadla také Spizza. Srbský živel nemohl býti tudíž s řešením tím nikterak spokojen a od počátku v jeho probudilé části našly bolestný ohlas verše Zmaje Jovana Jovanoviče, vinící kongres berlínský, že uvolnil prý sice poněkud pouta národa srbského, ale jen, aby je učinil tím pevnější, a že turecká noc pro Srba ustoupila světlu jen, aby tím lépe viděl své zmrzačení.

Příkoří
srbskému živlu.

Černá Hora.

A rovněž nepříznivě dopadla věc pro nový stát bulharský. Na místo velikého útvaru, jaký vytvářel mír v San Stefano, vzniklo tu drobné knížectví o půl druhu milionu duší, Turecku poplatné, ohraničené na severu Dunajem, na jihu horstvem Balkánským, z něhož nadto Dobrudža pro Rumunsko byla odkrojena v náhradu za ztracenou Bessarabii. Makedonie s celým severním pobřežím moře Egejského zůstala bezprostředně Turecku, ovšem se závazkem, provésti tu rovnoprávnost křesťanů, kdežto ze zbývající jazykové oblasti bulharské na jižních svazích Balkánu byla zřízena samosprávná provincie, Veliká Rumelie, se střediskem v Plovdivu, a počtem asi jednoho milionu duší, jež měla míti svého, sultánem jmenovaného, ale křesťanského správce. Rusku, které ovšem toužilo nabýti rozhodujícího vlivu na vytvoření poměrů v novém státě bulharském, byla možnost ta značně zkrácena ustanovením, že vojsko cářské se tam nesmí zdržovati déle devíti měsíců. Při vytčení ruských zisků v Asii, jak

Bulharsko.

Velká Rumelie.

Řecko.

byly s Anglií smlouveny, bylo nadto stanoveno, že přístav Batum nesmí býti opevněn, a hledě k mořským úžinám i správě dolního Dunaje, byla ustanovení míru pařížského z roku 1856 a londýnské konference z roku 1871 znovu potvrzena. Mimo to zajistil kongres také Řecku zvětšení území v Epiru i Thessalii, rozsah ústupků těch měl býti však velmocensskou komisí určen teprve tehdy, kdyby se o něm Řecko s Tureckem samy nedohodly.

Dílo kongresu
berlínského.

V celku bylo tudíž dílo kongresu berlínského chvatný kompromis, který nepřispěl nikterak k trvalému rozřešení východní otázky a zanechal mnohý zhoubný kvas, zejména umělým zachováním tureckého panství tam, kde se vskutku jevílo protivou vši spravedlnosti a pokroku. Někdejší kongres vídeňský roku 1815 stál tudíž v ohledu ethickém mnohem výše; neboť v jeho době právo národů k svéráznému životu státnímu nebylo ještě daleko tak silnou vzpruhou všeho citění vzdělaného lidstva jako na sklonku sedmnáctých let. Lord Beaconsfield dal se sice při návratu do Londýna až příliš okázale oslavovati jako spasitel říše britské před pohromou, kterou ji prý ohrozila ústupnost směru, jenž s Gladstonem nechtěl vykupovati sobecký zájem britský pokořujícím spojenectvím se zásadními zhoubci křesťanského citění. Opravdu bylo však berlínské jeviště anglických a rakouských úspěchů vskutku jen tržištěm, na němž se bez valného ohledu k dalšímu, nutnému vývoji s pomocí veliké obratnosti Bismarckovy dál výprodej ústupků, směřující především k ošizení nejmladší, slovanské větve evropského lidstva. I umírněná politika, kterou císař Alexander II. se snažil učiniti základem dohody tří císařů a jež byla aspoň jistou měrou příbuzná s někdejšími sny Alexandra I. o solidaritě evropských mocí, zaručující pevný mír v lidstvu, ztroskotala tu dokonale a důsledky věci projevily se ovšem v zápětí v dalším vývoji věci evropských.

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA
právnícké fakulty UJEP
BRNO, Nám. 25. února 2

O B S A H :

I. Vývoj svobodných států v Novém světě	9
II. Vznik samosprávných útvarů britských v zámoří	71
III. Evropa a svět východní	98
IV. Evropa v letech 1871—1875	152
V. Východní otázka a kongres berlínský	190

REV15

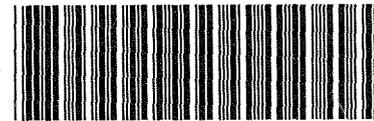
R 1972

R 1981

CC 4

REV15

ÚK PrF MU Brno

3129S35636

581